

A. G. J. Hallsténin

M a a t i e t e e n
O p p i k i r j a.

Seitsemännestä painoksesta suomennettu.

Turussa,

G. W. Wilén'in ja Kump. kirjapainossa, 1868.

J. W. Sillja ja Kump. kustannuksella.

45

Näytetty: Karl A. Tigerstedt.

S i s ä l t ö.

	Sim.
Ensimmäinen jaksso	1—24.
Toinen jaksso	25—208.
Suure-opillinen maatieide	25.
Luonnon-omainen maatieide	33.
Valtiollinen maatieide	43.
Europa	"
Venäjä	"
Puola	55.
Suomenmaa	57.
Skandinavian niemimaa	126.
a) Ruotsi	129.
b) Norja	131.
Tanska	132.
Suuri Britannia	134.
Alamaat	138.
Belgia	140.
Saksanmaa	141.
Itävalta	146.
Preussi	149.
Schweizi	152.
Ranska	154.
Pyreneitten niemimaa	158.
a) Portugali	161.
b) Spania	"
Italia	162.
Greekanmaa	169.
Turkinmaa	172.
Aasia	174.
Venäjän valta Aasiassa	"
Turkin valta Aasiassa	176.

Arabia	178.
Iran	180.
Turkestan	182.
Indian läntinen niemimaa	183.
Indian itäinen niemimaa	185.
Itä-Indian saaristo	186.
Kiinan valtakunta	"
Japanin valtakunta	189.
Afrika	190.
Berberia	191.
Niili-maafunnat	192.
Sahara	193.
Nigritia	"
Läntinen rantamaa	194.
Kap-maa	"
Kaakkoinen rantamaa	195.
Sisempi Korkea-Afrika	"
Saaria	"
Amerika	196.
Benäjän alus-maat	198.
Englannin alus-maat	"
Maannapa-maat	"
Yhdysvaltakunnat	199.
Meriko	201.
Keski-Amerika	202.
Länsi-India	203.
Kolumbia	"
Peru	204.
Bolivia	"
Chili	"
La Plata-valtakunnat	205.
Paraguay	"
Uruguay	"
Guyana	206.
Brasília	"
Magelhaenin maa	"
Saaria	207.
Australia	"
Uusi Hollanti	"
Muut saaret	208.
Etelä-nawan maat	"
Nimistö	209.

Ensimmäinen lasko.

Johdanto.

Maatiede neuvoa meille maan nykyisen laadun. — Mikäin kuluessa on maa käynyt monien muutosten läpi, erinomattain veden ja tulen vaikutuksesta. Runakin näinä aikakausina on siinä asunut eläviä olentoja, jotka ovat olleet joko peräti erilaisia taikka enemmän tahi vähemmän samanlaisia kuin maan nykyiset ajukkaat. Näiden kadonneitten olentojen jäännöksiä löytään vieläkin maan ja nyt jo kowentuneitten vuortenki sisästä. Nämät jäännökset osottavat meille selvästi Luojan hyvyttä, wiisautta ja voimaa sekä näyttävät luotuin kappalten edistymistä aina korkeempaan täydellisyhteeseen. — Noin 6,000 vuotta luetaan siitä kun maa muodostui soveljaaksi asumaksi ihmiselle.

Maan muoto.

Kun seisomme aukealla kedolla ja katselemme ympärillemme, näyttää maa olevan ikään kuin suuri, ympyräinen laakea, jonka keskellä seisomme. Taiwas näkyy meille kuin ympyräinen kupu eli koverrettu pallonpuolisko, jonka syrjät käyvät maahan. Mutta toden perästä on maa kuitenkin pallon muotoinen, josta me yhtä haawaa näemme ainoastaan wähän osan. Se ympyräinen piiri, jossa taiwaslaki näyttää koskevan maanpintaan, kutsutaan taiwaanrannaksi eli näköpiiriksi. Sitä suuntaa, jossa auringon näemme aamulla, sanotaan idäksi ja sitä, jossa näemme sen ehtoolla, länneksi. Sitä kohtaa, missä aurinko on puolipäivän aikana, jolloin näemme sen korkeimmallaan taiwaslaella, nimitetään eteläksi; vastapäätä sitä on pohjainen ja siellä näkiimme auringon puoliyön aikana, jos se silloin olisi nähtävänä, niin-

kuin tapahtuinki maamme pohjaiimmisja oisja ja muisja kaukaiisja pohjaiisja maisja, joisja aurinko jonkun ajan vuotta nähdään sekä päivällä että yöllä.

Meidän maamme on tyllä suuri, mutta kuitenkin on se ainoastaan vähäinen osa koko suuresta maailman-rakennuksesta. Tällä ymmäretään ijo joukko taivaspalloja, jotka näkyvät meille pieninä loistawina pilkkuina taiwaalla. Nämät loistawat pilkut eli taivaspalloet ovat kuitenkin sangen suuria ja ympyriäisiä, muutamat vähempiä, muutamat ijompia kuin maapallo, waikka ne juuren kaukaisuutensa tähden näkyvät meille niin pieniksi. Ne näyttävät meistä ikään kuin olisivat kiinnitettynä taivasmaalla, mutta oikein todesti ovat vapaasti pyöriä äärettömässä avaruudessa ja eri kaufana maasta.

Maan ja muiden maailma- eli taivaspalloin subde.

Waloisista taivaspalloista kutsumme yhden auringoksi, toisen kuusi ja kaikki muut tähdiksi. Muutamat niistä ovat waloiset, se on, loistawat omalla säihkywällä walollanja; toiset taas ovat pimeät ja loistawat ainoastaan siten että saawat walonsa waloisilta palloilta. Vähäinen on tietomme taivaspalloista, jotka kaikki ovat aiwan kaufana meistä ja toinen toisistansa sekä alituijessa liikunnossa. Kaikkein näiden palloin liikunto on samantapainen kuin kieriwän pyörän, joka yhtä haawaa pyörii ympäriinsä ja kulkee eteenpäin. Aurinko, joka on waloisen pallo, on niin suuri että siitä saataisiin 1,400,000 semmoista palloa kun maa, jota vastaan kuu on 50 kertaa vähempi maata. Maa, joka auringosta saa walonsa ja lämpimänsä, on noin 20,700,000 maatieteellistä eli 14,400,000 Suomen penikulmaa *) kaufana auringosta. Maa pyörii ympäriinsä kerran joka vuorokausi, mutta samalla se myös kulkee melkein ympyriäistä rataansa auringon ympäri kerran vuoteensa. Maapallon toinen puolisko on aina aurinkoa päin kääntynynnä

*) Maatieteellinen penikulma tekee 7 Suomen wirstan paikoille. Tässä kirjassa puhutaan aina maatieteellisistä penikulmista, jos ei erittein muita penikulmia mainita.

ja siis jaa siitä valonja; sillä on päivä; — toinen maanpuolisko on silloin kääntynynä pois auringosta ja sen vuoksi ilman valotta; sillä on yö. Maan pyöriminen tapahtuu lännestä itään ja sentähden näemme auringon joka päivä ensin idässä ja viimeiseksi ehtoolla lännessä, jonka vuoksi on ruvettu sanomaan että aurinko nousee idästä ja laskee länteen. Samoin kuin maa on myös kuu pimeä pallo, joka jaa valonja auringosta. Kuun on noin 51,000 maatieteellistä eli 36,000 Suomen penikulmaa kaukana maasta. Kuunkaudekka kulkkee se ympäri maan ja seuraa siis maata auringon ympäri. Sen mukaan kun maa ja kuu kulkkeisjansa tulevat eri paikoille auringon suhteen, näemme me joko koko kuunpuoliskon valaistuna auringolta, jonka kutsomme täysikuuksi, eli ainoastaan jonkun osan siitä, taikka ei mitään, jonka kutsomme uudeksi kuuksi.

Maan sijus.

Maan sijus on yleensä meille tuntematon. Ainoastaan vähän matkaa on sen sijään voitu tunkea. Suultavasti on siellä kiiveä, biekkaa, wettä ja tulta. On hawaittu lämpimän enenewän, jota syvemmälle maan sijään on tultu, ja wihdoin tullenee siellä eteen niin kova kuumuus että kaikki yltensä on hehtuwana ja wetelänä.

Ilmakehä.

Maapallon ympärillä on ohutainen, läpinäkyvä ilma. Tämä ilmakerros kutsutaan ilmakehäksi. Ilma on tihein lähinnä maata, mutta ohenee jamaissa määrässä kun se tulee kauvemaksi maasta ja loppuu peräti noin 8 penikulman päässä.

Maan pinta ja sen kumaus.

Maan pinta on niin suuri, että se tekee noin 9,300,000 maatieteellistä neliöpenikulmaa, se on semmoisia nelikulmioita □, joiden kufin sivu on maatieteellisen penikulman pituinen *).

*) Maatieteellinen neliöpenikulma ei ole täysiksi puolta Suomen neliöpenikulmaa. Maanpiinta on noin 4,500,000 Suomen neliöpenikulmaa.

Maan pinnalla on wettä ja maata waihetellen, niin että päälle kolmeneljättä osaa eli $6\frac{3}{4}$ miljonaa neliöpenikulmaa on wettä ja ainoastaan yksi neljäs osa eli lähes $2\frac{1}{2}$ miljonaa neliöpenikulmaa on maata. Maan manner-osa ei ole kaikki yhdesjäsä kiinni, vaan jaettuna useampiin isompiin ja vähempiin maa-osiin, joiden ympärillä on wettä joka tahwolla. — Saadaksemme kuwauksen maanpinnasta ja sen eri paikoista, toisiinsa verraten, on meillä karttapalloja ja karttoja. Edellisissä on maanpinta kuwattu pallolle eli kuperiaalle pinnalle, jälkimäisissä tasaiselle pinnalle. Kun maa on pallon muotoinen, saadaan karttapalloista selwempi ja tarkempi kuwaus. Maanpinnalla on korkeempia ja matalampia paikkoja, mutta niitä ei tavalliset karttapallot ja kartat ojota. Karta on aina niin piirustettu, että katselian kaswot ovat pohjaseen päin. Kartan yläpuolella on siis pohjainen, alapuolella etelä, oikealla puolella itä ja wajemmassa länsi. Kaikki kartan wärilliset paikat osottawat maita, muut wettä. — Kartta, johon koko maanpinta on kuwattuna, kutsutaan maailmankartaksi, mutta jos kumpiki maan puolisko on kuwattu ympyräijelle tasapinnalle, kutsutaan sitä pallokartaksi. Yhteinen karta kuwailee juuremman osan maanpintaa, erinäinen kartta vähemmän osan siitä.

Maan äärimmäiset päät pohjassa ja etelässä kutsutaan nawiiksi, nimittäin pohjais-nawaksi ja etelä-nawaksi. Näiden välissä, keskeltä maan läpitse, ajatellaan olewan wiiva, jota kutsumme maan akseliksi. Ympäri maan, idästä länteen, ajatellaan wiivan wedetyksi, jota kutsumme päiväntasaajaksi eli waan tasaajaksi, koska sen lähellä päiwät ja yönä ovat melkein aina yhtäpitkät eli kumpikin 12 tuntia. Mutta karttapalloissa ja karttoissa näemme vielä uhiampia piirejä. Ne, jotka käywät idästä länteen, yhtä juuntaa tasaajan kanssa, sanotaan yhdenjuuntaisiksi piireiksi, mutta ne, jotka ovat wedetyt toisesta nawasta toiseen, nimitetään puolipäiwän-piireiksi.

Ilman-ala ja Luonnon-tuotteet.

Ilman-alaaksi kutsutaan kunkin paikan ominaista lämpimän ja kylmyyden sekä ilman kuivuuden eli kosteuden laatua. Päi-

wäntajaajaa lähimmissä maisissa eli niinkutsutussa kuumasissa wyöhykkeissä on alinomainen juuri ja aina kova kuumuus. Joku aika vuodesta on niin kutsuttu sade-aika, jona kowin ja runsaasti sataa, jota vastaan koko muu aika vuodesta taimas on selkeä ja pilwetön. Lähinnä napoja, molemmissa kylmissä wyöhykkeissä, on taas niin kova pakkasen että maa yhä on kylmettynynnä sekä jäällä ja lumella peitettynä. Näiden maa-osain välissä, joita liian kova kuumuus eli kylmyys rasittaa, on ne molemmat lauhkeat wyöhykkeet. Niissä taitaan erottaa neljä vuoden-aikaa: kesi, kehi, syksy ja talvi. Tässä on muistettava että kun meillä, jotka ajumme pohjan puolella tasaajaa, on kehi, etelän puolella tasaajaa lauhkeissa maisissa ajumilla on talvi, ja päinvastoin. Kun me puolipäivän aikana näemme auringon etelässä, näkewät he sen pohjassa.

Luonnontuotteilla ymmärretään kaikfi mitä maa itjestänsä tuottaa. Ne ovat kolmea lajia: eläimiä, kaswia ja kiwiä. Muutamia luonnontuotteita löytyy kaikissa maisissa ja ilmanaloissa, toiset taas meneistyvät ainoastaan eri ilmanaloissa ja erinäisillä ehdoilla. Enimmästi vaikuttaa ilmanala ja muut luonnon laadut kasweihin, vähemmin eläimiin ja vähimmin kiwiin. Lämpimissä maisissa on maantuotetten rikkaus ja moninaisuus paljon suurempi kun meillä; niissä löytyy suurimmat ja kauliimmat eläimet, jaloimmat puu-lajit, parhaimmat hedelmät, kalliimmat kiwilajit. Tämä rikkaus ja moninaisuus ulottuu myös lauhkeihin ilmanaloihin, mutta vähenee samassa määrässä mitä lähemmäksi napoja tullaan. Koiria, peuroja, pitkäkarwaisia eläimiä, muutamia marjalajia, waiwaiskaswuijia pensaita, sammalia ja jäkälä löytyy lähinnä sitä osaa maata, jossa kaikfi elo ja kaswawaisuus kowan kylmyyden kynsisä kutiistuu.

Ihminen on etewin kaikista Jumalan luoduista olennoista maan päällä. Ihmisiä luetaan olewan koko maan päällä noin 1,200 miljonaa. Ne ovat tosin kaikfi alkuanja yhdestä ihmisparista, Adamista ja Ewasta, mutta aikain kuluesssa eronneet moniin eri joukkoihin, jotka muotonja, elämänlaatunja, kielenjä, uskontonja, waltiolaitoksenja y. m. suhteen ovat erilaisia.

Maat ja meret.

Saareksi sanotaan sellaista maata, jonka ympäri kaitiin puolin on wettä; pienempiä saaria kutsutaan luodoiksi, kareiksi. Kun paljon saaria, luotoja ja kareja on lähellä toisiaan, sanotaan sitä saariryhmäksi, saaristoksi. Maan kolme suurinta saarta kutsutaan manner-maiksi. Pienempää maata, joka suuremmasta pistää mereen niin että wesi on monin puolin sitä, sanotaan niemimaaksi. Mereen pistävää pitkää ja soukkaa maata kutsutaan niemekkeeksi; lyhempää ja huippupäistä niemeksi eli nokaksi. Soukempaa maankaisista, joka on kahden juuremman maan välissä, kutsutaan kannakkeksi eli taipaleeksi. Lähinnä wettä olevaa maata sanotaan rannaksi; meren rantoja sanotaan myös rantamaiksi.

Mannermaat ovat kolme seuraavaa: 1) Vanha mantere, itivanhoista ajoista asti kumminki osittain tunnettu maa, 2) Uusi mantere eli Amerika, joka löyettiin vuonna 1492 j. Kr. i., ja 3) Uusi Hollanti, joka löyettiin w. 1606 j. Kr. i. — Vanha mantere on maan juurin mannermaa, kuudes osa koko maan pinnasta. Se on itäisellä pallonpuoliskolla, ja ainoastaan muutamit sen pohjaisperäisen rantamaat ovat kylmässä wyöhykkeessä, mutta sen koillinen kulma ulottuu läntiselle pallonpuoliskolle. Etelään päin pistää tästä mantereesta uhiampia, yhä soukfenewia niemimaita, joista ainoastaan lounaisin ulottuu eteläpuolelle tasaajaa ja myöskin eteläiseen lauhkeaan wyöhykkeeseen. Vanha mantere jaetaan kolmeen pääosaan: Europa, luoteinen osa, Asia, itäinen osa, ja Afrika, lounainen osa, jonka ainoastaan soukka Suezin kanas yhdistää Asiaan. — Uusi mantere, kolmastoista ($\frac{1}{3}$) osa maanpinnasta, on läntisellä pallonpuoliskolla pitkin-päin pohjasta etelään. Sen pohjaisimmat osat ovat pohjaissa kylmässä wyöhykkeessä ja sen eteläisin osa ulottuu lähelle eteläistä kylmää wyöhykettä. Tämä mantere jakaupi kahteen kolmikulmaiseen osaan: Pohjais-Amerika ja Etelä-Amerika, jotka lähellä tasaajaa ovat yhdistetyt kapealla Panama-kannaksella. Kumpikin osa on lewin pohjais päästä, mutta kapenee wähitellen etelään päin. — Uusi Hollanti, pienin mantere, kuudeskymmenes ($\frac{1}{60}$) osa maanpinnasta, on itäisen pallon-

puoliston kaattoijessa osassa, ollen sen pohjais puoli tuumassa
 wyöhykkeessä ja etelä puoli eteläijessä lauhkeassa wyöhykkeessä.

Maa-osat. Mannermaat jaetaan 5 maa-osaan: **Europa**,
Asia, **Afrika**, **Amerika** ja **Australia**, jonka suurin osa on Uusi-
 Hollanti. Wähemmät saaret luetaan siihen maa-osaan, jota lä-
 hinnä ne ovat. Maa-osiista on Asia suurin (883,000 neliö-
 penikulmaa), sen jäljistä Amerika (668,000 n. pen.), Afrika
 (545,000 n. pen.), Europa (168,000 n. pen.). — Europa on
 ei ainoastaan meille, jotka siinä asumme, waan myös muissakin
 kohdin etewin maa-osa; siinä monet luonnon edut ovat parem-
 mat, siinä ajukkaita tiheämmässä, sen ajukkaat ovat muiden
 edellä maanviljelyksessä, teollisuudessa, kaupassa, taiteissa, tie-
 teissä ja sivistyksessä ylehenä, jonka tähden se kauwan on wai-
 futtanut ja vieläki waifuttaa paljon muihin maa-osiin.

Meriksi, waltameriksi sanotaan suuria, toisiinsa yhtyviä
 wesiä. Kun suuremmasta wedestä pienempi osa tunkeupi maa-
 han, nimitetään se lahdeksi; jos se on leveä juusta eikä tunkeu
 kauwas maahan, sanotaan sitä mutkaksi eli poukamaksi. Pieni lahti,
 joka juusta on kapea mutta lewenee maata kohden, kutsutaan **wuo-**
nosksi. Satama on semmoinen paikka, jossa alukset taitawat olla
 tuulten suojassa. **Salmi, kanawa** on joukka wesi, joka yhdistää
 kaksi isompaa wettä; kanawalla kuitenkin tavallisesti ymmärretään
 ihmisten tekemää wetten yhdistystä. **Sisämereksi** eli **wälime-**
reksi sanotaan sellaista suurempaa wettä, jonka ympärillä kaikin
 puolin on maata ja ainoastaan salmen kautta on suuremman
 meren yhdistyksessä. — Meriwesi on suolaista, mutta ei kaikin
 paikoin yhtä suolaista; se on esim. suolaisempaa waltamerisjää
 kun sijämerisjää. Meriwesi on alinomaa liikkeellä. Suuremmisja
 merisjää wesi hawaitaan rannoilla wuorottain nousewan ja las-
 keuman, jota kumpaaakin kestää kuusi tuntia; nousemista sano-
 taan **wuoksiksi**, laskeumista **luoteeksi**. Weden alinomaista lii-
 kuntoa erinäijelle juunnalle, tuulesta huolimatta, kutsutaan **meri-**
wirrakksi. Kun wesi juoksee kallioin ja karein ympäri, tulee siitä
wedenpyörre. Kun meren aallot kowin tuohuwat kareja was-
 taan ja syöksiwät takaisin, sanotaan sitä **merentuohuksi**. Myrsky-
 ilmassa aallot nousewatti sangen korkealle. Meren pohjassa on

syvempiä ja matalampia paikkoja. Kun meren pohja on lähellä veden pintaa, sanotaan sitä paikkaa matalakksi; jos siinä on hietapohja, sanotaan sitä hietasäikäksi; merenpinnan alla jalassa olevaa karia sanotaan jalakariksi. Kun särkät ikään kuin wallit käyvät pitkin rantaa, kutsutaan niitä hietaharjanteiksi.

Waltameret. Selwyhden vuosii jaetaan suuri waltameri 5 osaan: pohjainen Täämeri, etelä Täämeri, Atlantin meri, Indian meri ja Iso waltameri eli Tywen meri.

1) **Pohjainen Täämeri** (200,000 n. pen.) on pohjais nawan ympärillä ja koskee Europan, Asian ja Amerikan pohjais rantoihin. Europan ja Amerikan välillä molemmiin puolin Islannin saarta yhdistyy se Atlantin mereen ja Behringin salmen kautta, Asian ja Amerikan välillä, Tyweneen mereen. Lahtia: Europassa Wienan meri, Aasiassa Obi-lahti. Kylmyys ja jää on estänyt saamaista tarkempia tietoja tästä merestä. Lähimmäs 112 maatieteellistä penikulmaa pohjais napaa päin ei vielä kukaan ihminen ole päässyt. Lähempänä pohjaa luullaan olevan jäätön pohjameri.

2) **Etelä Täämeri** (350,000 n. pen.), etelä nawan ympärillä, käy ilman erinäijettä rajatta (napapiiri rajana) Atlantin, Indian ja Tyweneen meren kanssa yhteen. On enimmäkseen ojahti tuntematon, sillä kaiken purjehduksen siellä estää kiinteä jää sekä juuret kulkewaijet jäävuoret. Viimeis aikoina on siellä löytny muutamia kaswamattomia saaria ja maitaki, jotka arwellaan kuulwan niinkutsuttuun Etelä mantereeseen; mutta ei kukaan vielä tähän asti ole päässyt lähemmäs 180 penikulmaa etelä napaa.

3) **Atlantin meri** (1,600,000 n. pen.), Europan ja Afrikan länsi rannan sekä Amerikan itä rannan välissä, yhdistyy pohjassa ja etelässä molempiin Täämeriin, kaakossa Afrikan etelä puolella Indian mereen, ja lounassa Amerikan etelä puolella Isoon waltamereen. Lahtia Europassa: a) **Pohjanmeri** tunkee etelään päin Norjan, Britannian saaren, Saksan ja Tanskan välissä. Siitä itään päin, Norjan ja Tanskan niemimaan välissä, alkaa **Skager-Rak**, josta sitten etelää kohden tullaan **Kattegatiin** Ruotsin ja Tanskan niemimaan välissä, josta taas kolme salmea: **Tuutin rauma** (Ruotsin ja Seelannin välissä),

iso **Belti** (Seelannin ja Jyenin jaarten välissä) ja vähä **Belti** (Jyenin ja Tanskan niemimaan välissä) menee **Itämereen**. Tästä sisämerestä, jonka ympärillä on Saksa, Preussi, Venäjä ja Ruotsi, tunkee **Pohjanlahti** pohjaa päin Ruotsin ja Suomen välissä, **Suomenlahti** itää päin, Suomen etelä rantaa pitkin, ja **Niiganlahti** kaakkoon, Venäjän rannalla. Pohjanmerestä menee **Englannin kanaali**, Britannian ja Ranskan välissä, lounaa kohden **Atlantin mereen**. b) **Biskajan lahti** eli **Ranskan mutka** on Ranskan ja Espanian välissä. c) **Wälimeri**, jonka suuna on **Gibraltarin salmi**, on iso sisämeri Euroopan, Afrikan ja Aasian välillä. Tämä meri on historiassa merkittävin maan päällä. Se osa siitä, joka on länsipuolella Italiaa, Sicilian, Sardinian ja Korsikan saaria kohden, kutsutaan **Thyrhenian mereksi**. Siciliasta itään päin Greekanmaata kohden on **Jonian meri**, josta **Adrian meri** pistää luodetta kohden. Greekanmaan ja Aasian välissä on saarinen **Egean meri**, josta koillista kohden **Dardanellen salmen** eli **Hellepontin** kautta tullaan **Marmora-mereen** ja siitä **Konstantinopelin salmen** eli **Bosporin** läpi myrskyiseen **Mustaan mereen**, joka pohjassa **Kertschin salmen** kautta yhdistyy **Ufowan mereen**. Wälimeren itäisintä puolta sanotaan **Lewantin mereksi**. Afrikan pohjais puolella tekee Wälimeri **Sibran lahden**. Etelä Afrikan edustalla olevaa Atlantin meren osaa kutsutaan **Ethiopian mereksi**, joka tekee **Guinean lahden**. — Amerikan itä rannalla, Pohjais- ja Etelä-Amerikan välissä, on iso merenmutka, jonka etelä osaa, Kuban saaren etelä-puolella, kutsutaan **Karaibin-** eli **Antillin-mereksi**, ja pohjais puolta **Mexikon lahdeksi**. Pohjaisempina wiepi **Hudsonin salmi** **Hudsonin lahteen** ja **Dawisin salmi** **Baffin-lahteen**, josta **Lancasterin salmi** ja **Barrowin kanaali** aukaijemat läntisen tien pohjais Jäämereen.

4) **Indian meri** (1,400,000 n. pen.), jonka länsi puolella on **Afrika**, pohjais puolella **Aasia** ja itä puolella **Uusi Hollanti**, yhtyy lounassa Atlantin mereen, etelässä etelä Jäämereen ja idässä **Indoon valtameren** ei ainoastaan etelä puolella **Uutta Hollantia**, vaan myös sen pohjais puolella monen salmen kautta **Itä-Indian saaristossa**, niinkuin **Sunda-salmen** kautta **Jawan** ja **Sumatran** saarten välissä ja **Malakka-salmen** kautta **Sumatran** ja **Malakka-**

saarennon välissä. Afrikan mannermaan ja juuren Madagaskarin saaren välistä wettä kutsutaan Mozambikin salmeksi. Lahtia Afrikan rannalla: 1) Arabian tahi Persian meri, Afrikan, Arabian, Persian ja läntisen Indian niemimaan välissä, josta merestä wesi a) Babel Mandeb-salmen kautta pistää kariseen, iäikkäseen ja koralliriuttaiseen Punaseen mereen eli Arabian lahteen, Afrikan ja Arabian välillä, aina Suezin kannakseen asti, ja b) Ormus-salmen kautta helmiimpisukkaitseen Persian lahteen Arabian ja Persian välissä; 2) Itä-Indian meri ynnä Bengalin lahti läntisen ja itäisen Indian niemimaan välissä.

5) Tywen meri eli Iso waltameri, idän puolelta Amerikan ja lännen puolelta Afrikan ja Uuden Hollannin välissä, on laueudeltaan melkein kolmas osa koko maanpintaa (3,300,000 n. pen.). Luewin on sen eteläpuoli, jossa se yhtyy Indian mereen, etelä Jäämereen ja Atlantin mereen, mutta pohjaan päin se yhä kapenee, jossa se kaitainen Behringin salmi wihdoin yhdistää sen pohjais Jäämereen. Tuo leweä eteläpuoli tästä juuresta merestä kutsutaan Etelä mereksi, jonka länsi puoli on täyteen kylwettynä Australian maa-osaan kuuluvia jaariryhmiä. Pohjaisin osa Afrikan ja Amerikan välissä kutsutaan Kamtschatkan eli Behringin mereksi. Afrikan itä rannalla, Kamtschatkan länsipuolella on Tungusin meri eli Ochotskan lahti. Afrikan mannermaan ja Japanin saarten välissä on Japanin meri, jonka etelä osasta Korean salmen kautta tullaan Tong-Haihin eli itäiseen Kiinan mereen, joka pohjaa päin tekee Korealahden eli Keltasen meren (Hoang-Hai). Tong-Hain eteläpuolella on Nan-Hai eli etelä Kiinan meri, joka tekee Tonkin- ja Siam-lahden. — Uuden Hollannin pohjais rantaan pistää Karpentarian lahti. — Amerikan länsi puolella mainittakoon Panaman lahti Panaman kannaksen kohdalla ja Kalifornian lahti eli Purpura-meri Kalifornian saarennon ja Amerikan manteren välillä.

Sijamaan wesiä kutsutaan järwiki, wähempiä lammiksi. Behmeitä, wesiperäisiä ja sen wuoksi terweydelle wahingollisia paikkoja kutsutaan soiksi, newoiksi ja rämeiksi. Missä wesi itjestaan kuohuu maasta, enimmiten wuorimaisissa, siinä on lähde; siitä juoksewa wesi on puro eli oja. Kun useamman puron we-

det yhdistywät, tulee siitä joki, kyä, wirta. Joen alkua sanotaan lähteeksi, olkoon se oikea lähde elikkä esim. järwi; joen loppua sanotaan sen suksi. Jos joki lähellä juutanja jakaupi useampiin suu-haaroihin, sanotaan haarain sijällä olevaa maata suu-maaksi eli deltamaksi. Muutamilla joilla on isompia eli vähempiä suu-lahkia. Monihaaraajista wirroista sanotaan pisintä ja suurinta haaraa pääwirraksi; toiset ovat siwujokia ja lisäjokia. Pääwirta siwujokinensa kutsutaan jokiwesistöksi; sen ympärillä olevaa maata sanotaan joki-alaksi. Eri joki-alain rajana on aina joku korkeampi maaharjanne (wedenjakaja). Jokein juoksi noudattaa maan kaltaisuutta ja vähitellen hakee wesi joki-alan syvimmän suunnan. Useampain jokein lähteet ovat wuorimaissa; niiden alussa sen wuoksi on pitäisempi wedenjuoksi, usein koksia ja pudokkeita, mutta tultuansa tasamaalle juoksawat ne hiljaisesti ja tasaisesti. Enin oja jokia juoksee mereen, muutamatsat järwiin. Joet, jotka juoksawat kuitwain maiden läpi, kuituwat vähitellen hietaan niin että wihdoin tuihi loppuwat; sellaisia sanotaan arojoiksi. Wesijuoksujia, joissa ainoastaan jonkun ajan wuotta on wettä, mutta kuitwana wuodenaitana kuituwat, kutsutaan sadepuroiksi eli tulwaojiksi. Joen oikasta ja wasemmasta puolesta puhuesssa, ollaan olewana joen lähteellä, kaswot käännettyinä joen suuta päin.

Maan pinta on ylehenä epätasainen. Kun maa on pallon muotoinen ja sen pinta siis kaksin paikoin kuperias, niin ei mitään oja siitä, tarkoin puhuen, saata olla tuihi tasainen. Kuitenki sanotaan tasangoksi eli tasamaksi sellaista maan paikkaa, jossa ei ole yhtään taikka waan harwakselta epätasaisuuksia. Sellaista maata, jossa on useampia matalia mäkiä, sanotaan aaltoiseksi tasangoksi. Itse maata ja sen korpopaikkoja nimitetään eri tavoin niiden eri korkeuden mukaan, joka aina luetaan meren pinnasta. On niitäkin maanpaikkoja, jotka ovat alempana maanpintaa. Kun maa ei ole päälle 500 jalan ylempänä maanpintaa, sanotaan sitä alamaksi, korkeempaa sanotaan ylämaksi. Jos ylämaa on tasainen, sanotaan sitä yläiseksi tasangoksi; jos siinä on pieniä waaroja waaramaksi; jos siinä on korkeita wuoria wuorimaksi, alppimaksi. Matalampia koroja

sanotaan **funnaitfi** ja **mäiffi**; jotka ovat 2,000 jalkaa korkeammat **wuoriffi**, **tuntureiffi**; 6,000 jalkaa korkeammat **alpeiffi**. Yhtä jonoa, kulkewia korkeuksia sanotaan **harjuiffi**, **wuorenselänteiffi**, **alppifelänteiffi**. Wähempiä wuorijonoja, jotka pääfelänteestä lähtewät, sanotaan **wuorenharoiffi**. Sitä paikkaa, jossa ufsampia wuorenselänteitä yhtyy, sanotaan **wuorensolmuffi**. Wuoren ylimmäistä osaa sanotaan **kukkulaffi**, **huipuffi**; alempaa osaa **juurefffi**; siwuja **kupeiffi**, **rinteiffi**. **Pengermaiffi**, **porrasmaiffi** sanotaan semmoisia wuorijia maanpaikkoja, jotka porrasten tawoin alenewat ylämaasta alamaahan. **Tuliwuoria** ovat ne, jotka **aufostansa** ajottain syhtäwät tulta, timiä ja wetelää **mujua**.

Sywiä paikkoja korkeempain välissä sanotaan **laaksoiffi**; vähempiä **notkoiffi**. Laaksoa, jonka kaifilla puolilla on wuoria, sanotaan **wuorenkattilaffi**. Notkoa, joka kattaisee wuorijonon ja siis yhdistää molemmiin puolin olewat maat, sanotaan **wuorensolaffi**. Wedenpuutteenstä hedelmätöntä maanpaikkaa sanotaan **aawikofffi**, **hicta-aawikofffi**, kun enemmiten on hietaista. **Pellofffi** sopimatonta, metjätöntä ja kuiwaa, mutta heinäistä maanpaikkaa sanotaan **arofffi**; jos se on heinättömämpää ja tuiwi kuiwaa, **kankaafffi** eli **nummekfffi**. Senlaista paikkaa aawikosja, jossa on lähteenfilmä, joka tekee ympäristön hedelmälliseffi, sanotaan **kosteikofffi**; se on kuin wiheriä saari hietamerefffiä.

E u r o p a.

Majat ja afema. Europa on ikäänkuin Afiafta wenähtänyt niemimaa. Sen rajoina on pohjassa pohjainen Jäämeri, lännefffiä Atlantin meri, eteläfffiä Wälimeri, Egean meri, Hellesponti, Marmora-meri, Bospori ja Mustameri, laakosja ja idäfffiä Afia, jota waftaan raja menee pitkin Kuban- ja Terek-jofia, poikki Kaspien meren, pitkin Urali-jokea ja Urali-wuorta jefä Kara-jokea. Pohjaisin niemi on **Nordfyn** mannermaalla ja fitä lähellä, wähän pohjaisempuna, **Nordkap** Magerön saarella; eteläifin paikka on **Tarifan** niemi Gibraltarin falmefffiä; länteifin **Mocan** niemi Portugalin rannalla. Piifin matka (750 penitulmaa)

on lounaisimmasta **S:t Vincentin** niemestä Portugalin rannalla Kara-joen suuhun Kara-lahdessa. Suurin oja Europpaa on pohjaisessa lauhteassa wyöhykkeessä ja ainoastaan pohjaisin ääri on pohjaisessa kylmässä wyöhykkeessä.

Rannat ja niemimaat. Ympärillä olewista meristä tunteupi kaikin paikoin lahtia ja mutkia, joiden välissä suurempia ja pienempiä niemimaita ja niemetteitä pistää mereen. Kaikista maaosista on Europpalla, kokonsa suhteen, pisimmät rannat (4,300 penikulmaa), joka on edistänyt kulkua ja liikettä kansain kesken ja samalla siivistyksen lewenemistä. Merkillisimmät niemimaat ovat: **Skandinavian** niemimaa (Ruotsi ja Norja) Pohjanmeren ja Itämeren välissä, **Tanskan** Pohjanmeren ja Kattegatin välissä, **Pyreneitten** (Portugali ja Espania) Biskajan lahden ja Välimeren välissä, **Italian**, muodoltansa saappaan näköinen, Tyrrhenian ja Adrian meren välissä, **Turkin-Greekan** niemimaa Adrian, Jonian, Egean ja Mustan meren välissä.

Saaria. Mainittavimmat Euroopan saaret ovat: (Jäämeressä) **Nowaja Semlia**, Euroopan pohjaisin maa, **Lofobdin** saaret länteen Norjasta, (Atlantin meressä) **Islanti** (Jäämaa), **Britannia**, Euroopan suurin saari, jonka etelä puolta kutsutaan **Englanniksi** ja pohjais puolta **Skotlanniksi**, **Irlanti**, jonka Irlannin meri erottaa Britanniaasta, (Kattegatin etelä puolella) **Tanskan** saaret: **Seelanti**, **Fyen y. m.**, (Itämeressä) **Bornholma**, **Olanti**, **Gotlanti**, **Åhwenamaa** (Åland) **Hiidensaari** (Dagö), **Kurensaari** (Ösel), **Mügen**, (Välimeressä) **Balearein saaret**, **Korsika**, **Sardinia**, **Sicilia**, **Malta**, **Jonian saaret**, **Kandia**, muinan **Kreta**, Euroopan eteläisin maa, **Negroponte**, muinan **Cubea**, ja **Egean meren** eli **Arkipelagin** pienemmät saaret.

Maanpinta. Jos Pohjanmeren lounais rannasta wetää linjan Mustan meren länsi rantaan, jakautuu Europa lahteen ojaan, joista lounais oja on wuorimaata ja koillis oja alamaata. Edellinen oja on erilaatuista ja monenkaltaista, kun siinä on wäliin wuoria, wäliin alankoja, wäliin suurempia tasamaitaki, jota vastaan jälkimäinen ja suurempi oja (100,000 n. pen.) on enemmän yhdenkaltaista. Edellisessä osassa taitaan erottaa kaksi kaarewaa pää-wuorijelännettä. Sisempi jelaanne kulkee

Adrian meren ympärillä olewain maiden läpi ja sen eri osilla on eri nimenjä. a) **Apenninit** menewät Italian läpi sen eteläisimmistä niemistä Genua-lahteen asti. b) **Alpit**, selänteen keskimmäinen ja korkein osa, menewät Genua-lahdesta länttä kohden pitkin Välimeren rantaan ja kääntyvät sitte pohjaa päin, Italian ja Ranskan rajalla, Genin-järveä kohden, jossa Euroopan korkein vuorenhuippu **Montblanc** (14,772 jalkaa) on. Siitä selänne kääntyy itään päin, Italia eteläisellä sekä Schveiz ja Saksanmaa pohjais puolella, jolla matkalla siitä lähtee korkeita vuoriharjoja Schveizin ja etelä Saksanmaan läpitse, kunnes se etelä Saksassa kääntyy kaakkoa kohden Turkin-Greellan niemimaahan, jonka pohjais osan läpi siitä käyppi monta haaraa. c) **Pindus** on alppiselänteen jatko Greellanmaan läpi. Ulommissa selänteessä, Euroopan läntisessä ja keskisessä osassa, on monta, laaksoilla toinen toisistaan erotettua vuoristoa: **Pyreneit** ovat Pyreneitten niemimaan koillis rajana, jossa maassa on paljon muitakin vuoria; **Sewennit**, **Cote d'Or** ja **Bogesit** käywät etelästä pohjaan itä Ranskassa; **Schwarzwald**, **die rauhe Alp**, **Fichtelgebirge**, **Erzgebirge**, **Niesengebirge** ja **Sudetit** kulkevat lännestä itään keski Saksassa; **Karpathit** ovat Unkarin ja Siebenbürgin pohjais ja itä rajana. Grillään tästä vuorimaasta ovat: a) Skandinavian niemimaa, jossa on **Rösi-vuori**, b) tulivuorinen **Islanti** ja c) **Britannia**, jonka pohjainen ja läntinenki osa ovat vuorisia. — Koillinen tasamaa, jonka itä rajana **Uralivuori** on, ulottuu itäisellä osallansa koko Euroopan leveydelle Jäämeren ja Mustan meren välillä (Venäjänmaa), mutta kapenee vähitellen länttä päin pitkin Suomenlahtea, Itämeren ja Pohjanmeren Englannin kanaaliin (Galizia, Puolanmaa, Preussi, pohjais Saksa, Tanska, Alamaat ja Belgia). — Suomi on ikään kuin välilläytävänä Skandinavian vuorimaasta Venäjän tasamaahan.

Wedet. Kummanki näiden osain läpitse juoksee suurempia ja pienempiä wesiä, joista muutamia merkisimpiä tässä mainittakoon. Samoin kuin Euroopan wuoret, niin ovat sen wirtain wähiisiä muiden maaosain wirtain rinnalla. **Wolga**, Euroopan suurin wirta (430 penik. pituinen), juoksee keski ja itä

Wenäjän läpi Kaspiin mereen. Don ja Dniepr juoksevat etelä Wenäjän läpitse, edellinen Nioman mereen, jälkimäinen Mustaan mereen. Donau (365 pen.), etelä Europan suurin virta, juoksee Schwarzwaldista pohjais ja etelä vuoriselänteen välisessä laakiossa (läpi etelä Saksan, Unkarin laajan tasangon ja pohjais osan Turkin-Greekan niemimaata) Mustaan mereen. Pojuoksee alas Alpeista pohjais Italian ihanan alangon eli Lombardian tasangon läpi Adrian mereen. Tiberi juoksee keski Italian läpi mainion Rooman kaupungin siwtse. Rhône juoksee lounais Schveizin ja kaakkois Ranskan läpi (Alppein ja Sewennein välisessä laakiossa) Välimeren. Ebro juoksee Pyreneitten niemimaan koillisen sekä Guadalquivir, Guadiana, Tago ja Duero läntisen osan läpitse. Garonne, Loire ja Seine juoksevat läntisen Ranskan läpi Ranskan mutkaan ja Englannin kanaaliin. Rheini, länsi Europan merkittävin virta, alkaa Alppi vuorilta, läheltä Rohnen lähteitä, ja juoksee koillis ja pohjais Schveizin, länsi Saksan ja Alamaiden läpi Pohjanmereen. Elbe juoksee Riesengebirgestä keski Saksan läpi Pohjanmereen ja Oder Sudeleistä itä Saksan läpi Itämereen. Weichsel laskee Itämereen, juostuansa S:n muotoisena Galizian, Puolan ja Preussin tasangon läpi. Väinänjoki (Düna) laskee Riigan lahteen, Niewa, Europan suurimmasta järvestä Laatokasta Suomenlahden sifimpään perukka, Rymijoki, etelä Suomessa, Suomenlahteen, Kokemäenjoki, Kyrönjoki ja Oulunjoki, Suomen länsi rannikolla, Tornionjoki ja Dal-joki, pohjais Ruotsissa, Pohjanlahteen. Motallajoki soikeasta Wetterin järvestä Itämereen. Götajoki juoksee Kölistä Skandinavian niemimaan suurimpaan järveen, Weneriin, ja siitä Kattegatiin. Wiena, pohjais Wenäjällä, laskee Wienan mereen. Nämät vedenjuokset ja monet muut ihmisten tekemät yhdistys-keinot (maantiet, kanavat, rautatiet) edistävät paljon kansain keskinäistä liikettä ja samalla myös sivistyksen lewenemistä. — Täällä ei ole monin paikoin suurempia pakkasen jäätymiä eikä auringon polttamia eikä tuifi wetisiä maafuntia, joita ei ollenkaan voisi wiljellä. Europan, varsinkin sen lounais osan etuisat luonnonjuhteet ovat wahvasti vaikuttaneet kansan-elämään ja kehottaneet tämän maa-osan ylemmää muita,

jotka, luonnonlaatusa puolesta yskimutoiset, ovat ajastaensa
 jiwistykseenki julteen juurikuin liikahtamattomiksi kangistuneet.

A s i a.

Aajat ja asema. Tämä maa-osa on wanhan mantereen
 päämantere. Sitä ympäröi pohjassa pohjainen Jäämeri,
 idässä Iso waltameri, etelässä Indian meri ja lännessä Ara-
 bian lahti, Afrika, Wälimeri ja Europa. Asia, joka on ihmis-
 juun alkukoto, on juurikuin keskellä mannermaita: koillisella
 niemellänsä se lähenee Amerikkaa, lounainen kulma koskee Afri-
 kaan, luoteinen siwa on kiinni Euroopassa ja kaakossa on
 laaja saaristo juurikuin portaana Uuteen Hollantiin. Asian
 tällainen asema tekee jekwäksi mitenkä ihmisjukuunta tästä
 ikiwanhasta kotimaastansa helpoimmin saattoi leweta ympäri
 maanpiiriä. -- Pohjaisin niemi on Sewero-wostotschnoi-
 nos ja eteläisin Romanian niemi Malakka-saarennolla. Enin
 osa Asiaa on pohjaisessa lauhkeassa wyöhykkeessä, ainoastaan
 pohjaisimmat osat ovat pohjaisessa kylmässä ja eteläisimmät
 kuumassa wyöhykkeessä. Länteisin niemi on Baba Egean me-
 ren rannalla ja itäisin Itäniemi Behringin salmessä läntisellä
 pallonpuoliskolla.

Maannat. Ainoastaan etelä rannalla on juurempia meren-
 lahtia ja samankaltainen rannikko kuin etelä Euroopassa, mutta
 muutoin Asia on kiinteästi suljettu maamöykäle. Mainittawim-
 mat niemimaat ovat: Länsi Asian niemimaa eli Wähä Asia
 Mustan meren ja Wälimeren välissä, Arabia Arabian- ja Per-
 sian-lahden välissä, Läntinen Indian niemimaa Arabian ja Itä-
 Indian-merien välissä, Itäinen Indian niemimaa ynnä pitkän-
 joikula Malakkan saarento Itä-Indian- ja Kiinan-merien välissä,
 Korea Keltasen- ja Japanin-merien välissä, Kamtschatka Ochotskan
 lahden ja Behringin meren välissä.

Saaria. Mainittawimpia tähän kuuluvia saaria ovat:
 (Jäämeressä) Uusi Siperia, (Isoissa waltamerissä) Kurilit,
 saarijono Ochotskan lahden juussa, Japanin saaret, Filippiinit

Kiinan meren itäpuolella, Itä-Indian saaristo, laajin koko maan päällä, jaettuna moniin ryhmiin: suuret Sunda-saaret (Sumatra, Borneo, Jawa, Celebes), vähät Sunda-saaret, Molukkit eli krypti-saaret, Banda-saaret j. n. e., (Indian meressä) Ceilon, (Etelämeressä ja Arkipelagissa) Cypri, Rhodus, Scio, Metelino j. n. e.

Maanpinta. Kanan merestä Arabian meren koilliseen kulmaan vedetty linja jakaa Aasian kahteen osaan: Itä- ja Länsi-Aasiaan. Niiden sijat ovat laajoja ylämaita, jotka alenevat ympärillä olewiin meriin päin. — Itä-Aasian keski osa on korkein maakunta koko maan päällä (sen keski-korkeus 4—8,000 jalkaa, paikottain 14—15,000 jalkaa), josta yhden osan täyttää tuo suuri Gobi- eli Schamo-niminen aavikko. Tämän ylämaan, Korkean Aasian ympärillä on mahdollittoman suuria vuorenselänteitä: 1) pohjan puolella tuo kultarikas Altai; 2) idässä Mantšurian ylämaa ja Kiinan alppimaa; 3) etelässä Himalaja, jossa on korkeimmat tähän asti tunnetut vuorentuulet: Mount Everest, 27,200 jalkaa korkea, Kintschin-Tunga, Dawaalaghiri ja Tschamalari, jokainen päälle 26,000 jalkaa korkea; 4) lännessä Belurtagh, jonka koillista jalkaa kutsutaan Mustaghifsi. Korkean Aasian sijalla kulkee lännestä itään Musfart pohjaisessa ja Kulkun eteläisessä osassa. — Länsi-Aasian läpi idästä länteen kulkee: a) Hindukhu pohjais Persian läpi, b) Armenian vuorimaa ja c) Taurus Vähän Aasian läpi. — Himalajan etelä puolella laajenee suuri, runjasten ja ihanain luonnon-tuotettensa tähden mainio Hindostan-laakso, Ganges-wirran ympärillä. Korkean Aasian itä puolella on laaja ja hedelmällinen Kiinan tasanko, jonka läpi juoksee Hoang-ho (Keltanen wirta) ja Jan-tse-kiang (Sininen wirta). Pohjais puolella Altai-wuoria alenee Jäämerta päin Siperian suuri alankomaa, jonka pohjaisin osa on ihan lumen wallassa. Tämä maa, jonka läpi juoksee monta suurta wirtaa, niiden joukossa Obi, Jenisei, Lena, käyppi lounassa yhteen Turan-nimisen syvän alankomaan kanssa, Kaspien meren ja Ural-järven ympäristöillä. Länsi-Aasian tärkein wirta on tuo historiaassa mainio kassio-

wirta **Euftrat** ja **Tigris**, jonka wesi juoksee **Perſian** lahteen, sekä **Jordani**, joka juoksee maan matalimmaſſa alangoſſa.

A f r i k a.

Rajat ja asema. Samoin kuin **Europa** on **Afrikan** juuri-
kuin **Aſiasta** ulonnut niemimaa, joka koillisessa ſen kansa on
yhdeſſä **Suezin** kannaksella. Muutoin ſen ympärillä on wesiä:
pohjaſſa **Wälimeri**, lännellä **Atlantin meri**, eteläſſä ja idäſſä
Indian meri ja **Arabian lahti**. Siinä ei ole miſſään suurem-
pia lahtia eikä niemimaita, vaan ſen rannat ovat merkilliſeſti
yhtäläiſiä. Ja kun ſinä ei ole suurempia, aluſſin kuljettawia
wirtojakaan, vaan ſen ſiaan juuria aawikkoja ja wallatonta
kansaa, on **Afrika** juurikuin ſuljettu wierailta, jonka wuoksi
waan ſen rantamaista on jonkunlainen tieto, mutta ſijemmat osat
ovat miltei tuntemattomat. Jos **Wälimeren** rantamaat erotetaan,
niin ei ole **Afrika** vielä waiſuttanut mitään ihmiskukunnan
ſiwitſtyttämiseen. Sen pohjaiſin niemi on **Serrat** ja eteläſſä on
ſe historiaſſa merkillinen **Sywan toiwon niemi** ja wähhä ete-
lämpänä **Agulhaſ-niemi**. **Afrikan** enin oſa maata on kuumassa
wyöhykkeessä ja ainoastaan pohjan ja etelän äärimmäijet osat
ulottuwat lauhkeihin wyöhykkeiſiin, jonka wuoksi myös wuoden-
aikain ja lämpimän ſuhteen yhtäläiſyys wallitſee. **Werd-niemi**
eli **Wiberiä-niemi** on läntiſin ja **Guardafui-niemi** itäiſin.

Saaria. Mainittawimmat ſaaret ovat: (**Atlantin** meressä)
Azorin-, **Kanarin-** ja **Wiberiän-niemen-saaret**, **Guinean-saaret**
Guinean lahdeſſä, **Ascenſion**, historiaſſa merkillinen **S:t Helena**
ja **Tristan da Cunha** eli **Wirwotus-saaret**, (**Indian** meressä)
juuri **Madagaſkar**, **Romoro-saaret** **Mozambikin** ſalmessa, **Maſ-**
karenit, **Amirantit** ja **Sehellit** sekä **Sokotora** **Guardafui-niemen**
edustalla.

Maanpinta. Maanpinnan ſuhteen on **Afrika** yhtäläistä.
Etelä oſa on luultawaſti yhtenäiſen yläntö, **Korkea-Afrika**, joſſa
on paljon lumen peittämiä wuorentukfuloita ja ſuuria järwiä,
ja joka porrasmaana alenee kaitaiſia rantamaita kohden. Poh-

jais puoli sitä vastaan on ylehenjä alantomaata, jossa on Sahara, laajin hieta-aavikko maan päällä. Saharan pohjais puolella on Afrikan paradin tunnettu ja merkittävin oja, tuo korkealäntänen Välimeren rannikko eli Atlas-wuorimaa. Alantomaan etelä puolella ylenee maa Korkeaa Afrikaa kohden porrasmuotoisina vuorina: länsi puolella Kong-wuoret ja itä puolella Habeschin vuorimaa sekä tuntemattomat vuorenselänteet sijä Afrikassa. — Koillis osassa juoksee suuri ja historiasa merkittävin Niilijoki, jonka alkuperä hiljakkoin on löydetty oleman Nyanzan järvestä Kuu-wuorten lupeilla Korkean Afrikan itä osassa. Mainittavimmat vedet paitsi näitä ovat: pohjais osassa suuri Tschad-järvi ja Djoliba-joki, joka laskee Guinean lahteen; etelä osassa Oranje-joki Atlantin mereen, Zambesi-joki Mozambikin salmeen ja Goshop-joki, jonka suu on päiväntasaajan alla, sekä järvet Nyassä, Ngami y. m.

Amerika.

Maat ja asema. Amerikka piirittää pohjassa pohjainen Jäämeri, lännessä Iso valtameri ja idässä Atlantin meri; etelässä yhdistyvät molemmat viimeksi mainitut meret Magelhaenin salmen kautta ja Tulimaan etelä puolella. Pohjais-Amerikka (342,000 n. pen.) menee pohjaisimmisja osissaan pohjaiseen kylmään vyöhykkeeseen ja ulottuu sitte lauhkean läpi kuumaan vyöhykkeeseen kilelle tasaaajaa. Etelä-Amerikka (326,000 n. pen.) ulottuu kuuman ja eteläisen lauhkean vyöhykkeen läpi. Amerikan manteren pohjaisin niemi on Barrow, läntisin Balesprin sin niemi Behringin salmessä, itäisin Olinda ja eteläisin Forward, mutta vielä etelämpänä on Hornin niemi Tulimaan etelän puolijella karilla.

Maat. Pohjais-Amerikan rannoilla on, janoin kuin Europanki, paljon lahtia ja niemimaita. Suurimmat niemimaat ovat Labrador Atlantin meren ja Hudsonin lahden välissä, Uusi Skottlanti itä puolella Fundy-lahtea, Florida Mexiko-lahden suulla, Yufatan Mexiko-lahden (Campeche-lahden) ja

Karaibin meren (Honduras-lahden) välissä, Kalifornia saman-
nimisen lahden vieressä, Aljaskka Behringin meressä. Etelä-
Amerika on rantainja juhteen Afrikan muotoinen ja on siwis-
tymisessäänkin jäänyt pitkän matkaa pohjais-Amerikan jälkeen.

Saaria. Amerikan mainittavimmat saaret ovat: (pohjassa) **Huippuwooret**, pohjaisin tunnettu maa maan päällä, luetaan ta-
wallisesti Amerikkaan, vaikka se on lähempänä Europpaa, **Grön-**
lanti, **Parry-saaret**, **Cockburn** ja **Cumberlandi**, (itässä) **New-**
Foundlanti, **Bermudas-** eli **Kesä-saaret**, **Länsi-India**, laaja saa-
risto **Pohjais-** ja **Etelä-Amerikan** välissä, jaettuna moneen ryh-
mään: suuret **Antillit** (**Kuba**, **Haiti** eli **Domingo**, **Jamaikka**,
Portoriko), vähät **Antillit** eli **Karaibit** **Portorikosta** **Etelä-**
Amerikkaa kohden, **Bahama-** eli **Lufajin-saaret** **Floridan** ja **Hai-**
tin välissä, (etelässä) **Falklannin** saaret eli **Malloninit**, **Tuli-**
maa, (lännessä) **Patagonian-saaret**, **Gallapagos-** eli **Kilpikonn-**
saaret **tajaaian** alla, **Quadra Wancouwerin** saari **Jukas-lahdessa**,
Charlotta-kuningattaren ja **Wales-prinsin-saari**, **Sitka**, **Kobjak**,
Ulentit, ulottuen **Aasiaa** kohden.

Maanpinta. Sirmuisten pituutensa vuoksi on Amerika eri-
lainen kuin muut maa-osat ja samoin sen ylä- ja alanko-
mailla on omittainen asemansa ja juuntansa. Wastoin **Aasiaa**
ja **Afrikkaa**, joiden sijämaat ovat laajoja juurilla wuorilla rajo-
tettuja yläkötä, jotka rantoja kohden alenewat, ovat Amerikan
sijämaat **tajaijia** alankoja, jotka laajenewat itä puolella sitä pitkin
koko länsi rantaa kulkewaa wuorijelännettä. Itä rannikolla on
sen sijaan ainoastaan yfjinaisiä wuoriryhmiä, jonka vuoksi sijä-
nen **tajamaa** muutamien paikoin ulottuu **Atlantin** meren rantaan
asti. Toista niin pitkää wuorijelkää, kuin se joka kulkee pitkin
Amerikan läntistä rantaa (1,900 penik.), ei ole koko maan
päällä, mutta se on myös merkillisen kaitainen (15 penik.). Se
ei kaswa paljo metsää eikä muita kaswia, mutta siinä on run-
saasti metallia (kultaa, hopeaa, waskea). Yhteistä nimeä koko
wuorijonolla ei ole: **Etelä-Amerikassa** on sen nimi **Kordilleras**
(selänteet) **de los Andes** (wassti, metalli) ja siinä on monta
korkeaa kulkulaa; **Pohjais-Amerikassa** on sillä eri paikoin eri
nimet, inkuin **Kalliowuoret** pohjaisimmasa osassa. Waitti sitä

täy toinen, kultarikas vuorijono Kalifornian niemimään eteläisimmästä nojasta Aljaskhan niemimaahan, nimellä **Pohjais-Amerikan Meri-alpit**. Amerikassa on paljon tulivuoria ja usein tapahtuu maanjäristyksiä. Pohjais-Amerikan pohjaisin osa on alamaata, täynnänsä järviä ja joita, jotka enimmänsä osan vuotta ovat jäässä. Keski osa on maan suurimpia tasangoita, **Mississippi-joen** ja sen suuren sivujoen **Missourin** ympäristöillä. Tätä tasankoa, jossa paikoin on suuria ruoholakeuksia, **prairies** eli **Savanneja**, rajoittaa idässä **Alleghany-wuoret**, joiden itä puolella on tuo 30—40 penikulmaa leveä, hyvin viljelty **Atlantin rantamaa**, jonka läpi juoksee monta pientä, mutta aluksiin kuljettamaa jokea. Suurin joki tällä rannalla on **Lorenzo**, joka juoksee viidestä suuresta järvestä (**Glajärvi, Michigan, Huron, Erie ja Ontario**). — Etelä-Amerikan pohjais osassa juoksee maan suurin wirta **Maranon** eli **Amazon-joki** (730 penik.). Sen ympärillä olewalla tasamaalla kasvaa paikoin tiheitä, läpipääsemättömiä ikiwanhoja metsiä (**filwas**), paikoin puuttomia nurmikoita (**Planos**). Etelä-Amerikan etelä puolessa, **Plata-joen** rannoilla on samallaisia ruohonurmikoita nimellä **Pampas**.

Australia,

sanotaan myös **Polyneesiaksi**. Tähän kuuluu 1) **Uuden Hollannin** mantere, etelä puolella tajaajaa kuumaassa ja eteläisessä lauhkeassa vyöhykkeessä, **Indian meren** ja **Indian valtameren** välissä, ja 2) iso joukko saaria ja saariryhmiä jossa valtameresssä, molemmin puolin tajaajaa, niinkuin **Ban Diemen-maa, Uusi Zeelanti, Uusi Guinea, Sandwichin-saaret** y. m. **Mannermaasta** ei tunneta juuri muuta kuin rannat: läntinen on laakea, hietaista ja aawikon-tapaista; pohjainen ja itäinen on vuorista, mutta niissä on useampia viljeltäviä laaksoja ja aukeita paikkoja; etelä rannikko on paljon leveämpi ja viljavampi sekä kullasta rikas. Mitä tulee sijamaahan, ovat tiedot siitä vastakkaisia ja epävakaisia, kuitentki lienewät wanhat luulot suurista järivistä ja laajoista ruoko-tasangoista hyljättävät, ja arveltavasti siellä, muiden maiden tapaan, löytyy aawikko-maa, josta kuumat tuulet tulewat rannoille.

Europaa valtiollinen jako.

Europassa on useampia itsenäisiä valtakuntia, jotka ynnä muutamia niiden etewimpia kaupunkia tässä jälempänä luetellaan.

1) Etelä Euroopassa.

Portugalin kuningaskunta; kaupunkia: Lissabon, pääkaupunki, Oporto.

Spanian kuningaskunta; kaup. Madrid, pääkaup., Cadiz, Barcelona.

Italian kuningaskunta; kaup. Turin, Florens, pääkaup., Neapeli, Palermo Sicilian saarella.

Kirkkovaltakunta; kaup. Ruomi, paavin asunto.

San Marinon tasavalta.

Greekian kuningaskunta; Atheni, pääkaup.

Turkin sultaanikunta; kaup. Konstantinopeli, pääkaup., Adrinopeli.

2) Keski Euroopassa.

Ranskan keisarikunta; kaup. Pariisi, pääkaup., Lyon (Liong), Marseille (Marjeli), Bordeaux (Bordoo).

Belgian kuningaskunta; kaup. Brüssel, pääkaup., Antwerpen.

Alamaiden kuningaskunta; kaup. Amsterdam, Haag, pääkaup.

Schweizin liittotasavalta; kaup. Bern, pääkaup., Genewe.

Itävallan keisarikunta; kaup. Wieni, pääkaup., Trieste, Wenedig, Prag, Ofen-Pesth.

Preussin kuningaskunta; kaup. Berlin, pääkaup., Stettin, Danzig, Königsberg, Köln.

Baierin kuningaskunta; pääkaup. München.

Württembergin kuningaskunta; pääkaup. Stuttgart.

Saksin kuningaskunta; pääkaup. Dresden.

Saksin suuriruhtinaskunta; pääkaup., Karlsruhe.

Wapaa valtakaupunki Hampuri.

3) Pohjais Euroopassa.

Suuren Britannian kuningaskunta, yhdistettynä Englantiin, Skotlannin ja Irlannin kuningaskunnista; kaup.

Lontoo, pääkaup., Liverpool, Manchester, Edinburg, Dublin.

Tascan kuningaskunta; kaup. Köpenhamina, pääkaup.

Ruotsin kuningaskunta; kaup. Tukholma, pääkaup., Göteborgi.

Norjan kuningaskunta, jolla on Ruotsin kanssa yhteinen kuningas; kaup. Kristiania, pääkaup.

4) Itä Euroopassa.

Wenäjän keisarikunta, laajuudeltaansa suurin valtio maan päällä, sisältää, paitsi itä Euroopan tasankoa, koko pohjais osan Aasiaa eli Siperian ja luoteis osan Pohjais-Amerikkaa. Kaupunkia: Pietari, Newajoen juulla, pääkaupunki ja keisarin asuntopaikka, Moskova, waltakunnan vanhempi pääkaupunki, Niiga, Arkangeli, Odesa.

Niistä maista, jotka ovat Euroopassa ja kuuluvat Wenäjän valtiooon, on erittäin mainittawat:

Puolan kuningaskunta, pääkaup. Warsowa, ja Suomen Suuriruhtinanmaa, pääkaup. Helsinki.

Suomen Suuriruhtinanmaa.

Meidän kotimaassamme on seuraawat maakunnat: Warsinais Suomi, Satakunta, Ahwenamaa, Uusimaa, Häme, Sawo, Karjala, Pohjanmaa ynnä Suomeen kuuluwa osa Westerbottnistä ja Suomen Lappi. Hallituksen ja waltiohoidon suhteen on maa jaettu kahdeksaan maaherran lääniin: nimitt. Oulun, Waasan, Turun, Uudenmaan, Wiipurin, Kuopion, Mikkelin ja Hämeen lääniin.

Oulun ja Rajaanin lääniin kuuluu Suomen Lappi, Suomen osa Westerbottnistä ja pohjais osa Pohjanmaata. Kaup. Tornio, Oulu, Raabe, Rajaani. — Waasan lääni sisältää etelä Pohjanmaan, luoteis osan Hämettä ja koillisen kulman Satakuntaa. Kaup. Kokkola, Pietarsaari, Joensuu (Uusi Kaarlepyy), Waasa, Raskinen, Mistiinan kaupunki, Jyväskylä. — Turun ja Porin lääni Ahwenamaan kanssa sisältää Warsinais Suomen, läntisen ja suuremman osan Satakuntaa, Ahwenamaan ja wä-

hän osan läntistä Uutta maata. Kaup. Pori, Nauma, Uusikaupunki, Naantali, Turku, Tampere, Maariahamina. — Uudenmaan lääniin kuuluu läntinen ja suurin osa Uuttamaata ja lounainen osa Hämettä. Kaup. Tammiisaari, Helsinki, Porvoo, Loviisa. — Viipurin lääniin luetaan etelä Karjala, eteläisin osa Savoa, itäisin osa Uuttamaata ja vähäinen osa kaakkoista Hämettä. Kaup. Hamina, Viipuri, Käkisalmi, Sortavala, Lappeenranta. — Kuopion lääni sisältää pohjais osan Karjalaa, pohjais osan Savoa ja koillisen osan Hämettä. Kaup. Kuopio, Joensuu (Joenskaupunki). — Mikkelin lääniin kuuluu keski Savo ja kaakkoinen Häme. Kaup. Savonlinna, Mikkeli, Heinola. — Hämeen lääniin kuuluu lounais Häme ja itäinen Satakunta ja vähäinen osa luoteista Uuttamaata. Kaup. Hämeenlinna.

Toinen jaksso.

Kun maatiede selittää maan muodon ja suuruuden sekä sen kohdat muiden maailma- ja taivaspallojen suhteen, sanotaan sitä **suureopilliseksi** maatieteeksi. Kun siinä selitetään maanpinnan luonnollinen laatu, maat, vedet, ilmanala ja luonnon tuotteet, nimitetään sitä **luonnon-omaiseksi** maatieteeksi. Kun taas katsellaan maata ihmisten asutopaikkana ja jaettuna eri näisiin valtakuntiin ja kansakuntiin, sanotaan sitä **valtiolliseksi** maatieteeksi.

Suure-opillinen maatiede.

Baloijat taivaspallot sanotaan myös **kiintotähdiksi**. Niiden luku ja kaukaisuus maasta on mahdollottoman suuri. Se niin kutsuttu linnunrata ja ne niin kutsutut **sumukot**, jotka näkyvät kirkkaina pilvenpilkkuina, ovat suuri joukko tähtiä, jotka toinen toisistaan ja ovat arvaamattoman kaukana, vaikka ne näyttävät olevan hyvin lähellä toinen toistaan. Auringon jälestä maata lähin kiintotähti on 4 miljonaa penikulmaa kaukana maasta. Paremman selvyyden tähden jaetaan kiintotähdet eri joukkoihin, joita kutsutaan **tähtikunniksi**. Niistä mainittakoon tässä maan **wähä otawa**, jossa on seitsemän suurempaa tähteä, joista yksi, **pohjantähti**, on melkein suoraan sitä maan paikkaa kohden, jota kutsutaan **pohjais** naraksi.

Aurinko on meille tärkein kiintotähti; siitä on meillä parhain, ehkä paljon vaillinainen tieto. Auringon ympäri, ja arwattavasti jokaisen muunki kiintotähden ympäri kulkee enemmän eli vähemmän soikeissa radoissa muutamia pimeitä pallo-

ja, jotka auringostansa saavat valoa ja lämmintä. Aurinko ynnä sen ympäri kiertävään pimeäin palloin kanssa kutsutaan **aurinkofunnaksi**. Samoin arwellaan myös kiintotähdet seuralaisijensa kiertävän jonkun erinäisen tähden ympäri, joka taas vuorostansa kutsutes kuuluu johonkin muuhun aurinkofuntaan, ja niin edespäin määrättömiin. Se liike, joka warmaan tietään olewan meidän auringolla ja jonka ajan-pituus on taidettu laskea, on ympäriinsä pyöriminen, joka tapahtuu noin $25\frac{1}{4}$ meidän vuorokautenamme.

Meidän aurinkofuntaamme kuuluu, sen minkä sitä tähän asti tunnetaan, seuraawat pimeät pallot, nimittäin: 87 kiertotähteä, 21 kuuta ja joukko pyrstötähtiä. — Kiertotähdet ovat joskifi kiintotähtein näköisiä, mutta heidän walonsa on himeämpi ja tajasaisempi. Ne kiertvät auringon ympäri, lännestä itään, melkein ympyriäisiä ratoja. Ne ovat eri kaukana auringosta ja sen tähden myös niiden kiertoradat ja kierto-ajat eri pitkiä. Kiertotähdet ovat seuraawat, lueteltuna sen jälkeen miten ne ovat auringosta eri kaukana: **Mercurius, Venus, Maa, Mars, 79** vähäistä kiertotähteä, **Jupiter, Saturnus, Uranus ja Neptunus**. — Kuut ovat sellaisia palloja, jotka lännestä itään pyörivät jonkun kiertotähden ympäri ja seuraawat sitä, sen kulkkeissa auringon ympäri. Maata seuraa 1 kuu, Jupiteria 4, Saturnia 8, Urania 6 ja Neptunia 2. — **Pyrstötähdet** tunnetaan parhaiten loistawasta **pyrstöstänsä**, joka tavallisesti on takapuolella auringosta katjoin. Ne kulkewat awaruudesja joka haaralle ja niiden radat auringon ympäri ovat hywin soikeat, jonka tähden ne wäliin ovat aiwan lähellä aurinkoa, wäliin kowin kaukana siitä.

Maan liikunto. Kiertotähdet eiwät ole aina yhtä kaukana auringosta, sillä niiden kiertorata on soikea, ja aurinko on radan toisen päään keskipaikassa. Maa, ollesjaan lähinnä aurinkoa, tammikuun alussa, on noin 700,000 penikulmaa lähempänä aurinkoa kun heinäkuun alussa, jolloin se on kauwimpana auringosta. Maan kiertorata auringon ympäri, jota **ekliptika** kutsutaan, on noin 150 miljona penikulmaa pitkä. Tätä rataa rientää maa joka sekunnissa non $4\frac{1}{2}$ penikulmaa ja koko ratansa se

kulkee 365 vuorokaudessa 5 tunnissa 48 minutissa ja 49 sekunnissa eli yhdessä vuodessa *).

Maan toinen liikunto eli pyöriminen akselinsa ympäri tapahtuu vuorokaudessa eli 24 tunnissa. Maan ympärinsä pyörimisestä tulee päivän ja yön vaihtetus. Kun pyöriminen tapahtuu lännestä itään, niin itäisempi maan paikka saapi ennemmin valonja auringosta kuin lännempi. — Kaikki ympyräiset (ympyrän) piirit jaetaan 360 yhtä suureen osaan, joita kutsutaan asteiksi; jomoin jaetaan kunkin aste 60 yhtä suureen osaan eli minuuttiin ja kunkin minuutti 60 yhtä suureen osaan eli sekuntiin. Kirjoissa näitä merkitään niin että 5° 10' 15" merkitsee 5 astetta 10 minuttia ja 15 sekuntia.

Kuu. Maan kulkeissa auringon ympäri seuraa sitä kuu. Kuussa on vaihtellen tasankoja ja sangen korkeita vuoria; wettä ei siellä luulla olevan. Kun kuu on ympyräinen pallo ja hohtaa auringolta saadulla valolla, näyttää se meille erimuotoiselta, tultuansa eri suuntiin auringon ja maan suhteen. Kun aurinko ja kuu on samalla puolella maata, paistaa auringon valo kuun takapuolelle, maasta katsoen. Kuu on sentähden näkymättömissä; silloin on **uusi kuu**. Mutta kun aurinko on toisella ja kuu toisella puolella maata, on auringon valaisema

*) **Tavallisiin vuosiin** luetaan waan 365 tähttä vuorokautta, ja mainitut 5 tuntia 48 minuttia ja 49 sekuntia jätetään pois. Mutta sen sijaan pannaan joka neljäs vuosi **karkausvuodeksi**, jossa on 366 vuorokautta. Näin luetaan **wanhan** eli **julianisen aikalu-
wun** jäskeen. Mutta nämät 4:nä vuotena täällä tawalla kertyneet 5 tuntia, 48 min. ja 49 sek., yhteen laskehtuna, eiwät tee tähttä vuorokautta eli 24 tuntia, waan ainoastaan noin 23½ tuntia, jonkatoähden 400 vuoden kuluesä tulisi 3 vuorokautta liiaksi. Tämä wirhe wälitetään **uudessa** eli **gregorisesä aikalu-
wussa** sillä tawalla että 400:sta wuodesta jätetään 3 karkauspäiwää pois, ja niin katoaa wirhe melkein mitättömiin. Wanhan aikalu-
wun mukaan ovat kaikki ne wuodet karkauswuosia, joiden wuosiluku jalaupi tasan neljään osaan, ja uuden aikalu-
wun mukaan samoin, paitsi niitä satalukuja, joiden kah-
ta ensimmäistä numeroa ei saata jakaa tasan neljään osaan. Wanhan aikalu-
wun mukaan ovat siis esim. wuo-
det 1600, 1700, 1800, 1900, ja 2000 karkauswuosia, mutta uuden aikalu-
wun mukaan mainituista wuosista, ainoastaan 1600 ja 2000.

puoli kuusta maata kohden. Silloin kuun koko puolisko nähty maahan; silloin on täysikuu. Uuden ja täyden kuun välissä olevain 14:jän 15:den vuorokauden kuluessa tulee kuun valoinen puoli yhä enemmän ja enemmän nähtyihin meille, mutta seuraavain 14:jän 15:den vuorokauden kuluessa sen valoinen puoli vetäytyy vähitellen pois päin meistä ja menee vihdoin näkymättömiin. Kuun kierto-aika maan ympäri on noin $29\frac{1}{2}$ vuorokautta. Saman verran aikaa kuluu sen pyöriesiä kerran ympäriinsä.

Pimenemiset. Auringon ja kuun pimenemiset tulevat myös maan ja kuun kulkemisesta ympäri aurinkoa. Kun maa tulee auringon ja kuun väliin, samaan linjaan kuin ne, estää se auringon valon paistamasta kuuhun, jonka koko hohtava puolisko muuten nähty maahan. Kun maa on niin auringon ja kuun välissä, ettei auringon valoa pääse ollenkaan kuuhun, silloin koko kuu pimenee; mutta kun waan joku osa maata on edessä, silloin kuukin waan osaksi pimenee. Samoin tapahtuu auringon pimeneminen, kokonaan eli osittain, kun kuu tulee auringon ja maan väliin ja niin estää auringon valon kokonaan eli osittain paistamasta maahan niille paikoille, johon se muuten paistaisi. (Tämä olisi oikeimmin kutsuttava maan pimenemiseksi.)

Maan muoto ja siihen vedetyt viivat. Että maa on pallon muotoinen, ymmärretään siitä, että kun kaukana hawaitsemme jonkun esineen, me ensin näemme sen ylimmäisen osan, mutta alemmat osat tulevat sitte vasta nähtyihin kun lähenemme sitä esinettä, samoin kun lähenemme jotakin esinettä, joka on jonkun mäen takana. Maan ympäri taitaan kaikille haaroille kulkea ja on se siis irrallaan avaruudessa liikkuva. Portugalilainen mies **Magelhaen** oli ensimmäinen, joka kolmenvuotijella matkallaan (1520—1522) purjehti ympäri maan. — Kun maanpinnalla on pläntöjä ja alankoja, ei maa saata olla aiwan ympyriäinen, mutta näitä epätasaisuuksia ei taideta lukuun ottaa, sillä niin suurella pallolla, kuin maa on, ei ne juuri mitään tee. Ei mitään paikkaa maanpinnasta taida sanoa olevan ylöspäin eli alaspäin; ihmisiä asuu ympäri maan ja kaikki kutsuvat sitä alaspäin, joka on maan keskipaikkaa kohden. Ettei ihmiset ja

muut tappaleet putoa pois maasta, se tulee niiden omasta painosta, joka vetää niitä maata kohden.

Ympäri maanpallon ajattelemme wiivoja wedetyksi, jotka senwuoksi wedetään pallokarttoihin ja karttoihin joko suoriksi eli kaareviksi niinkuin ympyrän kaaret. Mainittawin näistä wiivoista on se, joka on wedetty ympäri maan idästä länteen, yhtä kaukana kummastakin nawasta. Sitä kutsutaan **tasaajaksi** eli **päiväntasaaja-wiivaksi**, sillä kun auringon säteet paistawat suoraan niitä paikkoja kohden, joiden läpi tämä wiiva ajatellaan käyväksi, on päivä ja yö koko maan päällä yhtä pitkä, eli 12 tuntia kumpikin. Tasaaja on 5,400 penikulmaa pitkä, ja niin muodoin on tasaajan joka aste 15 penikulmaa (eli $10\frac{2}{3}$ Suomen penikulmaa). Se wiiva, joka ajatellaan wedetyksi läpi maan niin että sen kumpikin pää on tasaajasja, kutsutaan **läpimitaksi** eli **poikkiviivaksi**. Sen pituus on $1,718\frac{4}{5}$ penikulmaa. Maan akseli on $5\frac{3}{5}$ penikulmaa lyhempi ja siis waan $1,713\frac{1}{5}$ penikulman pituinen. Maa ei ole siis juuri täydellinen pallo, waikka ei sen pinnan epätasaisuuksia lukuun otettaisikaan, waan on litteä eli latistunut napainsa kohdalta. Mutta sen wertainen litteys maan kokoisessa pallossa ei sittekään waikuta juuri mitään. Tasaaja jakaa maan kahteen yhtä suureen osaan: pohjaiseen ja eteläiseen pallonpuoliskoon. Ne niin kutsutut yhdenjuuntaiset piirit eivät ole kaikki yhtä pitkiä, waan lyhenewät sitä myöden, jota lähempänä ne owat jompaakumpaa napaa. Eivät siis eri yhdenjuuntaisten piirien asteetkaan ole yhtä pitkiä. Yksi tasaajan aste on 15 penikulmaa, mutta esim. yksi sen yhdenjuuntaisen piirin aste, joka on wedetty 60° tasaajasta, on waan $7\frac{1}{2}$ penikulmaa pitkä ja 90° :sja tasaajasta eli itsessä maannawassa katoaa yhdenjuuntaisen piirin aste aiwan mitättömiin. Puolipäivänpiiirillä ei ymmärretä kokonaista ympyrää, waan ainoastaan puoli siitä. Kaikki puolipäivänpiiirit owat yhtä pitkiä ja puolipäivänpiirin asteet saattaa pitää yhdenpituisina. Puolipäivänpiirin nimi tulee siitä että kussakin paikassa on silloin puolenpäivän aika eli aurinko on silloin korkeimmallaan taiwaslaella, kun aurinko paistaa pitkin sen paikan puolipäivänpiiriä. Ainoastaan niillä, jotka asuwat suoraan pohjassa eli

etelässä meistä, on puolen päivän aika samalla hetkellä kuin meillä, mutta niillä, jotka asuvat itään eli länteen päin meistä, on puolen päivän aika varhemmin eli myöhemmin kuin meillä (nimittäin 4 minutia kullakin asteelta).

Paikkain leveys ja pituus. Yhdensuuntaisten ja puolipäivänpiirein avulla taitaan määrätä kunkin maanpaikan asema: edellisillä paikan leveys ja jälkimmäisillä sen pituus. Paikan leveydellä ymmärretään sen kaukaisuus tasaajasta pohjaan ja etelään päin, jonka vuoksi leveys saattaa olla pohjainen eli eteläinen. Leveyttä kutsutaan myös **napakorkeudeksi**. Pituus osottaa kuinka kaukana kunkin paikka on jostakin määrätystä puolipäivänpiiristä, jota siis kutsutaan **ensimmäiseksi** puolipäivänpiiriksi. Ensimmäiseksi puolipäivänpiiriksi saa määrätä minä tahansa, ja siitä taitaan lukea eri tavoin: joko waan itään päin, tai waan länteen päin, taikka kahdella kummallekin suunnalle. Meidän tavallisilla kartoilla on se puolipäivänpiiri pantu ensimmäiseksi, joka käy meren puolella Afrikan läntistä rantaa. Lähellä olevasta Ferronimisestä saaresta kutsutaan sitä myös **Ferron puolipäivänpiiriksi**, ja siitä luetaan ainoastaan itään päin (itäinen pituus). Sekä leveys että pituus määrätään asteilla, minuteilla ja sekunneilla. Ei minäkään paikan leveys saata olla päälle 90° , sillä siinä on maannapa; mutta pituus-asteita on 360 . Ferron puolipäivänpiiri on siis 360° eli 0° . Jos siis esim. jollakin paikalla sanotaan olevan $60^{\circ} 10'$ pohjainen leveys ja $44^{\circ} 38'$ pituus, löydetään se siltä paikalta, jossa näillä numeroilla merkitty yhdensuuntainen ja puolipäivänpiiri käyvät ristiin. — Se puoli maanpintaa, joka on ensimmäisen ja 180 :n puolipäiväpiirin välissä, kutsutaan **itäiseksi pallonpuoliskoksi** ja toinen puoli **läntiseksi pallonpuoliskoksi**.

Maan jako vyöhykkeisiin. Niillä kahdella yhdensuuntaispiirillä, jotka käyvät $23\frac{1}{2}^{\circ}$ tasaajasta, molemmin puolin sitä, sekä niillä kahdella, jotka käyvät saman matkan päässä kummastakin navasta, on oma nimensä. Ne kaksi edellistä kutsutaan **kääntöpiireiksi**, kaksi jälkimmäistä **napapiireiksi**. Nämät neljä yhdensuuntaispiiriä jakavat maanpinnan 5 vyöhykkeeseen. Molempain kääntöpiirein välissä, joista tasaajan pohjais puolella ole-

waa kutjutaan myös krawun kääntöpiiriksi ja etelänpuoliaista
 kauriin kääntöpiiriksi, on kuuma wyöhyke. Wyöhykkeet kääntö-
 piirin ja lähimmän napapiirin välissä kutjutaan lauhkeiksi.
 Niitä on siis kaksi: pohjainen ja eteläinen. Napapiirein sisällä
 on pohjainen ja eteläinen kylmä wyöhyke. Tämän jaon sekä
 wyöhykettien nimien perustukseksi on se eri maanpaitoissa wal-
 litsewa suurempi tai vähempi lämpimyytä, ja se taas tulee siitä
 mihin suuntaan auringon säteet lankeewat maan eri paikkoja
 kohden. Ne maanpaitat, joissa auringon säteet paistawat juo-
 raan maata päin, ovat kaikkea kuumimmat, mutta jota winom-
 paan auringon säteet tulewat maanpintaa kohden, sitä vähem-
 min ne lämmittävät. Lähinnä tasaajaa on siis lämpimin, lä-
 hinnä napoja kylmin. Jos auringon säteet aina tulisiwat sa-
 maan suuntaan maan eri paikkoja kohden, olisi kussakin paikassa
 lämpimänsä muuttumaton. Mutta kun aurinko toisen puolen
 vuotta paistaa juoraan jotakin paikkaa kohden pohjais puolella
 tasaajaa, ja toisen puolen vuotta etelä puolella tasaajaa, ja kun
 auringon säteiltä juoraan walaistu maanpaikka wäliin on lä-
 hempana tasaajaa, wäliin kauwempana siitä, ei kuitenkaan enem-
 pää $23\frac{1}{2}$ astetta, niin se tekee erotuksen lämpöäärässä ja wuo-
 den aikain muuttumisen. Ruumassa wyöhykkeessä ei kuitenkaan
 tämä muutos ole suurin tuntuwa; koko wuosi on siellä lämmin.
 Siellä erotetaan waan pouta-aika ja myrskyinen sade-aika. Sade-
 aika alkaa siellä silloin kun auringon säteet rupeewat paista-
 maan juoraan maata kohden ja sitä kestää useat kuukaudet,
 joina runsaasti ja rankasti sataa. Lauhkeissa wyöhykkeissä tai-
 taan erottaa 4 wuoden-aikaa. Tässä on kuitenkin muistettava
 että lähinnä kääntöpiirejä aina 30 asteen ilmat ovat melkein
 yhtäläiset kuin kuumasja wyöhykkeessä, ja taas lähinnä napa-
 piirejä yhtäläiset kuin kylmissä wyöhykkeissä. Waiikka tosin toi-
 jella puolella 30 astetta saattaa erottaa wuoden ajat toisistaan,
 on vielä 35 ja 40 asteen välillä lumi ja halla harwoin ta-
 wattawia. Kylmissä wyöhykkeissä on ainoastaan kaksi wuoden-
 aikaa, sillä niiden pitkä ja kova talwi muuttuu pitäisesti ly-
 hyeksi mutta toisinaan hyminkin lämpimäksi kesäksi. Nämät
 wuoden-ajat owat molemmin puolin tasaajaa niin wastapäi-

jiä että kun pohjaisessa pallon puoliskossa on keiä, silloin on eteläisessä talvi ja päin vastoin. — Tästä tulee myös erotus päivän ja öiden pituudessa maan eri paikoilla. Jota lähempänä joku paikka on jompaakumpaa napaa, sitä juurempi on erotus päivän ja öiden pituudessa eri aikoina vuotta, mutta lähellä tasaajaa on tämä erotus aivan vähäinen. Siellä on päivä ja yö koko vuotena noin 12 tunnin pituinen kumpikin; 40 asteen leveydellä on pisin päivä 15 tuntia ja samoin 6 kuukauden kuluessa pisin yö; 60 asteen kohdalla on pisin päivä ja pisin yö 19 tuntia; napapiirin eli 66½ asteen kohdalla 24 tuntia, niin että aurinko on ylhäällä koko vuorokauden, mutta 6 kuukautta sen jälkeen koko vuorokauden näkymättömissä; 70 asteen kohdalla kestää pisin päivä ja pisin yö 2 kuukautta kumpikin; navassa on aurinko 6 kuukautta laskeumatta ja 6 kuukautta nousumatta. Maaliskuun 21 p:nä paistaa aurinko juoraan niitä paikkoja kohden, jotka ovat tasaajan alla. Öt ja päivät ovat silloin koko maan päällä yhtä pitkät. Sitä kutsutaan **kevät-päiväntasaukseksi**. Samoin on syyskuun 23 p:nä ja silloin on **syys-päivänseisaus**. Kesäkuun 21 p:nä heittää aurinko jäteensä suoraan niitä paikkoja kohden, jotka ovat 23½ astetta pohjanpuolella tasaajaa. Meillä pohjaisessa pallonpuoliskossa on silloin pisin päivä. Sitä kutsomme **kesä-päivänseisaukseksi**. Kuusi kuukautta sen jälkeen eli joulukuun 22 p:nä on meillä **talvi-päivänseisaus** ja lyhin päivämme, sillä silloin aurinko paistaa juoraan niitä paikkoja kohden, jotka ovat 23½ astetta eteläpuolella tasaajaa.

Luonnon-omainen maatiede.

Maa ja meri ei ole tasan jaettuna maan päällä, vaan on maata enemmän pohjan puolella. Pohjaisessa pallonpuoliskossa on lähes 3 kertaa enemmän maata kuin eteläisessä. Itäisessä pallonpuoliskossa on päällä 2 vertaa enemmän maata kuin läntisessä. Merta on siis paljon enemmän eteläisessä ja läntisessä pallonpuoliskossa.

Ilman-ala ja luonnon-tuotteet.

Lämpimän päälähde maan päällä on aurinko, ja kunkin maanpaikan ilman-ala on erinomattain sen mukaan kuinka kaukana se on tasajasta. Maanpinnan vaihteleva laatu ja muut asianhaarat vaikuttavat kuitenkin sen että paikan todellinen ilman-ala usein on peräti toisenlainen, kuin sen asemasta voisi päätätä. Samalla leveys-asteella on vuorimaissa ja muisa yläntömaissa kylmempi ilman-ala kuin tasangoilla ja alamaila, ja lämmin vähenee jota enemmän maa ylenee, siksi että vihdoin tullaan ikuisen lumen rajalle, jonka yläpuolella lumi ja jää ei enää sulaa, janoin kuin napain seuduilla. Olimalkaan taitaan sanoa että lämpö määrä vähenee 1 asteen maan yletessä 550—600 jalkaa sekä $\frac{1}{2}$ asteen jokaiselta leveys-asteelta. Ikuisen lumen raja tasajajan paikkeilla on noin 15,000 jalkaa maasta korkealla, mutta alenee vähitellen, niin että se 75°:n kohdalla ja monin paikoin ennenkin on maanpinnassa. Suurempain maiden siä-ossissa ovat kesät lämpemmät ja talvet kylmemmät ja yleisesti niiden väliajat (kesä ja syksy) lyhemmät kuin saarilla ja rantamailla, joissa meri-ilma vaikuttaa tasaisemman lämpimän. Sentähden onkin erotus manteren ilman-alan ja meren ilman-alan välillä; edellisessä on ilma kuivempi kuin jälkimmäisessä, jossa ilma on kosteampi sekä vesi- ja lumifateet runsaammat. Hieta-aavikot kuumentuvat pian, mutta jähtyvät myös pian. Nivaisissa, wetisissä ja viljelemättömissä maisissa on ilman-ala kylmempi kuin viljelyisissä. Tuulet tekewät myös ilman-alan epätasaiseksi; sillä muutamat tuulet (meillä pohjaiset ja itäiset) tuovat kylmyyttä, toiset taas (etelä- ja länti-tuulet)

lämmintä. Suuremman maan läntisellä rannalla on sentähden paljon lauhkeampi ilman-ala kuin itäisellä. Ylimalkaan on pohjaisella ja itäisellä pallonpuoliskolla lauhkeampi ilman-ala kuin eteläisellä ja läntisellä. Nämät erotukset eivät kuitenkaan ole tuntuwia lähempänä tasajaa, sillä siellä on läpi vuoden lämmin, ja kun siellä ei ole erotusta vuoden-aitain välillä, ei myöskään ilman-ala ole niin epätasainen kuin meillä. Siellä tuulee myös alituinen itä tuuli: pasfaatituuli. Raikista maa-osiista on Europalla parahin ilman-ala, ollen suuren kuumuuden ja kylmyyden keskiarvissa, sillä se on niin kaukana tasajasta, ettei kuumuus ole liian kova, ja waikka se ulottuu pohjanpuolelle napapiiriä, ei kylmyys kuitenkaan ole liian rasittawa, sillä se on suuren manteren läntinen osa, wuoria on kylmään pohjatuulten suojana ja etelässä olevasta Afrikasta puhaltaa lämpimiä tuulia, jotka soukalla Välimerellä eivät ole ehtineet jähtymään. — Runkin maan ilman-alaa määritessä pitää merkitä useampain vuosien keskimääräinen lämpöys, eikä waan kuinka lämmin ja kylmä joinakuina päiwinä ja hetkinä on.

Luonnontuotteet ja luonnonmuodot yleensä ei Euroopassa ole niin suurenlaisia ja jalonnaköisiä kuin muissa maa-osiissa. Sen kaswikunta ja eläinkunta (kaikki kasvit ja eläimet) eivät ole niin komeat ja loistawat, mutta niitä, jotka ihmiselle ovat hyödyllisempiä, ei puutu. Kivikuntaanki kuuluwista aineista ei ole paljon jaloja metalleja (kultaa, hopeaa), mutta sen sijaan hyödyllisempiä: rautaa, kivihiiliä ja suolaa. Ihmisten ruuakki enimmäiten käytettyjä jywälajia on riisi (ei 45 astetta pohjaisempana), maissi (54°), nisu (62°), kaura (63°), ruis (67°) ja ohra (70°).

Ihminen.

Ihminen ei ole rajotettu mihinkään wiisiiin ilman-alaan; hän saattaa ajua kaikin paikoin. Sielunsa woimilla woipi ihminen tehdä luonnon waltansa alaiseksi, waikka ei hän kuitenkaan woi estää luonnon woimia itseensä waijuttamasta. Maan nawan jäisillä seuduilla kutistuu ruumis kotoon, kaswoin pinta

on likaisen näköinen ja mielenlaatu hitainen; kuumassa ilmanalassa iho mustenee, sielun ja ruumiin voimat weltoistuvat ja heikentyvät; lauhkeissa ilmanaloissa ihmisen sielun ja ruumiin voimat parhaiten voimat vaurastua. Ruumiin jäsenet ovat sielun palvelijat, ja sielun warttumisen mukaan täytyy siis ruumiin mufautua. Ihmisten lukumäärä maan päällä lasketaan tefewän 1,200 miljonaa, joista Europan osalle luetaan 275 milj., Afrian 700, Afrikan 120—140, Amerikan 60—70 ja Australian osalle 3—4 miljonaa.

Ihon värin ja pääkallon muodon jälkeen jaetaan ihmiset 5:teen kantalajiin eli sukukuntaan. 1) **Kaukasin** tai **walkea-ihoinen** sukukunta (500 milj.) tunnetaan siitä että sillä on otta enemmän ulospäin päästä kun muilla sukukunnilla. Sen ajumassia on melkein koko Europa, lounainen Asia ja pohjaisin Afrika sekä ulottuu sitä toisinkin maa-osiin. Se on enemmän kun muut sukukunnat ahferoinnut sielun walistusta ja korkeampaa siivistystä ja waiikuttaa yhä toisten sukukuntain kehentämiseen ja siivistyttämiseen. 2) **Mongolian** tai **kelta-ihoinen** sukukunta, johon kuuluu Suomalaiset kansat (Unkarilaiset, Suomalaiset, Lappalaiset j. n. e.) Europassa, keskiisen, pohjaisten ja itäisten Afrian sekä pohjaissimman Amerikan ajuksaat (500 milj.). 3) **Malajein** tai **ruskea-ihoinen** sukukunta asuu laaksoissimmassa Afriasssa ja muutamilla sitä läheisillä saarilla (25 milj.). 4) **Indianein** tai **puna-ihoinen** sukukunta on Amerikan alku-ajukkaita, jotka toisten kansain ahdingossa yhä wähenee ja näyttää wähistellen katoowan maan päältä (15 milj.). 5) **Neegerien** tai **musta-ihoinen** sukukunta (130 milj.), jonka kotimaa on Afrika. Sen siwusukua on Papuan-kansakunta, joka asuu Uudessa Hollannissa ja muutamilla Australian saarilla. Tämä sukukunta on alhaisimmalla kannalla, milt'ei kuin eläimet; muutamit ovat ihmisihybiäki.

Puhumisen taito on ihmisen hengellisen luonnon merkki. Siivistymättömäin kansain kieli on köyhää, mutta jota ylempiä ihmiset nousewat siivistyksessä, sitä rikkaampi tulee kieli. Kieliä on monta ja siinä eroowat kansat toisistaan. — Europalaiset jakawat seuraawiin kansakuntiin: 1) **germanilainen**,

joka ajuu keski- ja luode-osassa, 2) greekalais-latinainen, joka ajuu lounais- ja etelä-osassa, 3) slawilainen, itäijellä tasamaalla. Rukunki näihin pää-kansakuntiin kuuluu noin 90 miljoonaa ihmistä. Baitti näitä on kansaa, joka kuuluu celtiseen kansakuntaan, Britannian saarilla, Iberian ja Arabian kansakuntaan, Pyreneitten niemimaalla, suomalaiseseen, pohjaissesja ja itäijessä osassa, turkkilais-tatarilaiseen, etelässä ja kaakkoessa, lättäläiseen, Itämeren kaakkois-puolella, juutalaiseen kansakuntaan, hajotettuna kaikkialla.

Elämänlaadun juhteen jakautuvat kansat metsä-, karja- ja siivistyneihin kansoihin. Metsjäkansaksi sanotaan niitä, jotka elävät ainoastaan kalastamisella, metjästämisellä ja metjän hoidelmissa. Niillä ei ole wakinaijia asumaasioja, wäliin ei muuta asuntoa kun maan luolia ja puiden warjo. Karjakansat ovat enemmiten paimentolaisia, j. o. ne elävät karjanhoidolla, asuwat teltoissa (waatteesta tahi nahasta lewitetyissä majoissa) ja muuttelawat karjoiensa, kuin laidun waatii, paikasta paikkaan. Siivistyneillä kansoilla on maanwiljelys pää-elatuskeinona, mutta myöski sen ohessa, maan laadun mukaan, karjanhoito, metjästäminen ja kalastaminen. He harjottawat myös käsitöitä, kauppa, taiteita ja tieteitä. Heillä on wakinaijet asumaasiat, omat lakinsa ja oma hallituksensa. — Maan luonnollinen laatu tekee tässä juhteesja suuren ja woimakkaan vaikutuksen. Mämaat, aawikot ja arot ovat metjästäjain ja karjakansain kotimaa. Joisien kostuttamisja laakkoissa ja wiljajilla alatasangoilla on kansa ruwennut harjottamaan maanwiljelystä, tekemään itsellensä wakinaijia asumaasioja ja järjestämään yhteis-elämäänsä, joka on ensimmäinen ehto kaiken siivistyksen alkuun. Rantamaiden kansat pyrkivät merille ja harjottawat merikulua ja kauppa. Joet ja meret ei erota kansoja toisistanja, waan kewentävät niiden keskinäistä yhteyttä, joten siivistys edistyy ja aina enemmän lewenee.

Maitti tahi maakunniksi sanotaan sellaisia maanpinnan eriojia, jotka luonnon laatu, luonnolliset rajat (meret, wuoret, wirrat) elikkä asukasten eri kieli, tawat ja mielenlaatu erottawat toisistanja. Ne maakunnat, joiden asukkailla on yhteinen halli-

tus, sanotaan **waltio**ksi tai **waltakunnaksi**. Samoin kun yhdesjässä maakunnassa saattaa olla monta waltakuntaa, samoin saattaa toisinpäin yhdesjässä waltakunnassa olla monta maakuntaa. Ainoastaan siwistyneillä kansoilla on kansallinen waltio-yhdistys; karjakansoissa on **perhekunnallinen** (patriarkallinen) hallitus, s. o. perheen-ijännällä on perheessänjää rajaton walta; monilla metsäkansoilla ei ole mitäänlaista hallitusta. Waltakuntia hallitaan monella tavalla, s. o. **hallitusmuotoja** on monenlaisia. **Yksiwaltainen** (monarkinen) hallitus on se, kun yksi ainoa (oltoon hänellä nimenä keisari, kuningas, herttua j. n. e.) on waltakunnan pää. Yksiwaltiaan walta kulkee tavallisesti perintönä; toisinaan hän määrätään walitsemalla (esim. paawi). Jos yksiwaltiaalla on walta ominpäin jättää, muuttaa ja kumota lakeja, waikka itseki tottelee lakia, kutjutaan hän **itsewaltiaaksi** ja hänen waltaanjää **rajattomaksi**. Jos hän mieliwaltaisesti ottaa menetelläkseenjää alamaisien hengen, wapauden ja omaisuuden suhteeseen, sanotaan hän **ylenwaltiaaksi**. Yksiwaltaista waltakuntaa, jossa lakein jättäminen on yhteisenä hallitsijalla ja kansalla ja jossa peruslait määrääwät hallitsijan wallan, kutjutaan **rajotetuksi** tai **peruslailiiseksi**. Sellaisessa waltakunnassa kotoontuwat kansan edusmiehet määrättyillä ajoilla **waltiopäiwille**, **parlamentiin** j. n. e. **Tasawalta** (wapaa waltio) on se waltakunta, jossa hallitus on erinäisillä suruilla ja säädhyillä tai koto kansalla, joka asettaa walitut edusmiehet hallitsemaan. Edellisessä tapauksessa on hallitus **ylimyswaltainen** (aristokratinen), jälkimäisessä **kansawaltainen** (demokratinen). Jos kansawaltainen hallitus niin huononee että koto walta joutuu siwistymättömän rahwaan käsiin, sanotaan sitä **rahwaswallaksi** (oklokrati), joka helposti muutuu tuiki **wallattomuudeksi** (anarki). **Liittowaltiossa** on useampia wapaita waltakuntia, joilla kullakin on oma hallituksensa, mutta sen ohessa myös yhteinen. **Waltiolitto** on useampain omawaltaisten waltakuntain yhdistys tai liitto yhteiseksi puolustukseksi.

Riiki, elatuskeino ja hallitusmuoto ojutawat millä kannalla kansan siwistys on, ja ne owat kiinteästi siihen yhdistetyt; toisen siwistykseen päämerkki on **uskonto**. Sen suhteen jakautuwat

kansat kahteen osaan: **Yksi-jumalaiset** (monoteistat), jotka palvelevat yhtä ainoaa ja totista Jumalaa, ja **moni-jumalaiset** (polyteistat) tai pakanat, jotka palvelevat monia jumalia ja jumalinansa pitävät luotuja esineitä. Yksijumalaiset jakautuvat **Juutalaisiin** tai **Moseksen uskolaisiin**, **Kristin-uskolaisiin** ja **Islamin** tai **Muhammedin uskolaisiin**. Juutalaisen uskonopin tunnustajat (10 milj.) ovat hajauneet kaikkiin maihin. Kristin-uskolaisia (350 milj.) ovat melkein kaikki Euroopan ajukkaat ja myös paljo kansaa muissa maa-osissa, enimmäin Amerikassa. Ihmiskunnan sivistyneimmät kansat tunnustavat kristinopista. Islamin uskolaiset (150 milj.) asuvat kaakkoisessa Euroopassa, lounaisessa Afrikassa ja pohjoisessa Afrikassa. — Kristin-uskolaiset, kun eroavat toisistaan moniaissa uskonkappaleissa, jakautuvat 4 lahkokuntaan, jotka ovat: **roomalais-katolinen**, **greekalais-katolinen**, **ewangelis-luterilainen** ja **reformerattu**, joita kahta jälkimäistä yhteensä kutsutaan **protestanteiksi**. — Samassa valtakunnassa on usein monta uskonoppia. Yhtä niistä kutsutaan **waltio-uskonnoiksi**, jonka tunnustajilla tavallisesti on suuremmat oikeudet kuin muilla; on kuitenkin semmoisiakin valtakuntia, joissa kunkin uskonnon tunnustajilla on samat oikeudet.

Ihmiskunnan sivistys ei aina ole ollut sellainen kuin se nyt on. Kertomus, miten ihmissunnan sivistys ja muu tila aikain kuluessa on muodostunut ja kehittänyt, kutsutaan **historiaksi**. Käsin paikoin historia opottaa ja opettaa että ihmiskunta Jumalan huolenpidon alla on pyrkinyt ja tullut yhä korkeampaan sivistykseen. Sukumme sivistyshistorian keskipöytä eli sydän on **Jesus Kristus**. Historia jakautuu sen vuoksi kahteen pääosaan: 1) **kristin-ajan edellinen** tai **wanha aika**, sijältävä ajan ihmisen ilmaantumisesta maan päällä, noin 4,000 ajastaikaa ennen Kristusta, ja 2) **kristin-aika**, joka taas jaetaan kahtia: a) **keski-aika** noin 1500 vuoteen asti Kristuksen syntymän jälkeen ja b) **uusi aika**, 1500 vuodesta Kristuksen s. j. — Ihmiset ovat eri tavoin määränneet tapauksen aika-jakson, mutta nyt tavallisesti luetaan **wuodet ennen** tai **jälkeen Kristuksen syntymän**.

Ensimmäiset ihmiset maan päällä, Adam ja Ewa, asuivat paratiisissa. Missä tämä sukumme ensimmäinen koto oli, on tietymätön; mutta monet syyt ojottavat sen olleen keski-Aasiassa, noissa ihanissa laaksoissa Himalaja-wuorimaan länsi osassa. Ihmissuku lisääntyi vähitellen, mutta sen ohessa tapain turmelus ja pahuus saivat niin suuren wallan, että Jumala yleisellä wedenpaisumisella hukutti kaikki ihmiset (2,328 ennen Kr.), paitsi hurstasta Noachia ja hänen perhettänsä. Hän oli siis esi-isä sille uudelle suvulle, joka, kun sen aikomus rakentaa tornia torni yhteiseksi asunnoksi Jumalalta estettiin, leweni ympäri maata. Joku aika sen jälkeen, noin 2000 paikoilla ennen Kr., ruwetaan hawaitsemaan useampia uskonnoissa, kielessä, tawoissa y. m. eriaiwaisia kansoja. Alatasangoilla Jantsefiang- ja Hoangho-wirtain ympärillä idässä, Ganges- ja Indus-wirtain seuđuilla etelässä, Eufrat- ja Tigris-jokien ääriellä lännessä Asian maata, Välimeren itäisellä rantamaalla sekä Niili-wirran ympärillä koillisessa Afrikassa on ihmis-siwistykseen wanhin koto ollut ja sen wiljeliöinä ainoastaan siellä asuwaiset kansat: Kiinalaiset, Hinduit, Arilaiset, Assyrialaiset, Babylonialaiset, Fenicialaiset, Juutalaiset ja Egyptiläiset. Fenicialaiset olivat näillä iki-wanhoilla ajoilla kuuluisat kaupastansa, jota käiwät ympäri kaiken silloin tunnetun maan, ja Juutalaiset säilyttiwät tykönsä puhtaamman uskonnon käsityksen, joka on walaisjut ihmiskuntaa. Noin 1000 paikoilla e. Kr. tulewat Greekalaiset kaakkoisessa Euroopassa ja 700 e. Kr. Roomalaiset etelä Euroopassa historiassa mainittawaksi, ja sittemmin owat Europan kansat edistyneet edistymistään ja kaikkisja ihmis-toimen mauraustustoissa: uskonnoissa, waltiossa, tieteisissä ja taiteisissa, sekä owat kokeneet ja kokenut lewittää kristillisyyttä ja siwistystä maan muihin maihin ja kansoihin. Roomalaisten huononemisen ja tukistumisen jälkeen ilmaantui kansanwaelusten aikoina (noin 400 jälk. Kr.) nuot woimakkaat, keski Euroopassa asuwaiset germanilaiset kansat, jotka siwistykseen kehinnnykselle antoiwat uuden muodostuksen.

Se oppi, jota maailman jumalallinen wapahtaja Jeesus Kristus Juutalaisille opetti, ja hänen opetuslapsensa sekä muut totuutta harastawaiset miehet julistiwat, saawutti kaikin paikoin

uskolaisia ja tunnustajia. Kristityitä tosin ajottain wainottiin ja kuollettiinkin, mutta heidän ahdistusjaksain ojetettu uskonsa ja luottamuksensa saattoi joutokkain pakanoita kristin-uskoon, ja wihdoin Roomin keisari Konstantin suuri katsoi hyväksi antaa itjensä kastettaa (330). Wähitellen tulee kristin-oppi yleiseksi Roomin-waltakunnassa ja lewenee germanilaisiin kansoihinkin, joiden tawat siten muuttuivat säweämmiksi. Se niin kutjuttu kessi-aika oli nykyisten Europan kansain kaswatus-aika ja heidän kastattajanansa oli kristin-oppi. Kansain yleinen taitamattomuus teki sen että kristinopin papit, joilla kumminkin wieslä oli jälillä edellisen ajan siwistystä ja muita tietoja kun miekan käyttäminen, saivat suuren waikutus-alan. Pappein ohessa olivat munkit, jotka luostareissansa wiettiwät erikois-elämää enimmiten hengellisissä hartauksissa. Alussa olivat luostarit hyödyllisiä ja hyviä, mutta muuttuivat wähitellen laiskuuden ja tapain turmeluksen peijiksi. Kristin-uskolaiset olivat niiden häwitysten aikana, joita kansain waellukset matkaan saattiwat, pöhyneet lujina ja jäilyttäneet parhaan perinnön edellisestä ajasta. Taitawasti hyväksensä käyttäin myöntäijet asianhaarat pääsi Roomin piispa eli niin kutjuttu paawi kristi-kirkon pääksi, jota itäiset maat ei-wät kuitenkaan tunnustaneet, waan tästä syntyi se eripuraisuus, joka 843 wuodesta asti on ollut roomalais- ja greekalais-kato-lisen kirkon välillä. Paawi Gregorius 7:s (1073—1085) nösti paawin wallan korkeimmalleen ja pakotti ruhtinaat ja kansat tottelemaan ja weroa maksamaan. Tästä nousi paawin ja maallisten ruhtinaasten kesken riita, jota kessi koko kessi-ajan. Waltansa wäärin-käyttämisellä oman woiton pöhyntöön, siwottomalla elämällänsä, laiskuudellansa ja taitamattomuudellansa, joka enenewän walistuksen rinnalla sitä tuntuwammin silmiin pisti, sekä raamatun tuntemattomuudellansa menetti paawi ja papisto taiken arwonsa. Kristinopin käjityksikkin olivat he niin wäristäneet että paawi janoi woiwansa rahaan myydy synnin anteeksi-anteita. Ujeat rupešiwat wastustamaan näitä wäristyksiiä, mutta näitä pidettiin wääräuskolaisina ja wainottiin tulella ja miekalla.

Kristillisyhyden waikutus Germanilaisten wispittömään, woi-

malliseen mielenlaatuun kaswatti niin kutsutun ritarillisuuden. Belkäämättömyys waaroissa sekä heikkoin ja turwattomain suoje-
lus oli oikean ritarin melvollisuus. Kun ne maat, joissa Je-
sus Kristus oli elänyt ja joissa hartaat kristityt usein käiwät,
joutuivat Muhammedilaisten haltuun ja sinne matkustavia kris-
tityitä pahoin kohdeltiin ja wäijyttiin, päätettiin länsi Euroopassa
wallottaa tällasin nämät pyhät maat (1096). Siinä tarkotus-
jessa tehtyjä sotaretkiä on kutsuttu ristiretkiksi. Tosin voitet-
tiin Jerusalemi ja muut pyhät paikat, mutta pian ne taas kris-
tityiltä menivät hukkaan. Paljon oliwat nämät retket Euro-
palle maksaneet, mutta niiden seurauksetki oliwat suuret ja moni-
naiset. — Teollisuus ja kauppa wirkistyi ennen tuntemattomaan
eloon ja synnytti wapaan porwarisäädyn ja usioita kaupunkia.
Hengellinenki tointuminen edistyi ja paljon kouluja sekä ensi-
mäiset yliopistot perustettiin. Taitteita ja tieteitä ruwettiin wä-
hitellen juuremmalla innolla yrittelemään ja silloin keksittiin myös
siwistykseen suuri edistyskeino: kirjapainotaito (1440). Kaikki
tämä ja monet muut yhteis-elämää waiwuttawaiset keksinnöt
(kruuti, ampuneuwot, kompassi, meritiет Indiaan ja Amerikkaan
y. m.) walmistiwat uuden ajan ja uudet olot. Wuonna 1517
julki tuli Saksassa Martti Lutheri, joka matkaan saattoi uskon-
puhdistuksen, joten ihmiskunta taas saawutti ajatus-wapauden ja
hengellisen wirkistykseen. Sentähden sanotaan keski-aika loppu-
neeksi ja uusi-aika alkawaksi noin vuonna 1500.

Samoin kuin Lutheri alkoi Ulrik Zwingli (1519) Schweizissä
ja Juha Calvin (1534) Genewessä uskonpuhdistus-työhön.
Puhdistettuun oppiin kääntyi paljon kansaa. Kaikin paikoin ne
niin kutsutut protestantit saivat kärsiä katolilaisilta kowia wai-
noja, joissa katolisen opin puolustukseksi (1540) nousneet Je-
suitat, jotka pitiwät minkä keinon tahansa luwallisena käyttää,
erittäinki oliwat kiwaita ja ahferia. Sisällinen sota raiwosi
monin paikoin protestanttien ja katolilaisten kesken. Semmoi-
sia oli esim. hugenottisodat Ranskassa (1572—1594) ja kol-
mikymmen-wuotinen sota Saksassa (1618—1648). Suuria
kärsimyksiä nämät sodat tuottiwat, mutta totuus tuli useimmin
paikoin voitolle, omantunnon ja ajatuksen wapaus myönnetyksi.

Tämän ajan perästä ei uskonto enää ole suurena ponnikkeena kansain liikunnoille sodassa ja rauhassa. Joku aika kuluu, jona ei mitäkään korkeampia aatteita ollut kansoja liikkeelle panemassa ja sillä aikaa tuskin havaitaan kansoissa itsenäisen elon merkkiä; kaikki kävi hallitsiain toimesta. Johdattavana aatteena on harrastus tajarainon pitämisestä valtiain kesken ja sijällisen varallisuuden lisääntymisestä. Loppu-puolella 17:tä vuosisataa herää parempi henki. Kansat mielivät vapaampaa valtio-elon tointumista ja tämä heidän pyrkimisiensä ilmaantuu ensin Ranskan valtakumouksessa (1789) ja sitte monissa muissa ufoissa maisja, niin että aika 1789 vuoden jälkeen on kutsuttu valtakumousten aikakaudeksi. Näissa taisteluksissa kansain ja hallitsiain keskinäisistä oikeuksista tulivat myös kansat tuntemaan itsensä eri kansoiksi ja huomaamaan oikeutensa muiden sortamatta saada omituiseksi warttua kansallisuudessansa.

Waltiollinen maatiede.

E u r o p a.

Wenäjän keisarikunta.

Tämä valtakunta on yksi niistä viidestä niinkutsutusta suurivaltioista ja awarin kaikista nykijäistä valtioista maan päällä. Siihen kuuluu itäinen Europa (enemmän kuin puoli tätä maa-osaa), pohjais Asia ($\frac{1}{3}$ osa maa-osaa) ja luoteinen Amerika. Koko awaruus on noin 388,000 neliöpenikulmaa ja väestö 75 miljonaa tahti 193 henkeä joka neliöpenikulman alalla. Tässä puhutaan nyt waan Euroopassa olevasta Wenäjän maasta, jonka awaruus on 101,700 nel. pen. ja väestö 67 milj. tahti 660 henkeä neliöpenikulman alalla. Sen rajat ovat pohjassa pohjainen Jäämeri ja Wienan-meri, luoteessa Norja (Saakonjoki, Patsjoki ja Lenojoki) ja Ruotsi (Muonion ja Tornion joet), lännessä Pohjanlahti, Ahwena-meri, Itämeri, Preussi ja Itäwalta, lounassa Turkinmaa, etelässä Mustameri, kaakossa ja idässä Asia. Europan Wenäjä jaetaan kolmeen osaan, jotka ovat: waršinainen Wenäjän keisarikunta, Puolan kuningaskunta ja Suomen suuriruhtinainmaa, jolla viimeksi mainitulla maalla on oma hallituksensa ja hoitonsa, vaikka se eriamättömästi on yhdistetty Wenäjän valtakuntaan.

Ne kansat, jotka asuwat itä Europan tasamaalla eli Sarmatian tasangolla, kuuluwat slawilaiseen, lättiläiseen ja suomalaiseen kansakuntaan. Suomalaiset ja lättiläiset kansat eivät ole woineet perustaa itsenäisiä valtakuntia, waan owat joutuneet niiden voimakkaampain slawilais-kansain waltaan. Mahtawimmaksi kaikista slawilaisista valtioista on Wenäjän valtio kaswanut. Sen perustajana oli Murik, jonka Ilma-järwen seuduilla asuwaiset Slawonit kutsuivat Waregilaiisten maasta (Ruotsista) hallituksensa (862 j. Kr.). Samaan aikaan oli täällä muitaki waregilaiisten ruhtinasten perustamia valtakuntia, jotka vähitellen

yhdistettiin Murikin valtaan Nowgorodissa. Sowi muutettiin 882 Kiieviin ja pian valtio ulottui Mustanmeren rannoille, jossa se tulee koskemaan yhteen itäroomalaisen eli greekalaisen keisarikunnan kanssa milloin ystäväinä milloin vihollisena. Sen kautta saivat Venäläiset tietoa kristin-opista, joka suuriruhtinas **Wladimir** suuren kautta yleisesti otettiin vastaan (988). Se siviisityksen alku, jonka kristin-oppi toi myötänsä, tukahtui kuitenkin pian niiden sisällisten riitain kautta, jotka seurasivat valtakunnan jakamista Wladimirin poikain ja jälkeisten kesken. Pienen heikkous tuli siitä ja Venäjä joutui (1237) helpoksi saaliiksi Aasiasta sisääntunkeville Mongolilaisille ja Tatarilaisille. Venäjän ruhtinaat joutuivat weron-alaisiksi ja kohdeltiin mielivaltaisesti ja kovaasti. Pian raukesi kuitenkin Mongolilaisten suuri valtakunta ja senkin osa siitä, joka sisälsi Venäjän maata, tahi **Kaptschagin** valtakunta heikkeni vähitellen, jonka vuoksi Moskowan suuriruhtinas **Iwan 4:8** lakkasi vuotista weroa maksamasta (1477). Siinä riidasia, joka tästä nousi, hävitti Iwan kaanin asunnon Wolgan varrella. Iwan wallotti myös useampia muita Venäjän ruhtinakuntia ja päätti lain valtion vastaisesta jalamattomuudesta. Samassa mielessä työskenteli hänen poikansa **Wasili** ja poikansa poika **Iwan 5:8 kauhista**, joka, wallotettuaan Kasanin, Astrakhanin ja länsi osan Siperiaa, otti **tšaarin** nimen.

Suomenlahden etelä puolella **Wiron**, **Piirwin** ja **Kuurin** maisia, joissa asui suomalaisia ja lättiläistä kansaa, alkoivat Saksalaiset 1158 lewittämään kristinoppia, jota tarfotusta warten he perustivat hengellisen ritarikunnan. Näin syntyi w. 1201 **Miekkaritarien valtio**. Tätä koki myös Iwan wallottaa. Se ei kuitenkaan onnistunut, mutta Miekkaritarien valtio hajosi (1561); Wiron ja Piirwin maat joutuivat Ruotsin haltuun, Kuurinmaa Puolan valtaan.

Murikin suku sammui 1598 ja sen jälkeen seurasi 15 wuotinen lewottomuuden ja wallattomuuden aika sitti kun vuonna 1613 **Mikael Romanoff** walittiin tšaariksi. Hänen ensimmäinen ahkeroisensa oli saada rauha naapurein kanssa, waikka kohta siihen vähän kuluttaisiki, ja sitte koki hän pitää huolta maanwiljeltyksestä ja kaupanteosta, tarfotuksen-mukaisemmin käyttää maansa luonnonllisia waroja ja niin kohentaa sen woimia. Hänen poikansa **Alexis** ja poikansa poika **Feodor** seurasivat tätä hänen esimerkinä. Europalainen sivistys ei vielä ollut päässyt tähän laajaan maahan. Wasta Feodorin weli **Pietari suuri** (1682—1725) koki sitä maahan tuottaa, joka onkin hänelle ansioksi luettava. Harvatietoinen kun oli, läksi hän matkustamaan Europan sivistyneimissä maisia ja kokia tultuaan rhythyi hän monenlaisiin hyödylli-

siin muutoksiin. Tästä nousi tytymättömyys ja kapina hänen alamaisisjansa, mutta kowuudella kufisti hän kaikki wastukset ja suutumatta kufi hän tietänsä eteenpäin. Wenäjä tarwitfi satamia Itämeren rannalla ja tämä tarwe tuli yhä tuntuwammaksi; sentähden sytyhi sota Ruotsin kansa (1700). Ruotsin sen-aikainen kuningas, urhollinen Kaarle 12:s voitti ufioissa paikoin, mutta Pietarin wäsymättömyys oli suuri ja Pultawan tappelus (1709) murti Ruotsin wallan ja perusti sen ohessa myös Wenäjän woi-man. Sota kesti vuoteen 1721, jolloin rauha tehtiin Uudeksakaupungissa, jossa Wenäjä sai haltuunsa Liivin, Wiron ja Inkerin maat ja wähän palan kaakko-Suomesta. Pietari otti sitte keisarin nimen ja kuoli 1725. Hänen puolisonsa Katarina 1 tuli hänen jälkeensä hallitsiaksi ja edisti hänen parannushankkeitansa waltakunnan fija-toimissa.

Wenäjän runsaat luonnon warat warttuiwat aina enemmin ja sen waiikutus sekä maa-ala lisääntyi naapureinsa, Ruotsin, Turkin ja Puolan häwiämisestä, kuin myös Afriassa ja luoteisessa Amerikassakin, erittäinki niinä aikoina, kun waltio-istumella oli naisia: keisarinnat Anna (1730—1740), Elisabet (1741—1762) ja Katarina 2:n (1762—1796). Vielä suuremman arwoisuuden sai Wenäjä Aleksanderi 1:sen aikana (1801—1825), jonka hallitus-aikana Ranskan keisari Napoleon koki waltansa alle laskea koko Europan. Keisari Aleksanderi koki alussa wastustella häntä, mutta muutamat erät fiinä häwiöön tultuonsa rupefi hän hänen ystäwäksensä ja anasti fiillä aikaa Suomenmaan Ruotsilta (1808). Wähän jälkeen joutuivat he taas riitaan keskenänsä ja kun Napoleon sotajoukkonensa oli tullut Wenäjän maahan aina Moskowaan asti (1812), mutta häwisi, waijutti Aleksanderi hänen waltansa kumomiseen. Wienin waltiokokouksessa, jossa Europan yhteisiä asioita koettiin järjestää, sai Wenäjä Puolan kuningaskunnan. Waltakuntansa fijasä koki Aleksanderi toimeen panna ajanmukaisia parannuksia. Hänen weljensä ja jälkeisensä Mikolai (1825—1855) waijutti suuresti koko Europassa ja koki omassa waltakunnassansa Wenäläisten kansa yhteen sulattaa ne monet wallotetut kansat. Wenäjä alkoi 1853 sodan Turkin kansa ja kun peljättiin Wenäjän anastawan Turkin pääkaupunki, yhyhiwät Englanti ja Ranska Turkkia puolustamaan, ja suurilla kustannuksilla käytiin sotaa 1853—1856, jolloin rauha tehtiin Parississa. Mikolain poika ja jälkeinen Aleksanderi 2:n (1855 wuodesta alkain) on omassa maassansa toimeen pannut talonpojanjäädyhyn wapauttamisen orjuudesta ja ahjeroitfee kansan kohentamista kansallis-tuntoon.

1. Wenäjän keisarikunta

92,600 neliöpen., 60 milj. asuk., 648 n. pen. alalla.

Wenäjänmaa jakauu seuraaviin osiin: Itämeren-maakunnat, Itämeren ja Suomenlahden rannoilla (enimmäkksi osaksi voittomaita Ruotsilta), Iso-Wenäjä, keskimmäinen ja pohjainen osa, Länsi-Wenäjä (Puolanmaan entisiä maakuntia) Wähä-Wenäjä, etelässä Ilosta Wenäjästä, Etelä-Wenäjä, Mustanmeren rannoilla (enimmäkksi osaksi voittomaita Turkilaisilta), Astrakhan ja Kaukasja, kaakkoisen osa (voittomaa Tatarilaisilta), Kasani ja Permia, itäinen osa (myöskä voittomaa Tatarilaisilta).

Suurin osa on tasaisista alankomaata. Itäiset osat ovat epätasaiset Urali-wuorten tähden, jotka ulottuvat 300 penik. pohjaisesta etelään ja wihdoin metsäisinä haaroina laskeuwat Kaspien meren tasaisille alankomaille. Eteläisin osa, Krimin niemimaa, on myöskä wuorinen. Muutoin kulkee Wenäjän laajan tasamaan läpi, koillisesta lounaan, metsäinen maanjelkä, joka Ilma-järwen eteläpuolella, Waldai- eli Wolchonski-metsäissä, nousee korkeimmalleen (1,000 jalkaa). Tasamaan pohjaisessa osassa, joka matalenee Jäämereen ja Itämereen päin, on suuria metsiä, järwiä, newoja, soita, mutta Itämeren lähempänä wiljawaaki maata. Eteläinen osa matalenee Mustaanmereen ja Kaspienmereen päin. Sen läpi juoksee monta maanjelän matalampaa haaraa, jotka jakawat wirtain juoksun ja katoawat wihdoin kaakkoisen osan kuluiwaan aroomaahan. Lounainen Wenäjänmaa on wiljawa ja oiwallista maata, mutta Länsi-Wenäjän keskipaikoilla owat Gropan laajimmat suo- ja räme-maat, No- kitno- ja Pini-rämeet, joissa kaswaa synkkää metsää.

Wenäjänmaassa, paitsi kaakkois osassa, on paljo jokia ja wirtoja. Jäämereen juoksewat Petschora ja Meseu, autioin tunturein välissä. Wiena saapi alkunsa Kubina-järwestä juoksewasta Suchonan- ja Tugan-wirroista; itäp. juoksee siihen Wytshegban haara; laskee Wienanmereen (Arkangelin kaupunki sen suulla). Imandran-järwi, Lapin niemellä, laskee Kantalah- teen, joka on Wienan-meren luoteinen lahti. Newa alkaa Europan suurimmasta järwestä, Laatokasta (337 n. pen.), ja laskee,

juostuansa vaan 8 penik., Suomenlahteen (S:t Petersburg, Pietari). Laatokkaan laskee idästä **Symäri** (Swir) **Mänisen** (Onegan) suuresta järvestä, ja etelästä **Wolhof**, **Ilma-järvestä**. **Narowa**, **Peipus-järvestä**, laskee Suomenlahteen. **Wäinänjoki** (Düna) juoksee **Waldain** korpimaista **Riigan-lahteen** (Riigan kaupunki). **Niemi**, **Waldaista**, juoksee ensin länteen, mutta sitten (Grodnon kaup.) pohjaseen ja taaski, **Wilia-haaran** laskeuttua siihen, länteen päin; sen juu on Preussinmaalla. **Donaun** sivujoki **Pruth** juoksee muutaman matkan **Turkin** puoleista rajaa pitkin. **Mustaan-mereen** laskevat: **Dniestr**, joka tulee **Itäwallasta**; **Bog**; **Dniepr**, joka alkaa **Waldain suo-maista**, juoksee lounaan ja etelään; siinä on haaroja lännestäpäin **Berešina** ja **Pripets**, idästä **Desna**, jonka jälestä se kääntyy kaakkoa kohden, ja sitten taas, mutkan tehtyänsä, etelään ja lounaan päin. Kullakin näillä wirroilla on joltinenki juu-lahti tahti limani. **Don** juoksee etelää ja lounaa kohden **Ujowan-mereen**; haara **Donets**. **Kuban** ja **Terek**, joista edellinen laskee **Mustaan-mereen**, jälkimäinen **Kaspian-mereen**, ovat rajana **Asiaa** kohden. **Volga** juoksee **Waldailla** olewasta **Stersche-järvestä** itäänpäin, jolloin siihen yhtyy haaroja pohj. **Iwertsa**, **Mologa**, **Ischekna** (**Bieloje Osero-järvestä**) ja etel. **Oka**. **Kasani-nimisen** kaupungin paikalla kääntyy **Volga** etelää kohden, jolloin siihen yhtyy **Kaman** haara. **Wihdoin** tekee **Volga** polwen kaakkoa kohden ja laskee, jatauneena 8:saan pää-haaraan, wetensä 60:sta suusta **Kaspian-mereen** (**Astrakhan kaup.**). **Urali-wirta** juoksee pitkin **Asian** rajaa **Kaspian-mereen**. Kaikki nämät wirrat ovat enimmäkksi osaksensa aluksiin kuljettavia; ainoastaan **Dnieprin** puolivälin paikoilla on paljo koskia (porog), jotka estävät alusten kulun. **Wenäjän-maassa** on paljo kanavia kulun edistämiseksi maan sisemmissä osissa: **Kubinan** kanawa, **Ischeknan** ja **Rubinska-järwen** välillä; **Marian k.**, **Bieloje Djeron** ja **Wytegra-wirran** välillä, joka laskee **Onegan-järveen**; **Tichwinkan k.**, **Mologan-** ja **Tichwinkan-wirran** välillä, joka wiepi **Laatokan-järveen**; **Wischnei-Wolotschokan k.**, **Iwertsa-** ja **Msta-wirtain** välillä, joka laskee **Ilma-järveen**; **Berešinan k.**, **Berešinan** ja **Dünan** välillä; **Laatokan** ja **Onegan** kanawat, pitkin samannimisten järwein eteläi-

jiä rantoja (siellä niillä järvilla on haastifulku vaarallista ja hankalaa).

Maan suuren amaruuden suhteen pohjaisesta etelään on arwaten iso erotus sekä luonnonlaadussa että ilmanalassa ja hedelmisissä. Näiden suhteen jaksupi maa 4:jään maakuntaan.

a) Utio-maakunnassa, johon pohjaisimmat osat kuuluvat, on maa päälle puolen vuotta peitettynä lumella ja jäällä, ja niiden lyhyinä kesiinä kirsi tuskin sulaa maasta newoilla ja tuntu-reilla. Niillä paikoin ei ole ollenkaan maanviljelystä; siellä kasvaa waan sammalta, jäkälää, moniaita marjan laatuja ja waiwaiskasvuisia pensaita. Ihmisen ainoat kumppanit näissä erämaissa ovat porot ja koirat. Kalastaminen ja metsästäminen on ihmisen pääelatuskeino. b) Metjä-maakunta (66° ja 60° välillä) on laihaa hietamaata suurten rämetten ja newain välissä. Metjät ovat awarat ja hyvät. Wienan-meren etelärannalla käypi maata wiljeleminen: ohraa, ruista, tauraa, tattaria, perunoita. c) Maanviljelys-maakunnassa (60°—50°) on hywä ilmanala ja, paitsi Kofitno- ja Pinin rämemaita, wiljawa maanlaatu, jossa kasvaa runsaasti ruista, nisua, pellawaa, hamppua, tupakkia, sipulia, kaalia ja muita juurikasvuja, kurfuja, palko-kasvuja j. m. Wolgan seuduilla kasvaa omenoita, puu-perunoita, kirsihöitä, tammi- ja niini-puita; Wähässä Wenäjässä saksiantammeja, meloneja, arbusseja, saksianpähkinöitä, persikoita, aprikooseja. d) Uro-maakunta on itäisessä osassansa metsätöntä aromaata, jossa lähteet ja maakin ovat suolaisia. Siellä on kuuuus ja jateen puute haittana, on paikoin ruohotonta paikoin ruohoista, ja talwella se on hirmuinen lumi-aukko. Läntinen osa on oiwallista wilja- ja hedelmä-maata, jossa kasvaa nisua, maiši-, hirssi- ja riisi-nimisiä jywiä, wiina-, siikkiais-, wiifuna-, granaati-, mandeli-, pomeransi- ja öljy-puita. Run Wenäjänmaa on Europan itäpuolella, on sen ilmanala paljon kylmempi kun läntsi-Europan, jonka tähden esim. Mustanmeren satamat vuosittain jäätyvät. Muutoin on Wenäjänmaalla menteren ilmanala niin että kylmät talwet äkkiä muuttuwaat lämpimiksi kesiksi ja kesät samoten äkkiä talviksi. — Pää-elatuskeino on maanviljelys, joka luonnistuu parhaiten keskimäisissä ja län-

tiijissä ošissa. — Karjanhoito on toinen pää-elatuskeino, moniain paikoin ainoa; hyötyisin on se kaakkoisilla aroilla. Hewonen on siellä eläimistä mieluisin. Sarwi-raawas on siellä lihawa. Lampaat ovat yleiseen karkea-willaisia. Hieno-willaisia lampaita on Krimin niemimaalla, jossa myös on wuohia, joilla on hieno karwa niinkuin silli. Don-wirran ala-mailla on si-
lain hoito suuresta arwosta. Eteläisissä ošissa pidetään paljon aaseja ja kamelejafi. Mesiaisten (kimalaisten) hoito on arwoisa keski-osassa ja sillin hoito joltinenki etelä-puolelssa. Kalan-saalis on runjas, wartsinki Wolgassa, Uralissa ja Kaspi-
meressä, jossa pyydetään sampejafi (joiden mättä sanotaan kawiariksi ja joiden henkirakosta tehdään kalanliimaa). — Metjän saalis on runjas pohjaisessa puolelssa, kun sen suurissa metsissä on paljon lintuja ja muita metjän eläviä, joiden nahasta saadaan erinomaisia turkkeja. Jäämeressä pyydetään walaskaloja, hylkeitä, mursuja. — Urali-wuorissa on olosta kulta, hopeata, platinaa, rautaa, waskea, lyijyä ja kalliita kiviä. Don-wirran suu-puolelssa on paljon kivihiilistä maata. — Metjistä saadaan arwoisaa kalua (hirsiä, terwaa, potaskaa). — Tehdas-liike on wilkas, mutta teokset eivät tähtä tarwetta. Arwoisimmat tehta-
at ovat ne, joissa valmistetaan nahkaa (juhtia), kynttilöitä, öljyä, liina- ja pumpuli-waatetta, kyyjiä, metalli-teoksia, lasia, posliinia, tupakkia. Useimmat tehta-
at ovat, kun moniaat suuremmat kaupungit erotetaan pois, ala-Dkan seu-
duilla. — Liike maan sijemmissä ošissa on tosin wirkku pitkin Wolgaa, Wienaa, Dünää ja monia kanawia, mutta saattais ja sietäis se yleiseen olla wirkumpiki. Wenäjällä ei ole tähän asti ollut liikkeen juhteen tarpeellisia rautateitä, mutta näinä aikoina ollaan monin paikoin niiden hankkeissa, joten wilkas liike laajain sij-
maiden ja itäisten ja eteläisten rantamaiden välillä ja niiden välillä keskenänsä saadaan toimeen. Höyrylaimain kulku on kanssa yhä enenemässä; tätä ennen ne eivät kulkeneet juuri ulompana kun sijemmän maan wirroissa. Samoten ollaan myös jähk-
lennättimien toimesta. Wenäjänmaan luonnonhedelmät ovat mieluisia, joka tekee ulkomaan kaupan wilkkaaksi, mutta se on enimmäkseen ulkomaalaisten käsissä. Erinomaisimmat wienti-kalut

owat: 1) Jäämeren satamista (Arkangeli) pellawaa, rautaa, hylkeen-rasvaa, turkki-nahkoja ja puukalua; 2) Itämeren satamista (Pietari, Riiga, Rääweli, Libau) jymä, puu-kalua, metalleja, pellawia, hamppuja, pellawan- ja hampun-siemeniä, talia, wuotia, turkki-nahkoja, kōysiä; 3) Mustanmeren satamista (Odessä, Kertsch, Taganrog) nisua, pellawia, willoja, talia, nahkaa, wuotia; 4) Kaspien-meren satamista (Astrakhan, Kislär) rautaa ja kaikenlaisia tehdaskalua (waatetta); 5) maitse wiedään (Preussiin) puukalua, (Itäwaltakuntaan) nahkaa ja eläimiä, (Turkin-maahan ja Afriaan) tehdaskalua. Erinomaisimpia tuontikaluja on pumpuli ja pumpuli-lanka, silkki, tee, raaka sokeri, kahwe, maustet ja muut kaukaismaan tawarat, wiinit, silkifanfaat ja tehdaskalut.

Enin osa (50 milj.) asukkaita kuuluu Slavilaiseen kansakuntaan, niinkuin Wenäläiset (kaikin paikoin, ensin keski-osassa), Puolalaiset, Rušniakit ja Malorossianit (Puolalais-Wenäläisiä, länsi osassa), ja muutoin on täällä monta suomalaista kansakuntaa (pohjais- ja itä-osassa), Litwalaisia ja Lättiläisiä (lännessä), Saksalaisia (siellä täällä), Juutalaisia (lännessä), Turkkilaisia ja Tatarilaisia (etelässä ja idässä), Kalmukkeja (Koiran-kuonolaisia, kaakossa) ja muita kansoja. Suurin osa asukkaita tunnustaa greekalaista uskonoppia; muista uskolaisista on lutherilaisia, enimmäkseen Itämeren-maakunnissa, katolilaisia, reformerattuja ja juutalaisia Länsi-Wenäjällä, Muhammedilaisia etelässä ja idässä ja vähä pakanoitakin idässä ja pohjaissa. Greekalainen uskonoppi on waltio-uskonto, mutta kaikilla kristinuskolaisilla on, lain jälkeen, samat waltiolliset oikeudet. Siwistytksen edistämiseksi on 6 yli-opistoa (uniwersiteetiä), 4 lyceumia ja 76 gymnasia; opetuslaitoksia eri säädyille ja ammattielille, niinkuin papinkouluja, lääke-opillisia ja lainopillisia akatemioja; kouluja joissa erittäin opetetaan sotatiedettä, kaupankäyntiä, wuoritiedettä, merikulkua, maanwiljelystä; kansankouluja j. m. Keisarilla on rajaton walta. Hallituksen suhteen on waltakunta jaettu 51 lääniin (kuvernementtiin), joilla tawallisesti on sama nimi kun kuvernöörin asuntokaupungilla.

Itämeren-maakunnat.

Inkerinmaa, Suomenlahden, Laatokan, Peipus-järven ja Narowan välillä, on tasaista, wesiperäistä ja metsäistä. Peltoja on vähä. Ransa maalla on suomalaista; kaupungeissa asuu Wenäläisiä ja Saksalaisia. — *): **Pietari** (S:t Petersburg), wesiperäisellä paikalla, Nawa-wirran suulla, waltakunnan pääkaupunki ja keisarin asuntopaikka, Europan komeimpia kaupunkeja, yliopisto, lyceum, monta akatemiaa ja tiede- ja taide-laitoksia, arwoisia tehtaita, waltakunnan suurin kauppa-kaupunki, 520 t. *). **Kronstadt**, Ketusaarella (Kotlin), 4 penik. ulkona Suomenlahdessa, lujasti linnotettu, Pietarin tue meren puolella, sotalaivaston satama, wilkas liike (Pietarin ulko-satama), 55 t.

Wironmaa (Eetland) on tasainen ja jotenkati wiljawa rantamaa Suomenlahden eteläpuolella, Narowa-wirrasta lähtein. Ransa maalla on Wirolaisia, suomalaista sukua; korkeimmat jäädyt owat Saksalaisia. — **Nääweli**, meren rannalla, linnotettu, sotalaivaston olopaikka; oivallinen kauppa, 28 t. — **Hiidenmaan-saari** (Dagö).

Eiwinmaa, pieni-kuffulaista rantamaata Riiganlahden itäpuolella Peipus-järveen ja Dina-wirtaan asti. Siellä on wuorottain wiljavia peltoja, metsiä ja newoja. Ransa maalla on Eiwiläisiä (suomalaista kansaa; katoamaisillaan) ja Lättiläisiä; aatelisto ja kaupunkilaiset owat enimmiten Saksalaisia. — **Miiga**, lähellä Dinan suuta, linnotettu, waltakunnan ensimmäistä lähimmäinen kauppa-kaupunki, arwoisia tehtaita, 72 t. — **Dorpat**, lähellä Peipus-järweä, yliopisto, 13 t. — **Kuren-saari** (Ösel) ja sen kaupunki **Arensburg**, jywäkauppa.

Kuurinmaa, niemimaa Riiganlahden länsipuolella ja maa eteläpuolella ala-Dünaa. Maa on enimmiten newaista, lihawaa ja wiljawaa. — **Mitau**, 19 t. — **Libau**, merikauppa, 12 t.

Iso Wenäjä.

Pohjajain osa on yhdenmuotoista ja kolkkoa, täynnä wesiperäisiä, metsättömiä soita, tuntureita ja kolkkoja kankaita. Etelämpänä kaswaa suuria metsiä, joissa on paljo kallis-nahkaisia

*) = merkitsee kaupunkeja.

**) t. merkitsee tuhatta asukasta.

eläviä. Wienanmeren etelä-rannalla alkaa maanviljelys. Waldain etelänpuolimainen osa on tajaista maata, jonka läpi Wolga, Oka, Dnieprin ylä-osa ja Don juoksevat, ja se on waltakunnan wiljawimpia ja wäki-rikkaimpia osia. Suurin osa asukkaita on Wenäläisiä; luoteessa asuu Lappalaisia ja niiden eteläpuolella Karjalaisia; koillisessa Samojedeja, ja niiden eteläpuolella Syrjänejä (erinomaisia metsästäjiä); Wolgan ja Okan ympärillä Tšheremishejä ja Mordwineja (yhä suomalaisia kansoja); etelässä tapaa Tataareita. Siinä on seuraavia läänitä: Wienan ympärillä Bologda ja Arkangeli, Dnegan ympärillä Olonets, Ilman wieresessä Nowgorod, siitä etelään päin Pleskow, Wolgan alkupuolen ympärillä Iwer, Jaroslaw, Kostroma ja Nischnei Nowgorod, Okan ja sen haarain ympärillä Orel, Kaluga, Tula, Moskowa, Miesän, Tambow ja Wladimir, Don-wirran alkupuolen ympärillä Worónesch, Dnieprin haarain ympärillä Kursk ja Dnieprin yläpäässä Smolensk. — Arkangeli, lähellä Wienan suuta, pohjaisen Wenäjänmaan kauppatawarain säilytyspaikka, sotalaivain olopaikka, tehtaita (purjekangasta ja köysiä), 20 t. — Nowgorod, lähellä Wolchojin alkua Ilma-järwestä, muinan suuri ja arwoisa, Wenäjän waltakunnan syntymäpaikka, 16 t. — Nibinsk, Wolgan rannalla, wilkas liike, 7 t. — Jaroslaw, Wolgan rannalla, lyceum, juhti- ja liinatehtaita, kaupan käynti, 35 t. — Nischnei Nowgorod, Okan suulla, suuret wuosi-markkinat, jossa Euroopan ja Afrikan tawaroita waihetellaan, arwoisia tehtaita, 36 t. — Tula, Upan rannalla, kiviääri-tehdas ja muita metalli-tehtaita, jywäin ja eläinten kauppa, 58 t. — Moskowa, Moskowa-wirran warrella, waltakunnan toinen pääkaupunki ja keisarein kruunaus-kaupunki, yliopisto, sisemmän kaupan ja keinollisuuden sydän, 336 t. — Wladimir, Kläzman warrella, arwoisia pumputehtaita, kirjikka-puistoja, 13 t. — Smolensk, Dnieprin warrella, tehtaita, jywä- ja hewois-kauppa, linnotettu, 16 t. — Jäämeressä: suuri, autio kaljois-saari Nowaja Semlia, jossa ainoastaan kalastajia käy.

Länsi Wenäjä.

a) Litwa ja Walska Wenäjä, Niemin, Wilian, Dünan, Dnieprin, Beresinan ja Pripetšin ympärillä, owat enimmäkseen

metjäistä ja nemaista maata (eteläisessä osassa Kofitno- ja Peni-
newat), mutta kaswawat paikottain runsaasti jyviä, pellawaa ja
hamppua. b) **Wolhynia** ja **Podolia**, Pripetfin ja Bogin ym-
pärillä Dniestriin asti, ovat wiljawaa tasamaata, jossa on li-
hawaa karjaa. Podoliasa alkaa wiinin wiljelys. Näiden mai-
den asukkaat ovat Litwalaisia ja Rusniakeja; kaupungeissa asuu
Puolalaisia, Juutalaisia ja Saksalaisia. Läänit tässä ovat:
Niemin wiereessä **Grodno**, **Wilna** ja **Kowno**, Dünan wiereessä
Witebsk, Dnieperin wiereessä **Mohilew**, Beresinan ja Pripetfin
wiereessä **Minsk**, Pripetfin haarain ympärillä **Wolhynia** ja Bo-
gin ympärillä **Podolia**. — **Wilna**, Wilian warrella, arwoija
tehdas- ja kauppaliike, lääke-akatemia, 52 t.

Wähä Wenäjä.

Sen läpi juoksee Dniepri ja sen haarat Desna ja Worokla
ja idässä Donetsk. Eteläisen ja suurimman osan nimi on **Uk-
räni**, metsätöintä, yhdenmuotoista aro-maata, jossa kaswaa run-
saasti paikoin heinää paikoin jyviä, pellawaa, hamppua, tupak-
kia, meloneja, arbujeja, omenia ja puu-perunoita. Karjan ja
metsäisten hoito on erinomainen. Asukkaat ovat Puolalaisia,
Malorossianeja ja Kasakoita (Ukränissä). Lääniä: **Tschernigow**,
Kiew, **Yultawa** ja **Charkow**. — **Kiew**, Dnieprin warrella, jon-
kun aikaa waltakunnan pääkaupunkina, mainio luostari pyhin
jäännöksinensä, pyhän waeltajain käynti-paikka, yliopisto, tehtaita
ja kaupanikäynti, 62 t. — **Charkow**, Donetsk-wirran rannalla,
yliopisto, suuret markkinat, 45 t.

Etelä Wenäjä.

Bessarabia, lännen puolella Dniestriä Turkin rajaan asti,
on erinomaista wilja- ja wiini-maata. Asukkaat ovat Moldau-
laisia. — **Kischinew**, nahka-tehtaita, karjan-annin kauppa, 86 t.
— **Ufierman**, Dniestrin suulahden rannalla, linnotettu, joltisetki
markkinat, suolan- ja kalan-kauppa, 25 t.

Uusi Wenäjä, Mustanmeren rantamaa Dniestristä alkaen
Ufowan-mereen asti, Bogin ja ala-Dnieprin ympärillä. Dnie-
prin länsipuolinen maa on ihanaa, jossa kaswaa wiina-puita ja

sillkkäis-puita. Paljo wenäläis- ja sakjalais-muuttolaisia on tänne asettunut. Itäinen osa on metsätön (Mogajan) aro, jossa paljo paimentolaisia Tatareja karjainensa kuljestelee. Krinin niemimaa on Wenäjänmaan kaunein ja oivallisin osa, jossa kasvaa paljo wiinapuita ja etelä-maiden hedelmiä (wiikunoita, mandeleja, granaateja, pomeranseja). Nukkaat ovat Tatareja. Tähän osaan kuuluu läänit: Cherson, Zekaterinoslaw ja Tauria. — Odesa, meren rannalla, kaupan suhteen kolmas waltakunnan kaupungeista, lyceum, 104 t. — Sewastopol, tätä ennen Mustanmeren sotalaivaston pää-olopaiikka ja arwoisin kaupunki Krinin niemimaalla. — Kertsch, itäisellä niemellä samannimisen salmen rannalla, hyvä kauppa. — Taganrog, Njowan-meren rannalla, hyvä kauppa, 19 t.

Donin Kasakkain maa, metsätön aro, jonka läpi Don-wirran ala-osa hitaasti juoksee, täynnä kiviä kankaita ja suolaisia lammikkoja. Wirtain rannat ovat kuitenkin hywin wiljamia. Karjanhoito on pää-elatuskeino. Täällä asuu Kasakoita ja Kalmukkeja. — Kasakoilla on ataman-niminen päämies ja oma sota-hallituksensa ja ne ovat melwolliiset sotapalvelukseen. — Nowo Ischerkask, Don-wirran rannalla, kasakkain päämiehen asunto, suuria markkinoita, 18 t.

Astrakhan ja Kaukasia.

Cis-Kaukasia, ynnä Ischernomoren (Mustanmeren) Kasakkain maan kanssa, on kaitainen maan-joikale Njowan- ja Kaspien-merien välillä, pitkin Kuban-, Terek- ja Kuma-nimisten wirtain rantoja; paikoin kiviä aroja, paikoin wiljeltävää maata. Lähempänä Kaspien-merta kasvaa wiina- ja sillkkäis-puita, wiikunoita, öljy-puita, mandeleja. Nukkaat ovat paimentolaisia Kasakoita, Kalmukkeja ja Tatareja. — Kislär, Kaspien-meren rannalla, kaupanäynti Nafissa, 6 t.

Astrakhan, Kaspien-meren länsi- ja pohjais-puolinen maa, Kumaasta Uraliin ja Ramaan asti. Sen läpi juoksee ala-Wolga ja koillisessa Bjelaja ja Ufa. Suurin osa on aro-maata, jossa ei kaswa muita puita kuin arbusseja, meloneja ja kurbitseja. Sampeja saadaan jotenkati. Suurempia järviä mainittakoon

Elton-järvi, jonka vedestä vuosittain valmistetaan paljo suolaa. Asukkaat ovat paimentolaisia Tatareja, Bashkireja (mesäisten hoitajia, Uralin seuđuilla), Kirgisejä, Turkkilaisia, Kalmukkeja ja Kasakoita (Uralin ja Drenburgin) ja seuraavia suomalaisia kansoja: Botjakeja, Tschuwascheja ja Tcheremishejä. Puolalaisia, wenäläisiä ja saksalaisia muuttolaisia on asettunut wirtain warfille ja missä maata löhyi wiljeleminen. Lääniä: Astrakhan, Saratow, Samara ja Drenburg. — Astrakhan, lähellä Wolgan suuta, kaupankäynti Afiasja, 45 t. monikansaista asukasta. — Drenburg, Urali-joen rannalla, kaupankäynti Afiasja, 16 t.

Kasani ja Permia.

Kasanin-maa on Wjetkan, ala-Kaman ja keski Wolgan ympärillä. Wolgan ympäristö on tasaista ja wiljavaa alankoa. Permia, ylä-Kaman ympärillä, on metsäistä ja kolkko-ilmaista maata. Täällä Urali-wuorten rikkaimmat kaimannot ovat. — Asukkaat ovat Wenäläisiä, Tatareja ja suomalaisista kansoista: Syrjänejä, Permialaisia, Woguleja, Botjakeja, Tschuwascheja, Tcheremishejä ja Mordwinejä. Lääniä: Permia, Wjetka, Kasani, Simbrik ja Penja. — Kasani, Wolgaa lähellä, linnotettu, yliopisto, tehtaita, hywä kauppalikke, 60 t. — Jekaterinenburg, Uralin itäpuolella, Uralin wuorityön pääpaikka.

2. Puolan kuningaskunta.

2,258 n. pen., 4,840,000 asuk., 2,126 n. pen. alalla.

Puolalaiset kuuluvat myöskin slawitaijeen kansakuntaan. Vuonna 840 j. Kr. s. perusti Piast Puolan waltakunnan. Noin 1000 vuoden paikoilla kokivat Saksalaiset wäksin tänne lewittää kristinoppia ja sen ohessa omaa yliwaltaansa, joka viimeksi mainittu koe ei kuitenkaan pysyväisellä menestyksellä luonnistunut. Jonkun aikaa raiwosi sisälliset riidat ja waltakunta hajosi ustaan osaan, mutta nousi pian woimattomuudestaan ja laajeni osittain sotain ja walloitusten kautta, osittain siten että Litwan herttua Jagello, Piastin suwun suoltua, pääsi Puolan kuninkaaksi (1386) ja niin walmisti näiden waltakuntain yhdistyestä (1568). Puola oli silloin awara maa, joka ulottui Itämerestä Mustaan mereen, mutta sisällinen tila oli huonossa järjestyksessä; hallitsialla ei ollut paljoa sanomista, sillä aatelisto oli woimakas ja sodanhalui-

nen, joka vihasti järjestystä eikä totellut, vaan eleli aina riidassa keskenänsä paitsi siinä asiassa että pitää muuta kansaa kowassa orjuudessa. Sageellon sumun sammuesssa joutui Puola waalivaltafunnaksi (1572) ja usein walittiin ulkomaalaisia ruhtinoita. Se lisäsi sisällistä selaseuraisuutta ja maa joutui alituisten puolueriitain tantereksi. Tästä saivat naapurit Itävalta, Preussi ja Venäjä tilaisuuden ruweta maata anastamaan ja kolmen jaon kautta (1772, 1793 ja 1795) menetti Puolan waltio itsenäisyytensä. Niistä ofista, jotka silloin olivat joutuneet Preussin haltuun, koki Napoleon (1807) taas itsenäisen waltion **Warsowan** suuriherttuakunnan nimellä, mutta tämä waltio annettiin (1815) Puolan kuningaskunnan nimellä Venäjälle, kuitenkin omalla waltio-asetuksellaan. Puolalaisten tytymättömyys näihin oloihinsa on matkaansaattanut kapinoita, mutta ei ne ole päättyneet heidän mieltensä mukaan.

Nykyijien Puolan kuningaskunnan itäisenä rajana Venäjätä kohden on **Bug** (Weichselin haara) ja **Niemi** ja muilla puolin Preussin ja Itäwallan maat. Minoastaan lounais oja on mäkimaata; muuten on se suuri tasamaa, jonka läpi **Weichseli** juoksee. Weichselissä, joka tulee Itäwallasta ja kääntyy kaarenmoisena ensin koillista ja sitten luodetta kohden, on Puolanmaassa haaroja itäpuolella **Bug** ja länsip. **Wisla**; sittemmin se juoksee Preussin maahan ja laskee Itämereen. Länsi-osassa juoksee **Wartha** (Preussin läpitse juoksewan Oder-wirran haara). Puolanmaa on wiljawimpia maita Euroopassa (ruista, niijua, kauraa, ohraa). Niittumaat ovat myös lihawia. Metsiä on laajalta ja niistä saadaan myytäväksi arwoista puukalua, jota enimmäkseen kuljetetaan pitkin Weichseliä Danzig-nimiseen Preussin kaupunkiin. Kansan keinollisuus on viimeisinä aikoina wirtistynyt ja samoten liike tehtaisja (willa-, pumpuli- ja liina-kankaita). Katolinen oppi on pääuskontona (3 $\frac{3}{4}$ milj. uskolaista). Välijo on Juutalaisiaki (600 t.). Korkeimman hallituksen päänä on maaherra (namiestniif) ja senaati. Maa on jaettuna 5:teen lääniin: **Warsowa**, **Radom**, **Lublin**, **Posk** ja **Augustowo**.

— **Warsowa**, Weichselin warrella, pää-hallituksen ajento, wirttu tehdasliike (willa-kankaita), sisäkaupan yhdyspaiikka, suuria markkinoita vuosittain, moniaita akatemioja ja kouluja, linnotettu, 163 t. — **Kalisch**, Prosnan rannalla (joka on rajana

Preussia kohden), willa-tehtaita, 13 t. — Sandomir, ihanalla paikalla Weichselin warrella 5 t. — Lublin, willa-tehtaita, yswän ja Unkarin wiinin kauppa, 19 t. — Modlin, nyt Nowo Georgiewsk, Bugan suulla, luja linna.

3. Suomen Suuriruhtinanmaa.

6844 (= 3285 Suomen) n. pen.; 1,800,000 asuk., 263 n. pen. alalla.

Nimi, asema ja rajat. Suomenmaan ruotsalainen nimi, Finland, arvellaan alkuaan merkittävän samaa kuin sen suomalainen nimiki, nimittäin suo-maata. Suomen mannermaa on $59^{\circ} 48'$ ja $70^{\circ} 6'$ välillä pohjais leveyttä ja $38^{\circ} 10'$ ja $50^{\circ} 25'$ välillä itäis pituutta. Pohjaifimmasta päästä, jossa Skorajoki ja Lenojoki yhtyvät toisiinsa, 4 penikulmaa Jäämerestä, on eteläifimpään nendään, Hankoniemeen (Hangöudd), 155 (= 108 Suomen) penikulmaa. Pisin wäli lännestä itäänpäin on noin 81 (= 57 Suomen) penikulmaa. Pohjainen raja on Norjaa wasten, pitkin Lenojokea ja wähän matkaa Lapintuntureja; lännessä on rajana Ruotsinmaa, pitkin Muonion ja Tornion jokia, sekä Pohjanlahti ja Raumanmeri; lounassa Itämeri (Saklanmeri); etelässä Suomenlahti ja idässä Wenäjänmaa ja Norja. Wenäjän puolisella rajalla owat maakunnat: Inferinmaa, Nunufjenmaa ja Arkangelinmaa.

Maan-laatu. Suomi on wälimaana Skandinawian vuorimaan ja Wenäjän tasamaan välillä ja maa on enimmäten epätasaisista. Kuffuloita ja alankoja waihettelee yhä koko maassa, jonka wuoksi waan harwakselta isompia tasankoja löytyy. Laajin tasanko on Pohjanmaan rantamaa. Järwet, suot ja rämeet ottawat suuren osan maata. Meensä näyttää maa siltä kuin olisi se muinais aikoina ollut meren pohjana, jonka yli wesi on tulwaillut ja johon se on jättänyt kiwiä ja maata. Niin laajassa maassa, kuin Suomesa, on kuitenkin arwaten suuri erotus maanlaadussa. Lapinmaa ja pohjaisen Pohjanmaan sisemmät osat, jossa toisinaan maanjärähyksiäki on hawaittu, owat korkeimmat osat koko maassa ja itään kuin wähäinen wuorimaa, jossa wuorotellen on wuoria ja särkkiä, hietakankaita, soita, rämeitä ja järwiä. Eteläisen Pohjanmaan sisemmissä osissa on

matalampia wuoria, mutta koko Pohjanmaan rantamaa on alhaista matala-kuffulaista tasamaata, jonka pohjainen osa on laihanaista hietamaata, mutta eteläinen wiljamaa sawiperäistä maata. Lounais osa (länsi Satakunta, Warsinais Suomi, Uusimaa ja etelä Häme) on kuffulaista, mutta kuffulain välissä on aukeita wiljavia laaksoja. Raakkois osassa (etelä Karjalassa) ovat laaksot ahtaammalla ja maan laatu on paikoin liian hietaista ja kiwiperäistä, paikoin liejusawista. Suomen sisemmissä osissa (pohjainen Karjala, Savonmaa, pohjainen Häme ja koillinen Satakunta) on paljo suurempia ja pienempiä järviä, soita ja rämeitä, toisin paikoin lankaita, kiwiperäistä maata ja wuoria; mutta ei juinkaan wiljawaakaan maata puutu. Koko Suomenmaan pinnasta, $76\frac{1}{4}$ milj. tynnyrin alaa, on $7\frac{1}{4}$ milj. järviä, $7\frac{3}{4}$ milj. wuoria, $25\frac{1}{4}$ milj. soita ja rämeitä sekä 32 milj. ylhäisiä metsä- ja huhtamaita, mutta ainoastaan 1 milj. tynn. alaa peltoa ja 3 milj. niittua *). Ei siis wiljelysmaata puutu, waikka waan toinen puoli olisi kelpaawata.

Sisempi ylämaa on korkeutensa suhteen, merenpinnasta lukien, hyvin erilainen. Enontekiäisten kirkko esim. seisoo 1,475 jalan korkeudella; toiset paikat ovat sen sijaan waan 200 jalan korkoisia. Maa matalenee vähitellen läntiseen rantaan päin, joka yleensä on alhaista ja aawaa, mutta laskeupi jyrkkänä mereen eteläisellä rannalla, jolla puolen onki paljo maahan tunkeutuvia merenlahtia, mereen pistäviä niemen-soikaleita ja wuoreneniä sekä laajoja saaristoja. Paikoin läntiselläki rannalla on saaristoja, niinkuin Pohjanlahden soukimmassa paikassa,

*) Maan laatu eri lääneissä, arviolta laskien. Suuruus on laskettu suomalaisissa tynnyrin-aleksia.

	Järviä.	Wuoria.	Soita, rämeitä.	Ylhäistä metsämaata.	Peltoa ja Niittua.
Dulun lään.	3,342,000	2,970,000	16,019,000	10,448,000	93,000 700,000
Waašan I.	221,000	775,000	2,938,000	3,940,000	93,000 450,000
Turun I.	125,000	937,000	654,000	2,946,000	197,000 580,000
Uudenmaan I.	99,000	466,000	143,000	1,350,000	100,000 250,000
Wiiipurin I.	2,040,000	637,000	1,794,000	3,582,000	180,000 450,000
Kuopien I.	382,000	834,000	2,620,000	4,750,000	76,000 255,000
Mikkelin I.	804,000	386,000	725,000	2,650,000	74,000 175,000
Hämeen I.	244,000	675,000	405,000	2,137,000	107,000 255,000
Summa	7,257,000	7,680,000	25,318,000	32,003,000	920,000 3,115,000

(meren)Kurfussa. Pitkin koko rantaa hawaitaan alinomainen maatuminen, joka tekee monenlaisia vastuksia siellä olevain kaupunkien satamille. Tämä maan kohoaminen tekee etelä osassa 2 jalkaa 100:ssä vuodessa, mutta nousee pitkin Pohjanmaan rantaa 4:jään ja 5:teenti jalkaan.

Wuoriselänteet. Wuoria on tosin paljon, mutta yleensä ovat ne matalia. Korkeimmat kuffulat ovat Lapintuntureissa Lapinmaassa, niinkuin tuo yffinäinen **Yelboivi** (2,245 Suomen jalkaa korkea), **Dunastunturi** (2,124 jalkaa) ja **Teristunturi** (2,200 jalkaa). Korkeimmat kuffulat, paitsi Lapin kuffuloita, ovat koillis Pohjanmaalla (Kuusamon ja Hyrysalmen pitäjissä), jossa niiden korkeus on 1,100:sta 1,600 jalkaan. Wuoriselänteet ovat korkeimmat maan pohjais ja koillis osissa (päälle 1000 jalkaa), mutta matalenewat tullessansa etelää ja länttä kohden (3—400 j.). Ne ovat väliin kaitaisia ja jyrkkiä, väliin laajoja hietanummia ja kankaita; muutamain paikoin kasvavat ne metsää, toisin paikoin on niissä järviä; välistä katkeawat peräti ja muuttuwat perätysten juoksemiin kuffuloihin. — Pääwuorenselkä on **Maanselkä**. Se lähtee Skandinawian wuorista itään päin pitkin Norjan rajaa ja kulkee sitte **Suolaselän** eli **Saariselän** nimellä Lapinmaan läpi **Talkunaoiviin**, jossa se tekee polwen etelää kohden ja juoksee itäisen Lapinmaan ja koillis Pohjanmaan läpi, sitten enimmiten pitkin Wenäjän rajaa, sitte kun se **Miinalan wuorissa** kääntyy kaakkoa kohden Wenäjänmaahan. Paitsi tätä kulkewat seuraawat isommat harjanteet Suomen läpi: 1) **Dunasselänne** lähtee Maanselästä etelää päin Pohjanlahden pohjaisimpaan rantaan. 2) **Suomonselkä** erkanelee Maanselästä Miinalassa ja kulkee länttä ja lounaa kohden sitte kun se matalana juoksee Sidebryn niemen; tämä selkä erottaa Pohjanmaan Karjalasta, Sawosta, Hämeestä ja Satakunnasta. 3) **Salpaus-selänne** lähtee ulkopuolelta Suomea Maanselällä olewasta **Pieksan** wuorisolmusta Karjalaan, jossa se ensin kulkee etelää ja sitte luodetta kohden Joensuun kaupunkia päin, jossa se kääntyy etelään lähelle Laatokan luoteista rantaa, jossa se, kulkeissansa länttä kohden ja sillä matkalla muutamain paikoin katkaistuna pohjaisesta päin juoksewilta wesiltä, menee etelä Sa-

won ja Hämeen sekä keskisen Satakunnan läpitse Pohjanlahteen etelä puolella Voria. 4) **Rainun-selänne** lähtee Maanselästä lounaa kohden, katkeaa Dulun-joesja ja yhtyy Suomenselkään. 5) **Satakunnan-selänne** lähtee Karwian kuffuloilta Suomenselästä etelää kohden, lewenee kolkkoihin Pohjankankaasen ja Hämeenankaasen ja menee Kokemäenjokea päin. 6) **Hatara-selänne** alkaa Satakunnan-selänteestä kaakkoa kohden itä Satakunnan läpi, Tampereen siwutse Hämeesen, monin paikoin katkenneena pohjais puolelta juoksewissa wesisjä. 7) **Hämeen-selänne** lähtee Suomenselästä Soinin wuorilta etelää kohden, pitkin Satakunnan ja Hämeen rajaa ja sitte Hämeen läpi, pitkin Päijänteen läntistä rantaa, ja yhtyy Rärkölän wuorilla Salpausselänteeseen. 8) **Sawon-selänne** eroopi Mäkiöisten wuorilla Suomenselästä, kulkee länsi Sawon läpi ja yhtyy Salpausselänteeseen länsi puolella Lappeenrantaa. 9) **Karjalan-selänne** lähtee Suomenselästä etelää ja kaakkoa kohden luoteisen Sawon läpi keskiseen Karjalaan, jossa se, Joensuun itä puolella, yhtyy Salpausselänteeseen. 10) **Pohjan-selänne** lähtee Salpausselänteestä etelä Hämeessä lounaa kohden läntisen Uudenmaan läpi Tammiisaareen päin ja juoksee Hankoniemeen.

Edellä mainitut selänteet jakawat maan luonnollisesti seuraaviin wieruihin: 1) pohjainen ja koillinen wieru, Jäämerta ja Wienan merta päin, sisältää Maanselän pohjais ja itä puolella olevat osat Lapinmaata ja Pohjanmaata; 2) luoteinen wieru, Pohjanlahden pohjais osaa päin, sisältää etelä Lapinmaan ja melkein koko Pohjanmaan; 3) lounainen wieru, Rauman merta ja Itämerta päin, sisältää länsi Hämeen, Satakunnan ja Warsinais Suomen; 4) etelä wieru, Suomenlahtea päin, sisältää itä Hämeen, Uudenmaan ja etelä Karjalan; 5) kaakkoisen wieru, Laatokan ja Äänisen (Onegan) järviä päin, sisältää Sawon ja juurimman osan Karjalaa.

Wedet. Niitä on Suomessa paljon. Mämaan wesisjä on se merkittävä, että iso joukko niitä jaksottain yhtyy suureksi wesiistöksi, josta wesi wirtawana juoksee alamaahan, jota vastaan alamaan wedet ei yhdy toisiinsa, waan juoksewat kufin jokilaaksoansa.

1) Pohjainen ja koiilinen wieru. Maanselästä juoksee pittin Norjan rajaa Skefskemjoki, joka edempänä kutjutaan Inarinjoksi ja viimein Tenojoksi, johon yhtyy Utsjoki ja Pulmajoki maan pohjaisimmasta Pulmajaur (1) *) nimisestä järvestä, jonka jälkeen Tenojoki menee Suomen rajan yli ja Norjassa laskee Tenomuonoon. Suurin järvi on Inarinjärvi (5), johon Ivalojohti laskee ja josta Patsjoki juoksee poikki Suomen rajan Waranginmuonoon.

2) Luoteinen wieru. Koltajaur-järvestä, jossa Suomen, Ruotšin ja Norjan rajat käyvät yhteen, juoksee rajajoki Kõnkõmä, joka sitten Muonionjoen nimellä yhtyy Ruotšista tulevaan Tornionjokeen, joka 16 penikulman matkalla on rajana Ruotšia vastaan. — Kemijoki, Suomen suurimpia jokia, lähtee Taltunaoiwista ja saatuaan Kittisenjoen yhteyteensä, juoksee Kemijärven läpi ja saapi sitten vielä Dunasjoen lisäksensä. — Dulunjoki, kauppatienä tärkein maan joista. Se tulee Niskakosken kautta Dulunjärvestä (31), johon pohjais-Suomen ylängön vedet kahdelta päähaaralta laskevat: a) Kianto-laakson haara pohjaisesta ja b) Sotkamo-laakson haara idästä, jonka weji Ummakosken kautta Kajaanin lähellä laskee Dulunjärveen. 10 penikulman matkallansa Niskakoskesta mereen estää Dulunjokea useat kosket, joista Pyhäkoski Muhoksen pitäjässä on suurin ja waurallisin. — Siikajoki, kewättulwalla ja jäiden lähdössä tunnettu kowin rajuwirtaiseksi. — Pyhäjoki Pyhäjärvestä (150). — Uhtawänjoki Iivonlähteestä Suomenselällä, juoksee Alajärven, Lappajärven ja Ewijärven läpi. — Lapuanjoki Kuortaneen järvistä. — Kyröjoki, suurin etelä Pohjanmaalla (30 penikulmaa); nimitetään yläpäässänsä Kauhajokeksi, sitten Ilmajokeksi.

3) Lounainen wieru. Karwianjoki. — Kokemäenjoki, rikas lohista ja siioista, purkaa vedet suuresta Kokemäen westöstä, jonka laweus sisältää Suomen ylämaan länsi osan (länsi Hämeen ja itäisen Satakunnan). Ne monet tähän kuuluwaijet vedet jakaawat kolmeen päähaaraan: läntinen, pohjainen ja itä-

*) Numero sulkuin sisällä järven nimen perässä on sama numero, jolla mainittu järvi on merkitty wuonna 1861 annetussa Suomenmaan kartassa Gylideniltä.

nen haara. Pääwedet on pohjaisella haaralla, joka alkaa edellä mainitusta **Pimonlähteestä**, josta se juoksee etelään päin, lewenee moniksi suurenmoisiksi järviksi, niinkuin **Utsärinselkä** (104) ja **Toiwesi** (103). Saatuaan lisäwesiä **Pihlajaweden** ja **Keurun** (105) wesiästä laskee wesi **Nuoweteen** ja siitä **Muroleenkoskea Näsjärween** (100) sekä **Tammerkoskea** (61 jalan pudotuksessa $1\frac{1}{4}$ wirstan matkalla) **Pyhäjärween**, **Pirkkalassa**. Tähän järween tulee etelästä päin itäinen päähaara, jossa on monta haaraa: a) **Längelmä-haara**, johon se suuri **Längelmäwesi** (107) kuuluu, joka alusta on ollut yhdessä **Pelkäneenweden** (109) kanssa, mutta jolla nyt on suurempi juoksu **Raiwannon kanavan** kautta **Noineesen** (110), joka laskee **Mallasweteen** (111), johon myös **Pelkäneenwesi Kostionwirran** kautta juoksee. b) **Hauhonhaara** alkaa **Padasjoelta Lummeneen järwestä** (68) ja kulkee **Wesijaon** (117) sekä **Lammin** ja **Hauhon** järvien läpi edellä mainittuun **Mallasweteen**, joka sitten **Waskiakoskea** laskee **Nautunselkään**. c) **Wanajan-haara** alkaa **Uusikallassa**, lewenee **Pääjärveksi** **Lammin** pitäjässä ja saatuaan **Janakkalassa** lännestä päin lisä-wettä **Lopenjärwestä** (120), kulkee luodetta kohden **Wanajan** läpi, **Hämeenlinnan** siwu, **Wanajaweteen** (113) ja siitä edellä mainittuun **Nautunselkään**. Siitä juoksee wesi **Kuokkalankoskea**, **Lempäälässä**, ja **Wesilahden** järvien läpi **Pyhäjärween**, etelä puolella **Tamperetta**. Pohjaisen ja itäisen haaran tässä yhtyneet wedet laskevat **Nokiamirtaa Kuloweteen**, johon pohjaisesta päin läntinen haara tahti **Kyrön-haara** tulee, jossa **Kyrösjärwi** (97) laskee wetensä 73:n jalan korkuista **Kyröskoskea**. **Kulowedestä** juoksee wesi **Nautaweteen** (96) ja sitten **Wammaskoskea Riekoweteen** **Tyrwään** pitäjässä, josta **Kokemäenjoki** saapi alkunsa. Saatuaan **Loimijoen** etelä-puolelta lisä-wetensä, laskee se **Kiettareen koskea** alas **Satakunnan** alamaahan ja purkaa wettänsä 5 suulla alapuolella **Poria**. — **Eurajoki**, puhdasjantapohjaisesta **Pyhäjärwestä** (140) **Eurassa**. — **Murajoki**, Suomen historiassa mainittawin joki, juoksee **Turun kaupungin** läpi.

4. **Etelä wieri**. **Wanta-** eli **Helsinginjoki** lähellä **Helsingiä**. **Kymijoki** purkaa sen suuren wesiästä, joka lewenee Suo-

men ylämaan kessi-osassa. Sen pää-haara alkaa Suomenjälältä ja juoksee pohjaiseen Hämeenmaahan, jossa haara saatuansa wähitellen lisä-wesjä, lewenee muikku-rikkaaksi **Keiteleeksi** (77) **Wiitasaaressa**. Tästä etelää kohden Laukaan pitäjään juoksewa wesjä, joka lännestä päin saapi lisäwettä **Saarijärwen**-haaraasta (75—72) ja idästäpäin **Tarwalan** koskea tulewasta **Nautalammin**-haaraasta (81—86), laskee suurta **Ruhankoskea** **Leppäweteen** (70), ja siitä **Haapakoskea** **Päijänteesen** (67), joka on 12 Suomen penik. pitkä, 3 leweä. **Päijänteesen** juoksee paljo wesjää: lännestä päin wäkewä ja kirkas-wesinen **Urrakoski**, joka tulee edellä mainitusta Hämeenjälanteellä olewasta **Wesijaoista** (117), josta wesjä siis juoksee kahtaalle; — eteläpuolesta **Wäälänjoki** **Wesijärwestä** (66); — itäpuolesta **Tainiowirta**, joka juoksuttaa **Syymän**-haaran wettä **Ryyhewedestä** (89), **Puulawewedestä** (90) ja **Jääsjärwestä**. Sitten lähtee wesjä **Päijänteen** kaakkoispuolesta **Kalkisten**-koskea **Nuotsalaisenjärween** (65), josta **Rymijoki** alkaa, joka juostessansa kaakkoa ja etelää kohden pauhaa **Syrängön**koskenä lähellä **Heinolaa** ja, saatuaan lisä-wedeksi pohjaisesta **Mäntyharjun**-haaran (91, 92), **Keltisten**koskessa katkaisee **Salpausjälanteen**, jonka jälkeen se juoksee **Uudenmaan** alangon läpi, tekee **Anjalan** pudokkeen ja jakaupi **Wedenjokamassa** kahdeksi haaraksi, jotka sulkevat **Pöytäan** saaren, ja purkaa wettänsä **Suomenlahteen** 5 suuhaaralla, joista itäisin on mainittawa siinä olewan **Korkiakosken** pudokkeen wuoksi.

5. **Kaakkoinen wieri.** Itä Suomen ylängön (**Sawon** ja **Karjalan**) suuren wesistön sydännä on tuo suuri **Saima**, joka on monien, salmilla ja koskilla toisihinsa yhtyneitten järvien ja wesien yhteinen nimi. Pää-haaran eli **Pielis**-haaran lähteet owat lähellä **Miinalaa** **Wenäjän**maassa, mutta se tulee, juostuansa 12 penikulmaa, **Suomen**maahan koilliseen **Karjalaan**, jossa se lewiää isoksi **Pielisjärweksi** (47), josta **Pielisjoki**, katkaistuaan **Karjalanselänteeseen**, juoksee **Pyhäselkään**, jota, yhdesä **Oriweden** kanssa, kutsutaan koilliseksi **Saimaksi** (42). **Läntinen** eli **Kallaweden**-haara alkaa pohjaisessa **Sawossa**, jossa useampia pienempiä wesjää kokoutuu **Poroweteen** **Jisalmessa** ja juoksewat siitä etelää kohden **Onkiweteen** (54) ja siitä **Kallaweteen** (53).

Kallawesi, jaatuanja koillisesta päin Nilfän-haaran sijäweden (57—59), joka Jännewirrasa kattajee Karjalanselänteen, juoksee Puutossalmea Koirusweteen ja siitä Konnuskoskea Unnuklaweteen ja wihdoin Warkauskoskea Äimäsweteen, jota yhdessä Joutsenweden, Haukiweden ja moniain muiden järwien kansja kutjutaan Enonwedeksi eli luoteiseksi Saimaksi. Koillisesta Saimasta, johon juuren Höytiäisen (46) tirkas wesi nyhjäään Kanawan kautta juoraan juoksee, lähtee läntä kohden Oriwirta, joka siis yhdistää Saiman koilliset ja luoteiset wedet. Tämä yhdistynyt wesijoukko juoksee Sawonlinnan siwu Pihlajaweteen, jota yhdessä itäisemmän Puruweden kansja kutjutaan keski Saimaksi, josta Puumalan salmi tulkee saariseen etelä Saimaan. Sen eteläisimmästä selästä, Lapwedeestä, lähtee Wuoksenjoki (133) kaakkoa kohden ja laskee, kappaleen matkaa siitä, alas Salpausselännettä Imatran koskena, joka on jaloin koski Suomessa (139 jalan lewyinen, 114 jalan korkoinen 6:den wirstan matkalla). Wuoksenjoki juoksee sitte alamaan läpi 15 penikulman pituisena, etelään päin selkävänä kaarena, leweten sillä matkalla moniin suuriin selkihin, ja laskee wetensä Laatokan suureen järween 2 suuhaaralla lähellä Räkisalmea. — Jänisjoki eli Leskelänjoki juoksee Jänisjärwen (127) läpi Laatokkaan.

Suomenmaan wedet eiwät ole juuri sopiwiä weneentululle, kuin niissä on paljo koskia ja pudokkeita. Sentähden onki koskein perkaufilla ja kanawillaki koettu poistaa tätä wastusta ja niinmuodoin auttaa kulua maan sisemmissä osissa. Monille järwille on kaiwettu sopiwampi suu, joten wesi niissä on alennut ja awaroita, weden wallassa olleita maita jaatu wiljeltäwiksi. Merkillisimpiä kanawia owat: Pohjanmaalla Ämmän kanawa, joka tulkee Ämmän pudokkeen siwua Kajaanin joessa ja awaa niintawoin weneille kulun Dulunjärwen ja idästäpäin siihen juokjewain wesien välillä; Satakunnassa Kaiwanto, joka kattajee Kangasalan harjun ja yhdistää Längelmäweden ja Roineen; Muroleen ja Ruokkalan kanawat; Sawossa Taipaleen ja Konnuksen eli Warkausten kanawa ja sulkuaitos sekä kanawa- ja sulku-laitokset Kallaweden pohjais puolella, kulun edistämiseksi maakunnan etelä ja pohjais osain välillä; Karjalassa Kanawa

Nöytiäisestä Pyhäjokseen ja Kiviniemen-kanava Vuosiesta Suwanto-järveen, joten Vuoksi lyhempää tietä pääsee Laatokkaan. Etunään on kuitenkin Saiman-kanava pantawa, joka kulkee Salpausselänteeseen (Saiman rantaselänteeseen) poikki ja aukaisee (syyskuun 7:stä päivästä w. 1856) suoran kulun Saimasta (Lappeenrannan itäpuolella) Viipurinlahteen. On myös tuumailtu yhdistää kanavilla Päijänteen weikistö Saiman weikstön ja Pohjanlahdenki kanssa.

Ilman-ala, tuotteet ja elinkeinot. Samoin kuin muissaki maan-nawan läheisissä maisissa on Suomesjaki talvet pitkät ja kovat (toisinaan — 40°), kesät usein hywin lämpimät (toisinaan päälle $+ 30^{\circ}$). Soiden kuivamisella ja wilja-maiden laajentamisella on ilman-ala tosin paljon lauhunut; mutta pitkät, kylmät ja kuivat kaudet, niinkuin ne tavallisesti owatkin, ja yöhallat kesä-aikoinaki pilaawat usein kylwöt, varsinkin juo-mailla. Ylehenjä taidettanee sanoa että 5 vuonna 1 vuosi antaa hyvän sadon, 3 keskifertaisen ja 1 on katovuosi. — Maan suuren awaruuden vuoksi on arwaten suuri erotus ilman-alassa eri paikoilla. Etelä puolessa on pisin päivä ja pisin yö, kumpikin $18\frac{1}{2}$ tunnin pituinen, mutta Enontekiäisissä 1:n kuukauden ja Utsjoella 2:n kuukauden pituinen. Etelä puolessa luetaan talwi kestävän 5—6 kuukautta, mutta pohjais puolessa 8—9 kuukautta. Vuoden keski-lämmin on etelä puolessa (Turussa) $+ 4\frac{1}{2}^{\circ}$ paikoilla, mutta pohjaisessa (Enontekiäisissä) — $2\frac{1}{2}^{\circ}$ paikoilla. Erotus ilman-alassa on myös suuri saman leveyd-asteen eri paikoilla, jos ne owat rantamaita, jossa itse maa on alhaisempaa ja enemmän wiljeltyä, taikka jos ne owat ylhäisempiä, järviä ja soivia siä-maita. Ilma on yleensä puhdas ja raitis. Suuremmat yhteiset kulkutaudit owat tavallisesti olleet katovuotten ja siitä seuraawan soperan ja terveellisen ruuan puutteen vaikuttamat.

Pää-elinkeino on maanwiljelys, jota harjoitetaan pohjaiseen-päin Inarinjärven etelä rannalle asti. Maanwiljelyksellä on kuitenkin monet esteet ja vastukset: maanlaatu, kansakunnalliset seikat, kansan kiinteä pyhminen wanhoissa tawoisjansa, taidon ja rahhan puute. Taidon puutetta on koetettu auttaa maanwiljelys-Maatiede.

jeuroilla ja kokuksilla, sekä rahan puutetta hypoteeki-yhdistyksellä. Maanviljelyksen edistymistä estää myös se seikka että wero on melkein yksinään maanviljelyksen niukoilla ja että se on epätasaisesti jaettu eri maatiluksille. Sopivin maanviljelykseen on kuitenkin lounais osa: Wärsinais Suomi ja Uusimaa ja monet niiden edustalla olevat jaaret, Hämeenmaan, Satakunnan ja Pohjanmaan etelä osat. Suomen pohjaiset ja itäiset osat ovat täynnä joita ja newoja tahi kiviiperäistä maata ja hietakankaita, joissa waan harvassa kasvaa mäntyjä ja kanerwia. Suuria suo-maita on viimeisinä aikoina kydöttämällä tehty wiljamiksi pelloiksi ja niituiksi. Suon-wiljeleminen, jota erinomattain Pohjanmaalla on toimitettu, on ylehenä Suomesja enemään päin. Itäpuolisten osain kiviiperäinen maa tekee että Suomalaisten wanhin tapa höyystää maata, nimittäin se metsiä hävittävä ja maata uuttawa tahi laihduttawa huhdanpoltaminen wieläki on tawallinen. Enin kylwetään ruista (rutiin-kylwö loppuu Sodankylässä ja Muonionniskassa, 67° ylempänä); pohjaissessa osassa kylwetään enin ohraa, ja paikoittain ei muuta kuin ohraa; etelä osassa menestyy nisu; kauraa ja tattaria wiljellään enin kaakkois osassa. Waikka maan parempi tahi huomppi laatu tekee suuren erotuksen ja waikka harvassa järjellissellä tawalla maata wiljellään, taidettanee laskea keskimäärin, koko maassa tynnyrin-alalta peltoa saatawan 5 tynnyriä jywiä ja 6 tynnyriä perunoita. Wuotinen wiljan tulo luetaan tekewän noin 2 milj. tynn. rukiita, 1 milj. t. ohria, 900,000 t. kauraja, 18,000 t. niuja, 50,000 t. herneitä ja, ilman sitä, sekä-wiljaa ja tattaria *).

*) Tässä seuraa keski-lasku wuotten 1845—1855 jyvántulosta kussaki läänissä:

	Tynnyriä rukista.	Ohria.	Kauraja.	Niuja.	Tattareja ja sekä-wiljaa.	Hernei- tä.
Oulun lään.	112,000	190,000	7,000			
Baajan l.	375,000	255,000	59,000			
Turun l.	390,000	122,000	169,000	10,000		23,000
Uudenmaan l.	233,000	26,000	84,000	5,000	3,000	7,000
Wiipurin l.	244,000	75,000	321,000	500	12,000	
Kuopion l.	325,000	222,000	70,000		?	
Mikkelin l.	217,000	91,000	127,000		?	
Hämeen l.	199,000	59,000	64,000	1,500		18,000

Summa 1,995,000 1,040,000 901,000

Jos tästä siemenjyvät, noin 750,000 t:riä otetaan pois, jääpi noin 3,300,000 t:riä jällelle. Suomenmaan väestön vuositarpeen saattaa laskea 4,500,000 tynnyrin painoille, paitfi mitä menee eläimille ja wälewäin juotawien valmistamiseen. Tämän jyvänpuutteen siaan wiljellään kuitenkin muita ruoka-aineita. On sellaisiaki painatuntia, jossa kansa ei syö puhdasta leipää, waiffa ei katowuosiakaan ole, waan sefottaa jauhoihin petäjän kuorta, jauhettuja eli surwottuja olkia ja muita aineita. Perunat owat jyvänpuutteen suurin täyte. Niitä wiljellään ylehenjä, enin lounais osassa. Niiden tulo on tietämätön (kukaties 3 milj. t:riä), ja 3 tynnyriä perunoita arwellaan wastaawan 1 tynn. jywä. Wiljellään muitaki ruokakaswuja, niinkuin herneitä (mutt'ei Dulun läänissä), papuja ja nauriita (enin itä osassa). — Niituista ollaan huolimattomat ja jätetään ylehenjä hoidotta; senpä mukaan onki heinäntulo. Wiimeisinä wuosina owat kuitenkin talonpojatti, warfinki lounais osassa, wähin ruvenneet niittuja wiljelemään. — Bellawa, parasta keski Hämeessä, tulee jo keski Pohjanmaalla karkeaa; hamppu kaswaa pohjaisempanaki; humalaa kaswatetaan enin Uudellamaalla; siellä täällä kaswattaa talonpoikainen kansa tupakkia, tawallijesti waan omaffi tarpeekfi. Ilman-ala tosin on suurena wastuksena puutarhan-hoidossa; saattai se kuitenkin olla paremmalla kannalla kun se on; sillä tuskin muuta kaswatetaan kun syöki-kaswia, paitfi moniain paikoin etelä osassa. Wiina- ja karwa-marjat kypshwät Dulun läänissäki; omenat ja kirjikat eiwät kypsy ujein keski Pohjanmaallakaan; kriikunat, puuperunat ja luumut eiwät juuri menesty Uttamaata pohjaisempana. Hedelmäpuiden puutteen täyttäwät monet marjalajit, enin pohjais puolesja, niinkuin muuramet (lafat, hillat) pohjaisimpana, ja sitten järjestään kaswaa puoloja, mustikoita, mesimarjoja (maamuuramia), waaramia, mansikoita ja m. — Metjät owat suuresta arwosta. Plankkuin ja lautain valmistaminen on monin paikoin talonpoikain tärkeimpiä siwu-elatuskeinoja. Sahoja on myös paljon rakennettu, suurimmat maan itä puolella. Moniain paikoin (sijemässä Pohjanmaata) on terwanpoltto

Nämät tulot, verrattuina tuloihin 20 wotta tätä ennen, osotawat jywäntulon lisäyneeffi kolmannen osan.

pää-elatuskeino. Arvoisimmat puu-lajit ovat koivu, kuusi ja peltäjä, joita kasvaa koko Suomessa. Samoten kasvaa myös kataja, leppä, paju, haapa, tuomi, pihlaja ja halawa; harvemmassa niinipuu, waahtera, jalawa eli kynneppää (keski Pohjanmaallaki), pähkinäpuu, orapihlaja, jaarni, tammi (enin etelä rannalla), lehtikuusi (kaakkois osassa). Dikeata metjänhoitoa ei ole vielä ollut Suomessa, mutta sen tarpeellisuus rupeaa yhä enemmän tuntumaan; sillä rantamailla on jo metjän puute 10—20 penikulman lewyiseltä, ja sijemmissä maan oissa hävitetään yhä taidottomasti metjiä, jotka ovat juuresta arvoista ei waan tuotettensa vuoksi, mutta myös sen vuoksi että suojelewat maan joutumasta kasvamattomaksi. Metjistänjä woipi tosin talonpoika valmistaa kaikenlaisia kalua, jolla saapi hyvän rahatulon, mutta kun maan sijemmistä oista matkat ovat pitkät ranta-maan kaupunkeihin, hinta ei juuri noue päälle weto-palkan. — Karjaa pidetään sekä sen annin että maan hoidon tähden ja on sangen arvoja elatuskeino. Waikka karjaa yleensä hoidetaan huolettomasti ja harvassa on paremman-laatuista eläimiä, on karjan-antia kuitenkin ei waan tarpeeksi asti mutta paljo kaupakkin. Arvoisin on sarwikarjan hoito. Hewoiset ovat pieniä, mutta kestäviä; parhaimmat ovat itä-osassa, jossa niitä parhaiten hoidetaan. Lampaat ovat enemmiten wanhaa huonoa laatuansa ja karhea-willaisia. Eijäkki mainittakoon wuhia, sikoja ja koiria. Lapinmaan arvoisin eläin on poro, joita myös on metjisissä omaissa wallasjanja, keijuttamattomina (peuroja *).

*) (w. 1855)

	Hewoista.	Nauta-eläimiä.	Lampaita.	Sikoja.	Wuhia.	Poroja.
Oulun lään.	19,000	97,000	88,000	4,000	50	20,000
Baasan I.	53,000	176,000	190,000	28,000	2,000	
Turun I.	39,000	157,000	180,000	26,000	6,000	
Uudenmaan I.	24,000	81,000	74,000	20,000	1,600	
Wipurin I.	37,000	121,000	80,000	39,000	200	
Kuopion I.	37,000	119,000	61,000	33,000	1,000	
Mikkelin I.	25,000	115,000	55,000	34,000	1,300	
Samoon I.	29,000	99,000	163,000	20,000	6,000	
Summa	263,000	965,000	891,000	205,000	18,000	20,000

Näistä laskuista, werrattuina laskuihin 30 vuotta sitä ennen, hawaitsee hewosten ja elukain enenneen $\frac{2}{3}$ osaa (67—68 prof.), mutta

Sen erinomaijin ruoka on peuranjäkälä, josta, samotenkun kangasjäkälästäkin, on viime vuosina ruvettu valmistamaan terveellistä katuwuoden leipää. Uijo-lintuja on yleiseen: kanoja, kyyhkyisiä ja hanhia. Mesikäishoito on waan eteläisimmässä osassa tavallista, jossa myös silkkiäisiä (silkki-matoja) on jaatu menestymään (ilman silkkiäis-puutta). — Kalastaminen on suuresta arwosta meren, järwein ja jokein rannoilla asuville, ja paikoin se on saaristolaiusten ainoa elatuskeino. Merivesissä on silakan ja pohjaisissa joissa lohien pyyntö erinomaijin. Muita tavallisia kaloja on ahwen, lahna, hauki, kuha, made, muikku, nahkinainen, kouri, siika, ankerias (airolas) j. m. Krapuja ei ole Pohjanmaan eteläisimpiä wesiä pohjaisempana. — Metjästäminen ei ole hyödyntöntä maan pohjaisissa ja sijemmissä osissa. Metjän eläviä, moniaat arwoijia nahkanja tähden, mainittakoon majawa (harwasja), karhu, orawa, hirwi (yhä harwemmassja), jänäs, kärppä, ahma, naali, ilwes, kettu (repo; mustia on harwasja), susi. Nämät tekewät usein suuria wahingoita karjalle. Rejuttomia lintuja mainittakoon kotka, haukka, kurki, teeri, metso, joutjen, haahka (pohjaisessa) j. m. wesi- ja metsälintuja. Saaristolaijet pyytävät hylkeitä, joka on waiwaloista ja waarallista, mutta toisinaan hywin hyötyisää. — Wuorityöhön on viime

lammasten waan $\frac{1}{3}$ osan (36 prof.). Wuotten 1850 ja 1855 wälillä hawaitaan poroin luku wähenneen 10,000; nyt luetaan niitä olewan 27,700. — Woin-saalis lehmältä ei ole yhtä suuri kaikin paikoin. Pohjaisessa puolessa Suomea on se noin 5 leiwiskää, mutta keskiluwun jälkeen koko Suomessa arwattanee se waan 3:meen leiwiskään lehmältä. Ruotsissa luetaan saatawan lehmältä 2 leiwiskää woita ja 2 leiwiskää juustoa, mutta etelä Tanskassa 5—7 leiwiskää woita ja 6—9 leiwiskää juustoa.

Mleenjä luetaan Europassa 1 hewoinen 12 ihmistä kohden ja 1 nauta-eläin 3 ihmistä kohden. Kun siis Suomessa sanotaan olewan 1 hewonen 6—7 ihmistä kohden ja 1 nauta-eläin 2 ihmistä kohden, niin ei eläinten luku ole wähäinen tahti riittämätön, kun waan tulo ei olisi niin huono, johon on syynä eläinten huono hoito ja siitä seuraawa huonompi laatu. — Suomessa on 53 lammasta 100 ihmistä kohden, Ruotsissa 47, Tanskassa 91, Ranskassa 110, Englannissa 177, Mecklenburgissa 277, ja ilman sitä on wilsanjaanti joka lampaasta paljon suurempi kun Suomessa.

wuosiina ryhdytty juuremmalla toimella *). Riviifunta on yleensä köyhää; enin löytyy rautaa, jota saadaan sekä wuori-kaiwannoista (joita on 25—30, useimmat läntisellä Uudellamaalla ja Warfinais Suomen itäisessä osassa) että järwistä ja soista (melkein yleensä). Wuojittain tuodaan kuitenkin vielä paljo rauta-malmia Ruotsista. Waskea (kuparia) kaimetaan läntisellä Uudellamaalla ja Karjalassa. Runsaasti on sitä Pittärannan seuđuilla, Laatokan koillis rannalla, jossa myös löytyy tinaa. Kalliita metalleja on myös tavattu hiukan; mutta niitä ei ole otettu valmistukseensa, kun se ei ole näyttänyt maksawan waiwaansa. Riwenlaatuja on graniitti niminen (harmaa kivi) tavallisinta (monenkarwaista). Marmoria, wajanssi-sawea ja fältspattia tavataan enimmäkseen kaakkois Karjalassa; liuska-, tahko- ja myllynkiviä, jawenwalajan sawea, punamultaa löytyy monin pai-

*) Se antoi 15 vuotta tätä ennen työtä 4,000:lle hengelle, jotka olivat wuoriherran käsäyläisiä, ja sen liikkeelle panema rahajumma laskettiin 3½ milj. markkaan. Wuonna 1862 teki metallitehdasten tuotearwo 6½ milj. markkaa.

Wuonna 1638 oli Suomessa 2 masuunia ja 2 rautapruukia (Rustio ja Antskog) 4:llä kanfirauta- ja 2 kimpurauta-wasarella; mutta vuonna 1748 luettiin 10 hyttä ja masuunia, 15 rautapruukia 18:lla kanfirauta-, 7:llä kimpurauta- ja 1 pelliwasarella. Wuonna 1809 oli 10 masuunia, 25 kanfirauta- ja 14 kimpurautawasaraa; ei yhtään rautakaiwantoa silloin vielä ollut Suomessa; järwimalmia käytettiin ainoastaan Suwan (Nilsjösa) ja Östermyhran prukeissa. Wuonna 1840 oli etuoikeutettuna 18 masuunia (keskimäärin useampana vuonna tuottivat ne 18,000 kippuntaa harfforantaa ja waletuita kaluja), 23 rautapruukia 26:lla kanfirauta-wasarella, etuoikeutetut valmistamaan 15,000 kippuntaa kanfirantaa, sekä 25:llä naula- ja kimpurauta-wasarella. Wuonna 1860 oli työssä 16 masuunia (niiden joukossa 8 ainoastaan wuorimalmia warten), jotka tuottivat 90,000 kippuntaa harfforantaa ja waletuita kaluja, 27 kanfirauta-wasaraa ja 16 fusatnslaitosta, jotka valmistivat 56,000 kippuntaa kanfirantaa, sekä 27 kimpurauta- ja 41 naula-wasaraa; 20 rautamalmin suonta oli työn alla. — Prukeissa käytetystä malmista on noin 12 prosenttia suomalmia, 69 pr. järwimalmia, 12 pr. Suomen wuorimalmia ja 8 pr. Ruotsin wuorimalmia. — Waskea valmistetaan Fiskarisä noin 200 ja Pittärannassa 1000 kippuntaa. — Tinaa valmistettiin 55 kippuntaa vuonna 1860, mutta 193 kippuntaa vuonna 1862.

toin, jamein myös kalffia (erinomattain pittin eteläisen ranta-
maan läntistä osaa).

Talonpoikainen kansa on monin paikoin ahkera koti-teolli-
suudessaan. He valmistawat vaatteita, kaikenlaisia talontar-
peita, pelto-ajaita j. n. e., ei waan omaksi tarpeekseen, mutta
myös kaupaksi, niinkuin kudottuja ja neulottuja kangaita, puu-
astioita j. n. e. Turun ja Porin tienoilla kudotaan paljo pum-
puli-kangaita. Räsi-alat ovat kuitenkin huonommanpuolista, ja
siihen on suurena syynä se että käydään käsin monenlaisiin as-
karoitsemisiin. Suomalaiset, kuin ovat yleensä käsistään tekewää
kangasta, pystyisivät kyllä sekä uusia käsityöitä toimittamaan, joita
siis pitäisi kansalle hankkia, että siivemmästi ja taidollisemmin
valmistamaan tavallisia käsialojansa. Räsitiöiden paneminen
paremmalla kannalle on tuike suuresta arwoista, kun Suomen
talonpojat, talwi-ajan 6:nä, 7:nä kuukautena, eivät voi ryhtyä
maanviljelykseen. Räsiammatteja tosin on monenlaisia, mutta
niiden työt eivät kaupungeissakaan osota suurta taidollisuutta.
Suurempaa vapautta elatuskeinoissa ja liikkeessä ammattikuntain
ja muiden samallaisten estetten sijaan olisi toivottava. Tässä
kohden on viimeis vuosina muutamia parannuksia tehty, mutta
paljon on vielä tehtävänä. — Tehdasliike on edistymistä päin,
mutta vielä alhaisella kannalla; sillä ei ole ollut halua suuriin
hankkeisiin eikä suurin yhdyshunnittain toimittamaan mitä vähillä
rahoilla ei saada toimitetuksi. Pääalliseksi raaka-aineetki ovat ul-
komaalta tuotawat. Useimmat tehtaot ovat vähämäisiä ja kun
ovat suoritut korkeilla tullitaksioilla, taitawat ne korottaa teosten
hintaa, eikä ole siis pakotetut parantamaan niitä *). Suurin

*) Tehdasliikkeen olewan enenemässä hawaitsee siitä että
Vuonna 1805 oli 53 tehdasta:

"	1843	"	90	"	niissä 1,700 työmiestä;	teosten arwo
						2,200,000 m.
"	1845	"	103	"	" 2,058	" 2,700,000 "
"	1847	"	118	"	" 2,234	" 3,100,000 "
"	1849	"	128	"	" 2,588	" 3,900,000 "
"	1851	"	148	"	" 3,364	" 5,200,000 "
"	1855	"	171	"	" 3,419	" 4,700,000 "
"	1857	"	200	"	" 4,996	" 7,500,000 "

tehdas-laitos on pumpulitehdas Tampereella ja sitä lähin on mainittava 4 muuta pumpulitehdasta (Turun ja Waasan sekä Jorssan ja Wiksbergin Hämeen läänissä), 2 soferitehdasta (Töhlön lähellä Helsingiä ja Muran Turussa), 2 werkatehdasta (Viitosisa liki Turua ja Jokioisissa Hämeen läänissä), 4 tupakkitehdasta (2 Helsingissä ja 2 Turussa), 2 paperitehdasta (Tampereella ja Terwafoskella Hämeen läänissä), 1 lasitehdas (Nuutajärvi Hämeen läänissä), 1 saipua- ja kynttilätehdas (Wiipurissa), 1 wajanstehdas (Suotniemi Wiipurin läänissä) sekä vielä 1 frutitehdas (Östermyyrassa Ilmajoen pitäjässä Waasan läänissä) ja metallein valmistus-laitokset. — Kauppa ja liike maan sijemmissä osissa on vähäinen, mutta monet höyry-laiwat kulkewat kuitenki pitkin koko Suomen rantaa ja höyry-laiwan kulkua on toimeen pantu Saiman weissä, Päijänteessä ja järwillä Tampereen seuduilla. Paitti sitä on rautateitä ruwettu laittamaan. Suomen ensimmäinen rautatie kulkee Helsingistä Hämeenlinnaan. Parhaallaan (w. 1868) rakennetaan rautatietä Riihimäen pysäyspaikalta Helsingin ja Hämeenlinnan väliseltä rautatieltä Pietariin. — Ulkomaan kauppa on melkoinen ja laaja sekä näyttää vuosittain enentyvän *). Erinomaihimmat wienti-tawarat ovat metsäntuotteita, niinkuin plankkua ja lautoja (Porista ja Wiipurista), potaskaa, piteä, termua (Pohjanmaalta), puu-astioita joista tässä mainittakoon: (1857)

Pumpulitehtaita	1,900,000	marffaa.
Karwarintehtaita	270,000	"
Wajanstei-, kaakeli- ja m. t.	80,000	"
Saitehtaita	352,000	"
Werkatehtaita	328,000	"
Korttitehtaita	44,000	"
Kynttilä-, saipua-, soopa-	324,000	"
Kone-pajastoja	268,000	"
Öljy-mylyjä	48,000	"
Paperitehtaita	428,000	"
Soferitehtaita	440,000	"
Tupakki-, nuusku-teht.	1,312,000	"
Alkohol-teht.	96,000	"

*) 1841 vuoden wienti teli	9,900,000 m.	tuonti	20,000,000 m.
1852 " "	10,100,000 "	"	26,800,000 "
1862 " "	35,100,000 "	"	57,300,000 "

(Uudesta- ja Rauman kaupungeista) ja halvoja eteläisiltä rantamailta); karjan-antimia, niin kuin elävää karjaa, voita, lihaa, vuotia ja talia; kalaa, hylkeen rasvaa, turkki-nahkoja, jyvää j. n. e. Ulkomailta tuodaan jyvää, kynynejä, juoloja, metallia ja metalli-teoksia, kalaa, mauksia ja hedelmiä, kahwia, teetä, sokeria, viinejä, paineita, apteekin-aineita, nahkaa, silkki-, pum-puli- ja willa-kankaita j. m. Kauppa-tavaran kuljettamisella (rahdilla) saadaan kansja hyvät voitot. Wientitavaran arvo on viimeisinä vuosina keskimäärin laskettu 30 milj. markaan sekä tuontitavaran arvo, ynnä rahtivoiton ja tuontitullin kansja, 43 milj. markkaan. Vuonna 1825 kuljettiin ulkomaan kaup-paa 250:nellä aluksella, jotka yhteensä wetivät 17,066 lästia, mutta vuonna 1853 507:llä aluksella, jotka wetivät 54,400 lästia, ja ilman sitä oli noin 960 maalaisten alusta liikkeellä, jotka wetivät 25,000 lästia, sekä oman maan ranta-veillä että ly-hemmillä ulkomaan reisuilla. Höyry-aluksia oli silloin 8. Sota-vuosina 1854—1855 wäheni kauppa-lainasto 291 purje-alus-keen, jotka wetivät 22,000 lästia ja 4 höyry-alukseen; mutta rauhan saatua on ahkerasti tehty työtä laiva-marweilla. Vuonna 1864 oli kauppalaivastossa 476 isompaa ja vähempää purje-alusta lähes 63,000 lästillä, 34 höyry-alusta noin 1,800 he-wosen-woimalla ja 1,085 maalaisten alusta 42,000 lästillä*).

*) Ratkaus tavarain vaihetukseen muiden maiden kansja osottaa oman maan tarvetten laadun ja sen elinkeino-ahteruuden tilan. Wuosina 1860—1862 oli erinomaisimpain wientitavaraain keski-arvo seuraawa: puu-tawara ja puu-kalut tekivät $9\frac{1}{2}$ milj. markkaa, terwa $3\frac{1}{2}$ milj., woi 3 milj., metallit $2\frac{1}{2}$ milj., halwot $1\frac{1}{2}$ milj., kankaat $1\frac{1}{2}$ milj., kalat $1\frac{1}{4}$ milj., jyvät 914 tuhatta, elukat 647 t., liha 240 t., j. n. e. Mitä erittäin tulee metsäntuotteisiin, oli palkkeja enimmäin wietty Oulusta 3,295 kappaletta, Porista 1,701, Wiipurista 3,990; parruja Porista 22,329 kappaletta, Raumalta 22,290, Turusta 10,842, Ahvenamaalta 49,131, Wiipurista 1,937; terwaa Tornioista 3,600 tynnyriä, Oulusta 65,000, Raahesta 4,000, Roffolaasta 22,500, Pietarisaaresta 16,500, Uudesta Kaarlepyystä 11,000, Waasasta 18,000, Raskisista 1,000, Ristiinasta 36,000, Porista 3,200, Raumalta 977; piteä Oulusta 1,468 tiriä, Uudesta Kaarlepyystä 732; potaskaa Raahesta 6,330 leiwiskää, Roffolaasta 2,650, Waasasta 3,850, Ristiinasta 2,320, Turusta 996; plankkuja, lautoja ja soiroja Oulusta 17,500

Sähkölennätin on laitettu pitkin Suomen etelä- ja länsi-rantaa ja on sekä kaakkois että luoteis rajalla yhdistyksessä muun Europan sähkölinjain kanssa. — Yhtäispankki on myös toimeen pantu.

Asukkaat. Suurin osa asukkaita on Suomalaisia, jotka jakautuvat kahteen eri pääsuokuntaan: Hämäläisiin ja Karjalaisiin. Hämäläiset asuvat lounaisessa ja Karjalaiset koillisessa osassa, ja niiden rajan saattaa laskea Uudenmaan kaakkois kulmasta Waasan läänin luoteis kulmaan. Niitä Hämäläisiä, jotka asuvat lounais rantamaalla, kutsuttiin muinoin **Sumeiksi** (varsinaisia Suomalaisia) ja niitä Karjalaisia, jotka siirtyivät pohjaiselle Pohjanmaalle **Rainulaisiksi** (Kwener). Suomalaisille kielisukuisia ja ennen niitä Suomeen ajettuneita ovat Lappalaiset, jotka sittemmin ahdistettiin pois maan pohjaisimpiin osiin. Dikeita peri-juurisia Lappalaisia on nyt enään tuikei vähän. Ruotsalaisia asuu Ahvenamaalla, Uudenmaan ja etelä Pohjanmaan (Waasan läänin) rantamailla ja sen edustalla olevilla saarilla ja paikoin muuallaki (125,000 henkeä). Ruotsinkielistä puhuu moni Suomalainenki ja se on vielä maan virallisena kielenä. **Wenäläisiä** on enin Wiipurin läänissä ja paikoin muuallaki, enimmäkseen kauppaneihinä kaupungeissa (7—8,000

tonttia, Pietarissa 6,400, Uudesta Kaarlepyystä 4,000, Waasasta 6,200, Ristiinasta 19,100, Porista 65,000, Raumalta 102,000 tonttia, Uudestakaupungista 452,000, Turusta 22,400, Helsingistä 12,300, Porvoosta 10,600, Loviisasta 11,800, Haminasta 32,600, Wiipurista 198,000, Joensuusta 2,400; lehtereitä Raumalta 40,000 tonttia, Uudestakaupungista 16,000, Ristiinasta 1,800; halkoja Turun läänistä 19,000 slytää, Wiipurin läänistä 39,000. — Tuontitarvaroista teki kangasten arvo 6½ milj. markkaa, kahvin 5½ milj., sokerin 5 milj., metallien ja metalliteosten 4 milj., pumpulin 1½ milj.; wälewäin juomain 1½ milj., suolan 1½ milj., tupakin 1½ milj., wiinein 865 tuhatta, nahkan 756 t., wäri-ainetten 743 t.; kivihiilien 662 t., kalain 598 t., talin 595 t., slynttiläin 576 t., hedelmäin ja mausten 575 t., köyhien 514 t., pumpulilankain 360 t. j. n. e. Tavallisine vuosina tuodaan maahan wiljaa ja kyynejä 5 miljonan arvoosta, johon myös on luettu wenäjän sotawäen ruokatarpeet; mutta tapahuneen kato vuoden perästä enentyy tietysti sifääntuonti, joka vuonna 1862 laskettiin 26 milj. markkaan.

benteä). **Mustalaiset** kuljeskelewat enimmiten maan sijemmissä osissa (kukaties 1000 henkeä). Muutoin on **Saksalaisiati** (enin Wiipurin läänissä, kukaties 400 henkeä), moniahta **Juutalainen**, **Ranskalainen** j. n. e. 1860 vuoden lopulla oli asukasten luku, jotka tunnustivat ewankelis-lutherilaisista oppia, joka on waltio-uskonto, 1,705,735 henkeä (828,582 miehen- ja 877,153 waimonpuolta). **Greekalais-kristinoppia** tunnusti 40,161 henkeä, useimmat niistä Wiipurin läänissä. **Paitši** näitä on wähiä **Katolilaisia** (enin Wiipurissa ja Helsingissä, joissa kaupungeissa heillä on oma kirkkonsa) ja moniaita **Reformeraituita** ja **Juutalaisia** (siellä-täällä). **Mustalaisia** lienee ufiampi kastettu. — **Wäkiluku** muuttuu ja enentyy siitä että syntyy enemmän kuin kuolee. (Tänä vuonna 1868 on tämän kesäkuun loppuun asti sentään enemmän kuollut kuin syntynyt). **Wiimeisinä** 22 wuotena on lutherilaisissa seurakunnissa wuosittain syntynyt 48,000 ja 66,000 hengen waiheella, jota vastaan kuolleitten luku on waihetellut 32,000 ja 57,000 hengen välillä. — **Wäestön** lisäys oli suurin vuonna 1861, jolloin se tefi päälle 24,000 henkeä, mutta wähiin vuonna 1857 (vuonna jälkeen 1856 katowuoden), jolloin se tefi ainoastaan 437 henkeä, keskimäärin on se ollut 15,000 henkeä *). **Wäkiluku**, maassa majotettua **wenäjän sotawäkeä** lusematta, taitaan nyt laskea 1,790,000 henkeen **). — **Paitši** niitä oikeus- ja wapaus-etuja, jotka tulewat yleiseen kulleffi Suomen asukkaalle ja jotka kieltämät ketaan, laillijetta tutkinotta ja tuomiotta, wahingoittamasta hengen, funnian, ruumiin, tawaran ja oman wapautensa suhteen, on myös muita erinäisiä etu-oikeuksia ja niiden mukaan jakautuwat Suomen asukkaat 4:ään säätyyn: aatelis-, pappis-, porwari- ja talonpojan-säätyyn. **Wiimeksi** mainittuun säätyyn kuuluwat kaikki kruunun-

*) **Mainituina** wuosina on wähi lisääntynyt 24 prosentilla. **Suurin** on lisäys ollut pohjaisissa osissa, joissa se on tehnyt 38 prof., mutta keskisissä ja lounais osissa waaan 19 prof. sekä etelä ja kaakkois osissa 10 prof.

) **Loppia alle 15 wuoden ikäisiä on noin 600,000 henkeä, wanhjoja päälle 60 wuoden 190,000 henkeä, ja jää siis 15 ja 60 ikäwuoden välisiä noin 1 milj.

ja vero-taloin omistajat *). Kufin jääty jaapi lähettää edusmiehiä waltioapäiwille, joita pidetään kun hallitfja tahto niihin kutfua.

*) Maa on ofittain kruunun, ofittain kaupunkien, ofittain ykfityisten oma. Talot jaetaan, etuinsa ja welwollisuutensa fuhteen, kolmeen luokkaan: räksfi-, kruunun- ja vero-taloihin. Räksfitilat (fäterikartanot, raja- ja pyhyi-talot, räksfitatalot) owat wapaat monista, maata yleiseen seuraawista rasitukfista ja welwollisuukfista. Kruunun talon oikea omistaja on kruunu, waikka se on antanut ne ykfityisille hoidettawakfi tahi arennille määrättykfi vuosikfi, tahi perintö-oikeudella hoitajan perilliskille, kun waan maa hoidetaan ja määrättyt werot maksetaan. Werotaloihin on omistajalla ja hänen perilliskillänfä tähy omistusoikeus, kun waan suoritetaan fiitä maksettawat werot. Erilaatuisia kruunun- ja räksfitaloja jaapi ostaa perinnökfi, joten ne muuttuwat werotaloikfi. Wiimeisinä aikoina on noin 600 taloa vuosittain ostettu perinnökfi Talon suurruuden ja armon ja fiitä seuraawain weromakfjoin fuhteen on niille määrätty oma **mantaalinsa**. Päitfi tätä on Wiipurin ja Kuopion lääneisfä omia mantaali-nimitykfiä: **ader** (= 1 mantaali), **fawu** eli **orawa** (= $\frac{1}{4}$ mant.) ja **arwio-rupla** (niitä ei käh tarkoin määrääminen mantaalin fuhteen).

Taloja ja mantaaleja eri lääneisfä oli w. 1850 seuraawalla tavalla:

	Taloja.	Mantaalia,	nimitt.	Kruun.	Werot	ja Räksfit.
Dulun l.	7,240	1,799		573	1,224	2
Waaſan l.	5,912	2,622		435	2,180	7
Turun l.	9,871	5,280		751	3,892	637
Uudenmaan l.	4,716	2,288		323	1,532	433
Wiipurin l.	7,440	1,559		845	63	651
Kuopion l.	6,718	724		437	281	6
Mikkelin l.	3,857	1,210		584	610	16
ſämeen l.	4,453	2,178		518	1,458	202
Summa	50,207	17,660		4,466	11,240	1,954
johon tulee:						
Wiipur. l. arwio-rupl.		2,172		1,565	26	581
Kuopion l.	"	2,466		1,818	516	132
Summa		4,638		3,383	542	713

Wuosittellen rakennetaan Suomessa paljo uunditaloja (nyhyhykfiä), jotka aikaa woittain muuttuwat werotaloikfi.

Katelistoon kuuluu noin 3,000 henkfiä, pappisfäätyhn 8,000, porwarisfäätyhn 20,000, talonpojan-fäätyhn 1,590,000, herraſ-mäkeä on 15,000 ja muuta kanſaa 155,000 henkfiä.

Hallitusmuoto ja valtiohoito. Suomenmaa on erottamaton osa Venäjänmaata, jonka Keisari on Suomenmaan Suuriruhtinas. Muuten on Suomenmaalla omat lakinsa ja Venäjän hallituksesta aivan erillään oleva hallitus. Suomen peruslait ovat Ruotsin hallitus-muoto, annettu elok. 21 p. w. 1772 sekä Yhdistys- ja Vakuutuskirja, annettu helmik. 21 p. ja huhtik. 3 p. w. 1789, jotka molemmat asetukset Venäjän Keisari on voimalliseksi ja vaikuttaviksi ottanut ja vahvistanut. Ne myönnöttävät hallitsijalle ylimmän laki-jääntö-wallan. Mutta semmoiset asiat, jotka koskewat peruslakien eli jäätyin etu-oikeitten muuttamiseen, uuden lakikirjan säätämiseen, uuden weroain määräämiseen ja sotawäen ottoon, kaikki ne ovat jäätyin mietittävät; ja jäätyin päätöksellä, johon waaditaan vähintään 3:n (moniaisja asioisja 4:n) jäädyn suostumus, on lain voima, kun hallitsijan sen vahvistaa. Sellaiset asiat ja seikat, jotka ovat hallitsijan itjensä päätettävät, walmistelee Pietarin kaupunkiin asetettu, 5 jäseninen, **Suomen asiain komitea**, ja siellä asuva **Minister-waltasijhteeri** esittelee asiat Keisarille.

Hallitusten etunenässä Suomessa on **Kenraal-kubernööri**, jonka Keisari määrää sijaisjensa. Hän on Keisarillisen Senaatin esimies ja kaiken maassa löytyvän sotawäestön päällikkö. Kun Kenraalkubernöörillä on ollut muitaki, ei waan Suomen asioita, toimitettawana, on hänelle määrätty **apulainen**, jolla on ollut walta osittain toimittaa hänen wirantoimituksia. Kaikki ne asiat, jotka tosin olisijat hallitsijan päätettävät, mutta joita hän ei ole waatinut omaksi päättämiseksensä, tutkitaan ja päätetään, hänen nimeensä, keisarillisessa senaatissa. Se on jaettu kahteen **Osa-**toon: **Oikeus-** ja **Talous-osastoon**, joiden jäsenet Keisari joka kerran määrää 3:ksi wuodeksi. Paitti niitä asioita, jotka päätetään yhteisesti molemmisja osastoisja (täysikokouksisja) on oikeus-osastolla oikeuden waarinpitäminen erittäin welvollisuutena, talous-osastolla sitä vastaan sisemmän hallinnon hoitaminen, joka sen tähden jakautuu useampiin **Toimistoihin**, jotka ovat **Kanslia-toimisto** (yhteistä rauhaa, järjestystä ja wakuutta warten), **Waltiowarain-toimisto** (jolla on waltion omaisuuden, raha-asiain, kaupan ja keinollisuuden hoito), **Kamari-** ja **Luwunteko-toimisto**

(joka kantaa valtion jaatavat ja tutkii tilinteot), Sota-asiaain toimisto (jotawäen asioita warten), Kirkko-asiaain toimisto (kirjon ja alkeis-opetuslaitosten asioita warten) sekä Maanwiljelys- ja yhteis-toiden toimisto. Ruskakin näissä toimistoissa on erinäinen waarinpito jollakulla talous-osaaston jäsenellä. Lähellä yhdistettynä jenaatiin on Profuraatori, joka pitää waaria ettei lakeja rikota eikä kenenkään oikeuksia sorreta. — Hallinnon erinäisten haarain tähden on useampia pää-wirkakuntia, jotka kaikki kuuluvat jenaatin alle.

Maakuntain hallinto ja yhteisen järjestyksen pitäminen maan eri osissa on annettu 8 kuvernööriille. Heidän waltutus-alansa suhteen on maa jaettu 8:aan lääniin: Oulun ja Kajaanin, Waasan, Turun ja Porin, Uudenmaan, Wiipurin, Kuopion, Mikkelin ja Hämeen lääneihin. Ruskin lääni on sitten jaettu kihlakuntiin, joissa ruskakin on yksi kruununwouti, ja kihlakunnat nimismiehen-piirikuntiin, jotka usein owat samat kun pitäjät. Kaupungeissa on ensimmäisenä järjestyksen pitäjänä Maistraatti, jossa kaupungin pormestari ja neuvosmiehet owat jäseninä *). Sekä kaupunkien että maanpaikkain omat hallitusneuvot owat waan awuksi Kruunun palvelioille, mutta sopimattomat herättämään ja woimassa pitämään jotain yhteis-mieltä ja taimuttamaan kansaa itse-hallitukseensa **). Kihlakuntia on nyt 50, nimismiehen-piirikuntia 250 ja kaupunkia 33 ***). — Wäestönluku maan kaikissa kaupungeissa on noin 118,000 henkeä. Tämä kaupunkiwäestön vähäinen luku, verrattuna etelä

*) Sortawalassa ja Maariahaminassa ei ole pormestaria eikä maistraattia, waan ainoastaan järjestyksies ja järjestysoikeus.

**) On kuitenkin jo monin paikoin kunnallis-hallituksia toimeen pantu.

***) Ruskakin kihlakunnassa on wäkeä, keskiluvun jälkeen, 34,000 henkeä, mutta tässä on niin suuri epätasaisuus, että wäli-rikkaimmassa kihlakunnassa (Ilmajoen kihlakunnassa Waasan läänissä) on noin 60,000 henkeä, mutta wäestä köyhimmässä kihlakunnassa, paitsi Lapinmaata, on waan noin 15,000 henkeä. Suuri erotus on myös nimismiesten piirikunnissa, wäkiluvun suhteen: 1,600 ja 13,000 hengen välillä.

ja länsi Euroopan oloihin, ojottaa kuinka vähän kaupunki-elinkei-
not meidän maassamme ovat vaurastuneet.

Lakia käyttämässä ja oikeutta hoitamassa on Suomessa 3
howi-oikeutta: Turussa, Vaasassa ja Wiipurissa. Turun howi-
oikeuden piiriin kuuluu Turun, Uudenmaan ja Hämeen läänit;
Waasan howi-oikeuden piiriin Waasan ja Dulun läänit, ja Wi-
purin howi-oikeuden piiriin Mikkelin, Kuopion ja Wiipurin lää-
nit. Howioikeuden esimiestä kutsutaan presidentiksi, jäseniä ho-
wioikeuden neuvokiksi ja asesjoreiksi. Howioikeutten alle kuuluu
kaikki ala-oikeudet sekä maalla että kaupungeissa. Alaoikeuksia
maalla ovat laakmannin- ja kihlakunnan-oikeudet, joita laak-
manni ja kihlakunnan tuomari pitävät, kumpiki 12:den lauta-
miehen kanssa, jotka walitaan kunni oikeuspiirin talonpojista.
Kaupungeissa käyttävät lakia ja oikeutta Maastuvan-oikeudet,
joissa pormestari ja neuvoket ovat jäseninä. Ne kaupungit
joissa ei ole pormestaria, kuuluvat kihlakunnan-oikeuden alle.
8:ssä kaupungissa on myös alempi oikeus, eli Kämnerin-oikeus,
jossa on oma esimiehenä, ja 3:ssa kaupungissa Polistikamari,
Polistikamari päämiehenä *). Erinäisten asiain tähden on Sota-
oikeuksia ja Maanjako-oikeuksia.

Kirkollinen hallinto, uskonoppi ja seurakunnan hoito on
Turun arkkipiispan sekä Porvoon ja Kuopion piispain hallussa,

*)

		Laakmannit.	Kihlak.	Keräjäk.	niiden väkiluku.	Kaupunk.	niiden väkiluku.
Turun howioik.	kuuluu	2	19	81	584,000	12	74,000
Waasan	"	2	15	52	462,000	11	24,000
Wiipurin	"	2	23	77	638,000	10	20,000
Summa		6	57	210	1,684,000	33	118,000

Kullakin kihlakunnan tuomarilla on, keskitulwun jälkeen, neljä ke-
rääjäkuntaa hoidettavana, jonka tähden keräjiä (paitti wäli-keräjiä) pi-
detään waan 2 kertaa vuodessa kussakin kerääjäkunnassa, waikka niissä
kussakin keskimäärin on 8,300 henkeä mutta yhdessä päälle 25,000 henkeä.

Helsingissä, Turussa ja Wiipurissa on erittäin oikeus- ja erittäin
wallinto-pormestari kussaki. — Samoissa kaupungeissa on myös polisi-
kamari. — Dulussa, Waasassa, Porissa, Turussa, Helsingissä, Howi-
sassa, Haminaassa ja Wiipurissa on Kämnerin-oikeus kussaki. Laak-
mannin- ja Kämnerin-oikeudet ovat armoll. asetuksella päätetyt lakkau-
tettawiksi 1869 vuoden alusta.

kullaki tuomio-kapituli apuna. Sen mukaan jakautuu maa kolmeen Hiippakuntaan. Turun arkki-hiippakuntaan kuuluu Turun lääni, Vaasan lääni paitti Hämeen osaa, Hämeen läänin läntiset osat ja Uudenmaan läänin Hämeenseudenteen ja lähelle Helsingiä. Porvoon hiippakuntaan kuuluu Wiipurin ja Mikkelin läänit sekä itäiset osat Hämeen ja Uudenmaan läänejä. Kuopion hiippakuntaan kuuluu Dulun ja Kuopion läänit. Rufin hiippakunta on sitten jaettu Prowasti-kuntiin, joissa kussakin läänin-prowasti on päämiehenä. Kuhunki prowastikuntaan kuuluu enempi eli vähempi pitäjiä kirkkoherroinensa, joista joku valitaan läänin-prowastiksi. Pitäjä on tahi waan yksi seurakunta taikka useampia. Jos pitäjässä on useampia seurakuntia, janoetaan yhtä emäkirjon seurakunnaksi ja toisia kappeli-seurakunniksi*). — Greekan uskolaiset kuuluvat Pietarin Metropolitan alle.

Muut waltio-laitokset ja niistä seuraawat jaot (esim. 50 läänin-lääkärikuntaa, 3 tullipiirikuntaa j. n. e.) owat vähemmän armoisia ja jätetään tässä luettelematta.

Opetuslaitokset. Kansan oppi, joka on ollut pappein hoitettawa, on enimmäkseen sellainen että osataan lukea kirjaa, ja sen melkein kaikki osaawat. Kanjakouluja on paikoin, mutta kansa kun asuu hajallaan, on se juurena esteenä tässä asiassa.

*) Papiästä Suomessa on 1 arkkipiäpa, 2 piäpaa, 226 kirkkoherraa, 483 kappalaista, pitäjän-apulaista, saarnaajaa, j. n. e. ja nousee heidän lukunsa apupapien kanssa 800 henkeen.

	Prowastik.		Pitäjiä.		Seurakuntia.		Wäestön summa.	Kunfin parin osalle.
	luku.	määrä.	wäestö.	keskiluv.	luku.	wäestö.		
			jälkeen.			jälkeen.		
Turun hiippak.	18	108	7,630	244	2,990	730,000	1,780	
Porvoon h.	14	75	8,310	117	5,320	623,000	2,770	
Kuopion h.	9	43	9,210	101	3,921	396,000	2,555	

Summa 41 226 7,740 462 3,780 1,749,000 2,190

Ruotsissa on 1 pappi 975 henkeä ja Norjassa 2,350 henkeä kohden. — Kun Suomessa on 1 pappi noin 2,000 henkeä kohden, ei sopisi sen suhteen juuri moittia kristillishyöden opetusta, jos ei tässä olisi, wäkiluvun suhteen, niin suuri epätasaisuus ja jos ei pappeilta menisi niin paljo aikaa muihin toimituksiin, jotka oikeastaan eiwät kuulu papsewirkaan ja jos ei paljo pappeja olisi waan toistensa apulaisina.

Kansakouluihin hankkeisja on tosin oltu ja ollaan, mutta Suomalaiset eivät vielä ymmärrä niiden hyötyä, ja sentähden taitaa vielä pitkät ajat kulua, ennenkun ne jaadaan oikein toimeen, varsinkin kun niiden ajettaminen oikealle kannalle on vaikea asia. Opetuslaitos eli seminaari kansakoulun-opettajia varten on kuitenkin pantu toimeen Jyväskylässä. Paremmalla kannalla on oppineitten siivittäminen. Sen edistämiseksi on Aleksanderin yli-opisto Helsingissä, 1 mallikoulu, 5 gymnaasia (lukiota) ja 1 lyceumi (yhdistynen oppilaitos), 3 alkeisopistoa ja 14 ylä-alkeiskoulua. Yliopistolla on oma hallituksensa, jonka korkeinta päämiestä kutsutaan Kansleeriksi (jona Perintöruhtinas nyt on). Gymnaasit, alkeisopistot ja ylä-alkeiskoulut ovat pispain ja tuomiokapitulein vaarinnpidon alla, samoten myös maan 33 ala-alkeiskoulua, yhteistä kansallista siivitystä varten, ja 8 naiskoulua. Samoten on yhteistä kansallista siivitystä varten 26:ssä kaupungissa sunnuntai-kouluja. — Erinäisiä ammatti-kouluja on: 4 merikoulua, joissa merenkulkuun opetetaan, 3 kauppakoulua, joissa kauppiamiehiksi opetetaan, 3 reali-koulua, joissa opetetaan täydellisempiä tietoja käsi-ammattilaisiksi ja vapriiki-miehiksi aikowille, 1 sotakoulu, jossa taitamiksi sota-pääälliköiksi neuvotaan, 1 metsäopisto, jossa metsän hoitoa opetetaan, 1 maanviljelysopisto, jossa maanviljelykseen ja kunnolliseen karjanhoitoon neuvotaan. Käytännöllisiä maanviljelyskouluja on nyt 10. Ruuromyymiä varten on 4 ja sokeita varten 1 oppilaitos. Tiedetten, Suomen muinais-tietoin ja Suomalaisen kirjallisuuden, samoten myös ihanne-taitoin edistämiseksi on seuroja toimesja, joista ihanne-taitoin seura pitää toimesja kaksi piirustus-koulua *).

*) Gymnaasit ovat kahdenlaisia: yleistä oppimistä ja siivili-wirkamiesten oppimistä varten. Ensin mainittua lajia on Turussa, Waasassa, Porwoossa ja Kuopiossa, viimeksi mainittua lajia Hämeenlinnassa; mallikoulu ja lyceumi Helsingissä; alkeisopistoja Jyväskylässä, Wiipurissa ja Oulussa; ylä-alkeiskouluja 2 Turussa ja 1 Porissa, Tampereella, Hämeenlinnassa, Waasassa, Kokkolassa, Kuopiossa, Joensuuassa, Savonlinnassa, Heinolassa, Rowiisassa ja Porwoossa. Ala-alkeiskouluja on joka kaupungissa ja 1 Ahwenamaalla. Yliopistoon kuuluu noin 600 ylioppilaista, gymnaaseissa ja yleismissä alkeisoppilaitoksissa on 1,800 oppilaista ja ala-alkeiskouluissa Maatiede.

Sotawäki. Oman maan sotawäkeä on Henkimartia-Tarff-
ampuja-pataljona Helsingissä ja 9 Nuoti-sotawäen tarff-ampuja-
pataljona (Turun, Waasan, Dulun, Kuopion, Mikkelin, Hämeen-
linnan, Porin, Uudenmaan ja Viipurin), 320 miestä pataljo-
nassa *).

Raha-warat. Suomenmaan raha on Markka, jaettuna
100 penniin. Nuotijet waltio-tulot nousewat noin 14 milj.
markkaan, jotka likimmiten riittävät tarpeellisiin menoihin **). Suo-
men pankin paperi-rahaa on maaassa liikkeellä noin 25 milj. markkaa.

1,900. Sunnuntaitouluissa käypi noin 2,000 oppilaista, siis tuskin
puoletkaan kaupunkein kiskalleista ja oppipojista. Helsingin, Turun,
Waasan ja Dulun merikouluissa on 250 oppilaista; Helsingin, Turun ja
Waasan realkouluissa 100 oppilaista; kauppaouluissa, jotka myös
ovat Helsingissä, Turussa ja Waasassa, on waan vähä oppilaisia;
sotakouluun Haminassa pääsee 120 oppilaista ja Mustialan maanwil-
jelysohistossa Hämeenläänissä on noin 50 oppilaista. Ewon metsä-
opistossa Sammin pitäjässä Hämeenlänniä ei liene monta oppilaista.
Kansakouluin oppilaisten lukumäärä on tietämätön. Koko Suomen
miehenpuolisesta koulu-ikässä olewasta kansasta, jota on noin 300,000
henkeä, käypi waan noin 12,000, se on 4 sadasta, jossain yhteisessä
opistossa. — Naiskouluissa Turussa, Helsingissä, Waasassa, Dulussa,
Kuopiossa, Haminassa ja 2 Viipurissa on noin 600 oppilaista.
Kuuromykkä-kouluissa Turussa, Porwoossa, Kuopiossa ja Pietarsaarella
on 100 oppilaista. Sokeain koulu Helsingissä on wasta pari wotta
ollut toimeksaan.

*) Nuoti-sotawäki häwitettiin kuitenki tänä vuonna (1868).

**) Waltio-tulot ovat jaetut seuraawiin pää-luokkiin ja laskettiin
vuonna 1868 (tähyssä tuhatlukuissa) näin: 1) Maa-werot 2,276,000
markkaa; 2) werot walmistustulokista 100,000; 3) henkimerot
1,368,000; 4) epäkohtauet werot 7,418,000; 5) satunnaiset tulot
1,406,000; 6) suostuntawero 600,000; 7) wiinanpolto-wero 330,000;
8) työhuonerahasto 425,000; 9) sotilaisrahasto 2,647,000; 10) soti-
laishuonerahasto 135,000. — Menot: 1) keisarin kätösrahat 124,000
ja hallituskunta 1,164,000; 2) oikeuskunta 488,000; 3) sotilaiskunta
236,000; 4) siwiliskunta 3,448,000; 5) opetuslaitokset 1,725,000;
6) armeliaat laitokset y. m. 1,269,000; 7) satunnaiset menot 1,868,000;
8) maanwiljelys, kauppa ja elinkeinot 1,614,000; 9) yleiset apuwarat
822,000; 10) maksot suostuntarahoista 458,000; 11) maksot wiinan-
poltowerosta 700,000; 12) vähennyksiä 110,000.

Valtio-velka tekee noin 26 milj. markkaa, jiihen luettuna myös ajanmukaisia kulkuneuvoja warten otetut lainat.

Suomen Suuriruhtinanmaan waakuna on punaisella pohjalla pyrstösjä-seijowa jalopeura, solmu-ruusuja ympärillä; oikeassa etukäpälleessä on miekka, kärke ylöspäin, ja wasemmassa jampeli, jonka kärke on alaspäin ja jonka hamara-puolella se takajalwain seijoo. Eri maakunnilla, lääneillä, kaupungeilla, kihlakunnilla j. n. e. ovat waakunansa ja sinettimerkkinsä.

Maan monista jakautumisista on jako lääneihin tärkein. Tässä seuraa kunin

	läänin koko maatiet. n. penik.	wäestö	ja wäestön tiheys.
Oulun	3,012	184,000	60
Waasan	757	302,000	400
Turun	488	317,000	650
Uudenmaan	234	165,000	705
Wiipurin	779	274,000	350
Kuopion	800	219,000	275
Mikkelin	431	162,000	375
Hämeen	343	167,000	490
Summa	6,844	1,790,000	260

1. Oulun ja Rajaannin lääni.

Lapinmaa on awara (noin 1,250 n. pen.), mutta wäkeväinen (4—5 henkeä n. pen. alalla). Sen läpi juoksee paljo wuoria ja maanielkiä, joiden välissä on laaksoja, kankaita, nevoja ja korkeita joita. Ilman-ala on kylmää; kuitenkin on lyhyen kesän aikana usein hywinki lämmin, kun aurinko pitkiin aikoihin ei laskeu näkymättömiin. Hyviä ja muita maan hedelmiä siellä ei käy wiljeleminen, ja wila ne usein panee. Perunoita ja nauriita käypi kylwäminen Utsjokeen asti. Ohraa kylwetään Jwalojoenki juulla ja joutuu wähässä ajassa. Ruettiin wiljeleminen alkaa Sodankylässä ja Muonionistassa. Ruutiintulo arwataan 500:teen ja ohran 3,000:meen tynnyriin wuositain. Metjästämisellä, kalastamisella ja karjanhoidolla hankkii kansa enimmiten elatusensa, ja peuran-jäkälisiä saawat peurat ruokansa. Mainioita ovat Lapin lukemattomat jääsket ja mätkärät, ihmisten ja karjan kiusaajat. Marjoja kaswaa olosta.

Waiwaiskoivuja ja katajapensaita kasvaa siellä-täällä nuorten päiväpuolella; laaksoisia tapaa mäntyjä, leppiä, haapoja ja tuomia, järwein ja jokien rannoilla pajuja ja etelämpänä kuusia ja pihlajia. Joltisia metsiä tavataan vielä $68\frac{1}{2}^{\circ}$ leveydellä. Näiden erämaiden warsinaiset asukkaat ovat lyhy-kasvuista Lappalaiskansaa. Monin paikoin on uudis-asukkaiksi asettunut peltoa viljelewiä Suomalaisia. Lappalaisia on paikoin sekaantunut näiden joukkoon, joten ovat ryhtyneet maanviljelykseen ja karjanhoitoon (enimmiten lampaita, josku lehmäki). Muut Lappalaiset jakautuvat kalastaja- ja paimen-taikka tunturj-Lappalaisiin. Edelliset ovat asettuneet kalaisten järwein ja jokien rannoille. He elävät kalastamisella ja viljelewät nauriita, mutta on heillä porojaki. He asuvat pienissä siivottomissa turvisissa ja ovat ikäänkuin paimentolaisten ja pellonviljeliäin väliporilla. Paimen-lappalaisilla ei ole mitään muuta huolena kun porot. Tavallinen lappalaisperhe tarvitsee elatuskeijensa noin 300 poroa; moniailla perheillä on 6 ja 8-ki tuhatta poroa. He elävät poroin maidolla, juustolla ja lihalla, pukeutuvat poroin taljoihin (nahkoihin) j. n. e. ja pitävät heitä myös kuorma- ja meto-juhtana. Paimen-lappalaiset kuljeskelewat toijesta paikasta toiseen ja muuttawat kesäki Norjan tuntureille, lämmintä paikkaan, mutta palaawat talweki kotiinsa. Heillä ei ole huoneita muuta kun kodat, j. o. moniaita riukuja pistetään pystöön maahan taikka lumeen nojallensa toijiaan vasten ja seiniki lewitetään niiden ympäri poron taljoja tahi farkaa. Monet haitalliset asianhaarat näyttawat aikaa woittain peräti häwittäwän sekä paimenlappalaiset että porot.

Wuoriselänteet täällä ovat ofia Maanselästä (Suolaselästä), joka lähtee Norjan wuoriselästä Rasewaaraassa, ja sen haaroja: Intuselänne Roggiwaarasta itään päin Wenäjälle ja Dunnasselänne Soiwerswaarasta etelään päin. Kuffuloita näillä selänteillä taikka erillänjä mainittakoan vielä Salwaswaddo (1,760 jalkaa), Pelto-waddo, Sompiotunturi, Tassunaoiwi, Dunnastunturi, Jeristunturi sekä Mutkawaara, jossa Suomenmaa, Wenäjänmaa ja Norja kohtaawat toisiinsa, Peldoowi Suomen korkein kuffula, Luostatunturi, Sandankylän kirkon eteläpuolella. — Wesiä: Rajajoki Sketsemjoki, Inarinjoki ja Tenojoki, johon Utsjoki ja Pulmajoki juoksawat; — Inarinjärwi, johon juoksee Zwatojoki ja Joenjoki Paddajärwestä, joka

saa lisäksensä **Wasfojoen** lounasta ja **Maamasjoen**, **Muddasjärwen** läpi, pohjastapäin. — **Wedet Snarin** lapin itäisessä osassa ja **Kuolajärwen** lapin, **Maanselän** pää-harjun itäpuolella olevassa, osassa juoksevat **Wenäjälle** **Jäämereen** ja **Kantalahteen**. — **Köntömä**, joka yhdyttynsä, **Enontekiäisten** kirkolla, **Pettasenoön**, nimitetään **Muonionjoeksi**, johon **Jerisjärwi** juoksee; yläpuoli **Kemijokea**, johon **Uirojoki** juoksee, ja yläpuoli **Dunasjokea**, joka lähellä lähdeittänsä juoksee läpi **Pyörisjärwen**, joka on 1,200 jalkaa korkealla meren pinnasta.

Lapinmaa jakautuu 7:ään Lappiin: 1) eteläpuolella Lapintuntureita: **Enontekiäisten** eli **Tornion**, **Muonioniskan**, molemmat **Muonionjoen** rannalla, **Kittilän**, **Dunasjoen** rannalla, **Sodankylän** ja **Kuolajärwen** (idässä), 2) pohjaispuolella Lapintuntureita **Snarin** ja **Utsjoen** (pohjaisimpana) **Lapit**. Utsjokea, Snaria, Kittilää, Sodankylää ja Kuolajärweä kutsutaan yhteisellä nimellä **Kemin-Lapiksi**.

Pohjanmaa ynnä **Suomen** osa **Länsipohjanmaata** (se on **Tornionjoen** välillä **lännessä** sekä **Kallinkankaan** ja **Kakamajoen** (joka laskee mereen **länsi** puolella **Kemijokea**) välillä **idässä** oleva maa), on **Maanselästä** **Pohjanlahtea** kohden alenewa maakunta. **Wuoria** mainittakoon **Mawasaksa** (747 jalk.) **Tornionjoen** rannalla, lähellä **napapiiriä**, jossa **Juhannuksen** aikana käydään katsomassa **aurinkoa**, kun se ei laskeu näkymättömiin. Sijemmissä osissa kulkewat **Maanselän** haarat **hietakangasten**, **louhikkoin** ja niin monien järwein ja juo-maiden välissä, että koko maakuntaa on werrattu laajaan juohon. **Matalaa** ja **tasaisista rantamaata** kohden kulkee monta **selännettä**, **pitkiä laakson-joikaleita** välissä, joissa joet juoksewat, pohjaisimmat etelään, **keskimäiset** länteen ja **eteläisemmät** luoteeseenpäin. **Maa** on yleiseen **laihaa hietä-** ja **kangasmaata**. 5—10 penikulman **leveyseltä** on **rantamaa** **hyvästi wiljelty** ja **kasvaima**, mutta **maapana** **wähenee wiljeleminen** ja **kasva harwenee**. **Salla** **panee usein kylwöt**, **eiwätkä katomuodet** **ole outoja**. **Niitut kaswawat** **wahwasti heinää**, **warfinki** **niillä paikoilla**, **joiden yli tulwawesi** **fewäisin kulkee**. Sijemmissä osissa (**Kajaanin läänissä**, **Rainunmaassa**) on **wielä wahwat metsät**; siellä **poljetaan huhtaa** (enin **Hyrnsalmessa** ja **Sotkamossa**) ja **paljon terwaa**. **Metsästäminen** (**warfinki linnustaminen**) on **hyötyisää**, ja **metsästäjät** **hiihätävät** **sukilla**. **Järwet** **owat kalaisia**; jo'issa, **warfinki** **pohjaisissa**, **jaadaan** **paljo lohja** ja **taimenia**. **Helmiäimpukoita** **tapaa**

paikoin, mutta ne ovat vähän arvoisia. Kultahietaa on löyhty itäisimmissä osissa ja lähellä Kemijoen suuta, mutta se ei maksa puhdistus-maiwaa. **Jumakaisenumaa** Kolarin kylässä **Oli-Tornion** pitäjässä on kivaties Suomen suurin rautamalmi-maa, mutta siitä ei nykyään valmisteta rautaa, kun malmisja on liaksi rikkijua. **Järwi-** ja suomalmia on kyllin ja viimeisinä vuosina on rakennettu useampia sulatuslaitoksia. **Oli-** ja **Uli-Torniossa** on laaja kalkki-kerros. Suomalainen väestö on **Rainulaisia** ja **Karjalaisia**, sitkeää ja rohkeaa kansaa, jotka hätäilemättä laskevat alas vaarallisia koskia, kuljettaisjansa pitkin jotia sijamaan kalua rantamaan kaupunkeihin.

Itä osa eli **Rajaanin** lääni on itäinen, **Suomenselän** pohjais puolella oleva osa Suomen yläntömaata, jonka rajana alankomaata kohden on **Rainunselänne**, joka lähtee **Sarwitaipaleesta** **Maanselällä** **Saaresmäkeen** **Suomenselällä**. Sen läpi kulkee **Wuoffi**, joka lähtee **Maanselästä**, lyttää luoteesen **Jumalissärkän** ja yhtyy **Wuofatti-**nimisenä **Suomenselkään**. **Rajaanin** alue jakuu siis kolmeen osaan: **Kianto** pohjaosessa, **Sotkamo** idässä ja **Rajaani** lännessä. Tähän kuuluu myös etelä osa **Dunaselännettä**, joka yhtyy **Kallinkantaasen** **Pohjanlahden** rannalla. Läpi alankomaan kulkee **Kiwalonselänne**, joka lähtee **Pohjanpäästä** **Maanselän** länsihaaralla meren rantaa päin, jossa **Kiwalonpenikat** eli **Simonuoret** (531 jalk.) kohoavat. Kuusamon pitäjä, itä-puolella **Maanselkää**, on jylhävuorinen. Korkeimmat kulkulat siellä ovat **Nuorunen** (1,640 jalk.), **Ukonwaara** (1,486) ja **Jiwaara** (1,430 jalk.), jossa aurinko nähdään sydän-yöllä Juhannuksen aikaan ja lumi warjopaikoissa wäliin pyhyh koko kesän sulamatta. Syrynjalmesa mainittakoon **Teiriharju** (1,095 jalk.) ja **Sotkamosa** **Wuofatinpökö** (840 jalk.) **Kärnälän** kosken eteläpuolella. — **Wesiä: Tornionjoki**, johon **Tengeliöjoki**, **Nawasaksan** pohjaospuolella, juoksee; **Tornionjoen** läntinen ja pienempi suuhaara, **Näran**, on rajana **Nuotzia** wästen. — **Kalamajoki**. — **Kemijoki** tulee **Sodankylästä** ja juoksee lounaista suuntaa, **Kemijärwen** (pitäjän ja **Järwen**), **Romaniemen** (jonka kirkon wiereessä **Dunasjoki** yhtyy **Kemijokeen**) ja **Kemin** pitäjän läpi. — **Simojoki**, **Simojärwestä**, **Kemin** pitäjän läpi. **Jijoki**, **Jijärwestä** **Kuusamosa**, **Pudasjärwen** ja **Sin** pitäjän läpi. **Kiannon** alangossa (580 jalk.) on **Kiantojärwi** ja **Wuoffijärwi**, joka **Jalokosken** kautta juoksee **Rajaanin** alankoon, jossa **Syrynjärwi** ja **Niistijärwi** purkawat wettänjää **Dulunjärween** (390 jalkaa korkealla); **Sotkamon** alangossa (550 jalk.) **Nuettijärwi**, **Lentiira**, **Lentua**, **Ontojärwi** ja sitte **Kärnälän** koskea alas **Nuasjärween** **Rajaanin** alangossa ja wihdoin **Rajaanin-**

jokea ja Ämmäa kanavaa alas Dulujärween, josta Dulunjoki juoksee Mühöksen ja Dulun pitäjään läpi. — Siitajoki, Isolamujärvestä. — Pyhäjoki. — Kalajoki, alkaa kahdesta, Isojoen pohjaista ja Wääräjoen etel. haaraista. — Kuusamon pitäjän järvet juoksuttawat wetensä Wenäjälle Wienan mereen, nimittäin pohjaisemmat: Pötsijärwi ja Siitajärwi Siitajokea myöten ja Paanajärwen läpi, eteläisemmät: Kuusamojärwi ja Muojärwi Piistöjokea pitkin.

Kaupunkia: Länspohjanmaalla:

Tornio, Swensarjaarella, lähellä Tornionjoen suuta; vähäinen kauppa, enimmäen lohilla ja Lapin tavaroilla; turkkinahka- ja säämiskä-tehdas; 760 asuk.

Kaupungin-oikeudet annetut w. 1621.

Pohjanmaalla:

Dulu, Kempelenlahden ja Dulunjoen välissä olevalla niemellä, jossa Dulunjoki Merikösteä laskee Dulunlahteen; Suomen suurempia kauppa-kaupunkeja. Väänihallituksen istuin. Siinä on waihetus-konttoori, alkeisopisto ja muita kouluja, wajanssi- ja tupakki-tehdas sekä muita vähempiä tehtaita; 6,840 asuk.

Perustettu w. 1605. — Lähellä kaupunkia, Pinnanjaarella, oli muinainen Dulunlinna, perustettu 1570. — Sailuoto (Karls), jostinengi saari meressä. — Siwasstöki eli Timonen, rautapruuki Pudasjärvellä. — Nyby, lasitehdas Siisä. — Koivikko, maanviljelyskoulu. — Kurimusstöki, masuuni. — Myllyranta, rautapruuki Mühöksellä. — Siitajoki, Kewolahti ja Pulltila, pitkin Siitajokea, mainioita 1808 vuoden sodasta.

Naache, Salosten pitäjässä, meren rannalla; hyvä satama ja kauppa; vähäinen tupakkitehdas; 2,560 asuk.

Kreivi P. Braahen perustama w. 1649. — Oskijoki, tyllä Saaloisissa, mainittava sen sownnon tähden, joka Marraskuun 19 p. lopetti 1808 vuoden sodan. — Westistöki, rautapruuki Kärjämaella. — Jotisaari, maanviljelyskoulu Pötsijärvellä.

Kajaani, vähäinen kaupunki Paltamon pitäjässä, Kajaaninjoen (Koivuköksen) etelä rannalla; vähäinen liife; 670 asuk.

Kreivi Braahen perustama w. 1650. — Kajaanin linna, saarella köskeä, perustettu w. 1607, hävitetty 1717. — Manamansalo, saari Dulujärvestä, joka sen kautta jakauu Ärjänselkään, idässä ja Nistafelkään luoteessa. — Ämmä eli Kianto, Hyrynsalmessa, — Petäjästöki, Sotkamosa, — Säresmäki ja Kiwes Paltamosa, rautapruukeja.

2. Waasan lääni.

Pohjanmaa on alantomaata, Suomen awarin tasamaa, jossa waan on moniaita mataloita mäkimaita ja joku yksinäinen vuori. Jokia on paljo ja niiden juoksun pää-suunta on luodetta kohden. Ranta-wedet ovat mataloita, joissa on awara saaristo, jonka seuduilla saadaan runsaasti silakoita ja hylkeitä. Eteläinen osa on sawiperäistä, wiljamaa ja hywästi wiljeltyä maata, warsin ki rantamaat Waasan eteläpuolella ja Ryröjoen rannoilla. (Näillä seuduin kasvaa Waasan mainiot, suuri-jyväiset siimen-rukiit.) Sananlaskusaki mainitaan Ryrön awaroita wainioita, samoten kun Limingan niittuja Dulun eteläpuolella. Pohjaisen osan hietaperäinen maa on tosin vähemmän wiljamaa, mutta saadaan sielläki jyviä tarpeeksensä, toisinaan päällenki. Suowiljelykset, joita suurella innolla on toimitettu ja toimitetaan, tekewät awaroista suomaista wiljamia peltoja ja niittuja. Muutamien paikoin talonpojat ovat ruvenneet hankkimaan itsellensä parempia maanwiljelys-aseita ja laittelemaan kylwö-niittuja. Monien paikoin ollaan kuitenkin vielä metsä-työn puuhassa (terwaa, hartsia ja tärpättiä valmistaisja) enemmän kun metsät, huonossa tilassaan, sietaisiwätkään. Monissa paikoin valmistetaan salpietaria. Rautaa murretaan Wittingissä Njossajyrössä, kalkkia Spankarikankaasta Lappajärvellä sekä Kurikan kappelissa Ilmajoen pitäjää, myllynkiwiiä Laukawuoresta Njollajoella. Rantamaan asukkaat ovat ruotsalaista sukuperää. Suomalaiset asukkaat ovat Hämäläisiä, jotka kuitenkin, tultuaan yksin ruotsalaisten kanssa, ovat muuttaneet esi-isäinsä luonnon; he ovat rohkeita, äkkinäisiä ja hillitsemättömiä. Läänin asukkaista puhuu noin 100,000 henkeä ruotsin kieltä. Asukkaat, warsin ki pohjaisemmissa pitäjissä (Pietarisaaren ja Kruunukylän) ovat maan paraita kirwesmiehiä ja laivan rakentajia, joiksi heitä mieluisesti otetaan. Pohjanmaan asukkaat ovat yleiseen, enemmän kuin muut, täristään tekewää (puu- ja waskikaluja, juuriwakkoja, mattoja ja muita tunkaita) ja älywää kansaa.

Wuoria: Simsiö (750 jalk.) Lapualla. — **Pyhävuori** Karijoella Lapwäärtin pitäjässä. **Santavuori**, Ilmajoella, tuttu Nuija-sodasta.

— **Lautawuori**, se osa Suomenjokkää, josta Kyröjoki juoksee pohjaan päin ja Uronjoki länttä päin. — **Wesiä**: **Raumajoki**, **Lehtijärwestä**, juoksee Kohtajan läpi. — **Wetelinjoki** Korkolan pitäjän läpi. — **Ältsjävänjoki**, **Liwon lähteestä**, Loppajärwen pitäjän (**Alajärwen**, **Lappa-järwen**, **Övijärwen**) ja Pietarsaaren pitäjän läpi. — **Lapuanjoki**, Kuortaneen, Lapuan ja Uudenkaarlepyhn läpi. — **Kyröjoki**, **Ulmajoen** (**Rauhajoki**, **Ulmajoki** ja sen sivujoet **Salasjoki**, **Seinäjoki**), **Ssonkyrön**, **Wähänkyrön**, **Mustasaaren** ja **Koivulahden** läpi. — **Wähempiä** jokia on **Raihian**, **Maalahden**, **Närpiön**, **Tenwan** ja **Uronjoet**.

Waaſan lääniin kuuluvaiset Satakunnan ja Hämeen osat, jotka Suomenjokkää erottaa Pohjanmaasta ja Hämeenselänteen pohjainen osa toisistaan, ovat epätajaisia, wilunarkaa ja maanwiljelykseen sopimatonta maata, kun siinä on paljo ſelänteitä, kankaita, järviä ja ſoita. Paikoin on huhtawiljelystä. Järwisä ja ſoisia on rauta-malmia. Sen avaroisſa metſiſä ajuſkelee karhuja ja hirviä. Näistä kaukaiſista metſiſistä ſaawat rantamaan kaupungit laiwanrakennus-aineenſa.

Wuorista mainittakoon **Nonninmäki** (787 jalk.) ja **Laajawuori** (760 jalk.), molemmat lähellä Jyväſkylää, korkeimmat tässä lääniſä. — **Wesiä**: Satakunnan osan läpi juokſee lounaiſen weſiſtön pohjainen haara, joka tulee äſken mainituſta **Liwonlähteestä** etelään päin **Ältsjävänſelän** (512 jalkaa korkealla) ja **Toiweden** (Wirtaan kirkolla) läpi ja ſitten itään päin **Wiſuweden** (Turun läänin rajalla) ja **Tarjanteen** läpi, johon **Wihlajawefi** juokſee. Sitte kääntyy weſi etelää kohten ja ſaa liſäkſenſä **Seurunſelän** (105), josta weſi juokſee **Wäntän**, 21 jalkaa korkeaa, koſkea alas (Hämeen läänin rajalla). — Hämeen oſaſsa juokſewat **Päijänteen** weſiſtön pohjaiset liſäwedet, jotka **Wiitaſaaren** pitäjäſſä **Kolimajärwen**, **Kiwijärwen** ja **Wuoſjärwen** kautta kotoon-tuovat läänin ſuurimpaan järween, tuohon 326 jalkaa korkeaan, 6 penikulmaa pitkään **Keiteleeseen** (77). Tästä **Kuhnamoon** (71) juokſewa weſi ſaapi liſäweſiä **Maarakoſken** kautta; joka juokſuttaa **Saarijärwen** weſiä ja laſkee **Kuusankoſkea** **Saraweteen**, **Laukaan** kirkolla. Siihen tulee, **Tarwalankoſkea**, ſuuri liſäweſi **Kuopion** läänistä ja ſitten juokſewat yhtyneet wedet **Kuhankoſken**, **Leppäweden** (70) ja **Saapakosken** kautta 262 jalkaa korkeaan **Päijänteesen**, jonka pohjaiſin osa kuuluu tähän lääniin.

Pohjanmaalla:

Kokkola, merenlahden rannalla, melkoinen kauppa, ylä-alkeiſkoulu, tupakkitehdas; 1,790 aſuk.

Peruſtettu w. 1610. — **Korpisaari**, Kruunukyläſſä, w. 1631 rakennettu, mutta nyt häwitetty mielivikaisten ſairashuone.

Pietarisaari, lähellä merta, Pietarisaaren pitäjässä, melkoinen kauppa, luujauho- ja tupakkitehdas, kuuromykkäin koulu, 1,870 asuk.

Kreivin leski Ebba de la Gardie, omaa sukua Braahe, perusti tämän kaupungin w. 1653, entisen, Pinnonäs nimisen, kuninkaankartanon tiluksille.

Uusi-Kaarlepyy eli **Toensuun kaupunki**, Lapuanjoen suulla, vähäinen kauppa; 1,050 asuk.

Perustettu w. 1617. Oli vähemmän aikaa (vuodesta 1648) Pohjanmaan maaherran asuntopaikka. — **Uusikartano**, tupakkitehdas, — **Keppo**, öljymyly, — **Sandnäs**, lasitehdas, — **Juutas**, sotatanner syyskuun 13 p. 1808, Uudenkaarlepyyn pitäjässä. — **Rimo**, rautapruuki Wöyriin pitäjässä. — **Drawainen**, kylä Wöyriin pitäjässä; tässä oli 1808 syyskuun 14 p. kova tappelu. Masuuni- (raudansulatus-)laitos.

Baasa, Mustasaaren pitäjässä, palaisen matkaa merenlahdesta. Siinä on howioikeus ja kuvernööri, waihetuskonttoori, gymnaasi, ylä-alkeskoulu ja monta muuta koulua, pumpulitehdas ja muita tehtaita; melkoinen kauppa; 4,060 asuk.

Perustettu 1606. Paloi kokonaan elokuun 3 p. 1852 ja siirrettiin Nikolainkaupungin nimellä Klemettisaaren niemelle, 7 wirstaa entisestä paikastaan ja lähimmäksi Brändön laiva-satamaa. — **Kors-holma**, Baasan vieressä, entinen kuninkaan karjakartano linnanensa, Pohjanmaan maaherran asuntopaikka (w. 1674—1773), maanviljelyskoulu. — **Koltti**, vähäinen werka-tehdas Wähäsäkyrössä. — **Grön-wik**, lasitehdas, Mustasaaressa. — **Berga**, lasitehdas Pirttilässä. — **Orikmala**, rautapruuki Isoesäkyrössä. — **Napuentylä**, samassa pitäjässä, sotatappelu w. 1714. — **Östermyhra**, Seinäjoen rannalla Ilmajoella, kruuti- ja rautapruuki. — **Lapuan Isohylä** (Lapualla), **Kuonan silta**, **Salmi**, **Alawuus** (Kuortaneella) ovat mainioita 1808 vuoden sodasta.

Kaskinen, meren saarella, Närpiön pitäjässä; oivallinen satama, paras Pohjanmaalla; vähäinen kauppa; silakanpyyntä on pää-elatuskeino; 690 asuk.

Perustettu w. 1785 ja aiwottu yhteiseksi merisatamaksi eteläiselle Pohjanmaalle. — **Benwik**, lähellä kaupunkia, wajanssi-tehdas, — **Granfors**, paperi- ja wajanssi-tehdas, Närpiön pitäjässä.

Nistiinan kaupunki, meren niemellä Lapwäartin pitäjässä; sopiwa satama; etewimpiä kauppa-kaupunkeja Suomessa; pumpulitehdas; 3,040 asuk.

Kreivi Braahen perustama w. 1649. — **Mariefors**, nahka-tehdas Lapwäartin pitäjässä. — **Myllykoski**, Isoajajoella, kaakelitehdas.

Hämeessä:

Jyväskylä, Lautaan pitäjässä Väijänteen pohjaisella rannalla; alkeisopisto, kanjakoulun-*seminaari*, öljymylly; 1,140 asuk.

Sai kaupungin-oikeudet w. 1837. — **Tarwala**, maanviljelyskoulu, **Kimiuti**, rautapruuki Saarijärvellä. — **Karstula** ja **Lintulahti**, Saarijärvellä, joissa kiiwaita sotatappeluita pidettiin 1808 wuoden sodassa. — **Saanikoski**, rautapruuki Viitasaarella. — **Kosken-*saari*** ja **Pengenoski**, rautapruukeja Kuivasmäellä.

Satakunnassa: **Juha**, rautapruuki Ruoveden pitäjässä (Ätsärisä).

3. Turun ja Porin lääni Ahvenamaan kansja koskee Itämereen ja Pohjanlahteen (Rauman mereen).

Wärtsinäis-Suomi on Suomenmaan lounainen oja, josta **Wärtsinä** pistää luodetta kohden ulos mereen. Sen läpi kulkee monta, lounaan päin loivenemaa selännettä. Sisemmät osat ovat tasaisempia kuin rantamaa, joka samoten kuin pohjainenki oja, on vuorista ja kallioista. Rantamaa ja sen kallioperäinen saaristo ovat Suomen wiljavimpia, parahin wiljeltyjä ja kanjakkaimpia oja, waikka wiljelys-alat ovat pieniä ja maa enemmän kovanlaatuista. Lempiä ilman-ala jouduttaa niijun ja kaswattaa tammeja ja muita, maassa harvakselta kaswawia puulajeja. Uudenkartanon rusthollisja Mäneen kappelisja Pöytyän pitäjää on maamme suurin, yhäikäisen miehen tekemä puutarhalaitos. Lähellä Turua elätetään meijäisiä eli kimalaisia ja siiksimatoin hoitoa on menestyskellä koetettu. Awaran saariston ympäristöillä ovat hyvät kalavedet. Turun seuduilla on harmaa (graniiti-)kiwi tiiviä ja saadaan siilittämällä eli laahaamalla kauniisti kiiltämään. Pitkin eteläistä rantaa, Turusta Uuteenmaahan päin, on paljo kalkkimaata; Parasten (**Ulon** saarella) ja Remiön pitäjissä poltetaan paljo kalkkia. Rauta-kiveä löytyy monin paikoin (esim. Charlottenbergissä, Baggbölessä ja Wihiniemessä Perniön pitäjässä, Munholmassa Parasten pitäjässä, Hwäsbyhysä Korpon pitäjässä, Hamnholmassa ja Strömman rusthollin tiluksilla Remiön saarella, joka on suurin saaristossja). Turun seuduilla on kotiteollisuus hywällä kannalla (liina- ja pumpuli-waateen kutominen). Näillä tienoin rupefi Kristinusko ja siwistys ensin juurtumaan Suomesja (w. 1157). Sen

puoliset Suomalaiset, **Suunit**, ovat, oltuansa pitkät ajat Ruotsalaisten parissa, wilppaampi- ja wirkumpi-luontoisia, toimellisia ja kätewämpiä kun ylimaän Hämäläiset.

Pohjaisen osan läpi, paikoin pitkin Satakunnan rajaa, kulkee pa-lanen Salpausfelännettä ja siitä, Orihpään kirkon kohdalla, eriawa haara, joka enimmiten on rapakiweä. — **Weslä: Sinnerjoki.** — **Uudenkirkonjoki**, laskee mereen Uudenkaupungin pohjaispuolella. — **Mynäjäjoki** eli **Alasjoki** Mynämäen pitäjän läpi Saaren lohteen. — **Mura-joki** Orihpään kappelista, Pöyhtän, Liedon ja Nummen pitäjän sekä Turun kaupungin läpi Vinnan-aufkoon. — **Paimionjoki** Someron pitäjästä Hämeessä, Marttilan ja Paimion pitäjän läpi Paimionlah-teen. — **Salonjoki** Someron pitäjästä, Riikalan ja Uskelan läpi Ha-likon sywään ja kaitaiseen lahteen. — **Perniönjoki**, Ristikosta, osittain rajana Uuttamaata wästen.

Satakunnan osa on enimmiten aawaa maata. Läntisen osan läpi juoksee monta rantamaan jokea ja itäisessä osassa (Satakunnanfelänteen itäpuolella) lewenewät Kokemäen wesikun-nan läntiseen osaan kuuluvat wedet, kulkien luonnon ihanim-pain seutuun läpi. Läntiset ja eteläiset osat ovat wiljawampia ja kankakkaampia kun pohjaiset ja itäiset, joissa on paljo jär-wiä, joita ja kankaita (Hämeen kangas). Laidunmaat ovat hy-wiä. Punkalaitumen juustot ovat kuuluisat. Metsää on vielä kyllin, paitsi tasamaalla Kokemäenjoen ympärillä. Laaja liuska-kiwi-suoni käy poikki maankunnan. Säkylässä on runsaasti myl-lynkiwi-wuorta. Huittisten ja Ikaalisten pitäjissä on punamultaa; Rääpsöössä (Kokemäenjoen juulla) mustaa marmoria. Hawerissa, Hämeenkyrössä, on uudestaan ruwettu rautaa kiskomaan. Wuonna 1855 löyttiin laaja rauta-suoni Suundenmäessä Wampulassa (Huittisten pitäjässä). Porin tienoilla kudotaan paljo pumpuli-kankaita. Etelä osassa sekä warsinais-Suomen pohjaisessa osassa tehdään paljon puu-astioita.

Wuoria: Pohjasta etelään Suomenselän ja Salpausfelänteen välillä kulkee Satakunnan-felänne. Sen pohjainen osa Rantaanpään ja Ikaalisten pitäjissä lewenee kuuluisaksi **Pohjanrantaaksi** ja **Hämeen-rantaaksi**. Siitä itäänpäin lähtewä **Satarasfelänne** ylenee ja kapenee Hämeenkyrössä ja kulkee eri nimillä (**Watulanharju**, jonka Kyröskoski kottaisee, **Sarjunharju** j. n. e.) Tamperetta kohden. — Wedenjakajana Ikaalisten ja Kuoweden wesien välillä on 500 jalkaa korkea kangas-maa, **Juhdinmäki**. — **Weslä: Karwianjoki**, Säkijärwestä Rauhajoen

kappelista Waasan läänistä, läpi Kantaanpään ja Merikarvian, jossa se laajenee **Jsojärweksi**. — **Normarkun-joki** eli **Ahlaisten-joki**, mainiosta **Kunninkaanelähteestä** Satakunnanpelänteellä, Mouhijärven ja Ulvilan pitäjän läpi. — **Lamminjoki** yhdistää Karvian- ja Normarkun-joet. — **Kokemäen** wesiistöön kuuluvia wesiä on tässä läänissä pitkin koillis ja itä rajaa Waasan ja Hämeen läänit vastaan monta järweä: **Wisuwesi**, **Tarjannes**, **Sottanselkä**, **Kuowesi**, **Muroleentoski** Kuoweden pitäjässä, **Wankowesi**, Kuoweden ja Mesjukylän välillä, **Näsijärwi** Pirkkalan ja Mesjukylän välillä, ja **Tampereen koski** sekä **Pyhäjärwi** Pirkkalassa, **Sormanselkä** ja muita Wesilahden järviä. Kaikkein näiden järwein, Pyhäjärwessä yhtyneet, wedet juoksawat **Nokianwirtaa** Pirkkalassa, **Kuloweteen**, **Karkun** pitäjässä, josta ne, saatuaan, **Siurukosken** kautta, pohjaisia lisäwesiä **Kyrön** 280 jalkaa korkeasta, 9 penikulmaa pitkistä, **Kaalisten** ja **Hämeenkyrön** pitäjän läpi juoksowasta wesiakjosta, juoksawat **Kautaweteen**, **Thrwään** pitäjässä, ja siitä **Wammaskoskea** **Viekoweteen**, josta **Kokemäenjoki** saapi alkunsa. Suostesjansa kaarenmoisena **Suittisten**, **Kokemäen** ja **Ulvilan** pitäjän läpi saapi **Kokemäenjoki** eteläpuolelta lisäksensä 12 penik. pitkän **Voimijoen**, joka tulee **Tammelan** pitäjältä Hämeen läänissä ja juoksee Voimaan ja Suittisten pitäjän läpi. Siihen yhtyy **Punkalaitumenjoki**, lähellä Suittisten kirkkoa. Alangossa etelä puolella **Salpausselännettä** juoksee **Eurajoki** puhdasjantapohjaisesta **Pyhäjärwestä** **Euran** ja **Eurajoen** pitäjän läpi; siihen juoksee pohjais puolelta haara **Köyliönjärwestä** **Köyliön** pitäjässä.

Ahwenamaahan kuuluu yksi suuri saari, **Ahwenamaan** mantere, ja paljon (noin 80) saaria ja kareja. Sen eteläpuolella on **Stämeri**, länsip. (5:den Suomen penik. lewyninen) **Ahwenameri**, pohjaisp. **Pohjanlahti** (**Raumanmeri**) ja itäp. "Skiftet" niminen, 2:den penik. lewyninen aukko, joka erottaa **Ahwenamaan** saariston (**Brändön**) Suomen saaristosta (**Varisjalosta**). Maa on epätasaisista; kiivilajia on tummanpunainen, isosyinen harmaa-kiwi (graniitti) tavallisin. Ilmat owat lauhat; Ahwenameri ei jäädy kaikkina talwina. Jyviä ei saada tarpeeksensa. Niitut owat heinämiä, ja Ahwenamaan (**Jöglön** pitäjän) juustot owat kuuluisat. Rakkii- ja rautamalmin-suonia löytyy; raudan fiskominen **Sodön** saarella, **Jöglössä**, on kuitenkä nyt laannut. Paraita elatuskeinoja on kalastaminen ja metsästäminen (wesilintuin ja hylkeitten pyytäminen). Rauppa ja laitwain kulkeeminen wuorolla on parahin rahantulo. Alukkaat, jotka owat ruotijalaisia sukua, owat siistejä, ahkeroita ja rohkeita.

Mainittavimmat ja keweimmät aukot Ahvenamaan saaristossa ovat: **Lappvesi** (2½ penik.), Brändön ja Kumlingin välillä, **Delet** (2½ penik.), Kumlingin ja Wargatan välillä Wördöösä, **Bomarsundin** aukko (1 penik.), Wördöön ja Ahvenamaan mantereen välillä, ja **Signilskärin** aukko (1½ penik.), Ahvenamaan mantereen ja uloimpien, **Signilskär** nimisten karein välillä, wählällä Ruotsiin (Grislehamn). Ahvenamaan mantereen itäiselle rannalle tunkeupi **Lumparen** niminen merenlahti. — Wuoria on **Ordallsklint** korkein ja muuten mainittavia ovat **Kenberg**, Sundin pitäjässä, **Gethaberg**, Finströmin ja **Saltwiksborg**, Saltwikin pitäjässä. Sutu-kumpuja (ättehögar) on monin paikoin, suurimmat Godbbyssä, Finströmin pitäjässä.

Satakunnassa:

Pori, Kokemäenjoen etelä rannalla, 3 penik. sen juusta, Ulvilan pitäjässä, Suomen juurempia kauppa-kaupunkeja. Täällä on ylä-alkeiskoulu, waihetuskonttoori, suurempi tulitikkutehdas, konepaja ja muutamia muita tehtaita; 7,280 asuk. Kaupungin jatama on **Näpöösä**.

So w. 1365 sai **Ulwilankylä** kaupungin oikeudet; kaupunki muutettiin w. 1558 nykyiselle paikalleen, Bärnesten kuninkaan kaartanon tiluksille. — **Kuwaslangas** ja **Kangas**, lasitehtaita Merikarvialla. — **Lankkoski**, paperi-, wajanessi- ja sawipiippu-tehdas, alapuolella Merikarvianjoen alkua Isojärvestä. — **Sola** (Fredriksberg), — **Normarkku**, — **Leineperi** (Fredriksfors), rautapruukkeja, — **Wiaswesi**, karttatehdas, — **Tuoraniemi**, lasitehdas, — **Sahakoski**, öljymyly, Ulwilassa. — Kokemäen pitäjässä, 4 penik. ylöspäin Porista, on wanha ulkohuone, jossa kristinuskon ensimmäinen julistaja Suomessa, piispa Henrik, sanotaan saarnanneen. Sen säilyttämiseksi häwiämästä on sen ympärille rakennettu fivestä kehä (w. 1857).

Rauma, wanha kaupunki meren rannalla; melkoinen kauppa, enimmäten lehtereillä ja puu-astioilla; kuuluisa pitkin kutomiseks-tanja; 3,050 asuk.

Sai kaupungin oikeudet w. 1441 ja alkunsa siellä olewasta luostarista. Keski-aikakauden lopulla oli siellä mainio koulu (Collegium Raumense). — **Rauttua**, rautapruuki, lähellä Eurajoen alkua Pyhäjärvestä, — **Panelia**, karttatehdas, Eurassa. — Lähellä olewalla **Röyhäliönjärwellä** sanotaan Valli niminen talonpoika murhanneen edellä mainitun Henrik nimisen piispan.

Tampere, Mesjuskylän pitäjässä ihanalla paikalla, jossa Näsijärwi ja Pyhäjärwi yhtywät toisiinsa; maan suurin tehdas-kaupunki (pumpuli- ja paperitehdas, karwaustehtaita, werka- ja lii-

natehdas, konepaja, masuuni y. m.), ylä-asteiskoulu, puutarha Englantilaisien tavoin; 5,860 asuk.

Perustettu w. 1779; sai vapaa-kaupungin oikeudet 1821. — **Griffilä**, rautapruuki Messukylässä. — **Kyröskoski**, pumpulitehdas Hämeenkyrössä. — **Lauko**, Kurki-suvun perintökartano. — **Itäisten** kauppala (1858). — **Kuru** (Rygård), rautapruuki Kurun kappelissa Ruomellä.

Varjinais-Suomesja:

Uusikaupunki, meren rannalla; hyvä jatama, melkoinen kauppa lehtereillä ja puu-astioilla; nahka- ja tupakkitehdas; 3,090 asuk.

Perustettu w. 1617. Rauhanteko w. 1721.

Naantali, vanha, nykyään vähäinen kaupunki meren rannalla. Täällä valmistetaan paljon pellawa-, pumpuli- ja willafantaita sekä jalkineita; vähäinen kaupanliike; ruoppakylpylaitos; 455 asuk.

Täällä olleesta Brigittalaisesta luostarista on kaupunki saanut alkunsa (kaupungin oikeudet w. 1443). — **Pirilä**, maanviljelyskoulu Raisionssa.

Turku, Suomen vanhin ja merkittävin kaupunki, sen siivestyksen emä, entinen pääkaupunki, vieläki kauppansa ja keinollisuutensa juhteen juuri-arvoisin. Täällä on hovioikeus, Suomen arkki-piispan ja läänin kuvernöörin ajunto, vaihetuskonttori, gymnaasi, monet koulut, kuuromyrkäin oppilaitos, pääpiilajeura, ewangeliumiseura, talousseura, 2 ojennuslaitosta, monet tehtaat (pumpulin lehräyslaitos, jokeritehdas, ufoita tupakkitehtaita, 2 konepajaa, verkatehtaita y. m.); 16,670 asuk. Kaupungin läpi juoksee Muraajoki, jonka suulla on Turun linna, vanhin linna Suomessa.

Kaupungin alkua luetaan vähää jätämpää kun Ruotsalaiset ja kristinusko asettuiwat Suomeen (w. 1157). Jälkeen suuren palon, joka syyskuun 4:nä ja 5:nä p. w. 1827 hävitti melkeen koko kaupungin, on se rakettu sopivammalla tavalla. Rauhanteko w. 1743. — **Rupittaaalla**, lähellä kaupunkia, on pyh. Henrikin jo vanhaan aikaan kuuluisa tervehden-lähde, jonka vedellä ensimmäisiä Suomen kristittyjä sanotaan kastetun. Nyt siinä on kylmän veden paranne-laitos ja entisen suomalaisen puutarhankasvatuseuran puutarha. **Ruisfalo**, ihana, tammiä ja pähkinä-puita kasvava saari, muinais tuninkaan kartano, nyt

kuuluva kaupunkiin; siellä on paljo kaupunkilaisten huvii-asuntoja ja puistoja. — **Pemun-niemi**, kaakossa Turusta, sotatappelu w. 1808. — **Owidja**, Parassila, muinan tuon mainion Fleming-suvun kartano. — **Rautanen** Maskussa, muinan Horni-urosten kartano. — **Louhisaari** (Willnäs) ja **Saari**, Pemun pitäjässä, myöski vanhoja herrankartanoita. — **Vitoosten** suuri werkatehdas, Liedon pitäjässä. — **Halisten** maali- ja kiiitu-myly Nummen pitäjässä. — **Tourula**, lasitehdas Mlanceen kappelissa. — **Kärjämäki**, porteritehdas Maarian pitäjässä. — **Patokartano** (**Kuusto**, Nässegård), rautapruuki, — **Teijo**, masuuni, — **Koski**, masuuni ja wasken sulatuspaja, Perniössä. — **Salon** kauppala (oikeudet 1860), — **Mathildebad** ja **Kirjakkala**, rautapruukeja, — **Juwanoski**, paperitehdas, — **Inferi** ja **Mloniemi**, lasitehtaita, Uskelassa. — **Björkboda** ja **Sunnanå**, rautapruukeja, — **Dahli**, masuuni ja rautapruuki, — **Westanfärri**, tunnettu 1808 vuoden sotahistoriasta, Kemion saarella, jonka lähellä löytyy 1808 vuoden sotahistoriasa mainitut **Sandöström** ja **Jungfrusund**. — **Kuusluobossa**, Piikkion pitäjässä, on vielä jäännöksiä Suomen paawilaisten pispain linnasta, jonka Gustaa 1:nen hävitytti (w. 1528). — **Seili** (Stjälö), saari Naron pitäjässä, heikkomielisten hospitaali tahi parannuslaitos (asetettu w. 1619), jossa tähän aikaan waan parantumattomiksi havaituita heikkomiellisiä holhotaan. — **Fortuna**, vähäinen wajansti- ja sawipiippu-tehdas Kellingin säterissä Naron pitäjässä. — **Terttilä**, paperitehdas Somerolla. — **Johannislund**, lasitehdas Riikälässä.

Uhwenamaalla:

Maariahamina, Swiby-lahden etelä rannalla, Somalan pitäjässä, maan nuorin kaupunki; 170 asuk.

Perustettu w. 1859; sai kaupungin oikeudet helmik. 20 p. 1861 — **Starpanå**, w. 1854 hävitetty linna-rakennus Bomarsundissa, Sundin pitäjässä. — **Kastelholma**, kuninkaan kartano, jossa ennen on ollut linna ja wieläki on sen jäännöksiä, Sundin pitäjässä. — **Degerby**, Föglön pitäjässä, tullikamari. — **Efferö**, Hammarlandin pitäjässä, tullikamari ja raja-postifonttoori. — **Godby**, Finströmin pitäjässä, lasareeti ja konsulatoisia.

4. Uudenmaan lääni

on 25:den penik. pituinen ja 4—8 penik. lewyinen rantamaa, Salpausselänteen alapuolella, pitkin Suomenlahden rantaa Rymijokeen ja sen läntiseen suul-haaraan asti, lähellä Uhwenkoskea. Tässä läänissä on jotensaki kuffuloita ja harjuja, joiden wä-

lissä on vähäisempiä tajaamaita. Rantamaasta pistää mereen, lahtien välissä, paljo niemiä ja vuorenneniä (esim. **Hankoniemi, Porkkala**) ja sen edustalla on kareja ja sauniita saaria. Vaikka länsipuolessa on moniaita hietakankaita ja itäpuolessa paljo juuria irtanaisia kiwi-möhkäleitä, on maanlaatu enemmiten wiljavaa saavimaata. Maata wiljellään taidollisemmin kuin useimmissa muissa Suomen maakunnissa, johon monet suuremmat herras-kartanot ovat olleet esimerkkinä. Ilman-ala on lauhaa; nisu menestyy, mutta sitä wiljellään vähän. Tammiä tapaa paikoin, mutta ne näyttävät yleensä Suomessa olewan häviämään päin. Bahteria, niinipuita, saarnia ja muita paremman laatuisia puita kasvaa itsestänj metjissä. Hedelmäpuut, joita kasvatetaan yleensä, menestyvät hywästi kosteassa meri-ilmassa. Ingon pitäjä on kuuluisa humalan wiljelemisestänj. Kalastaminen on hyötyisää; Tammiisaaren kilohailit (waspuukit) ovat kuuluisia; Rymijöesta saadaan lohia. Kalffiruori-juoni kulkee pitkin rantamaata Warfinais-Suomesta melkeen Helsinkiin asti; Karjan pitäjässä poltetaan paljon kalffia. Länsipuolessa on runjaasti rautakiweä (malmia); hywin rautainen rautakiwen-juoni kulkee Perniöstä, Turun läänissä, Tenholan läpi Pohjan pitäjään päin. Raudan kiskomisesta erinomaisempia paikkoja mainittakoon: **Ojamo**, Pohjan pitäjässä, Suomen wanhin malmikalivanto, jonka aikansa mahtawa, kuuluisa talonpoikain kiusaaja, Erik Fleming, pani w. 1542 toimeen; **Rautniemi**, samoten Pohjan pitäjässä; **Tussaari** Pohjan pitäjässä; **Tuorila** eli **Kuolonsuomäki**, Wihdin pitäjässä; **Mankas**, Espossa; **Sillböle**, **Tawastby**, **Munksnäs** ja **Stanswik** Helsingin pitäjässä. Kupa-ria tawataan ja otetaan parisja paikkaa, **Orijärwellä** Ristossa ja **Paawolaassa** Pohjalla. Ingon pitäjässä on löyetty piikakiweä (bernsten). Täällä ja Warfinais-Suomessa on enin pruukilaitoksia. Usukkaat, Ruotjalaisia ja Hämäläisiä, ovat kunnollisia maanwiljeliöitä ja merimiehiä, mutta typeränläisiä käjistänj.

Buoria: Hämeestä tulee **Pohjanseleläne**, josta pian (lähellä Hywinkiä Murmijärwellä) haara lähtee etelään päin Tuusulan ja Helsingin pitäjän läpi, mutta joka itse kulkee Wihdin, Pohjan, Karjan (Karjan kenttä) ja Pohjan pitäjän läpi, Tammiisaaren siivu, Hankoniemeen. Koillis kulman (Sitin pitäjän) läpi kulkee Salpausselänteeseen osia.

Korkein kulkua tässä läänissä on **Setunmäki** (386 jalk.) kohoileen päin Elimäen kirkolta. — **Weslä**: **Karjanjoki**, Wihdin ja Pohjan järvistä, juoksee Karjan ja Pohjan pitäjän läpi Pohjan pitäjän pitkään ja kaitaiseen lahteen. — **Siuntionjoki**, Pikkalan lahteen. **Wantajoki**, Lopen pitäjältä, Murmijärven ja Helsingin pitäjän läpi, laskee puoli penik. Helsingin kaupungista Sörnääsin lahteen. — **Siponjoki**, Mäntsälän, Tuusulan ja Sipon pitäjän läpi. — **Mäntsälänjoki**; sen suu on Porwoon pitäjässä. — **Pernajanjoki** eli **Koskenylänjoki** (Forsby-å) Laptreskin ja Pernajan pitäjän läpi Pernajanlahteen. — **Kymijoki** tulee Mikkelin läänistä, katkaisee pohjaisten salppaselänteen ja juoksee, eteläänpäin selkävän kaaren muotoisena, Sitin pitäjän läpi, mutta saatuaan lisäwettä **Wuohijärvestä** (92), joka myös on katkaisut pohjaisten selänteen, kääntyy se etelää kohden, alas Salpausselännettä (**Keltisten koskea**), ja juoksee sitten pitkin Wiipurin läänin rajaa mereen (**Unjala, Ahwentoški**).

Uudellamaalla:

Tammisaari, vanhempia kaupunkeja, meren niemellä, Pohjan pitäjässä; kauppa melkoinen; Tammisaaren nahka-formikkaat ovat kuuluisat; willan tehruu-laitos; 1,310 asuk.

Mainitaan kaupunkina w. 1515. — **Gustafswärn**, vähäinen linna Hankoniemellä Tenholassa, perustettu w. 1789, hävitetty w. 1854. Merisotatappelu 1714. — **Stogby, Koski** ja **Trollshöfda**, masuuneja Tenholassa. — **Fiskari**, Pohjan pitäjässä, waski- ja rautapruuki, konepaja ja pienempään teräskaluin tehdas. — **Antskog**, wasken huuhtolaitos, werka- ja karttuuni-tehdas, — **Pinjasten** (Billnäs) rautapruuki, Karjanjoen rannalla, Pohjan pitäjässä. — **Kärkelä**, wasken sulatuspaja Karjalohjalla. — **Mustio** (Swartå), Karjanjoen rannalla, Suomen vanhin rautapruuki, Karjan pitäjässä. — **Nasepori**, Karjan pitäjässä, muinais kuninkaan kartano, jossa on linnan jäännöksiä, jonka se mainion rikas Bo Jonsson Grip sanotaan rakennuttaneen (w. 1372). **Waakeri** (Fagerwif), rautapruuki ja masuuni Ingon pitäjässä. — **Djakkala**, lasitehdas. — **Karffila** (Högfors), masuuni ja konepaja, Wihdin pitäjässä.

Helsinki, meren niemellä, Suomen pääkaupunki. Täällä on Kenraalkuvernööri, Keisarillinen Senaati (vuodesta 1819) ja kaikki Suomen hallituksen tähden asetetut pää-wirkakunnat, Aleksanderin yliopisto (vuodesta 1828) ja kaikki sen yhteyteen kuuluvaiset laitokset, moniaita seuroja tiedetten ja taidetten edistämiseksi (tiede-, lääkäri-, Suomalaisen kirjallisuuden-, Suomen eläin- ja kasvitieteen-seura ja Suomen taide-yhteys)

ja lääninhallitus. On myös mallikoulu ja naiskoulu sekä monta muuta koululaitosta, moniaita tehtaita. Kauppaliike on, wuotisen rahaliikkeen puolesta, suurin Suomessa (päälle 6 milj. marffaa, mutta tästä tulee wientitawarain osalle waan $\frac{1}{10}$ osa). 2 oivallista satamaa; Suomen sotalaiwain olopaikka. Romeita rakennuksia; 25,470 asuk.

Perustettu w. 1550 Wantajoen suulle (Wanha kaupunki); siirretty w. 1642 nykyiselle paikallensa Etnänsin niemelle. Tällä (Rampilla) päätettiin 1741—1743 wuotten sota. — Rappwiiki, heikkomielisten parannuslaitos, lähellä kaupunkia, niinkuin Ulriitapori, jossa on yli-opiston tähti-torni, kuuluija ja hywästi rakennettu terveysweiden juontipaikka ja kylpylaitos, ja monta komeaa kaupunkilaisten huwikartanoa. — Thölö, sokritehdas, Sagnäs, konepaja, lähellä kaupunkia. — Wanhakaupunki, wärimylly ja sukkatehdas, — Wanta, masuuni Helsingin pitäjässä. — Swedja, Siuntiolla, Fleming-suwun perintökartano; Swedjan Klaus on tunnettu nuijasodan historiasta. — Kellokosti (Mariefors), rautapruuki Tuusulan pitäjässä. — Söderkulla, Sipossa, maanviljelyskoulu.

Wiapori, luja linna, puoli penikulmaa Helsingistä, rakennettu 7:lle saarelle, jotta owat: Wargö, päälinna, Iso ja Pikku Itä-Swärtö, Länsi-Swärtö, Gustafswärd, Longörn ja Löwen. Tällä oleskelee osa Wenäjän sotalaiwastoa.

Tätä ruvettiin rakentamaan w. 1749, kreivi A. Ehrnswärdin johdatuksella, jonka hauta on linnanhaltijan talon kartanolla, Wargössä.

Porwoo, wanha kaupunki, lähellä Porwonjoen laskea merenlahteen. Piispan asunto, gymnaasi, ylä-alkaiskoulu, kuuromylkkin koulu, moniaita vähempiä tehtaita, kauppa melkoinen; 3,390 asuk.

Mainitaan kaupunkina jo w. 1424. Tällä pidettiin Suomen säätyin kokous (valtiopäiwät) w. 1809, jolloin Suomen nykyinen hallitus-muoto perustettiin. — Tjusterby, maanviljelyskaluin tehdas, Porwoon pitäjässä. Mainitusja pitäjässä on syntynyt monta Suomen mainiota sotaherraa, niinkuin tuo 30-wuotijesta sodasta tuttu Torsten Stålhandts Hummelsundissa ja 1808 wuoden sodassa mainio R. S. Adlercreutz Riialassa. — Sellinge, lasitehdas Mäntjälässä.

Lowiisa, merenlahden rannalla; melkoinen kauppaliike; ylä-alkaiskoulu; 2,470 asuk.

Kaupunki perustettiin w. 1745 ja nimitettiin Degerby; sai w. 1752 Lowiisan nimen senaikuisen kuningattaren Lowiisa Ulrikan nimestä.

Oli jonkun aikaa (w. 1743—1778) Rymen läänin maaherran asuutona. Lähellä kaupunkia, meren puolella, on **Swartholman** hävitetty linna. — **Thorshyn** kylässä, Pernajan pitäjässä syntyi (w. 1512?) kalastajan poika, sittemmin piispa **Mikael Agrifola**. — Lähellä **Koskentylän** (Forsby) pyhästynyttä rautapruukia Pernajan pitäjässä kaivettiin jonkun aikaa hopeata 16:sja kaimos-kuopasja. — **Strömforö**, rautapruuki Rymijoen rannalla. — **Wärrölä**, kylä Elimäellä, rauhan-teko w. 1790. — **Anjala**, väterikartano Elimäellä; kuningas Kaarle IX:s lahjotti sen Viiviläiselle Henrik Wredelle; nyt on se ruhtinas Menschikowin. Anjalan liitto w. 1788.

Sämeessä: **Perheniemi**, Sitin pitäjässä. Täällä olevasta kalkkivuoresta sanotaan Birger Jaarli tuottaneen kalkkia rakennuttaisensa ja Sämeenlinnan linnaa.

5. Wiipurin lääni.

Tähän lääniin kuuluu enin osa vanhaa Suomea *). Eteläpuolella on Suomenlahti ja kaakkoispuolella Laatokka. Maa on yleensä epätasaisista ja tasamaita on harvassa ja ne ovat pieniä. Kaakkoisja, joista wesi ei pääse juoksemaan pois, on rämeitä, kelpaamattomia soita ja hyllyjä. Maanlaatu Suomenlahden, Laatokan ja Wuoksenjoen rannoilla ei ole juuri huonoa jarmimaata, mutta muuten on maa, metsättömäin vuorien ja fiivilouhikkoin välissä, enimmiten someroista, josta on vaikea jaada wiljaa. Kun täällä on paljo huhtaa poltettu ja huhdat sitten ovat monet vuodet paljaina, on maa monin paikoin synkän ja kolkon näköistä. On kuitenkin paikoin ihaniai seutuja, niinkuin Laatokan rantamaa, josta jyrkkiä ja teräviä vuorenniä pistää ulos weteen. Maanwiljelys ja käsityöt ovat huonolla kannalla ja kun asukkaat ovat hidassluontoisia ja tekewät alakuloisina ja wastahakoisina päiwätöitänjä siellä olewisja monisja lahjotus-kartanoisja, täytyy Wenäjältä tuoda juuria wiljavaraja ja kaikenlaisia käsiteoksja. Tattaria wiljellään siellä enemmän kun muualla Suomessa, waan ei kuitenkaan erittäin paljon; ja waikka sitä kylwetään tuiki laihaan maahan, jaadaan

*) Vanhaksi Suomeksi mainitaan sitä osaa maata, joka on Rymijoen itäpuolella ja Savonlinnan eteläpuolella, s. o. Wiipurin lääni ja etelä osa Mikkelin lääninä; se osa maata, joka ennen vuotta 1809 kuului Wenäjälle.

fiitä toisinaan 30:mas jymvä tuloa. Huskusten paras rahantulo on palstakuormain kuljettaminen, joita vedättävät kaukaisillei seuduille; tämä rahantulo on viime vuosina vähennyt, mutta maanviljelys sen sijaan parannut. Tämän maakunnan ollessa kauvan rajamaana, oli siellä vihollinen muinais-aikoina yhä peljättävänä, ja se lienee osaksi syynä että siellä vieläkin ylehenjä eletään huomiosta paljon huolimatta. Lohen saalis Rymijoesa ja lohen ja siian saalis Wuoksenjoessa on runsas; Saima ja Laatokka ovat myös kalaisia. Näissä vesissä on mustia hylkeitä. Itäisissä pitäjissä on suuri sahanliike. Kivikunta on runsas: järvistä ja joista saadaan hölmää; löytyy myös marmoria ja kalkkia (monin paikoin, erinomattain Ruuskealassa, Laatokan pohjaispuolella), fälttipatia (Jmpilahdessa, josta vuosittain vedätetään posliinitehtaasen Pietarissa ijot joukot), waskea (runsaasti Pitkärannan kylässä Jmpilahdessa Koirinojan warrella), tinaa (samoten Pitkärannan kylässä), wajanssi-samea (Parikkalan pitäjässä), lyijyksiweä ja porfyria (Suurisaarella). Suurin osa näitä kaluja wiedään Wenäjälle, johon myös mieluisesti ostetaan sekä rauta- ja lasitehdasten valmistamaa kalua että graniiti-wuoresta lohkaistuja kiviä (joita erinomattain saadaan Pyterlahdesta Wirolahden pitäjässä, josta Pietarissa olewa Alekxanderin, 98 jalan korkuinen ja 22 jalan paksuinen muistopatsaskin on otettu). Mainittawa on pajun kuorten myyminen Pietariin. Maantiet ovat hyviä, kuin siellä on olosta rapakiweä, joka maan sisässä pysyy koossa mutta ilmassa murenee someroksi. Enin kansa on Suomalaisia, Karjalaisten jukua, mutta ovat, oltuansa kauvan Wenäläisten parissa, luonnostuneet heidän mukaansa. Enin osa tunnustaa Lutherin oppia; mutta Suojärwen, Salmen ja Suistamon pitäjäläiset ja Kite-län kappeliläiset Jmpilahdessa ovat greekan uskolaisia, joita myös on siellätäällä ympäri koko lääniä (32,000). Pyhäristin ja Riwennawan pitäjiin on enin Wenäläisiä asettunut.

Wuoria: Pää-selänne on **Salpausselänne**, joka koillisessa Karjalassa tulee Kuopion läänistä ja menee Suojärwen pitäjän läpi etelää kohden **Tolwajärwen** wuorille, jossa se kääntyy luoteeseen ja kappaleen matkan päästä, Korpiselän kappelin kirkolla, palaa takasin Kuopion lääniin, josta se taas lännempää tulee eteläistä suuntaa, Unku-

niemen pitäjän läpi Laatokan luoteista rantaa kohti, josta se kulkee Iounaista ja läntistä suuntaa Wuoksenjokeen (Imatraan) päin ja Saiman eteläpuolta Kymijokea (Keltistä) kohten. Samaa suuntaa, kun se, mutta pohjaisempana juoksee Saiman eteläisen selän kattaisema salppaselänne. Tähän kuuluu vielä: a) **Aunusenselänteen** pohjainen osa, joka lähtee Tolmajärwen vuorilta Wenäjälle ja laajenee hieta-kanakaaksi itäpuolella Laatokkaa; b) ensin osa **Äyräpäänselännettä**, sitten Wuoksen länsi rantaa Inferinmaalle; c) **Salpausenselänteen** siivu-haara, etelää kohten, Uudenmaan (Behkalahden) ja Karjalan (Wirolahden) välissä, Suomenlahteen, jossa se loppuu **Mäntylahden** vuoren-solaan (mainio vuotten 1741—43 jobasta), ja d) Saiman länsipuolella, **Sawonselänteen** eteläisin osa, Mikkelin läänistä. — **Wesi: Kymijoki** viisin suineen: **Ahwenkoski** (Abborfors), **Pyhtää**, **Suttila**, **Kymi** ja **Korkeakoski**. — Laaksossa Salpausenselänteen ja sen samasuuntaisen pohjaisemman selänteen välissä juoksevat **Walsialan** vedet Kymijokeen. — **Juustilanjoki**, Lappweden pitäjästä, kolmin suin Suomenweden-pohjaan (Wiipurinlahden pohjaisin perä). — **Rajajoki** on rajana tollista kohten (Raudun ja Kiwennawan pitäjät). — **Suwanto**, järwi Sakkolassa lähellä Laatokkaa. — **Wuoksenjoki**, Saimasta, juoksee Saiman rantaharjun läpi Imatran pudoketta Kuokolahden pitäjässä ja sitten kaarenmoisena, leweten paikoin järwiksi, Jääksen, Antrein kirkon, Pyhäristin, Walsijärwen, Räisälän ja Kärisalmen pitäjäin läpi. Rannan kaimettua (vuonna 1857) poikki **Kiwiniemen**, 375 kynnärää leweän, kannaksen, Wuoksen ja Suwannon välissä, joka lähellä Taipaletta juoksee Laatokkaan, pääsee Wuoksen wesi suurempaa tietä Laatokkaan. — **Lehtelänjoki** eli **Jänisjoki** juoksee Jänisjärwen läpi Laatokkaan. — **Tulimajoki**, Toimalanjärwen läpi, Laatokkaan. — **Suojärwi** y. m. itäiset vedet juoksevat Onegaan. — **Tolwajärwi** Melaseltään Kuopion läänissä. — **Wiinajoki**, Aunuksenmaan rajana, Laatokkaan, jonka luoteinen puoli kuuluu Suomenmaahan. — Tähän lääniin kuuluu myös sen saarisen Saiman eteläinen osa, josta Saiman lanawa, joka alkaa Lauritsalasta, 5 wirstaa itäpuolella Lappeenrantaa, kulkee Saiman rantaharjun, Nuijamaajärwen, Sostuenjoen, Juustilanjoen, Juustilanjärwen ja Sawolansalmen (28:sas ja viimeinen sulku) läpi ja laskee, juostuansa 5 penik., Wiipurinlahteen, kaupungin ja linnan välissä.

Uudellamaalla:

Samina, merenniemellä Behkalahden pitäjässä, linnotettu; joutakoulu, naiskoulu; melkoinen kauppa; 3,080 asuk., paitti sotakoulun seuratuntaa (350 henkeä).

Mainitaan w. 1656 Behkalahden nimisenä; saanut nykyisen ruotsalaisen nimensä Fredrikshamn w. 1723 kuningas Fredrikistä, joka, vuotta ennen, rupesti sitä linnottamaan. Rauhanteko w. 1809. Siinä on kolme esikaupunkia: **Wiipurin** esikaup., **Sietaniemi** (Sandby) ja **Sawi-**

niemi. — **Kymi**, pilttuinen linna Kymijoen itäisen haaran suulla. **Wuotšinsalmi** (Swenssfund), Kymijoen itäisellä suulla, aiwottu linnotetuksi satamaksi sotalaisuille, jonka tähden lähellä olewalle **Kottan** saarelle rakennettiin tarpeellisia huoneita. Merisota-tappelu w. 1789 ja 1790. **Suurisaari** (Hogland), Suomenlahdessa. (Siinä on **Mäkipäällys** niminen, 433 jalk. korkea vuoren kuffula.) Merisota-tappelu 1788. On, niinkuin muutkin ulkosaaret siellä, kallioinen, hietainen ja hedelmätön; elatuskeinona on kalastaminen, hylkeen pyytäminen ja laiwain johdattaminen (luusaaminen).

Karjalassa:

Wiipuri, wanha, hyvästi linnotettu, Wiipurinlahden rannalla. Täällä on howioikeus ja läänin kuvernööri, waihetuskonttoori, ylä-alkeiskoulu, 2 naiskoulua, suomalaisen kirjallisuuden seura, oijennuslaitos ja siihen yhdistetty turwattomain lasten hoitolaitos (Nygårdin maalla Wiipurin pitäjässä), 6 kirkkoa, moniaita tehtaita. Wiipurista wiedzään enemmän kun mistään muusta Suomen kaupungista ulkomaalle kauppalua, joka on Kuopion läänin sahoista tuotuja plankkuja ja lautoja. Mutta kauppalike on enimmäiten ollut ulkomaalaisten käsissä. Wiipurin trinkilät owat kuuluisat. 6,222 asuk.

Wuonna 1293 perusti **Torkel Knuntinpoika Wiipurin linnan**, kaupunkia lähellä olewalle saarelle. Se sai kaupungin oikeudet w. 1403 ja warustettiin, **Erik Afjelinoika Tottin** toimella, muureilla (1477 w. paikoilla). Wiipurin pamaus w. 1495 ja Wiipurin katushyöpy (merisota-tappelu) w. 1790. Esikaupunkien nimet owat: **Pantjarlahti**, **Pietarin esikaup.** ja **Wiipurin esikaup.** (Meitshyniemi). **Wanha Wiipuri** (Monrepos, jossa kaupungin arwellaan muinan olleen), lähellä kaupunkia, komea puutarha, jossa on Wäinämöisen wartalo-kumati. — **Sarjus**, nahkatehdas, Wirolahdella. — **Mispää**, nahkatehdas, — **Kirjola**, kynttilä- ja saipuatehdas, — **Terwajoki**, saipuatehdas, — **Kokkala**, peilitehdas, — **Serttuala**, köysi- ja sikuri-tehdas, — **Kinteri**, öljymyly, — **Maastola**, maanviljelyskoulu, kaikki Wiipurin pitäjässä. — **Peippola**, rautakalutehdas, — **Talisalo**, paperitehdas, — **Leistikä**, lasitehdas, Uudellakirkolla. — **Kyhrölä**, hajutveden tehdas, Pyhäristin pitäjässä. — **Sumpula**, masuuni Raudun pitäjässä. — **Systerbäffi**, Wenäjän kiviääritehdas ja siihen kuuluwa Raiwolan masuuni Kivennarwan pitäjässä.

Käkisalmi, Wuoksen suu-haarain välissä olewalla saarella, linnotettu, käypi Pietarissa kauppaa Karjalan kaluilla, jotka owat enimmäiten lautoja, pajun kuoria, woita, kalaa, metsänotuksia ja

turkkinahkoja. Tätä kauppaa kulkewat Wenäjän höyrylaivatti; 1,025 ajuf.

Lähellä kaupunkia oli wanhuudesta linna, jonka Sigge Lake wahwisti (w. 1295). Vuonna 1310 rakettiin linna uudestaan nykyiselle paikalleen. Siinä lähellä olewa kaupunki sai kaupungin oikeudet w. 1617. Erinomaisin kaupunki entisessä Kätisalmen läänissä. **Konon-saari** (Konowits), saari Laatokassa, Pyhäjärwen pitäjässä; siinä on greekalainen luostari, perustettu w. 1393. — **Kurkijoki** (Sloboden), Kurkijoen pitäjän kirkonkylä, vähänen kauppa Kurenajan suulla Laatokan rannalla, Pietariin menewän kauppakaluin warastopaikka. — **Suotniemi**, wajanstitehdas Kätisälässä.

Sortawala, Laatokan pohjaisella rannalla; karttatehdas; käypi kauppaa Pietariissa; 750 ajuf.

Kaupunki on perustettu luultavasti vähää jälkeen w. 1617, ja sai kaupungin oikeudet w. 1629. — **Walamo**, saari Laatokassa, Sortawalan pitäjässä; siinä on greekalainen luostari ensi luokasta, perustettu w. 992. — **Pittäranta**, waski- ja tiinatehdas Pittärannan kylässä Impilahden pitäjässä. — **Suojärwi** (St Anne), rautaprunki ja masuuni, Suojärwellä.

Sawosja:

Lappeenranta, Lappweden etelä rannalla, Lappeen pitäjässä; öljymylly; 1,300 ajuf. Lähellä olewalla Saiman niemellä on entinen linna, nykyään kasarmi ja waimonpuolien oijennus-laitos (235 henkeä).

Mainitaan kaupunkina w. 1656; saanut kaupungin oikeudet w. 1727 ja 1816. Kaupunki oli ennen lähempänä linnaa. Sotatappelu w. 1741. — **Lawola**, wajanstitehdas, Lappeen pitäjässä. — **Taawetti**, (Dawidsstad) Luumäen pitäjässä, aiwottu rajalinnaksi w. 1793, mutta jäänyt fillensä. — **Kärnäkoski**, wuorensola Sawitaipaleella; sotatappelu w. 1788. — **Lauritsala**, lastauspaikka Saiman kanawan pohjais päässä.

Sämeessä: **Walskela**, tuttu siitä kowasta sotatappelusta, jota huhtikuun 29 p. w. 1790 pidettiin lähellä pitäjän kirkkoa.

6. Kuopion lääni.

Maa on yleensä epätasaisista (kaitaisia) laakioja jyrkkäin, metsättömain ja teräwä-fulmaisten selännetten välissä) ja pohjaispuolinen osa wuorisempaa kuin eteläinen. Karjalan wuoret ovat korkeampia, mutta loiwempia, kuin Savon, ja niissä on

enempi penkereitä. Monet niistä ovat yleensä peitettyt mullalla ja metsäiset, sekä paikoin viljeltyjä ja asuttuja. Tällä on paljo ja suuria wesiä, jotka kuuluvat osittain Saiman osittain Päijänteen weskuntiin, samoten rämeitä, soita ja newoja, jotka moniaat ovat niin wetelöitä, ettei niitä pääse kulkemaan, muuten kun portaita myöten; usein talwellaakin pääsee niitä ainoastaan jalkilla kulkemaan. Maan luonto on yleensä kiivistä, hietaista ja liejusawista, joka waatii paljon työtä. Paikoin on wiljavampaaki musta-multaista maata, mutta usein liian kiivistä. Huhtain ja soiden wiljelemisellä saadaan suurimmat jyvä-warat, jotka tavallisina vuosina täyttävät tarpeen; mutta syödään silloinkin paikottain jurwoleipää. Perunoita ei wiljellä niin paljon kuin muissa osissa maata. Karjanhoito on sangen hyödyttävää ja täältä wiedään paljo woita Wiipurin lääneiin ja Wenäjälle, johon nyt on likempi ja sopiwampi itäisestä Suomesta kuljettaa kauppalua, kun ennen oli länsirannan kaupunkeihin. Hewojet hoidetaan hywästi ja owatki hyviä. Enin osa heiniä saadaan wiljellyistä soista ja sara-niituista. Huhtana olleilla palo-mailla on laidun oivallinen; mutta niitä ei käy niittäminen kun ovat kiwisä. Metsänwiljaa on jotenjaki. Tavataan joskus hirwiäki, toisinaan eshyneitä peurojaki. Metsänwiljaa ja metsän-eläinten nahkoja ulottuu kaupaksi. Suurimmaasta arvosta nyhy-aikoina ovat ijan-ikuiset metjät, joissa sahat walmistawat paljon plankkuja ja lautoja, joita, koskein perattua ja sulku-laitosten rakennettua, käypi wesiä myöten kuljettaa Wiipuriin. Kiwifunnan aineista löytyy waskea Alomantisissa (Mäntywaarassa arwellaan löytyvän runjaasti) ja Pielisjärvellä, rautaa (pittässä Mahosenmäessä Niljässä, ufoisissa kairwoksisissa Alomantisissa sekä järwissä ja soissa), kalkkia, wuolukiveä (josta patojaki tehdään), tahko- ja mylly-kiwiä. Suomalaiset asukkaat owat Karjalais-sukukuntaa, joka, taipuwampi kun Hämäläis-sukukunta wieraiisiin tapoihin, on mukautunut itäisten naapuriensa mukaan. Uskonoppinsa juhteen on enin osa Lutheerilaisia; greekan uskonopin tunnustajia (7,370) on enimmiten tähän kuuluwassa osassa Suojärweä, sekä Alomantisissa ja Liiperissä.

Wuori-jonoja: 1) osa **Suomenselältää**, pittin Pohjanmaan rajaa; 2) **Sawonselänteen** pohjainen osa, länsi Sawon läpitse; 3) **Karjalanselänteen** pohjainen osa, koillis Sawon ja keski Karjalan läpitse; 4) osa **Salpausselännettä**, joka juoksee Wiipurin läänistä Ilomantsin läpi, ja yhdyttyhänsä Karjalanselänteesen Selkissä etelää kohden Tohmajärwen ja Riteen läpi takasin Wiipurin läänin; 5) **Koli**, pittin Pielisjärwen luoteis rantaa. Yksinäisiä wuoria mainittakoon: **Pölkämäki**, Sisalmessa (839 jal. kork.), **Kulwenmäki** (765 j. t.) ja **Sallisenmäki** (749 j. t.); **Wesämäki** (725 j. t.) Rautalammiella, ja **Ohimäki** (713 j. t.); **Soutamäki** (797 j. t.) Kuopion pitäjässä ja **Pujomäki**, lähellä Kuopion kaupunkia; **Misliässä**, Sawon ja Karjalan rajalla, **Pisawuori** (600 j. t.), jossa on mainio luola ja wuorikristalleja, muinan rajamerkki Wenäjän ja Ruotsin välillä; **Liperissä** **Pyytinwaara**, korkein niillä tienoin Karjalaa, **Martowaara** ja **Timo-waara**, jotka nähtävät 2:n 3:n penikulman päähän; ja monta kuffulaa pittin Pielisjärwen pohjaista ja läntistä rantaa. — **Wesiä:** a) **Päijänteen** wesikuntaan kuuluvat, yksihin juoksevaiset, **Pielawesi**, **Milakka-wesi** (82), **Jiswesi**, **Konnawesi** (86) ja **Kynsiwesi**, joista wesi juoksee Waasan läänin järwiin. — b) Saiman wesikunnan läntiset lisäwedet alkawat monista lähteistä juoksewista wesistä, jotka, pohjaisesta **Koljonwirran** ja **Sisalmen** kautta, idästä **Paloisten** kosken ja lännestä **Kihlosalmen** kautta, kofouwat **Poroweteen** Sisalmen pitäjässä, josta wesi **Peltosalmen** ja **Kerkkosalmen** kautta juoksee **Dutiweteen** (54), ja siitä **Wiannonkoskea** (sulku-laitos) **Maanintaweteen** ja siitä **Huokowirtaa** (nyhjiään valmistettua kanawaa) 275 jalan korkoiseen **Kallaweteen**. Tämä suuri järwi, jonka molemmat selät yhtyivät toisiinsa **Kelloniemen** ja **Toimalan** välillä olewassa salmessa, saapi **Jännewirran** kautta lisä-wettä **Sotkamon** rajalla olewista wesistä, jotka juoksewat Sisalmen ja **Misliän** läpitse ja owat: **Sywäri** (57), **Wuotjärwi**, **Jussakoski**, **Muurnewesi** ja **Juuruswesi** (59). Kallawedestä juoksee wesi etelää kohden **Leppäwirran** pitäjään **Puntoskalmen** kautta **Koirusweteen** ja siitä **Konnuskoskea** **Huuskaweteen** ja siitä **Warkauksen** kautta **Nimisweteen** (42), **Mikkelin** läänissä. Kallaweden lisä-wesiä, paitsi äsken nimitettyjä, mainittakoon **Behmassalmi Suwaswedeistä** (60), josta wesi juoksee kaakkoasi kohden **Kaawiweteen** ja **Juojärween** (61) ja siitä **Palosinkoskea**, lounaa kohden, **Heinaweteen** **Mikkelin** läänissä. — c) Saiman wesikunnan itäinen päähaara juoksee **Wenäjänmaasta** **Huunajärween**, siitä **Pankajärween**, johon **Jonterinjärwi**, Karjalan koillis kulmasta, laskee wetensä, ja sitten **Pietšanjokea** suureen **Pielisjärween**. Siitä juoksee **Pielisjoki**, johon **Koitajoki** juokuttaa wettä **Koitereestä** (49), **Melaselästä**, **Muorajärwestä**, ja muista **Ilomantsin** sydänmaan wesistä, ja sitten laskee **Pielisjoki** **Pyhäselältään** **Liperissä**, josta wesi **Nääkylänniemen** ympäri juoksee **Ori-**

weteen Mikkelin läänin rajalla. Viimeksi mainittuun laskee pohjaisesta Komperonjoki Wiinijärvestä Liperisä, joka ennen vastaanotti Höhtiäisen veden, joka nyt kaitwettua kanavaa suoraan juoksee Pyhäselkään, ja kaakosta Puhoiستنwirta Pyhäjärvestä Kesälahdesä Wiipurin läänin rajalla. — Mekkijärwi, läänin itäisimmäsä nurkassa, kuuluu Onegan weisiin.

Sawosja:

Kuopio, kauniilla paikalla, Kallaweden molempain selkain välisä olewalla niemellä, läänin- ja hiippakunnan-hallituksen istuin. Siinä on waihetuskonttoori, gymnaasi, plä-alkeis- ja naiskoulu sekä kuuromykkäkoulu, nahkatehdas; 4,970 asuk.

Perustettu w. 1776; saanut meri-kaupungin oikeudet w. 1858. — **Lewäsen** maanviljelyskoulu liki kaupunkia. — **Julkasten** eli **Juwan** (Strömsdal) rautapruuki, — **Palonurmi**, rautapruuki, — **Urimalahti**, Suomenmaan wanhin jo lafautettu rautapruuki Nilsin pitäjäsä. — **Jisalmi**, kauppa (1860) Haukiniemellä. — **Jyrkkäoesti**, rautapruuki ja masuuni, — **Salahmi**, rautapruuki huna Nissilän ja **Ostolosten** masuunit, Jisalmessa. — **Wartaus**, rautapruuki ja wäähäinen konepaja, — **Pakala**, karwauk-laitos, Leppäwirroilla. — **Korkeoesti**, rautapruuki Pielawedellä. — **Toiwala**, Kuopion kohdalla, ja **Wirta-silta** Jisalmessa, mainiot 1808 vuoden sodasta.

Karjalassa:

Joensuu, Pielisjoen suulla, Liperin pitäjäsä; 890 asuk.

Perustettu w. 1848; sai merikaupungin oikeudet 1860. — **Panlaoesti**, rautapruuki, Pielisjärvellä. — **Serajoki**, lafautettu waskipruuki Mlomantissa, Pielisjärwen rannalla. — **Käenosti**, rautapruuki, — **Möhtö**, masuuni, Mlomantissa. — **Wärttilä**, masuuni ja rautapruuki, — **Kattilanoesti**, rautapruuki, — **Jouhola**, maanviljelyskoulu, Tohmajärvellä. — **Antola**, werkatehdas Liperisä. — **Jukajoki**, rautapruuki Kontiolahdella.

7. Mikkelin lääni

on niin täynnä järwiä, ettei sellaista ole monta paikkaa maailmassa. Kun siinä yhä on, toinen toisensa wieresä, järwen selkiä, lahtia, salmia, niemiä, saaria, kuffuloita ja metsäisiä rantoja, on se maakunta monin paikoin, niinkuin monet muutki seudut keski Suomessa, ihanimpia ja kauniimpia maan päällä. Järwien välisä, jotka kuuluvat toiset Päijänteen, toiset Saiman wefikuntaan, on wuorottain soita, rämeitä ja kivistä hieta-

maata, joka monin paikoin ylenee etelää ja kaakkoa kohten juotseviksi harjuiksi. Laaksot ovat täällä (ala-Savossa) leveämmät ja avonaisemmat kuin pohjaisessa Savossa. Kun maanlaatu on laihaa ja niittuja on vähän, täytyy täälläkin suon ja huhdan viljelemisellä hantkia eloa. Moniaan vuoden viljeltyä jätetään huhtamaa (halme) kaswamaan ruohoa, joka ensi vuosina kaswaaki hyvästi ja väkewää, mutta näin tavoin laihtunut maa seisoo sitten monet vuodet paljasna ja hyödyttönä, ennenkun se taas rupeaa metjää kaswamaan. Pohjais-, itä- ja keski-osissa viljellään tattaria. Hamppuja viljellään joski. Karjanhoito on suuresta arwosta. Karjalan, Savon ja Hämeen hevoset ovat mieluisia ei waan omassa maassa, mutta Wenäjälläki; ne hoidetaan hyvin hyvästi ja jäävät harvoin elosta osattomiksi, waikka sitä vähäkin olisi. Järwet ovat kalaisia (enin jaadaan muikkuja ja kuhia); Saimassa asustelee lohia ki ja hylkeitä. Sabat ovat suuresta arwosta. Kivikunta näyttää olewan köyhää; järwi- ja suomalmia löytyy kuitenkin, kuin myös kalkkia. Wiime vuotten kosken-perkauksista on ollut juuri hyöty ja aikaa woittain on Saiman kanawa hantkiwa uusia keinoja warallijuuteen itä Suomelle, jonka ajukkailla ei ole ollut juuri suurta kehotusta laajentamaan maanviljelystänsä ja muuta keinollisuuttansa, kuin on tähtynyt kulkea pitkät ja waiwaloi set matkat kaluanja kaupitellaksensa. Savolaiset ovat, niinkuin muutki Suomalaiset, huolettomia; mutta, kerran asiaan tartuttua, ovat he uutterat ja wäsymättömät.

Sawonselänteen eteläinen osa on pää-wuorenjono. Se tulee Kuopion läänistä ja juoksee keskeä läänin (Pieksämäen, Mikkelin ja Kristiinan pitäjain läpitse) Wiipurin lääniin. Paitse tätä mainittakoon: a) kaakkois osassa tuo kaunis **Puuliharju**, wähäisellä, jyrkkäranta isella saarella Pihlajaweden ja Puruweden välillä, Kerimäen pitäjäs sä; siitä on awara ja erinomaisen kaunis näkö-ala; b) lounassa pohjaisen salppaselänteen osa; c) yllinäisiä wuoria, niinkuin **Kempinmäki** (807 j. k.) Soutsan kappelissa, Päijänteen rannalla; — **Waaterwuori**, pohjaisempana Korpilahden kappelissa (758 j. k.), — **Möyhtinwuori**, Rantasalmessa, niin nimitetty eräästä roswosta, jonka sanotaan siellä oleskelleen suuressa luolas sa; — **Kirjakallio**, Kristiinan pitäjäs sä, järwen rannalla, johon meritse matkustawaiset ennen aikaan tavallises ti hantkasivat nimensä, — tuo järwen puolelta jyrkkä **Pinnawuori**,

Sulkawassa, jonka tasaiselle kuffulalle sanotaan linnaa ruvetun rakensamaan, mutta vuorenhaltia oli muka höllä wyörittänyt alas sinne päivällä kuljetetut kivet. — **Wesiä:** 1) länsipuolella **Sawon**selännettä: a) **Päijänteen** itäiset lisävedet, jotka juoksevat **Pielämäen**, **Rangasniemen**, **Mikkelin**, **Hartolan** ja **Syömän** pitäjain läpi, ja joissa tavataan **Ryhysesi** (89), **Ryhysöksi**, **Punlawesi** (90), **Käläköski**, **Suontiejärwi**, **Wihurinkoski**, **Kantawesi**, **Jääsjärwi**, josta **Koskipää** ja **Tainionwirta** lähtewät juoksemaan. **Punlawedestä** juoksee myös **wesi**, etelää kohden, **Ris-sankosken** kanavan kautta **Mäntyharjuun**, ja **Mäntyharjussa** laskee **Juolawesi** (91) **Woikosken** kautta **Wuohijärween** (Uudenmaan läänissä) ja **Rymijokeen**. — 2) **Sawon**selänteen itäpuolella: **Kuopion** läänistä juoksee: a) **Kallaweden wesi**, länsipuolella suurta **Soijalon saarta**, **Warkauksen kosken** kautta **Enonweteen** eli **Luoteiseen Saimaan**, johon kuuluu **Nimisewesi**, **Joroistenselkä**, **Jontsenwesi**, **Saapawesi** **Kantasalmessa** ja **Haukiwesi**; b) **Kaawin wesi**, **Soijalon itäpuolella**, **Heinäweden** (62) ja **Kermakosken** kautta **Jontsenweteen**; c) **Drivirta**, joka juoksuuttaa **Saiman** koillisia wesiä **Enonweteen**, jonka eteläisestä osasta, eli **Haukiwedestä**, **wesi** laskee **Saapasalmen** ja **Ryhröwirran** kautta, **Sawolinna**n ohitse, **Pihlajaweteen**, johon myös **Puruweden** kirkas **wesi**, **Punkaharjun** ohitse kulkewan **Punkasalmen** kautta juoksee, ja joka sitten **Saapaweden** **Puumalassa** ja **Puumalansalmen** kautta laskee eteläiseen **Saimaan**, joka monin saarineen ja niemineen muodostuu moniin selkiin, niinkuin **Luonteriwesi** pohjaista kohden, **Suwan** pitäjässä. **Kuopion** läänin rajalla oleva **Drivewesi** on **Rautuskosken** kautta etelän puolelta yhteydessä **Puruweden** eli **keski Saiman** kanssa.

Wanhaan aikaan erotettiin **Sawo** **Jsoon-** ja **Wähään-Sawoon**. **Wähään-Sawoon** kuului **Sawonmaan** koillinen puoli eli nykyiset **Jisalmien**, **Milskin**, **Kuopion**, **Pielaweden**, **Leppäwirran**, **Joroisten**, **Kantasalmen**, **Kerimäen** ja **Säämingin** pitäjät. **Loppu** kuului **Jsoon Sawoon**, johon myös **Kantasalmin** pitäjäksi luettiin.

Sawossa:

Sawonlinna, **Haukiweden** ja **Pihlajaweden** yhdistys-paikoilla olewalla saarella, **Säämingin** pitäjässä, ylä-alkeskoulu; 980 asuk.

Lähellä kaupunkia, toisella saarella **Saapasalmessa**, on linna, jonka **Erik Alfelinpoika Tott** perusti w. 1475 ja nimitti **Olofsborg** (s. o. **Ulinlinna**). Kaupunki sai kaupungin oikeudet w. 1816. — **Saapaniemi**, **Saapaweden** rannalla **Kantasalmella**; tänne perustettiin w. 1781 sotakoulu, joka oli toimesa vuoteen 1818, jolloin tulipalo häwitti huoneet, ja koulu sirettiin **Saminan** kaupunkiin. — **Partumäki**, **Kantasalmella**, sotatappelu w. 1789. — **Punkaharju**, frunnun puu-tarha, — **Enonkoski**, wesijsaha, — **Rangasjaari**, putelitehdas,

Kerimäellä. — **Buumalan salmi**, valtakuntain raja vuodesta 1743 vuoteen 1809; meri-sotatappelu 1789. — **Suutokoski**, rantapruuki ja masuuni, Soroisissa.

Mikkeli, Saiman luoteisen lahden rannalla; lääninhallituksen istuin; 830 asuk.

Mikkelin kirkonkylä sai kaupungin oikeudet w. 1838. Määrättiin w. 1843 lääninhallituksen istuimeksi. — **Porrasalmi**, ahdas nuorensola, kaakoon päin kaupungista; sotatappelu w. 1789. — **Otawa**, maanviljelyskoulu, — **Saksala**, nahkatehdas, Mikkelin pitäjässä. — **Braahenlinna**, Kristiinan pitäjässä, muinan kuninkaan kartano; täällä on vielä jäännöksiä kreivi Braahen (w. 1640) alkamasta, waan keskeyneestä linnanrakennuksesta. Tässä pitäjässä oli Saiman sotalaivaston toisella osalla olo-paikkaansa; toisella taas Warlauksessa tahti Laiwanlinnassa Kuopion läänissä. — Venäläiset kairivat 4 kanaavaa, Kutwelentaipaleen, Käyhkän, Kufontaipaleen ja Telataipaleen, saattaaksensa vieraille wessille menemättä, kuljettaa Saiman sotalaivastonsa Lappeenrannasta Savonlinnaan; mutta ei niistä enää ole juuri mitään hyöttyä. — **Porraskoski**, rantapruuki, — **Saapakoski**, rantapruuki ja masuuni Pieksimäellä.

Hämeessä:

Heinola, Jyrängön kosken rannalla; ylä-alkeskoulu; 1,008 asuk.

Kaupunki on Lommolan rustholin tiluksilla ja sai kaupungin oikeudet w. 1839. Oli Rymen läänin maaherran asunpaikkana w. 1778—1831, ja sitten (vuoteen 1843) Mikkelin läänin maaherran.

8. Hämeen lääni.

Läntisellä rajalla on Näsijärvi ja muita wesiä ja itäisellä Päijänne, jonka itäpuolella on waan vähäinen osa lääniiä. Wessistä ei ole puutetta, kun, paiti mainittuja rajawesiä, lounaisen wessikunnan itäinen päähaara ja sen lisä-wedet täällä lewiävät, juosten ihanain seutuina välissä. Pohjainen osa ja Päijänteeseen ranta owat täynnä korkeita ja jyrkkiä wuoria ja hietaharjuja, jotka juoksevat pohjaista ja etelää kohden ja joiden välissä on hietaukkoja ja wesiä. Eteläisessä osassa ei ole niin suuria eikä niin paljo wuoria, ja se on muuten parahiin wiljelty ja wäki-rikkahin osa lääniiä, josta eloa tawallisesti riittää kaupaksi. Pellawan wiljelemiseen on maanlaatu sopimaa. Längel-

mäki, Orihvesi ja myös Lammin pitäjä ovat mainioimpia pel-
lamamaita Suomessa. Karjanhoito on suuresta arvosta ja
muutamin paikoin ainoa rahansaaliin lähde. Laidunmaat ovat
hyvät, mutta talvella pidetään karja yleensä huonossa hoidossa.
Läänin eteläisessä osassa kasvaa metsissä wahtera-, saarni- ja
pähkinä-puita. Metsät ovat yleiseen laajaa, ja syvänmaissa
asustelee karhuja, susia ja muita metsäneläimiä. Hirvet yhä vä-
henewät; ja waikka niitä ei ole lupa ampua, taitaan niitä kui-
tenki vuosittellen joku tappa. Kiwikunnan tawaroita ei ole
paljon haettu; mutta kun Someron pitäjään rakennetuissa lasi-
tehtaassa tarwitaan ufonkiveä, on sen lähi-tienoilla ryhdytty
maan-kaiwamiisiin, ja Lammelan pitäjä (warfinki Torron seudut)
on hawaittu olewan, kiwikunnan suhteen, rikkaimpia paikkoja
Suomessa. Muutamin paikoin Lopen pitäjän ja Padasjoen
järvisä ja newoissa, on hywin rautaista hölmää (rauta-mul-
taa), josta viime vuosina on ruwettu rautaa walmistamaan;
kalffia (huonommanpuolista) on paikottain. Pohjaisessa osassa
saadaan lohkamalla tulen kestäviä arina-kiwiä uuneihin. Pai-
koin walmistetaan tahkoja; liustakiwen suoni tulkee, tullen
Turun läänistä, tämän läänin länsipuolen läpi. Pellawan keh-
ruu on Pelläneen ja Sahalahden pitäjissä joltinenki. Suoma-
laiset asukkaat ovat Hämäläisiä, jotka täällä enemmän kun muu-
alla ovat, mielenlaatunsa ja tapainsa suhteen, pysyneet entisel-
lään, waikka 600 vuotta ovat olleet Ruotsin wallan alla. He
ovat hitaat ajatussiisjaan, tuike taipumattomat wieraisiin tapoi-
hin, jonka tähden owatti maanwiljelyksessä ja käsityöissä jääneet
jälkeen kansalaisistansa rantamailla. Kesä-aikana, jolloin wuo-
denwarat ovat kokoiltawat, ovat Suomalaiset uuttrat, niin
että lepo-aikaa on waan muutama hetki wuorokaudessa, mutta
talwet oleskelewat liian jouten, warfinki itselliset eli loiswäki,
jotka eiwät paljo huoli huomisesta ja joita walitettawasti on
paljo tässäki maakunnassa. Pirtit ovat sisä-maassa tawalliset
asunhuoneet, mutta jota lähemmä siwistyneempiä seutuja tulee,
sitä harwemmassa on tällaisia sawuhuoneita, joista sawu menee
ulos lakeisen (räppänän) ja seiniin hakattuun aukeinten kautta,
ja niiden siaan tapaa asunhuoneissa tawallisia takkoja sawu-tor-

wineen ja lasi-affunoita, ja eläimet ovat omisja huoneisjanja, eikä jamašja kun ihmijet.

Wuoria: 1) **Hämeenpelänne** tulee Waasan läänistä ja kulkee pitkin Päijänteeseen läntistä rantaa (Jämsän, Vängelmäen, Padasjoen ja Hollolan pitäjän läpi) ja yhdyttyä fitten Päijänteeseen laakson lounaisloukossa Salpausselänteeseen. — 2) **Salpausselänne** tulee laakosta päin Uudenmaan läänistä ja juoksee länttä kohden Hollolan, Hausjärven, Lopen, Tammelan ja Someron pitäjän läpi Turun läänin. — 3) Siitä lähtee haara luodetta kohden (Janakkalan, Wanajan ja Hattulan pitäjän läpi) ja menee Hämeenlinnan fiwu, jonka eteläpuolella sitä sanotaan **Hattelmaan harjuksi**. — 4) Turun läänistä (lähellä Tamperettä) tulee **Sataraselänne** eli **Kangasalan harju**, korkea ja kaitainen, ja menee Kangasalan ja Peltäneen läpi Hauhon pitäjään. — 5) Luoteisessa osassa kulkee kolikko hietaharju Orihveden ja Ruoweden läpi, katkenneena Ruoweden ja Wisuweden järvillä, ja menee Waasan läänin (Rankaanpää Virtaalla). — 6) Päijänteeseen eteläpuolella juoksee, Afikkalan läpi, läntinen osa Salpausselänteeseen pohjaisesta samasuuntaisesta haarasta, jonka Wäätšenjoki katkaisee lähellä Anianpeltoa. Korkeimmat kulkumat tässä läänissä ovat **Rappuwuori** (697 j. k.) Jämsässä, **Kylmäkangas** (670 j. k.) Padasjoella, molemmat Päijänteeseen rannalla; **Rasiinmäki** (621 j. k.) Wirman saarella Päijänteessä, ja **Tiirismaa** (745 j. k.) Hollolassa. Päijänteeseen korkeilta rannoilta, Hattelmaan ja Kangasalan harjuilta sekä **Wermašwuorelta** (pari penikulmaa pohjaan päin Hämeenlinnasta) ja monilta muilta paikoilta on kaunis katsella luonnon ihanuutta. — **Wesjä:** a) Lounainen wesikunta: 1) **Ruorehwesi** (106) Vängelmäellä, johon Mänttä Keurunselästä Waasan läänistä laskee, juoksee Melasen ja Wilppulan koskein kautta läntisiin rajawesiiin, jotka ovat: **Sotkanselkä**, **Ruowesi**, **Murole**, **Näsijärwi** (314 jalkaa korkealla), **Tampereenkoski** (61 jalk.) ja **Pyhäjärwi**; 2) **Vängelmäwesi** (107), 277 jalkaa korkealla, Vängelmäeltä Kangasalle ja Sahalahdelle; saatuaan **Wäätshä** myöten lisäwettä **Wesijärwestä** (108) Kangasalla, juoksee se **Kaiwannon** kautta **Roineen** ja fitten **Painosalmen** kautta **Mallasweteen**, johon **Koštionwirta** laskee **Peltäneenwedeä**, johon **Vängelmäwesi** muinain juoksi nyt kuivanneen **Šharinkosken** kautta. 3) **Lummene** (48), 384 jalk., ja **Wesijako** (117), 350 jalk., Padasjoella laskevat wetensä länteenpäin Lammin ja Hauhon pitäjän läpi, josta **Šmolanselkä**, **Kyllinkoski** ja **Penttilänjalmi** fitten juokjuttawat weden **Mallasweteen**, josta taas wesi juoksee **Apiankoskea** ja (9 jalkaa korkeata) **Wakkikoskea** **Nautunselkään**, **Sääksmäen** ja **Alaan** pitäjän välillä. 4) **Pääjärwestä**, Lammin pitäjässä, ja 347 jalkaa korkeasta **Lopenjärwestä** yhdyvät vedet Janakkalassa, josta ne juoksewat Wanajan läpi, Hämeenlinnan ohitse, Hattulaan, jossa ne **Wierolan** ja **Lepaan** (Stjernsund) salmien

lautta laskevat **Wanajaweteen** (113) eli juureen **Säätsmäenjärween**, ja sitten **Routunselfään**. Siitä juoksee westi, saatuaan etelästäpäin, **Ukaan** ja **Urjalan** pitäjistä, **Isäwesiä**, **Kuoffalan** (9 jalkaa korkeata) koskea **Lempäälän** ja **Wesilahden** läpi (**Sorwanselfä**) **Pyhäjärween** **Pirkkalassa** **Turun** lääninä. 5) **Lohjan** pitäjästä **Uudenmaan** läänistä **Tammelan** (**Pyhäjärwen**) läpi juoksee **Loimijoki** **Turun** läänin. — b) **Päijänteen** **Isäwesiä** on tässä läänissä: 1) läntiset **Isäwedet** **Jämsänjärwi**, **Lummene**, **Wesijato**, josta **Urratoški** lähtee, ja 2) eteläiset, **Wesijärwi** **Wäälksenjokeneen**. **Päijänteen** kaakkois osasta juoksee **Kallisten** **koski** **Ustikalassa** **Ruotsalaiseen**, **Mikkelin** läänissä.

Hämeessä:

Hämeenlinna, ainoa kaupunki tässä läänissä ja lääninhalituksen istuin, kauniilla paikalla, lähellä wettä, **Hattelmaaharjun** juurella olewassa laaksossa; gymnaasi, ylä-alkeiskoulu; 3,170 asuk. Lähellä kaupunkia on muinan mainio **Hämeen linna** (**Kruununlinna**), nykyään oijennuslaitos miehenpuolille.

Linna, ijältänsä wanhimmaista lähin Suomessa, on **Birger Saarin** perustama (w. 1249). Lähelle sitä perustettiin kaupunki (wanha kaupunki) w. 1650 ja siirrettiin w. 1778 nykyiselle paikalle, **Saaren** puustellin tiluksille. — **Rautajärwi**, suuri lasitehdas **Urjalassa**. — **Jokioisten** aateliskartano, werkatehdas, rautapruuki ja wähäinen kone-paja, — **Forssa**, pumpulilantehdas, — **Wiksberg (Rifferä)**, kutoustehdas, — **Mustiala**, entinen tunintaankartano, nykyjältään maanviljelysopisto, **Tammelassa**. — **Rautakoski**, rautapruuki ja öljymyly, **Lopen** pitäjässä. — **Terwakoski**, paperitehdas, **Zanakkalassa**. — **Uusianpelto**, kylä ja markkinapaikka **Ustikalassa**, **Päijänteen** ja **Wesijärwen** välissä olewalla kannaksella, **Päijänteen** höyrylaimain satama. — **Rystelän** ja **Mäkelän** kylät, merkittiset nuija-sodasta (w. 1597), — **Wiern**, rautapruuki, — ja **Mylyoja**, öljymyly, **Padasjoella**. — **Juttila**, wähäinen werkatehdas **Hauholla**. — **Ewo**, metsä-opisto, — **Kosken** werkatehdas, **Lammin** pitäjässä. — **Mälkilä**, **Pelkaneellä**, sotatappelu w. 1713. — **Koskensaari**, rautapruuki, **Jämsässä**.

Satakunnassa: **Piukiala**, muinon tunintaankartano, **Kangasalla**; oli jonkun ajan (vuodesta 1581) kuningas **Cerifin XIV:n** lesken **Katarina Maunnuttaren**, joka kuoli siinä w. 1612. — **Satanpää**, **Messukylässä**, isomainen kartano, someliaalla paikkaa, wastapäätä **Tampere**ta. Sen maalla on useat **Tampereen** tehtaat rakennetut.

Katsoaus Suomenmaan historiaan.

Sadan vuoden paikoilla Kristuksen syntymästä mainitaan ensimmäisen historianassa Suomalaisia. Vasta Kristinoppi, joka tuotiin Suomeen w. 1157, saattoi tämän maan Euroopan muiden maiden yhteyteen. Maan vanhimmitse asujaimitse mainitaan **Juuteja, Jättejä, Jättiläisiä, Siidenkansaa**, joidenka nimet katoawat Suomalai-
sten tunkeutuessaa maahan. Ainoa muisto, joka on heistä maahan jäänyt, owat **hiiden kankaat ja jättiläisten haudat**. Sanaalla **hiisi** Suomalaiset vieläki merkitsewät pahunden olentoa.

Ensimmäinen aikakausi vuoteen 1157 j. K. s.

Keski-Aasian vuori-tienoot pidetään Suomalaisen kansakunnan kotimaana, josta se on hajaunut pohjais Aasian ja Euroopan alankomaihin. Samaa sukua olivat nuot kaupastansa ja rikkaudestansa kuuluisat **Permalaiset**, Wienan meren rannoilla. Heidän nimensä katoaa w. 1342 j. K. s., tultuansa silloin Wenäjän waltan alle. Suomessa asuwia suomalaisen sukukunnan lahjoja owat **Lappalaiset**, jotka sitä myöten kun maantutijelhyt leweni, pakotettiin poronensa pohjan perille, **Karjalaiset**, pohjais- ja itä-puolessa, **Sämsäläiset** etelä- ja länsi-puolessa, **Suomalaiset** lounais kulmassa ja **Rainulaiset** Pohjanmaan pohjais puolessa. Keskenänsä eivät olleet kiitossa, waan usein riidassa toinen toisensa sekä naapureinsa Ruotsalaisten ja Wenäläisten kanssa. Tieto heidän ikuwanhoista oloistansa, jonka runot paraiten owat meille jättäneet, ei ole suuri, mutta osottaa kuitenkin etteivät olleet waipuneena eläin-tapaiseen raakuuteen tahi törkkäin lihallisten himojen orjiksi, waan että heillä oli sekä halu ylempiin pyrintöihin kun myös kyky korkeempaan sivistykseen. Jumaluus oppinsa oli luonnon woimain (haltiain) palvelusta, jonkatalhden monelle wiisautensa tähden merkiksiille miehille, jotka johdattiwat Suomen kansaa ottamaan omin woimin ensimmäisiä askeleita raakuus-elämästä sivistyksen tielle, osotettiin jumalallinen kunnia.

Toinen aikakausi w. 1157—1323.

Kristinoppi perustetaan Suomessa ja kansallinen järjestys saa alkunsa.

Ruotsin kuningas **Cerikki 9:s**, pyhäksi kutsuttu, lähti w. 1157 sotaretkelle Suomeen kääntämään Suomalaisia pakanoita kristin-uskoon. Häntä seurasi Upsalan piispa **Henrikki**, joka tuli ensimmäiseksi kristinopin julistajaksi Suomessa. Hän nousi maalle lounais osassa, Suomalai-
sten maassa. Nämät yrittivät häntä wastustamaan, mutta voitettiin ja heidän tähtyi antaa kastaa itsensä.

Niin Suomen lounaisin osa tuli Ruotsalaisten valtaan, jotka perustivat Turun linnan. Oman maan rauhattomuudet estivät jonkun ojan Ruotsin kuninkaita jatkamasta kääntämys-tointo Suomessa sekä sen vallottamista. Tämä vähäinen kristillinen seurakunta oli häviämäisillään oman maanmiestensä vainoomisista, jotka tahtoivat warjella ja puolustaa uskoansa, vapauttansa ja isänmaatansa. Silloin nousi piispa **Tuomas** (w. 1209) kristillisen seurakunnan edusmieheksi Suomessa ja hän taifi hurskaalla innollansa ja waitutuksellaan ei ainoastaan ylläpitää seurakuntaa, vaan myös saataa sille monta uskolaista. — Toisen sotaretken Ruotsista Suomeen (w. 1249) teki tuo mahtawa ja woinakas jaarli Birgeri Maununpoika, Bjälbon herra, jonka tawallinen nimi oli **Birgeri Jaarli**. Nyt Hämäläiset voitettiin ja kastettiin ja samassa perustettiin Hämeenlinna. Näinä aikoina lienee Ruotsalaisia siirtolaisia asettunut pitkin Suomen lahden rantamaita (Uudellamaalla). — Kolmanen sotaretken Ruotsista johdatti waltiomarski **Torkel Knutinpöika** (w. 1293), jonka kautta kristin-oppi ja Ruotsin valta majotettiin Karjalaisten maahan, johon Wiipurin linna rakennettiin. — Wähitellen ja rauhallisemmalla tiellä leweni Ruotsin valta ja sen ohessa myös kristin-usko sydänmaihin ja pohjaisempiin paikkakuntiin. Ruotsalaisia siirtolaisia asettui etelä Pohjanmaan ranta- maille, johon **Korsholman** linna perustettiin. — Kristin-oppi ja Ruotsin valta teki Suomenmaan eri sukkunuat yhdeksi kansaksi.

Karjalaisten tultua Ruotsin vallan alle, syttyi heti kohta riita Ruotsin ja Wenäjän välillä, jota yhä kesti waihettelewalla onnella ja keskinäisillä ryöstöretkillä monet wuodet, siksi kun viimein tehtiin rauha Pähinäsaaressa (w. 1323), jossa Karjala jaettiin Ruotsin ja Wenäjän kesken. Näiden waltakuntain raja eli Skäfsälmen ja Wiipurin läänien raja pantiin käymään pitkin Rajajokea ja siitä Jäämerta kohti.

Kolmas aikakausi w. 1323—1528.

Kansallinen yhteys ja sisällinen hallitus järjestyy ja waurastuu, mutta monta maan ja kansan edistymiselle wahingollista wästuuta seuraa niistä häwityksistä, joita keskinäiset rauhattomuudet ja ulkonaiset sodat waituttawat.

Pakanallisilla esi-issillämme ei näy olleen warsinaista päällysmiestä. Surwon-wanhinten ja perheen-isäntien waltan-alaisina olivat he yhdistyneet pienempiin yhyyskuntiin: **kyläkuntiin**, **pitäjiin** ja **kyläkuntiin**, joiden yhteiset asiat ajettiin **keräisissä** (kansankokouksissa). Jotaki warsinaista lattia ei myöskään ollut. Sentähden tuotiin nyt Ruotsin laki ja se kansallinen järjestys, joka jo oli Ruotsissa ja siellä yhä enemmän wahwistui. Suomen waltotettu

kan^{sa} pääsi vähittäin nauttimaan niitä etuja ja oikeuksia, joita voitolle pääsnyt Ruotsin kan^{sa} jo ennen nautti, ja joiden turwis^{sa} jokainen sai olla ahdistamatta henkensä, kunniansa, vapautensa ja omaisuutensa puolesta. Jo Birgeri Saarli vahvisti maanrauhan, neljän rauha-lain säätämällä (koto-, nais-, kirkko- ja keräjä-rauhan) ja jota tämän lain rikkoⁱ (rauhavalan rikos), hänellä ei ollut koto valtakunnassa lain turvaa. W. 1293 mainitaan eräs luostari Turussa. W. 1300 muutti Suomen piispa Rantämäeltä (Maariasta) Turkuun, jonka kirkko silloin oli valmisna. W. 1324 määrättiin laakmanni Suomeen. W. 1335 säädettiin, ettei kenkään saanut olla orjana ei nimeksikään. W. 1347 rupee yhteinen l^öti pääsemään voimaansa. W. 1355 on Turun koulussa, jossa opettajana ennen oli ollut seurakunnan kirkkoherra, oma kouluttaja. W. 1362 myönnettiin Suomen laakmannille, papistolle ja 12:lle talonpoikaiselle miehelle oikeus olla kuningasta valitsemassa, josta fitte seurasi oikeus lähettää edusmiehiä Ruotsin valtiopäiville. W. 1407 asetettiin ylimmäinen oikeus, pitämään kuninkaan tuomiota, nimeltä **maanoikeus**, jonka joka vuosi, Juhannuksen aikana, piti kokouman Turussa; mutta tämä laitos hävisi waan kyllin pian. W. 1435 jaettiin Suomenmaa kahteen lakikuntaan: pohjais Suomen (luoteis osan) ja etelä Suomen (laakkois osan) lakikuntaan. Samaan aikaan harvaitaan myös maa tarkemmin jaetuksi kirkk^ol^uk^untiin. Alussa maksoivat Suomalaiset weronsa metsän eläinten nahoilla, sittemmin maan ja karjan annilla, mutta mainittuna aikana tehdään se muutos että wisⁱ hinta määrätään vero-kappaleille ja maksetaan rahassa. Samalla vahvistettiin verojen määrä ja k^äitⁱ lait^omat weron kiskomiset kiellettiin woudeista; mutta alinomaiset walitukset weron kiskomisesta ja uudistetut kiel^lot sitä vastaan osottawat, kuinka vähän näitä sääntöjä noudatettiin.

Samassa kun sisällinen järjesty^s vahvistun ja aukaisee tien korkeampaan siviilistykseen, rasittaa maata usein sota, joka oli enemmän tahi vähemmän hävittäväistä, mutta kuitenkin esteenä warallisuuden ja siviilistyk^sen tointumiselle ja lewenemiselle. W. 1285 asetettiin aatelinen ratsupalvelus eli maallinen r^äksⁱ. Siitä al^lain rupesti wanha Ruotsalainen kansakunnallinen a^letus, joka perusti kansalle yhteisen wapauden ja k^äitⁱille kansalaisille yhtäläiset oikeudet, myöntämään suurempaa waltaa muutamille erityisille perhekunnille. Näiden keskinäinen eripuraisuus synnytti monta sisällistä riitaa ja saattoi ulkomaan ruhtinoita kutsuttamaan maahan. Kun Margareta, joka oli Tanskan ja Norjan hallitsia, myös pääsi Ruotsin kuningattareksi (w. 1386), päätti hän yhdistää k^äitⁱ nämät kolme valtakuntaa ja sai sen myös toimeen valtiopäivillä R^älmarissa (w. 1397), jonkatähden sitä kutsuttiin **R^älmarin yhdistykseksi** eli **unioniksi**. Tätä

yhteyttä eivät kuitenkaan unioni-kuninkaat ymmärtäneet oikeudella ja kohtuudella wahvistaa, josta sentähden syntyi tyhmyttömyyttä heidän hallituksensa, joka oli omavaltainen ja tarjotti ainoastaan Tanskan etua. Syystä Ruotsalaiset sentähden kokiivat rikkaa yhteyden, josta taas syntyi sota Ruotsalaisten ja Tanskalai-
sten välillä. Tanskalaiset puoleltansa yllittivät myös Wenäläisiä ryhtäymään Suomeen. Näin nousi (w. 1473) **suuri Wenäläis sota**, joka raiwosi vuoteen 1504 ja uhkasi tehdä Suomen aiwan autiomaaksi. Merkittävä tapaus tämän sodan aikana on **Wiipurin pamaus** (w. 1495). Wenäläiset olivat piirittäneet Wiipuria ja wäkiry-
näköllä aikoneet hyökätä linnaan, jossa **Posse** oli päällismiehenä, mutta samalla lensi suuri joukko Wenäläisiä hirmuisella pamaus-
sella ilmaan. Rauhan päätettyä Wenäjän kansa rupesiwaat Tans-
kalaiset itse puoleltaan tekemään häwitys- ja ryöstö-retkiä Suomen rantamaille. Tanskaa wastusti Ruotsin puolesta **Stuuren suku**, joka luottausi talonpoikiin, mutta korkeasukuiset taas suosivat tuota
ulkomaalaista hallitusta, luullen sillä tawoin taitawansa juurentaa
valtaansa sekä tehdä talonpoikia orjiksensa. Tanskan kuningas
Kristian 2:nen päästyään myös Ruotsin kuninkaaksi (w. 1520),
päätti iäksi päiväksi masentaa wastustajansa Ruotsissa ja mesta-
utti sentähden suuren joukon ylhäisempiä Ruotsalaisia ja Suoma-
laisia. Nämät hirmutyöt waikuttivat siihen, että nuori **Gustaa**
Wasa onnistui wapauttaaman ensin Ruotsin maan ja sitte Suo-
menmaan Tanskalai-
sten rasituksesta (w. 1523). Tuo valtakuntain
yhteys hajosi myös siihen.

Ruotsin valta Suomessa tosin matkansaattoi, ettei Suomalais-
ten siwistys perustunut omituiselle kannalle, waan kaikki muodos-
tui muokalaisten mukaan; mutta tämä siwistyneemmän kansan yh-
teys aukaisi walistuksen tietä maamme kaukaisiin osiin, ja ne uudet
seurakunnalliset, waltioalliset ja yhteis-elämää koskewaiset laitokset
tulivat Suomalaisille rakkoiksi ja kalliiksi. Waikka alinomaiset so-
dat yhä häiritsewät, ahkeroittiin kuitenkin paljo maan ja kansan pa-
rantamiseksi ja siwistämiseksi. Maan sisemmät osat olivat sentään
wielä juuri kun erämaita; metsästäminen ja kalanpyyntö olivat
parahimmat elatuskeinot, kaupungeita oli harwasta (Turku, Raan-
tali, Rauma, Ulwila, Tammisaari, Porwoo, Wiipuri); kaupanteko
oli enimmästi Sakjalaisten Hansakaupunkein wallaessa. Kansaa oli
wähä; se asui hajalla, ja kun ei teitä ollut, esti se kansan keski-
näistä yhteyttä, joka taas waikutti opin ja walistuksen lewene-
mistä. Huolta pitäen siitä on monta miestä, jotka istuivat pis-
pan istumella Turussa, ansainneet itsellensä kiitollisen muiston.
Oppilaitoksia oli Turussa, Raumalla ja Wiipurissa, ja moni kor-
keampaa oppia haluawainen nuorukainen käwi ulkomaan opistoissa

oppimassa; Roomin paavi ja sen-aituinen katolinen kirkko, jonka palvelioina oppilaitokset olivat, eivät toki olleet kansan valistuksen ystäviä. Lutherin puhdistama uskonoppi, jota hän alkoi saarnata Saksanmaalla muutamia vuosia ennen kun Suomen viimeinen paavilainen piispa hukkui meren aaltoihin, ja jota vähä jälkeinpäin (w. 1525) **Pietari Särkilahhti** julisti Suomessa, walmisti Suomentti kansalle uuden tien siwistykseen edistymiselle.

Neljäs aikakausi w. 1528—1700.

Uskon-opin puhdistus aljetaan ja saadaan toimeen ja waltiollinen tila tulee paremmalle kannalle, josta seuraa uusi aika hallinnolle, lain-käytännölle, elin-keinoille ja opetus-toimelle j. n. e. Suomen kieli ylenee kirja- ja luku-kieleksi.

Gustaa 1. Hänen ensimmäinen ja tärkein hallitus-toimensa oli tuottaa Lutherin puhdistamaa uskonoppia waltakuntaan. Monet wastukset kohtasivat häntä, mutta innollansa ja wiisaudellansa voitti hän ne. **Martti Skytte** pääsi Suomen ensimmäiseksi lutherilaiseksi piispaksi (w. 1528). Kirkonmenoa toimitettiin ja Jumalan sanaa saarnattiin kansan omalla kielellä, eikä enää waan latinan kielellä. **Mikael Agrifola** rupesti kirjottamaan ja painattamaan suomenkielisiä kirjoja, joiden seassa myös oli uuden testamentin suomennoos (w. 1548). Hänen jälkiä astuiwat myös muut, niinkuin **Paawali Juusten** ja **Jaako Pietarinpoika Suomalainen**, ja niin ensimmäinen suomalainen kirjallisuus sai alkunsa. — Kuningas Gustaa harvosti maanwiljelyksen edistämistä sekä teollisuutta ja kaupankäyntiä, josta syntyi wireämpi wiljelyksen ja elinkeinoin toimi Suomenmaan kaukaisemmissaki osissa. Senaikuiset typerämieliset kauppa-toimet olivat toki sellaisia, että sulkiwat maalaisten kaupan määrättyihin kaupunkeihin ja estiwät kaupunkilaisia käymästä kauppaa muualla kun Ruotsin pääkaupungissa Tukholmassa; kaikki tämä esti maan hyötymistä. Turku oli ainoa Suomen kaupunki, joka sai käydä kauppaa ulkomailla. — Hallituksensa loppupuolella joutui Gustaa Waasa sotaan Wenäjän kanssa. Paitti niitä onnettomuuksia, joita sota tuotti, tuli nälkä- ja kato-wuodet, niin että maa Gustaan kuollessa (w. 1560) oli huonossa tilassa. Ilman sitä oli tyhymättömyys nousut siitä kun oltiin hankkeissa peräti häwittää Suomen kieli ja asettaa Ruotsin kieli sen sijaan.

Ruotsin ja Suomen kruunu oli julistettu perimöiseksi Waasan suvulle. Gustaa Waasa jätti jälkeensä monta lasta, mutta sopu ei säilynyt niiden seassa. Poikansa **Ceriffi 14:n** ja **Juha 3:n** sekä poikansa pojau **Sigismundin** hallitukset tuskin olivat sowliaat auttamaan maamme tilaa; ne waan saattoiwat sille enemmän murhetta ja lisäsiwät sen waiwoja. — Gustaan kuoltua pääsi wanhin

poikansa **Ceriffi** kuninkaaksi, mutta toinen poikansa **Juha** oli saanut yhden osan Suomen maata hallitaksensa. Juha asettui Turun linnaan, ja näyttää kun hänellä olisi aikomus ollut tehdä Suomenmaa itsenäiseksi valtakunnaksi. Mutta Turun linna sitte piiritettiin ja Juha otettiin vangiksi (w. 1563). Muutamia vuosia oltuaan vankeudessa päästettiin hän irti ja onnistui saamaan veljensä **Cerifin** valta-istuimelta syöstettyksi pois (w. 1568). — Päästyhänsä kuninkaaksi koetti Juha takasin tuottaa maahan paawilaista uskonoppia, joten hän saattoi monet hämmennykset valtakuntaansa. Turun piispa **Ceriffi Cerifinpoika**, joka muuten oli kunnollinen ja Suomen kansan valistusta harrastava mies, oli kuninkaalle siinä apulaisena. Tätä muutosta ruvettiin suuresti vastustamaan, ja aikomus ei menestynyt, eritoten kun Juhan nuorin, tehokas weli, **Kaarle** herttua, nousi Lutherin opin puolustajaksi. — Juhan kuoltua (w. 1592) tuli hallitus hänen pojallensa **Sigismundille**, joka oli mieltynyt paawin oppiin ja myös valittu Puolan kuninkaaksi. Kaarle herttua käsketti sentähden kokouksen Upsalaan (w. 1593), jossa Lutherin oppi wahvistettiin valtakunnan oikeaksi uskonopiksi. Sigismundin ollessa Puolanmaalla pääsi Kaarle herttua valtakunnan hoitajaksi. Hän kohteli ankaran kowasti korkeasukuisia, jotka olivat toimittaneet Sigismundin kuninkaaksi Puolaan, saadaksansa, hänen pois ollessa, suurempaa voimaa ja valtaa talonpoikain ylitse, jotka nyt liittäytyivät Kaarle herttuaan ja pitivät häntä itsensä ja uskonoppinsa puolustajana. Kaarle onnistui päästä pian voitolle Ruotsissa, mutta ei Suomessa, johon mahtava **Klaus Fleming** oli määrätty ylimmäiseksi käskynhaltiaksi ja täällä oli vastustajapuoluskunnan päämiehenä. Flemingin kovuus talonpoikia kohtaan nosti kapinan Pohjanmaalla, joka nuijasodan nimellä raiwosi siellä (w. 1596) ja lewesi muihinki maakuntiin. Talonpojat voitettiin ja rangaistiin kowasti. Fleming kuoli w. 1598 ja hänen sijaansa määrättiin **Arwid Stålarin**. Kaiken tämän aikana osotti Sigismundi yhä enemmän keltvottomuuttansa, ja Ruotsin jäädyt panivat hänen hallitus-wiralta pois (w. 1599). Ennen saman vuoden loppua voitti Kaarle Stålarin, ja samassa myös Sigismundin valta Suomessa raukesi.

Kaarle 9:s pääsi nyt kuninkaaksi. Kowasti hän kohteli laiskia vastustajiansa, mutta ymmärsi parantaa maan syviä haavoja. Kaikki yhteiskunnan siteet olivat katkeamaisillaan; laki ja oikeus olivat voimattomina. Talonpoikainen kansa oli wajonnut surkeaan kurjuuteen, jotawäki oli menetellyt mielivaltaisesti; aatelisto oli wallannut itselleen suuret wapaudet ja tahtoi pitää talonpoikia orjinansa. Kaarle järjести kaikki entiseen kuntoon ja toimitti monta hyödyllistä asiaa lyhyellä hallitus-ajallansa (+ 1611).

Samoin kuin Gustaa Waasa jaattoi toimeen uskonopin puhdistuksen seurakunnassa, niin tekivät poikansa Kaarle ja hänen poikansa jalo Gustaa 2:nen Adolf monta parannusta maan muissa kohdissa. Porwarisääty rupesti nousemaan arvoon. Monta kaupunkia, eritoten Pohjanmaan rannoilla, rakennettiin, vaikka niiltäki kiellettiin merikaupunkien oikeudet eli vapaus käydä kauppaa ulkomailla. W. 1619 annettiin asetus kaupunkien sijällisestä hallinnosta. 1617 vuoden waltiopäiwä-järjestys luettelee selwästi 4 waltaja: aatelis-, pappis-, porwari- ja talonpoikaissäädyt. Dikeuden parempaa hoitoa warten asetettiin Turun howi-oikeus (w. 1623). Yhteisestä opetuksesta pidettiin totista ja taitawaa huolta ja w. 1630 asetettiin Turun gymnaasi. Näissä waltakunnan sijällisissä asioissa oli Gustaalle apumiehenä uskollinen ystävänsä **Ulfel Olufsenstjerna**. Gustaa oli myös mainio sotaherra ja sotasankariensa joukossa oli monta suomalaista, niinkuin **Horni** ja **Stålhandste**. Sodat weiwät Gustaalta paljon aikaa. Wenäjän kansa lopetti hän sodan Stolbowan rauhassa (w. 1617), jossa Ruotsi sai Räkijalmen läänin ja Inferinmaan. W. 1630 meni Gustaa Saksan 30-wuotiseen sotaan auttamaan protestantteja ja puolustamaan heidän uskonsa wapautta ja woitti monesti, siksikin hän menetti henkensä Pützenin tappelussa (w. 1632).

Eyttärensä **Kristiina**, joka neronsa ja oppinsa puolesta oli erinomainen, tuli hänen jälestä hallitukseen. Suomenmaan hallitus oli w. 1637—1640 ja w. 1648—1650 uskottu kreimille **Pietari Braahelle**, joka palawalla rakkaudellaan ja wäsymättömällä toimehansaan maan hyötyä edistäisissä on ansainnut arwoollisen nimen ja ikuisen muiston. Hänen töidensä erinomaisin kaunistus oli Turun akatemian rakennus (w. 1640) ja koulujen asettaminen moneen kaupunkiin. Ahkerana apumiehenä mainituihinsa töissä oli Turun piispa **Jisak Rothowius**. Näiden miesten toimella tuli myös koko raamattu suomenkielisenä painosta (w. 1642). — Saksan sota kesti vieläki ja käytiin kunnialla siksikin Westfalin rauha (w. 1648) päätti sen, mutta maakunnalle, joka lähetti sinne paljo wäkeä ja rahaa, oli tämä voitettu kunnia kallis ja rasittawa. Hallituksen täytyi hankkiaksensa rahaa, panna kruunun tiloja pantiksi rikkaille ja korkeasukuisille, jotka taas tahtoivat käyttää tätä sopiwaa tilaa päästäkseen yhäkin kalliin maatilusten omistajiksi ja tuskin sallia talonpoikia wapaina tilusten nuorojina. Ilman sitä lahjotteli **Kristiina** koko pitäjiä kreimikunniksi ja wapaaherrakunniksi erinäisille ansioisille miehille. Waltakunnan werokantajat ja muut wirtamiehet nylkivät kansalta laittomia maksuja, ja tuomarit möiwät tuomio-istuimessa oikeuden sille, joka lupasi enemmän maksaa. Onneton oli se, joka uskalsi walittaa tällaista wäärhyttä, laki oli

voimaton häntä suojelemaan, eikä esivaallan omat lähettämät miehetkään voineet olla turvassa näiden mahtavain herrain väkival-
lasta. Alhaisemmat säädyt, joiden valtasääty-oikeus oli mitättö-
miin menemäisillään, valittivat kowasti waltiopäiwillä, sekä Kris-
tiinan hallituksen aikana, että myös hänen hallituksesta luowuttuaan
(w. 1654), kun orpanansa Kaarle 10:nes Gustaa tuli kunin-
kaaksi. — Hänen lyhyt hallitusajansa (w. 1654—1660) kului woi-
tollisia sotia käydessä, jonka wuoksi ei hänellä ollut aikaa sisällisen
hallituksen huolenpitoon. Alhaisemmat säädyt yhä waativat lahjaksi
annettuja maatiluksia takasin, mutta siitä ei tullut mitään. Tämän
asian kiwaimpia puolustajia oli myös professori, sittemmin Turun
piispa, Juha Terzerus, joka waitutti paljon hywää Suomen kansan
walistukseksi. Oman woiton ppyhtäwäiset waltaherrat elimät omin
walloin Kaarle 11:nen ollessa alaikäisenä (w:teen 1672), jolloin
he, tydyttääksensä raha- ja loisto-himojansa, myös alttiiksi antoivat
waltakunnan kunnian ja arwon.

Kun Kaarle 11:s itse oli ottanut hallituksen ohjat käsiinsä,
päätti hän täyhellä tobellä parantaa waltakunnan monet puutteet.
Lahjotettuina maiden takasin ottaminen, joka oli wälttämättömästi
tarpeellinen, päätettiin waltiopäiwillä (w. 1680) ja pantiin toimeen
jäälimättä, toisinaan ehkä liikanaisella kowuudella. Tästä lisään-
tyivät waltakunnan tulot, jotka Kaarle käytti sen hyödyksi. Monta
muuta asiaa asetti hän paremmalle kannalle, joista mainittakoon
sotawäen ruotujako-laitos (w. 1682), joka meillä on perustuksena
ruotu-sotawäen asettamiseen. Meidän aikuinen, wieläki woimassa
olewa kirkkolaki, wirsikirja ja katekismiin selitykset toimitettiin näinä
aikoina. Kauppaa ja elatuskeinoja autettiin monella esivaallan sään-
nöllä, mutta senaikuiset wapaan kaupan ja liikkeen mietteet olivat
wieläki niin typerät, että nämät tuskin mitäkään waituttivat.
Muutamia kaupungeita päätettiin myös häwitettäväksi, jotta saa-
taisiin toisia parempaan kuntoon. Tämä päätös ei kuitenkaan tullut
toimeen. — Kaarle 11:nen viimeiset hallitus-wuodet, 1695, 96 ja
97 olivat kauheat nälkä- ja kuolin-wuodet, jotka toppoimat suuren
osan Suomen wäestöä. — Kaarle kuoli w. 1697 ja kuninkaaksi
tuli poikansa Kaarle 12:s.

Kateliston ja waltaherrain wiha Terzerusta vastaan saattoi hä-
nen piispan wiralta pois (w. 1664), ja Turun piispaaksi walittiin
Gezelius, vanhempi, ja hänen perästä poikansa Gezelius, nuo-
rempi. Nämät miehet pitivät huolta hyödyllisten tietoin ja wa-
listuksen lewittämisestä, jotta tämä aikakausi Suomen historiaassa
kutsutaanki Gezelien aikakaudeksi. Lufutaito, joka oli ollut eri-
tyisten ja ylhäisten ahteroittawana, rupesti lewiämään alhaisempiin
säätyihin. Kansassa heräsi luvun halu, ja Gezelien toimella saa-

tiin oppikirjoja. Nämät olivat sangen tarpeellisia, sillä pimeys ja taika-usko olivat suuresti vallassa. Yleisesti harjotettiin noituksista ja taikauksta, ja epäluulo näistä synnytti wainoomista ja karkumista, wieläpä kuoleman rangaistustaki monelle, jota luultiin lumojaksi ja noidaksi. Mutta ajatusten wapautta koettivat nämätki siwistysten puolustajat sentään kytkeä liian ohtaalle.

Wiides aikakausi, w. 1700—1809.

Kuningas **Kaarle 12:nen** koko hallituksen aikana on sotaa: Suomesa on sen nimi iso wiha. Sodalla ohdisti yhtä aikaa Tanska, Puola ja Wenäjä (w. 1700), mutta Kaarle pakotti pian Tanskan rauhaan ja voitti samana vuonna Wenäläiset sota-tappelussa Marwan feuduilla (w. 1700). Sitten Kaarle kääntyi Puolaa kohti ja tahtoi syöstä sen kuunkaan walta-istuimelta. Siinä tuumassa ylläpintaisesti kiwastellen onnistui hän wiimein (w. 1706) päästä sen perille, mutta jätti waarallisimman wastustajansa tsaari **Pietariin**, sillä aikaa oleskelemaan omin päinsä, joka ei toimetonna ollutkaan. Pietari walloitti sillä aikaa Inferinmaan, rupesti perustamaan uutta pääkaupunkia Wenäjälle (Pietarin kaupunki) ja teki sotaretkiä Suomeenki. Puolanmaasta lähti Kaarle wihdoin häntä vastaan, mutta voitettiin Pultawan tappelussa (w. 1709). Sitten Wenäläiset käiwät täyhellä todella Suomen kimppuun, ja tappelu pidettiin **Napuen** kylässä Sfontyrön pitäjässä (w. 1714) ja meritappelu Hankoniemen edustalla, joiden jälestä Wenäläiset waltasivat koko Suomenmaan, ja pitivät sen myös wallasjansa, siksi kun wiimein rauha tehtiin Undesakaupungissa (w. 1721), joka päätti tämän pitkällisen wihan. Paitfi muita maita menetti Ruotsi kaakkois osan Suomenmaata ja sen kaupungit: Wiipurin, Kätkijälmen ja Sortawalan. Kaarle 12:s ei enää elänyt; hän ammuttiin w. 1718 piirittäisjansa Fredrikshallin kaupunkia Norjassa, ja hallitus annettiin hänen sisarellensa **Ulrika Eleonoralle**, joka w. 1720 jätti sen puolisojensa **Fredrik 1:selle**.

Suomenmaa oli surkeassa tilassa, koko yhteiskunnallinen järjestys oli hajoanut. Kokonaisen ihmis-ijän oli se ollut onnettomuuden wallasassa, ja nyt kaswawa sukupolwi sai tepastella hankkiojensa itjellensä keinoja tullaiksensa toimeen ja aikaan. Työ oli kowa, mutta onnistui kuitenkin. — Aikaa Kaarle 12:nen kuolemasta w. 1718 wuoteen 1772 asti kutsutaan **wapaus-aikakaudeksi**, sentähden että kuninkaan walta, joka ennen oli rajaton ja saattoi kansalle tyhmyättömyyttä, nyt monin puolin kytkettyä, muuttui tyhjäksi nimeksi ja warjon wertaiseksi. Tämä aikakausi, jona kuninkaat **Fredrik 1:n** (w. 1720—1751) ja **Adolf Fredrik** (w. 1751—1771) pitivät hallitusta, on merkillinen siitä, että todella ohferoittiin sijalli-

sen tilan parantamista maan viljelemisellä, teollisuudella ja kaupalla, waikka mietteet, miten se paraiten saataisiin toimeen, olivat erilaatuisia. Hyödyllisiä kasveja ruvettiin kaswattamaan, uusia tehtaita rakennettiin, kaupankäyntiä kehoitettiin laajemmilla wapaussilla, joten myös monille kaupungeille suotiin merikaupungin-oikeus (w. 1765). Meidän vielä woimassa olewa keskuus- ja rikos-lakikirja toimitettiin myös näinä aikoina (w. 1734). Maalle ja kansalle wahingollinen oli kuitenkin se eripuraisuus, joka erotti waltamiehet kahteen eriseuraan, nimeltä **hatut** ja **lafit**, jotka ainoastaan funinkaan wallan vähentämisesä wetiwät yhtä köyhtä. Wäliin oli heistä toinen wallan päällä, wäliin toinen. Hattujen lahkokunta hritti muiden waltakuntain kansa tehdyillä liitoilla wastustaa Wenäjän kaswawaa waltaa ja niin saawuttaa waltakunnalle entistä arwoansa. Lakien lahkokunta jätti sikkensa kaikki tuumat ulkonaisesta loistesta ja tahtoi, wahwistaaksensa rauhaa, ruweta liittoon Wenäjän kansa ja niin tarwoin rauhasa antaa maan sisälistä edistymistä. Kun hattujen lahkokunta oli witoon päällä, päätti se ruweta sotaan Wenäjää wastaan (w. 1741). Tätä sota on kutsuttu **Lappeenrannan sodaksi**, sen wuoksi että ensimmäinen tappelu tapahtui Lappeenrannalla, jossa Wenäläiset woittiwat. Ruotsalaisien sotajoukko ei todella hrittänyt wastustamaan, waan pakeni yhdestä paikasta toiseen ja sen täytyi wihdoin Helsingissä antautua wihoillille ja jättää koko Suomenmaa Wenäläisten waltaan (w. 1742). Wenäläiset aikoivat siitä tehdä omawaltaisen waltakunnan, mutta tehdyssä rauhasa (w. 1743) sai Ruotsi takasin melkein kaiken maan, paitti sitä osaa, joka on Rymijoen itäpuolella, joka yhdistettiin Wenäjän kansa (wanha Suomi). Tämän ajan perästä pidettiin suurempaa huolta säilyneitten maiden waurastumisesta ja wiljelemisestä, sillä itäänkun takasin woittaaoksensa menetetyn osan maata, mutta oltiin yhä niin erimieliset neuwoista, joilla se saataisiin menezymään, että mitä edellisillä waltiopäiwillä päätettiin, se kumottiin sen jälkeisillä, josta tuli monta haittaa. -- Sillä aikaa oli aatelisto peräti riitaunut toisten säätyin kansa, joten muutos hallitus-muodossa tuli mahdolliseksi ja lahkokuntain eripuraisuudet lopetettawaksi, jotka muutoin olisimat saattaneet waltakunnan perikatoon.

Nicolas Fredrikin kuoleman jälkeen tuli hänen poikansa **Gustaa 3:s** kuninkaaksi. Kapinan nostamalla kumosi hän (w. 1772) entisen hallitus-muodon. Uusi hallitus-muoto tehtiin elokuun 21 päivänä, joka samoin kuin yhdistys- ja wakuutuskirja, joka säätettiin helmik. 21 p. ja huhtik. 3 p. w. 1789 ja joka vielä enemmän enenti kuninkaan waltaa, vieläki owat Suomenmaan peruskakina. Gustaan ensimmäiset hallituswuodet olivat sangen hyödylliset. Ho-

wioikeus toimitettiin Waasaan ja Suomenmaa jaettiin 6:teen läänin (w. 1775). Uusia lakikuntia, tuomarikuntia ja pitäjiä syntyi vanhain jakamalla. Tunnustus-kidutus oikeuksista heitettiin pois. Uusia kaupunkia perustettiin ja kaupunkien pormarit saivat maksutuksen ettei mitään kauppa ja elatuskeinoa annettaisi kenellekään yksinomaiseksi etuoikeudeksi, vaan että kaikilla näissä hankkeissa pitäisi olla samat edut. Tästä kauppa ja elinkeinot pian voimistuiwat. Näinä aikoina wiinanpoltto-asetuksat jo rupešiwat turmiota tuottamaan. Kuningas Gustaa rakasti ja edistyi tieteitä ja ihanne-taiteita ja niiden harjottajia, jonkatähden hänen hallituksensa aikana alkoi uusi aikakausi Ruotsin kirjallisuuden historiassa, jossa moni suomalainenki sai ansaitun sianja, niinkuin kreivi **Creutz**, **Choraeus**. — Wenäjän sotiesä Turkkia vastaan, armeli Gustaa tilan sorweliaaksi ottaaksensa takasin menetetyt maakunnat ja julisti sodan Wenäjää vastaan (w. 1788). Dnni alussa näytti olewan Gustaan puolella, mutta muutamit aatelis-upseerit, jotka wihasiwat Gustaata sentähden että hän oli katkaisut lahkokuntain wahingollisen wallan, tekivät keskenänsä liiton häntä vastaan ja ylyttiwät sotamiehiäki tottelemattomuuteen. Sitä kutsutaan **Unjalan liitoksi**. Se esti Gustaata ryntäymästä Wenäjän päälle. Sotaa kesti vielä kaksi vuotta waihettelewaisella onnella, ja monta kowaa tappelua tapahtui. Rauha tehtiin Wärrölässä (w. 1790), jossa rajat määrättiin entiselleen. Kaksi vuotta sittemmin joutui Gustaa kawalan pistuoli-ampuman uhriksi (w. 1792), johon ylimysten wiha oli syynä. Kuningas tuli hänen poikansa Gustaa 4:s **Adolfi**. Suomenmaa yhä waurastui maallisesä ja hengellisesä edistymisesä. — Kun apu oli ollut tarpeessa maalle ja kansalle, jotka ison wiinan aikana olivat joutuneet hunningoille, niin ruwettiin tarffaamaan maan omituista laatua ja sen luonnollisia waroja kuin myös harjottamaan luonnon tutkintoa ja kansallis-taloutta. Yliopiston opettajat **Pietari Ralm**, **Gadd**, **Samuel Chydenius**, **Browallius**, **Mennander** ja **Gadolin** sekä kirkkoherra **Andreas Chydenius** olivat näiden isänmaan-mielisten hanketten edusmiehinä. Suomenmaan historiaa ruwettiin myös tuttimaan, jonka puolesta professorit **Scarin**, **Billmarf** ja **Porthan** owat mainittawat. **Calonius**, **Franzen** ja **Tengström** olivat myös samaan aikaan Suomenmaalle kunniaksi ja iloksi.

Gustaa Adolfin kiinteä wiha Ranskan keisariin **Napoleoniin**, joka omin päinjä tahtoi asettaa lakeja koko Euroopalle, saattoi hänen sotaan Wenäjän keisarin **Aleksanderi** 1:sen kansa, joka silloin oli Napoleonin kansa liitoissa. Wenäläiset tuliwat kaakkois rajan yli (helmik. 21 p. w. 1808), kreivi **Burghöwden** päälyshmiehenä. Suomen sotawäki kokoontui Hämeenlinnaan, jossa tämän sotajoukon

wanha päällismies Alexander aikoi tappelun ruweta, estääksensä wi-
hollista tunkeumasta edemmäksi maahan, mutta ylimmäiseksi päälli-
köksi määrätty kreivi Klingspor tuli juuri silloin sinne, eikä tahto-
nut sotia, waan wetähyi takasin Pohjanmaalle, aina Ouluun asti.
Venäläiset rupestiwat sil'aitaa piirittämään Swartholman ja Wia-
porin linnoja, jotka joutuivat heidän täsiinsä (maalisk. 18 p. ja
toukok. 3 p.). Pohjaisella Pohjanmaalla Suomen sotawäki wihdoin
rupesti Venäläisiä vastustamaan ja voitti heidät monessa tappe-
lusssa, Siikajoella (huhtik. 18 p.), Adlercreutz päällismiehenä;
Nuwolashdella (huhtik. 27 p.), Adlercreutz ja kreivi Cronstedt
päällismiehenä, ja Pulkkilassa (toukok. 2 p.), Sandels päällis-
miehenä. Venäläisten täytyi paeta. Kuotsalaiset koettiwat nousta
maalle monesta paikasta rantaa, mutta yrittäksensä ei menestynyt,
samoin meritappelu, jotka kesänä olivat lounais rannalla, eiwät
waikuttaneet tähän sotaan yleisesti mitäkään. Tärkeämpi oli se
tappelu, jonka Adlercreutz voitti Lapuan Jossassa kylässä (heinäk.
14 p.), ja jonka jälestä Venäläiset wetähsiwät Alawundelle, jossa
he taas voitettiin (elok. 17 p.) ja sitten ahdistettiin Tampereelle.
Mutta Wlastow voitti Karstulassa (elok. 21 p.) Heandtin joh-
dattaman vähäisen joukon Suomen sotawäkää, ja sentähden täytyi
pää-sotajoukonki wetäytyä takasin. Venäläisten pää-voima, joka
oli saanut Kamenskin päällismieheksensä, ajoi takaa ja Kuonan
sillalla Kuortaneella nousi werinen tappelu (syysk. 1 p.) Voitta-
mattomana wetähyi Adlercreutz Salmeen, jossa Suomalaiset tosin
voittiwat Venäläiset (syysk. 2 p.), mutta kuitenkin täytyi heidän
paeta. Sentähden täytyi myös sen osan Suomen sotawäkää, joka
oli taistellut ja woittanut wihoillisen eteläisessä osassa Pohjanmaata,
wetähtä pohjaiseen päin. Syysk. 14 p. tapahtui Drawaisissa kowa
14 tunnin tappelu, jossa Venäläiset wihdoin voittiwat. Vielä
nousi werinen tappelu Wirtasillalla Jisalmessa (lokak. 27 p.), jossa
se nerokas Sandels, joka koko kesän oli vastustellut Venäläisiä
Kuopion feuduilla, voitti Tutschkoffin, mutta kuitenkin täytyi we-
täytyä takasin. Talwi tuli ja samassa päättyi sota. Wälirauha
tehtiin (marrask. 19 p.) Oskijoen kylässä, jolen Suomen sotawäen
täytyi lähteä pois Suomenmaasta ja jättää sen Venäläisten valtaan.
Venäläiset tunkeusiwat sitten Ahwenamaalle, jossa se uljas Döbeli
lauan teli vastarintaa, ja sen anastettua, kowan talwen avulla,
Kulneffin johdattamalla Ahwenameren yli Kuotsinmaahan. Sa-
maan aikaan kulki toinen joukko Venäläisiä, Barclay de Tolly
päällismiehenä, jäätä myöten Merenturkun yli Kuotsiin, ja yht'-
aikaa pakotti Schuwaloff Gripenbergin, joka oli Suomen sotawäen
päämiehenä Torniossa, antaumaan Kalix-joen feudulla (maalisk.
25 p. w. 1809). Sotaa pitkitettiin laiken kesän, mitään erino-

maista toimeen saamatta, ja Ruotsin tähtyi Saminan kaupungissa tehdyssä rauhassa (syysk. 17 p. w. 1809) antaa koko Suomenmaa Venäjälle.

Ruudes aikakausi, w. 1809 järestä.

Suomenmaa Venäjän wallan alla.

Keisari Aleksanderi 1, Suomenmaan uusi hallitsia, kutsui Suomen säädyn waltiopäiwille Borwoohon (maalisk. 25 p:stä heinäk. 19 p:ään w. 1809). Näillä waltiopäiwillä wahwisti keisari maan uskonopin ja peruskait. Säädyn keskusteliwat asioita, jotka tämän uuden tilan suhteen oliwat Suomenmaalle wälttämättömät ja saatansa esityksensä walmiiksi wahwistettiin ne ja pantiin wähtäin toimeen. Aleksanderi 1:sen (+ w. 1825) ja Nikolain (+ w. 1855) sekä Aleksanderi 2:sen hallituksen aikana on monta hyödyttämäistä tointa pidetty maan nykyisissä tarpeissa, joista myös säädyn saivat keskustella waltiopäiwillä w. 1863 ja 1867.

Ruijasodan jälkeen koetti Ruotsin hallitus yhä enemmän ruotsintaa Suomenmaata ja sen asukkaista ja eritoten Turun Akatemian rakentamisen jälkeen alkoi kaikki muuttua ruotsalaiselle kannelle. Jokaisen Suomalaisen tähtyi, luopuen äitinsä kielestä, oppia ruotsin kieltä, jos mieli päästäksensä korkeampiin wirkoihin tahi saadaksensa jonkunlaista suurempaa oppia. Ruotsin kieli oli myös tullut wivalliseksi kieleksi, ja sillä kielellä tuomittiin asioita, jotka koskiwat Suomalaiusten henkeä, kunniaa, wapautta ja omaisuutta. Kuitenki jäilhi suomen kieli talonpoikaissessa kansassa ja kaikki hankkeet sen tukahuttamiseksi raukeniwat. Wähitellen rupefi tämä kieli nousemaan piilostansa. Uusi ala sen käyttämiseen ja wilelemiseen ilmaantui sillä tarwalla, että suomeksi käännettiin nykyinen woimassa olewa lakikirja, waltiopäiwä-päätökset ja esiwallan asetukset. Moni rupefi myös tutkimaan Suomen kieltä ja Suomalaiusten muinais-aikuisia lauluja, ja viimein Porthan herätti kansallisuuden tunteet ja saattoi myös halun pitämään niistä huolta. Kun ne siteet, jotka wuosisatoina oliwat yhdistäneet Suomen, Ruotsiin, katkaistiin on Suomalaiusten into ja harrastus yhä enemmän kääntynyt Suomen kieleen, kansan muinaisaikeihin ja sen tulewaiseen kansallisuuteen, eikä nämät ahkeroimiset ole turhaan menneet.

Skandinawian Niemimaa.

Tämä niemimaa, jonka ympärillä on pohjaissessa Jäämeri, lännessä Pohjanmeri, lounassa Skagerrack, Kattegat ja Juutirauma, idässä Itämeri, Uwenameri ja Pohjanlahti, yhtyy koi-

liesjä Wenäjänmaahan. — Siinä on kaksi yhteisen kuninkaan hallittavaa, mutta muuten eri kuningaskuntaa: Ruotsi, itäinen, ja Norja, läntinen osa.

Ruotsin ja Norjan, samoin kuin Tanskanki vanhimmat tarinat alkavat **Oden** nimisestä miehestä, joka **Ufarineen** sanotaan noin 100 w. ennen Krist. asettuneen Ruotsiin, Mälarin pohjaiselle rannalle. Se jumaluusoppi, jonka Oden saattoi voimaansa, kiihotti kansaa kaiken elämänsä antaumaan sotiin ja taisteluihin, sillä ainoastansa jodaksa kaatuneet pääsivät Walhallaan Odenin asuntoihin. Vuosijatoja kului ennenkun etelä Euroopassa mitään tiettiin asukkaista pohjaisissa maissa, joissa monta pikku-kuningasta hallitsi ja usein olivat keskinäisissä riidoissa. Noin w. 800 j. Kr. alkoi yksi heistä valloittaa toisten maita, jotka tätä paheksuen pakenivat etemmään uusia asunto-paikkoja. Tästä alkoi ruot etelä ja länsi Euroopassa suuresti peljätty **wiikingi-retket**, joilla kaupungeja poltettiin ja viljamaita hävitettiin. Saadakseen perin-juurin rauhaa näistä retkeiliäin käynnistä, päätettiin ruweta kääntämään pohjais-maiden asukkaita kristin-oppiin. Kristin-uskon ensimmäinen apostoli Ruotsissa oli **Ansgarin** (w. 829) ja hänen jälkeensä tuli sitte toisia lähetyssaarnaajia. Paganat tekivät pitkällistä ja kestäväää vastusta.

Ruotsissa oli **Olawi Sylikuningas** ensimmäinen, joka (w. 1000) antoi laskaa itsensä kristin-uskoon; mutta riita paganain ja kristin-opin tunnustajain välillä kesti vielä kauvan aikaa. Tähän riitaan tuli vielä toinenki. Ruotsissa oli, näet, kaksi pääkansaa: **Swealaiset** keski osassa ja **Gööttiläiset** etelässä, jotka keskenänsä taistelivat etuisuudesta, joka taistelu päättyi molempain sukukuntain ystävällisellä yhdistymisellä **Birger Jaarlin** suwusta lähtewäin **Folkunga**-kuningasten hallituksessa (1250 vuoden jälkeen).

Ruotsi tuli nyt likempään yhteyteen ulkomaan kansa, mutta se waikutti taas, että vanha kansakuntais-asetus, joka omisti kansalle itsenäisen hallinnon, rupefi myöntämään erithisille perheille suurempaa valtaa. Näiden perhekuntain välille nosti katens keskinäisiä riitoja, jolla aikaa **Margareta**, joka silloin Tanskaa ja Norjaa hallitsi, kutsuttiin myöskin hallitsiaksi Ruotsiin. Hän päätti yhdistää nämät kolme heimo-kansaa ja pani päätöksensä toimeen waltiopäiwillä **Kalmarin** kaupungissa (1397), josta tämä yhdistys sanotaan **Kalmarin yhdistyksellä** (unionilla). Jälkeiset unioni-kuninkaat eivät kuitenkaan hymmärtäneet oikeudella ja kohtuudella näitä kolmea kansaa kohten wahwistaa tätä yhteyttä, waan tahtoivat pitää Tanskalaista hallitsijana kansana. Ruotsin kansan oikeuden puolustajaita mainittakoon **Engelbrekt Engelbrektinpoika** ja **Sturen** suku. Kun wihdoin kuningas **Kristian 2:n**en hirmutöillä ja we-

rituomioilla (Lutholman werilöyhy 1520) koki ituisesti murtaa Ruotsalaisien vastusta, niin nousi **Gustaa Waasa** häntä vastaan ja onnistui vapauttaa Ruotsinmaan. Yhdistys hajosi; Ruotsalaiset ottivat vapauttajansa **Gustaa Waasan** kuninkaaksensa ja tekivät valta-istuimen hänen suvulensa perimöiseksi.

Gustaa 1 oli voimallinen kuningas, ja semmoisen tarwitsi Ruotsin sen-aikainen tila. Hänen etewin toimensa oli Lutherin puhdistaman uskon-opin tuottaminen valtakuntaan. Hänen poikansa leskinäinen epä-sopu uhkasi estää kansallisen voiman edistymistä ja vielä takasin tuoda paawin opin, mutta **Gustaan** nuorin poika **Kaarle 9:s** asetti jälleen leskinäisen järjestyksen. Hänen poikansa ja jälkeisensä, tuon suuren **Gustaa 2 Adolfin** aikana (1611—1632) menivät Ruotsalaiset protestanttilaisten puolustajiksi Saksaan, jossa **Gustaa**, suuria uro-töitä tehtyään, sai kuolemansa Lützenin sotatantareella (1632). Hänen jalomielisiä tekojansa jatkoivat hänen koulusja harjaantuneet miehet, ja Ruotsi tuli etewimpäin Europan valtakuntain joukkoon. Tämän kunnion saavuttaminen oli suuresti hinduttanut maata ja kansaa, mutta woimia saatiin taaskin kuningas **Kaarle 11:n** aikana. Hänen jälkeisensä **Kaarle 12:s** ei ollut oikein älykäs urholisuudessaan ja siitä seurasi Venäjän voitto **Pultawassa** (1709) Ruotsin häviöksi. Hänen itsepäinen menettelemisensä valtakunnan asioissa osotti, kuinka maallinen kuninkaan rajaton valta oli, jonkatähden se lopetettiin ja niin kutsuttu **wapaus aikakausi** alkoi (1718—1772), jona kuitenkin waltaherrain välillä oli leskinäisiä riitoja. Tämä aikakausi on kuitenkin muistettava siitä että silloin todella ahkeroittiin keinollisuuden ja sisällisen tilan parantamisesta. **Gustaa 3:mas** (1771—1792) lopetti vapaus-ajan ja sen ohessa sen sisällisen tilan, joka uhkasi häwiättää valtakunnan itsenäisyyttä. **Gustaa 3:n** hallitus oli myöskin hyvä taidetten ja tiedetten edistämiseksi. Hänen poikansa **Gustaa 4:s Adolf** saattoi yksipintaisuutensa tähden Ruotsinmaan häviönsä partaalle ja häneltä otettiin hallitus pois (1809). Vuonna 1819 kuoli **Waasan** suku ja valta-istuimelle otettiin ranskalainen kenraali **Bernadotte**, joka kuninkaana nimitettiin **Kaarle 14:s Juha**. Siitä asti on Ruotsi pitkällisellä rauhalli suuresti edistynyt sisällisissä woimissaan.

Norjassa yhdisti **Sarald Raunotukka** (w. 829) ne monet, laaksoissa olemat, pienet valtakunnat. Rowain sotain perästä onnistui **Olawi Trygwenpoika** ja **Olawi pyhä** wahwistaa kristin-opin valtakuntaan (1030). Siitä seurasi heti säweämmät tawat. Werisiä leskinäisiä taisteluita hallituksesta kesti kuitenkin, jotka estivät sisällistä waurastumista. Vanhan, Odenistä alkuperäisen kuningas-suvun kuoltua pääsi Tanskan prinsessa **Margareta** hallitsiaksi

ja hän koki yhdistää pohjaisia maita Kalmarin yhdistyksen kautta. Sen hajottua, pysyi Norja yhdistettynä Tanskanmaan kansa ja joutui pian kyllä Tanskan ala-valtakunnaksi 1814 vuoteen asti, jolloin Norja yhdistettiin Ruotsinmaan kansa itsenäiseksi valtakunnaksi. Sitten on se kansallissivistyksessä ja sisällisissä voimissaan edistynyt.

a) Ruotsin kuningaskunta.

8,002 n. pen.; 4,020,000 asuk., 502 n. pen. alalla.

On ylehenjä vuorista maata. Köli kulkee pitkin Norjan rajaa ja lykkää monta siwuhaaraa tänne. Suurempia tasankoja on harvassa. Wirtoja on paljo, jotka juoksevat poikki maan, varsinki pohjaista osasta Pohjanlahteen. Raimetuista wedenjuoksuista mainittakoon Göötin-kanava, joka Slätbaken-nimisestä Itämeren lahdesta (lähellä Söderköpingin kaupunkia) kulkee Wetterin pitkänsokeaan järveen ja siitä Wenerin isoon järveen, josta Göötin joki juoksee Kattegatiin. Ilman-ala on tavallisesti kylmä, ilma puhdas ja raitis. Maanlaatu on enimmäkseen rautafekaista ja kiivistä hietamaata. Wiljawaa maata on waan paikoin. Maanwiljelys (ruis, ohra, laura, niyu) on pää-elatuskeino ja sato on isompi kuin wuotiset tarpeet. Wiljawimmat maat ovat Upsalan, Itägöötin ja Skånen-tasangot. Metalleista on raudan saalis runsahin, sitä lähin wasken, ja niiden kaiminen on toinen elatus-keino. Metjän-tuotetten valmistaminen, karjanhoito ja kalastaminen (lohi, silakka) ovat muutamain paikoin aiwan tärkeät elatus-keinot, enimmäkseen pohjaiss puoleessa, jossa myöski (Helsinglannissa ja Angermanlannissa) pellawan wiljeleminen ja liinan kutominen ovat suuresta arwosta. Swäl-tor-nimisessä hedelmättömässä seudussa, Wenerin etelä puolella kudotaan paljon kankaita, mutta muut kansan elatuskeinot ovat vähemmästä arwosta. Tehtaista ovat rauta- ja werka-tehtaat etewimmät. Kotimaan ja ulkomaan kauppa on wireä; höyrylaivasto on sangen arwoisa ja usioita rautateitä on ruwettu tekemään. Rauta ja puukalut ovat etewimmät wientitarat. Kansan yhteisestä sivistämisestä ja oppineittenki tieteel-lisestä sivistämisestä pidetään suurta huolta. Uskonoppi on ewankelis-lutherilainen. Hallitusmuoto on peruslaillinen yhti-

waltainen, kahdella waltiopäiwä-huoneella. Waltakunta jakaupi kolmeen maakuntaan: 1) **Sweanmaa**, keskimmäinen oja, hywin metsäwää, ja josja owat waltakunnan parahimmat wuorikaimannot, 2) **Göötinmaa**, etelä-oja, lauhkeammalla ilmanalalla ja toisia oja wiljamampi, 3) **Norrlandi**, pohjainen oja, laaja, kylmä ja hedelmätön, täynnä metsiä, wuoria, kankaita, joita ja järwiä; mutta hallituksen juhteen on maa jaettu 25:teen maakerran lääniin.

Sweanmaa. **Tukholma**, ihanalla paikalla Mälari-järven juoksulla Itämereen, waltakunnan pääkaupunki, kuninkaan ja pää-hallintokuntain asunto, howi-oikeus, monet akatemiat ja muita tieteen ja taiteen oppilaitoksia; suuri tehdas- ja kaupantiehe; 125 t. — **Upsala**, talsaisella paikalla Gylis-joen warrella, yliopisto, waltakunnan arkkipispa, 9 t. — **Westerås**, Mälarin rannalla, käypi kauppa Tukholmassa, ja moin kun muutti Mälarin rannalla olewat kaupungit, 5 t. — **Sala**, hedelmällisellä tasangolla, 4 t. Lähellä on waltakunnan suurin hopiafaiwanto. — **Gesle**, Pohjanlahden rannalla, monta tehdasta, melkoinen puukalun kauppa, 12 t. — **Salu**, lähellä Dal-jokea, 5 t. Lähellä on waltakunnan suurin waskifaiwanto. — **Örebro**, Sjelmari-järven itäisellä kumalla, wiraä tiehe, 8 t. — **Karlstad**, Klar-joen suulla Weneriin, käypi kauppa (enimmiten Gööteporissa) Wermlannin raudalla ja puukaluilla, 5 t. — **Estilistuna**, Mälarin eteläisellä rannalla, kuusi rautatehtaita, 5 t.

Göötinmaa. **Norrköping**, Motala-joen suulla Brå-lahteen, waltakunnan suurimpia kaupunteja, monta suurta tehdas-laitosta (weran, pumputikankaan), lauea kauppa, 22 t. — **Jönköping**, Wetterin eteläpäässä, howioikeus, melkoinen tulitikon kauppa, 9 t. — **Kalmar**, Kalmarin salmen rannalla, puukalun kauppa, 9 t. — **Karlskrona**, Itämeren rannalla, linnotettu, sotafaiwaston asento, hywä kauppa, 16 t. — **Ystad**, Itämeren rannalla, ylitseulku Saksanmaalle, hywäkauppa, 6 t. — **Lund**, wanha kaupunki, Skånen tasangolla, yliopisto, 9 t. — **Göötepori**, Göötinjoen suulla, waltakunnan toinen kaupunki, isoja tehtaita, lauea kauppa, 42 t. — **Marstrand**, wäjäinen kaupunki saarella Kattegatisssa, ynnä **Karlstenin** luja linna. — **Wenersborg**, Göötinjoen niskalla Weneristä (Trollhätan pudoke ja kanawa), käypi kauppa Gööteporissa ja Wermlannissa, 4 t. — **Borås**, **Swätor** (nälfäsendut) nimisessä hedelmättömässä paikkakunnassa, jonka asukkaat harjottawat melkoista kudontaa ja saawat koko waltakunnassa löyhä talosta taloon kauppaamassa käsi-alojaan, 3 t. — Itämeren saaret: **Slanti** ja **Gottlanti**, kalkki-rikkaat. — **Wibby** Gottlannissa, wanha kaupunki kauniilla muinais-jäännöksillä, pitää weliä hywää kauppa, 6 t.

Norrlanti. **Sernöfand**, saarella Ångermanjoen suulla, hyvä puukalun kauppa, 3 t. Näillä tienoilla viljellään runjaasti pellavaa, harjotetaan vehruuta ja luidontaa. — **Sundswall**, wireä liife, 5 t. — **Ilumo**, samannimisen joen suulla, käypi kauppaa enimmäiten Tukholmassa, niinkuin pohjaistemmatki kaupungit, lohella, korjan- ja metsäntuotteilla, 2 t.

Amerikaassa Länsi-Indian saaristossa on Ruotsilla **Barthelemi**-niminen pieni saari ($\frac{1}{3}$ n. pen., 3 t. asuk.), jossa saadaan hyvää pumpulia.

b) **Norjan kuningaskunta,**

5,799 n. pen., $1\frac{1}{2}$ milj. asuk., 259 n. pen. alalla.

Pittänjoikea vuorimaa pitkin Jäämeren ja Pohjanmeren rantaa Skager-Nadiin asti. Pohjaissimmästä **Nordfyn** niemestä kulkee vuorenselänne **Köli**-, **Dovre**- ja **Lange-fjeld** nimisenä eteläisimpään **Vindesnäs**-niemeen. Pitkin läntistä ja pohjaista rantaa on lauea saaristo, ja merenlahdet (vuonot) pistävät hyvälle maihin. Ilman-ala on sijemmissä osissa kylmä, ranta-maisja jangen lauhkea. Maa on kivistä, jonka vuoksi maanviljelys on vaikeaa; siispa ei jaada eloakaan tarpeeksi. Kalastaminen (turška, silli, jei, y. m.) on pää-elatuskeinona, sitä lähin metjänviljelys ja vuorityö (rauta, vaskei, hopea). Pohjaissessa osassa on karjanhoito ja metsästäminen (haahka) erinomaisin elatuskeino, mutta muut kanjan elatuskeinot ovat vähäiset. Tehdasliife ja muu teollisuus alkamaisillaan, kauppa sita vastaan suuresta armosta (kala erinomaisinta wientitawaraa). Uskonoppi on lutherilainen. Kanjan siivistymistä edistetään uutterasti. Hallitusmuoto on yksiwaltainen, mutta ijo-käräjillä (storting) rajotettuna. Hallitusta pitää, kuninkaan poisja ollessa, wara-kuningas tahi waltion wallanpitäjä waltaneuwoiston kansja. Wuonnon suhteen jakaupi waltakunta kolmeen osaan: **Söndenfjeld**, **Dovre**stä eteläänpäin ja **Langefjeld**istä itään, tajaissin ja hedelmällisin oja koko maassa; **Westenfjeld** **Langefjeld**istä länteenpäin ja **Nordenfjeld**, **Dovre**stä pohjaseenpäin, täynnä wuoria hyvälle pistämien wuonoin välissä, joita pitkin kuljetaan, kun ei käy maanteitä tekeminen. Hallituksen suhteen on waltakunta jaettu 19 amtiin, joita amtimiehet hallitjewat.

= **Kristiania**, samannimisen nuonon rannalla, valtakunnan pääkaupunki ja hallituksen asuntopaikka, yliopisto, raudan ja laudan kauppa, 40 t. — **Drammen**, Drammen-joen suulla Kristianian nuonoon, iso puunkalun kauppa, 10 t. — **Kongsberg**, Louven-joen varrella, isoja hopeakavantoja, 4 t. — **Kristiansand**, merikulun suhteen sopivalla paikalla, 10 t. — **Stawanger**, Bukne-nuonon rannalla, iso silin kauppa, 12 t. — **Bergen**, meren-lahden rannalla, suurin kauppa-kaupunki (kaloja), 26 t. — **Trondhjem**, nuonon rannalla, kaupitsee kaloja ja vaskea (kaakkoa päin olevasta **Nörås**-nimisestä vuorikaupungista), 16 t. — **Hammerfest**, pohjaisin kaupunki koko maan päällä, saarella Alten-nuonossa, jonka etelä rannalla on maan pohjaisin pelonviljelys. — **Saaria**: **Lofoddin**-saaret, joissa on parhaimpia kalasaaliita maan päällä ja myös harjoitetaan metsästämistä. **Moskönäs**-saaresta etelään päin on **Mal-wirta** niminen, vaarallinen merenvirta. — Pohjaisimmalla **Magerö**-saarella on Europan pohjaisin niemi, **Nordkap** (Pohjan niemi).

Tanskan kuningaskunta.

696 n. pen.; 1,600,000 asuk., 2,300 n. pen. alalla.

Pittukuningasten hävittämiseksi perusti **wanha Gorm** (843—936) Tanskan yksivallan, ja silloin jo rakennettiin Tanskan niemimaan eteläisessä osassa **Dannevirke** varjelukseksi Saksalaisia (roja: **Eider-joki**) ja kristillisyyttä vastaan, joka kuitenkin suuren **Knutin** aikana tuli yleiseen valtaan (noin w. 1000). Jonkun aikaa oli valtio wahvistumaisillaan, jolloin Tanskalaiset lewittiwät valtaansa Itämeren etelärantamaille, mutta sitten taas häviämistä päin. Näiden vaihteten perästä tahtoi kuningatar **Margareta** Kalmarin yhdistyksellä yhdistää pohjais-maiden heimo-kansat. Ruotsin erottua yhdistyksestä, seurasi kova kansallis-wiha Tanskalaisen ja Ruotsalaisten välillä, josta nousi monet hävittämiset sodat. Tämä wiha on wasta nyh-aikoina lauhunut. Tanskalaisia on toinenki seikka huolettanut, nimittäin heidän tilansa Saksan herttuakuntaa **Holsteinia** kohtaan, joka myös on ollut Tanskanmaan kanssa yhdistettyä. Tämä kiista ratkaistiin nyhyään (1864) siten, että ei ainoastansa **Holsteini**, waan myös osittain Saksalaisilta osittain Tanskalaisilta astuttu **Sleswig** eli etelä-puoli Tanskan niemimaata meni hukkaan Tanskalta Saksalle. Wiwan wähän on Tanska waiikutannut suuriin mailman tapauksiin, mutta on kuitenkin kaswattanut monta mainio-miestä, joista mainittakoon tähteintutkia **Ludwig Brahe**, runoilia **Dehlsensläger**, kumanweistäjä **Thordwaldsen**.

Pohjais-wiikingit löhswät w. 861 jalk. Krist. Islannin saaren, joka sitten parhaasta päästä sai asukkaita Norjasta. Islanti oli

pohjaistansain vanhin siivistys-maa. Täällä esikeli **Samund Frode**, joka on kirjottanut vanhoja jumaluus-taruja, **Snorre Sturlepoika**, jonka *Heimskringla* on alkulähteenä pohjaistansain vanhimpaan historiaan, ja tuo oppinut mies **Saxo Grammaticus**.

Nykyinen Tanskan kuningaskunta, jota ympäröittää lännessä Pohjanmeri, pohjaissessa Skager-Rad, idässä Kattegat, josta Limwuono pistää syväälle maahan, Suutinrauma ja Itämeri, yhtyy etelässä Sakjanmaahan (Konge-joki on lounais rajana). Tähän kuuluu: Tanskan saaret: Seelanti, Fyen, Laalanti, Falsster, Langelanti, Arrö, Bornholm j. n. e., ja pohjaiss-puoli Tanskan niemimaata eli Suutinmaan herttuakunta. Maa on tasaista, paitfi mataloita töyränneitä. Maanlaatu on enimmäkseen sängen-wiljamaa; ilmanala lauhkea, ja pellot hyvin kaswawia. Karjanhoito on hywällä kannalla; kalansaalis (silli) runsas. Metalleista ja muista kiwikunnan aineista on ylipään puute. Teollisuus ja tehdasliike on huononlainen. Kaupalle on tämä maa sopiwa ja kauppaliike on myöskin melkoinen; erinomaisempia wientitawaroita on elo, woi, juustot, liha, eläimet ja silli. Uskonoppi on lutherilainen. Kansan-opetus ja tieteelliset oppilaitokset owat hywässä hoidossa. Hallitusmuoto on rajoitettu yksiwaltainen.

Tähän waltakuntaan kuuluu myös: 1) Islannin (Jäämaan) saari (1870 n. pen., 67,000 asuk.), täynnä korkeita wuoria, joissa on monta tulivuortaki (Hella, Krabla), ja kuumia lähteitä (esim. Geiser), ja 2) Fär-saaret, 25 metjätöntä saarta (25 n. pen., 9,000 asuk.), kaakkoa päin Islannista. Ilmanala on näissä saarissa kowa; pellonwiljelys waikkea ja wähäinen; lammasten hoito, kalastaminen ja metjästäminen (haahka) on pää-elatuskeinona, willa-kudelmat siihen lisätfi.

Seelanti. Köpenhamina, Suutinrauman rannalla, waltakunnan pääkaupunki ja hallituksen asunto, yliopisto, waltakunnan suurin tehdas- ja kauppa-kaupunki, 155 t. — **Selsingör**, Suutinrauman soukimalla paikalla ($\frac{1}{2}$ penik.), 8 t. — Tässä piti ennen kaikkein ohitse kulkewain laiwain, joita vuonna 1856 oli 20,532, matkaa tullia. — **Suutinmaa.** Alborg, Limwuonon rannalla, tehtaita (nahka) ja kauppa (eloa ja silliä), 10 t. — **Handers**, Kattegatista lähtewän wuonon rannalla, hanskatehtaita, hywä kauppa, 9 t. — **Fredericia**, Wähä-Beltin rannalla, linnotettu, 6 t.

Maita ulkomailla (7 t. asuk.). Amerikassa: osa Grönlantia ja muutamia Länsi-Indian pieniä saaria (Virginia- eli Neitsy-saaret).

Tanskan niemimaan etelä-osa eli Sleswigin herttuakunta (167 n. pen., 410 t. asuk., osiksi Tanskalaisia, osiksi Saksalaisia) Eider-jokeen asti ja Saksanmaahan kuuluvaiset herttuakunnat Holstein ja Lauenburg (174 n. pen., 600 t. asuk.), jotka maat nyhyään (1864) Tanskan-maalta otettiin pois, eivät vielä ole saaneet säännöllistä hallitusta, vaan hallinto on määrätty väliaikaisille hoidon-pitäjille. — (Sleswigissä) Flensburg, armoisa kauppa kaupunki Itämeren lahden rannalla; hallinnon asunto-paikka, 20 t. — (Holsteiniössä) Kiel, Eider-jokesta Itämereen kulkewan kanavan rannalla, yliopisto, wireä kauppu, maan-hallituksen asunto-paikka, 18 t. — Altona, Elbe-wirran rannalla, lauea kauppalikke, 46 t.

Suuren Britannian kuningaskunta.

5,697 n. pen., 29½ milj. asuk., 5,180 n. pen. alalla.

Tämä valtakunta on yksi Europan viidestä ijo-waltioista. Maita on sillä jokaisessa maa-osassa (207,930 n. pen. ja 175 milj. asukasta), mutta tässä puhutaan vaan itse emämaasta. Siihen kuuluu: 1) Britannia, Europan suurin saari, jonka eteläinen osa on Englannin kuningaskunta ja pohjainen osa Skottlannin kuningaskunta, ja 2) Irlannin kuningaskunta, myöskin suuri saari. Näiden molempain saarten ympärillä on idässä Pohjanmeri, pohjaisessa ja lännessä Atlantinmeri ja etelässä Englannin Kanaali, ja niiden välissä Irlannin-meri ja sen molemmat suut, Pohjan-kanaali pohjaisessa ja Brjön kanaali etelässä.

Historian vanhimmissa ajoilla, noin 2,500 w. sitten, olivat Britannian saaret tunnetut tina-saarten nimellä, josta Fenicialaiset kävivät tinaa tuomassa. Tutummat tulivat ne sitte, kun Roomalaiset rupeivät tänne valtaansa lewittämään (w. 55 ennen Kr. ja wallottivatki melkein koko Englannin (noin 100 jälk. Kr.). Sitte kun Roomalaiset jättivät maan (410 j. Kr.) ja Piktit ja Skottilaiset Skottlannista rupeivat ahdistamaan Brittiläisiä, kutsuivat nämät viimeksi mainitut avuksensa Anglit ja Saksit luoteis Saksasta (449). Nämät wallottivat sittemmin, kowin taisteltua Brittiläisten kanssa, melkein koko Englannin ja asettivat seitsemän waltioa (heptarkia) ja ottivat kristin-opin. Nämät seitsemän waltioa yhdistettiin yhdeksi waltakunnaksi (w. 827), jolle kuningas Alfred suuri (w. 900) toimitti säädyllisyyttä, woimaa ja

arwoa. Englantiin oli pohjais-wiifingeillä hävittämisen halu ja Tanskalaiset valloittivatki Englannin, mutta muutamana ajan kulu-
tua (w. 1066) taas valloiti sen eräs pohjais-Ranskassa asuva
normannilainen herttua **Wilhelm Valloittaja**. Tästä tuli suuri
muutos maan sisälliseen tilaan, sillä nämät uudet voittajat anas-
tivat itselleen suuret oikeudet ja suuren osan maata, mutta vanhan
kansan vapaus, tawat ja kieli uhattiin hävittää. Nämät hallitsi-
alta nyt suositut ihoiset suvut närkästyivät sittemmin kuningasten
omavaltaisista yrittämisistä, jonkatähden he nostivat kapinan ja
(w. 1215) waateivat itselleen **magna charta** nimisen vapauskir-
jan. Wähitellen jäivät myös kaupunkien ja kreivikuntain valitse-
mat edusmiehet sian parlamenttissa (valtiokokouksessa) (w. 1283)
ja hankkivat wähitellen itselleen laajemmat vapaudet ja oikeudet.
Tähän aikaan syttyi sota Englannin ja Ranskan välillä, joka kesti,
waikka aika ajoin lakannunna, päälle 100 vuoden. Sillä aikaa
uhattiin Ranskan maata peräti valloittaa, mutta **Orleansin-neitsyen**
ilmi tulua (w. 1428) kääntyi sota toiselle kannalle ja Englanti
hävisi vielä vanhat voitto-maansa Ranskassa. Senjälkeen oli
Englannissa sijällinen rauhattomuus, julmia ja werisiä pahantekoja
ja kovat koetukset, jotka kaikki saattoivat suuret muutokset maan
sisälliselle tilalle, siten että loppupuolella 1400:n aikakaudesta York-
ja Lancaster-suvut (eli valkoinen ja punainen ruusu) riitelivät
kenellä olisi parempi oikeus hallitukseen, ja 1500-luvun alkupuolella
oli riitaa, joka on mainittava katolilaisten julmuudesta pro-
testanttilaisia vastaan. Protestanttilaisuus jäi kuitenkin sillä wä-
lin ja pääsi voitolle kuningatar **Elisabetin** hallituksen aikana
(1558—1603), jolloin perustettiin Englannin tulewainen suuruus
siten että meri-sotawoima hankittiin, teollisuus wirkistyi, kauppa
laajeni ja sen ensimmäiset ulkomaiset voitto-maat voitettiin. Myöskin
päädettiin täydellisesti tuo jo w. 1172 aljettu Ranskan valloitus,
joka saavi sitä ennen oli jaettu monkeen waltakuntaan. — Tähän
aikaan eli suuri runoilija **Shakespeare**.

Wuonna 838 perustui Skottlannin waltakunta. Tämän wal-
takunnan kansa oli Englanti käynyt monta sotaa mutta nyt Eli-
sabetin kuoleman jälkeen tuli Skottlannissa hallitsewa **Stuartin-**
suku myöskin Englannin walta-istuimelle, jonka kautta näiden wal-
takuntain yhdistys valmistettiin. Stuartit tahtoivat riistää kan-
salta heidän voitettut vapautensa ja oikeutensa ja itsellensä anastaa
rajattoman waltan. Se nostatti tyhmyttömhyttä ja jaattoi wi-
doin kuningas **Raarle 1:sen** mestaus-pölkylle (w. 1649), jolloin
waltakunta julistettiin tasawallaksi. Tällä aikaa edisti tasawaltan
protektori (suojelija) **Oliwier Cromwell** kauppaa ja meri-kulua.
Kuningaswalta tosin uudistettiin (w. 1660) ja Stuartit kutsuttiin

taikaisin, mutta heidän, kansan vapautta vastaan tarkottavaiset pyrintönsä saattoivat heidät karkotetuksi (w. 1688). Dranien prinsfi **Wilhelm** tuli valta-istuimelle. Riidan-alaiset oikeudet hallitsian ja kansan välillä määrättiin nyt tyhstemmin ja se vaikutti sekä uskonnollista että valtiollista vapautta, joka on tuottanut ihmis-hengelle vapaan ja moni-puolisen vaurastumisen. Britannian valtakunta on sittemmin saavuttanut senkaltaisen voiman ja armon, joka sille on tuottanut ratkaisewan mahdavaisuuden tärkeimmisä mailman-tapauksissa. Rikkaan ja kielvollisen kirjallisuutensa kautta on se vaikuttanut ihmiskunnassa. Paljon on Britannian kansa edistänyt kristillishyden ja Europalaisen sivistyksen lewenemistä kaukaisillekin maille, ja misä waan Englannin siirtolaisia on asettunut, ovat he sielläki pyhneet suurenlaisissa hyrityksissä. — Tosin kyllä Englanti häwisi suuren osan maata pohjais-Amerikassa, jossa Yhdys-waltakunnat (w. 1783) pääsivät vapaiksi, mutta maan häwio palkittiin pian kyllä niillä alusmaille, joita sitte voitettiin Indian läntisellä niemimaalla, joka sittemmin wähitellen on joutunut Englannin wallan alle, ja Australiassa, jonka useimmat saaret löyttiin Englantilaisilta matkustajilta (Cookin matkustus 1768—1779). Englanti on saavuttanut toisen vielä mahdavamman voiton laajalla kaupallansa ja teollisuudellansa. Englannissa ensin höyrykoneet asetettiin tehtaisiin (w. 1760) ja sitte kun Amerikalainen **Fulton** (w. 1807) rakensi ensimmäisen höyry-laiwan, on täällä paljon höyrylaimoja ja höyrywainuja rakennettu. Höyryn käyttämisellä käntin-woimana on nyky-ajan teollisuus ja kauppa-linke niin suurenlaisesti edistynyt.

Niihin jotiin, jotka 17-sata-wuosiluwun lopulla, ja 18:n alussa (1815:teen asti) ahdistiwat Europaa ja joita sanotaan Ranskan wallankumous-jodiksi, otti Englanti wahwan osan ja taisteli wäfewästi Napoleonin kaikkivaltaisuutta vastaan. Niiden monien mullkausten alla, joita sitten tapahtui 1815 wuoden jälkeen, jota aikaa syystä on kutsuttu waltakumousten aikakaudeksi, on rauhallisuus wallinnut Britannian waltakunnassa, waikka sielläki suuria ja mahdavia astoita ja muutoksia on ollut hankeissa ja tullut toimeenki. Ainoastaan Irlannissa on aika ajoin lewottomuuksia nousut, jonka köyhä, laiska ja taidoton kansa ei juuri syhyttömästäkään kauna katkeraa mieltä Englantia vastaan, toimoen sen yhteydestä pääsewänsä. — Lain armosa pitäminen on Englannin kansassa silmiin-pistäwä ominaisuus, joka sen on monesta harhanksesta woiwuttanut.

Paitti läntistä **Wales** (luc Wehls) nimistä osaa, joka on wuorissa, on Englanti kaunis tasamaa. Joet ovat pieniä,

mutta välkeät purjehtimiselle ja sentähden tärkeä-arvoiset. Eteläinen osa Skotlantia on aavaa, mutta pohjainen osa on yläntö-maata (Skotlannin yläntö-maat). Irlannissa on vuorotellen matalaisia vuoria ja töyränneitä, joita, laitumia ja peltoja. Ilmanala on lauha, ilma kostea ja sateet runsaat; Irlannissa on maa koko vuoden viheriäinen. Peltoa viljellään suurella taidolla, mutta elo (enimmiten niisu), vaikka kyllä runsas, ei ulotu paljolle väestölle. Nälänhätä ei ole outo Irlannissa, varsinki huonoina peruna-vuosina. Karjanhoidosta ja eläin-lajin parantamisesta pidetään suurta huolta. Metalleista ja muista kivilunnon aineista mainittakoon kivihiilet, rauta ja tina. Taidollisuuden, tehtaitten (varsinki pumpuliteht.) ja kaupan suhteen voittavat Britannialaiset kaikki muut kansakunnat. Wientitawaroita on enemiten kivihiilet ja tehdas-kalu; tuontitawara enemiten raaka-aineet tehtaisiin. Liike maassa on tuike wilkas, sillä kanawia ja rautateitä on paljon, joita kuljetaan höyrylaivoilla ja höyrywaunuilla. Tieteet ja taiteet ovat hyvällä kannalla, mutta kansan sivistyttäminen on huononpuolinen, ja moninpuolin on täällä viheliäisin köyhyys ja suurin rikkaus rinnakkain; huonoin on tila Irlannissa. Pieni uskonoppi on reformerattu, Irlannissa katolinen. Hallitus on ykswaltainen, ynnä parlamentin (ylä- ja ala-huoneen) kanssa.

Englanti (20½ milj. asuk.). **Lontoo**, Thames-wirran (Themsen) rannalla, waltakunnan pääkaupunki, ja hallituksen asuinpaikka, suurin ja arwoisin tehdas- ja kauppa-kaupunki koko maan päällä, 2 yliopistoa, 3 milj. asuk. Erinomaisista teoksista mainittakoon **tunneli**, kairwettu tie Thames-wirran alitse. — **Greenwich** (Grinitsch), suuri sairashuone ja suuri tähtitorni, 76 t. — **Dower**, Ranaalin soukimman (7 pen.) kohdan rannalla, ylikulku Ranskan maalle. Meren-alainen sähkölennätin. — **Brighton**, (Breitn), Ranaalin rannalla, Englannin kauniin kaupunki, 78 t. — **Portsmouth**, Ranaalin rannalla, laivaston pää-asento, 95 t. — **Plymouth**, Ranaalin rannalla, sotalaivaston satama, lauea kauppa, 63 t. — **Bristol**, lähellä Sewern-wirran suuta Bristol-kanaaliiin, 3:mas kauppa-kaupunki, 154 t. — **Liverpool**, Irlanninmeren rannalla, 2:n kauppa-kaupunki, 444 t. — **Newcastle** (Niukästi), Pohjanmeren rannalla, kivihiili-riikkaassa seudussa, iso kauppa, 110 t. — **Hull**, Humber (Umber)-joen suulla, lauea kauppa, 99 t. — **Leeds** (Lids), isoja wilatehtaita, 207 t. — **Manchester**, suurimmat pumpulitehtaat, 340 t. — **Sheffield**, rauta- ja teräs-teh-

taita, 185 t. — **Birmingham** (Börmingäm), paraat metallitehtaat, 296 t. — **Worcester**, (Därstr), Severn-wirran rannalla, isoja postiini-tehtaita. — **Oxford**, Thames-wirran rannalla, yliopisto. — **Cambridge**, (Kämbritsch), yli-opisto. — **Saaria: Wight** (Weit), kaunis saari Kanaalissa. — **Scilly-saaret**, Iounaisen niemen kohdalla. **Anglesea** (Ängelsi), Irlanninmeressä, johon mannermaasta menee pohjaiselle rakettu rautasilta, jota kulkewat höyrywaunut ja jonka alitse laivat purjehtiwat. — **Man**, samassa meressä.

Skottlanti (3½ milj. asuk.) **Edinburgh**, Forth-nimisen merenlahden rannalla, pääkaupunki, yli-opisto, monta tehdasta, laimea kauppa, 168 t. — **New-Aberdeen** (Nju Äberdin), Pohjanmeren rannalla, werka- ja liina-tehtaita, hywä kauppa, yliopisto, 74 t. — **Glasgow**, (Gläsgo), lähellä ihanan Clyde (Kleid)-joen suuta Pohjankanaaliin, yliopisto, isoja pumpulitehtaita, kauppa, 395 t. — **Zuwerness**, yläkömaiden pääpaikka. — **Saaria: Hebridit, Orkney- ja Shetlannin-saaret**, kylmät ja hedelmättömät, joiden ympärillä on myrskyninen ja karinen meri; siinä ja vesilintuin pyhynti on pää-elatuskeino.

Irlanti (5½ milj. asuk.). **Dublin**, Irlanninmeren rannalla, pääkaup., teht., kauppa, 250 t. — **Belfast**, Pohjankanaalin rannalla, liinan kudonta, kauppa, 119. — **Ymeria**, Shannon-(Schännen-) wirran suulla, arwoisa kauppa, 45 t. — **Corf**, etelärannalla, 2:n kauppakaupunki (karja-kauppa, jonka tähden sitä kutsutaan waltakunnan teurashuoneeksi), 79 t.

Britannian waltakunnan alus-maat ulko-mailla. Euroopassa (165 t. as.) **Helgolanti**, pieni saari Pohjanmeressä. — **Norrmannin-saaret** lähellä Ranskanmaan rantaa. — **Gibraltar**, kaupunki ja luja linna, Välimeren suun rannalla. — **Malta**, ja muutamia pienempiä saaria mainitussa meressä, Siciliasta etelään päin. — **Afriaassa** (138 milj. asuk.): suurin osa Indian läntistä niemimaata, **Ceilonin-saari** ja **Songkongin-saari**, Kiinan etelä-rannan edustalla j. m. — **Afrikassa** (1 milj. asuk.): alus-maita läntisellä rannalla ja Kap-maa (eteläinen osa) ja muutamia saaria Atlantin- ja Indian-meressä. — **Amerikassa** (4½ milj. asuk.): suuria maita Pohjais-Amerikan pohjaissa osassa, ensin osa Länsi-Indian saaria (**Jamaita** isoin), osa **Guhanaa**, Etelä-Amerikassa. — **Australiassa** (1½ milj. asuk.): alus-maita Uudessa Hollannissa ja monia muita pienimpiä saaria.

Alamaiden kuningaskunta.

641 n. pen.; 3,668,000 asuk., 5,727 n. pen. alalla.

Tätä waltakuntaa kutsutaan myöskin **Hollanniksi**, josta maa on yhdenmuotoista, metjätöntä ja alhaista tasamaata Pohjan-

meren ja Sen lahtien Dollartin ja Zuider-Seen eteläpuolella. Sen läpi juoksee Rheini-wirta (juuhaarat: Yssel, Wanha-Rheini, Leek ja Waal) ja Maas, joka yhtyy Waaliin ja sitte kutsutaan Merwe, sekä Schelde. Sen rajoilla on idässä Saksan-maa (Preussi), etelässä Belgia. Ranta-maa on niin alhais-ta, että nousuwesti tulisi maahan, jos ei luonnon-tekemät hieta-harjut ja sitä vastaan tehdyt padot ja kanavat sitä estäisi. Ilmanala on lauhkea, ilma sumuinen ja kostea; maa newaista, mutta on monella kanawalla kuiwattu ja saatu heinäwikkii niituiikki (pohjaisessa) ja wiljawikkii pelloikkii (etelässä). Eloa ei kuitenkaan tule tarpeeksi. Karjanhoito on erinomainen ja sarswikarja oivallinen. Pellawanwiljelys, sillin- (Shetlannin saarissa) ja walaskalan-ppynti (Jäämeressä), samoin kukkien-kaswatus owat suuresta arwosta. Teollisuus ja tehtaas owat erinomaisia. Kauppa on hywin lauea, ja kauppalat owat karjan-anti (woi, juusto), tehdaskalu (pellawa-, pumpuli- ja silkki-kankaat, paperi) ja uudis-asuntojen (koloniain)-tuotteet (maukket, kahwe, sokeri j. m.). Puhetielenä on ala-saksa. Pää-uskonto on re-formerattu. Kansan-siwistyttyäminen on hywällä kannalla, samoin korkeampi oppi ja ihanne-taidot. Kuninkaan valta on rajotettu pääjäätykunnilla. Erillään pää-maasta, etelään päin, on herttuakunta Luxemburg, joka kuuluu Saksanmaahan, wuorimaa, huono pellonwiljelys, karjanhoito ja wuorikaimanto (rauta) melkoinen.

= **Amsterdam**, Zuider-See-lahden rannalla, paras kaupunki, Europan 3:mas kauppa-kaupunki, 267 t. — **Saarlem**, isoja liinan walkaistuselaitoksia, sukka-kauppa, 29 t. — **Leyden**, wanhan-Rheinin rannalla, willakaupan ja werkatehtaitten pää-paikka, yliopisto, 38 t. **Haag**, kuninkaan asunto, 85 t. — **Rotterdam**, Merwen rannalla, waltakunnan 2:n kauppa-kaupunki, 113 t. — **Dordrecht**, saarella Merwessä; täällä valmistetaan Hollannin tukaatit. — **Utrecht**, wanhan-Rheinin rannalla, yliopisto, silkki-, willa- ja sokeri-tehtaita, 57 t. — Saaria Merwen ja niiden muiden wirtain suulla kutsutaan **Zeelandiikki**. — **Maastricht**, Maas-joen rannalla, Saksanmaahan kuuluwassa Limburg-nimisessä herttuakunnassa, luja linna, 28 t. — Lähellä on tawattoman suuria kiwen-louhoskia, jossa on kunnallisia kiwettyimiä (kiwikkii kowenneita kaluja).

Maita ulkomaalla (18 milj. asuk.). Aasiassa: **Jawan-saari**,

jossa on kaupunki **Batavia**, osia **Sumatra**-, **Borneo**-, **Celebes**- ja **Krytti**-saarista j. m. — Afrikassa: uudis-asunnoita **Ylä-Guinean** ranta-maalla. — Amerikassa: muutamia vähistä **Antilleista** (**St Martin**, **Gustache**, **Kuraçao** j. m.) ja **Surinam** (osa Guyanaa Etelä-Amerikassa).

Belgian kuningaskunta.

537 n. pen. ; 4,840,000 asuk. 9,015 n. pen. alalla.

Tämän rajoilla on luoteessa Pohjanmeri, pohjaissa Alamaat, idässä Preussin maakunnat ja lounassa Ranskanmaa. Enin osa on alhaista tasamaata; **Maas**- ja **Schelde**-joet juoksevat läpitse. Ilmanala on lauhkea; ilma sumuinen ja kostea; syksy ihanin vuodenaika. Maa ei ole ylipään niin vesiperäistä kuin Alamaissa ja, paitsi **Campinen**-nimistä kangasmaata koillisessa osassa, on se viljavaa. Pellonviljelys on parhaimmalla kannalla. Lampaat ovat erinomaista lajia. Eteläinen osa, jossa rauta- ja kivihiili-rikkaat **Ardeni**-vuoret ovat, on matalavuorista; täällä on ilma puhtaampi mutta hedelmällisyys vähäisempi. Tämän paikkakunnan asukkaat (**Wallonit**) ovat taitavia puurentäiwajia. Teollisuus ja tehdastele on erinomainen. Liike maassa on vilkas, sillä rautateitä on monta. Ulkomaan kauppa toimitetaan enimmäkseen vierailta laivoilla, ja wientitarat ovat tehdas-kalua (pellawa-, pumpuli- ja willa-kankaita, pitsejä, rauta- ja teräskaluja). Pää-uskonto on katolinen. Tieteellisyhden ja muun taidon edistyttämisen laitoksia on monta ja itse kansan siivistyttäminen on paremmalla kannalla kuin muissa katolilaisissa maissa. Pohjaissa osassa puhutaan alajaksaa, etelässä pilattua ranskan-kieltä. Hallitus on rajotettu yksiwaltainen.

— **Brüssel**, pääkaup., kaunis kaupunki, yliopisto, monenlaisia tehtaita (kauneimpia pitsejä), 182 t. — **Antwerpen**, Schelden rannalla, suurin kauppakaupunki, linnotettu, 117 t. — **Gent**, hyviä tehtaita, kufankaswatus, wahwa kauppa, yliopisto, 121 t. — **Brügge**, ennen suuri ja vieläkin arwoisa kauppa, 51 t. — **Namur**, Maas-joen rannalla, metallitehtaita, 26 t. — **Lüttich**, Maas-joen rannalla, kiviääritehtaita ja muun rautakalun-tehtaita, 100 t. — **Werwiers**, suuria werkattehtaita, 29 t.

Ne maat, jotka kuuluvat Alamaiden ja Belgian kuningaskuntiin, eivät ole historiassa olleet mistään armosta ennen 1400 jalk. Krist., josta asti erinomainen teollisuus ja kauppalike täällä wirtistyi. Ne monet pienet valtakunnat, joita täällä ilmaantui, yhdistettiin perinnön, oston ja sotain kautta vieraille hallitsijoille ja joutuivat vihdoin (w. 1555) Espanialle. Kun protestanttinen oppi oli päässyt leviämään pohjaissa osassa, koki Espanian senaikainen katolisen opin kiivailia sekä uskonnollista ja valtiollista vapautta vastustava kuningas Filip 2:n ja hänen samanmielinen apumiehensä, Alban herttua, tulella ja miekalla karkottaa kaikkea wapautta. Oranian prinssi Wilhelmin johdolla, yhdistyi seitsemän pohjais-puolista maakuntaa liittoon Utrechtin kaupungissa w. 1579 yhteiseksi puolustukseksi ja pääsivät pittäällisellä ja kowalla sodalla wapaiksi Spaniasta (w. 1609 ja 1648). Tämä **Hollannin tasavaltio** oli sillä wälin tullut woimakkaaksi kaupansa ja meriwoimansa kautta. Tämä maa oli myös turwa-paikkana niille, joita rohkeemman wapaamielisyhtensä tähden wainottiin. Se puolusti itsensä menestyksellä mahtawan Ranskan karkauksia vastaan ja oli armostansa Europan pää-waltakuntain joukossa 1750 w:teen asti. — Etelä osa Alamaita, katolilaiset Alamaat, pysyivät Espanian wallasssa, jonka aika-ajoin täytyi antaa Ranskalle suuret alat maata ja viimein (w. 1714) lopunkin Itäwalle. Tämän maan samoin kun Hollannin tasawaltionki walloittivat Ranskalaiset Ranskan waltakumous-sotain aikana, mutta waltakokouksessa Wienin kaupungissa (w. 1815) yhdistettiin ne **Yhdys-Alamaiden** kuningaskunnaksi. Tämä waltakunta pysyi koossa 1830 w:teen asti, jolloin etelä-maat hojottivat yhdistyksen pohjais-maiden kansa. Siitä asti owat Alamaat ja Belgia olleet eri waltakuntana.

Saksanmaa.

11,457 n. pen.; 45 milj. asuk., 3929 n. pen. alalla.

European keskimmäinen osa. Rajoina on Itämeri, Eiderjoki ja Pohjanmeri pohjaissa, Alamaat, Belgia ja Ranskanmaa lännessä, Schveitzi (Rheini-wirta), Italia (Alppi-wuoret) ja Adrianmeri etelässä, Kroatia, Unkarinmaa, Galizia, Puola ja Preussi idässä. a) Eteläinen osa on Alppi-tunturein wuoriharjoja täynnä ja on korkeawuorista. b) Keskimmäinen osa, jossa **Tihtel-wuoresta** lähtewien wuorijonojen ja niiden haarain wälillä on suuria ja aukeita tasamaita, on matalampi-wuorista.

c) Pohjainen oja on alhaista tasmaata, paitji wähäisiä harjanteita, ja on ylipään hietamaata, paitji jofiwarsia, jotta owat wiljamia ja hedelmällisiä. Täällä on wuorottain kankaita, joita, metjiä, heinäwiä niittuja (marsch-maita) ja hywin kaswawia peltoja. — Itäisen ojan läpi juoksee Oder-wirta Itämereen, Elbe, jonka wirta-alalla on Saksanmaan rikkaimmat osat, juoksee keskimäisen ojan läpi Pohjanmereen, johonka myös Rheini- (lähde Schweizissä, suu Alamaissa) ja Weser-wirrat juoksewat läntisen ojan läpi ja eteläisen ojan läpi juoksee Donau-wirran allupää. Ilmanala on ylipään lauhkea ja kostea; pohjaissa alanko-maassa ei paljo kylmempi kun eteläisessäkään ylänkö-maassa, jossa ikuinen lumi ja jää peittää Alppi-wuorten kuffulat. — Ihanimmat jendut owat Adrianmeren rantamaa, jossa eteläiset kaswit (öljypuutki) menestywät, ja Rheini-wirran ja sen Neckar- ja Main-nimisten siwujokien wiinirikkaat alangot. Maanwiljelys, jota enempi puoli ajukkaita toimittaa, on pää-elatuskeino, waan ei ole kaikin paikoin ennättänyt oikeen edistyä. Jywalajista wiljellään ruista, tauraa, ohraa, nisua, myöskin maisi-, hirssi- ja riisi-nimiä jywalajia. Wuorokaimannoista on Saksanmaalla runsaimmat tulot; kivihiilet ja zinkki owat arwoisempia wientitawaroita. Metjat eiwät ole laueat, mutta niiden hywä hoitaminen on osottanut hyötynsä. Karjanhoito on monin paikoin erinomaisella kannalla; Alppi-mailla pää-elatuskeinona. Pohjaissa osassa pidetään paljon hanhia. Teollisuus, tehdas-liike ja kauppa on suuri, ei kuitenkaan joka paikassa samassa määrässä. Rautateistä ja kanawista ei ole puutetta. Tieteillä ja taiteilla on täällä jo kauwan ollut kotonja. Kansanopetus, warjinki protestanttein seasja, on paremmassa järjestyksessä kun muualla ja siwistys yleisempi kun muissa maisja. Enempi kun puoli on ajukkaista katolilaisia (etelä osassa), muut owat protestantteja (enimmiten lutherilaisia). Saksanmaassa on monta eri waltakuntaa. Pohjaiset waltakunnat owat keskinäisessä liitossa, jota sanotaan Pohjais-Saksan liitoksi. Pää-waltakunta siinä on Preussi.

Germanilaiset eli Saksalaiset kansat, jotka sittemmin owat mawastasti toimittaneet ihmisyhden edistymistä ja siinä niin arwoisiksi

tulleet että Europan ja muiden maiden korkein sivistys on sanottu Germanilais-sivistyksen, nähdään alussa olleen raakaa villi-kansaa. He asuivat Pohjanmeren, Itämeren, Rheinin, Donau ja Weichselin välisessä laajassa, viljelemättömässä maassa. — Ensiksi ilmaantuvat **Cimbrit** ja **Teutonit**. Nämät tulivat pohjaista päin hävitystä leivittämään Galliaan (Ranskaan) ja Italiaan, mutta siellä Roomalaiset ne voittivat (101 enn. Kr.) Roomalaiset kokivat sitte monin kerroin vallottaa Germanilaisia ja saivatki maaseudun Rheinin itäisellä puolella; mutta kerustilainen **Arminius** eli **German** voitti Teutoburgin metsässä (w. 9 jalk. Kr.) ja tämä voitto vapautti Germanilaiset Roomalaisten ikeestä. Sen sijaan rupeewat Germanilaiset vähän jälkeemmin yhdistämään Roomalaisia, jotka häviämäisillään eivät enää voineet heitä karkottaa. Vuonna 375 jalk. Kr. tunkivat **Hunnit** Aasiasta Europaan ja tästä nousi liikkeet, joita kutsutaan **suureksi kansanvaellukseksi**. Germanilaiset kansat, joita yhdistettiin vanhoista asunto-paikoistaan, syöksivät Roomin valtakunnan piirifuntiin etsien uusia asuntoja ja perustivat Germanilaisia valtakuntia etelä- ja länsi-Euroopassa, jota vastaan Elbe-wirran itäiselle puolelle Germaniaa **Slawilaisia** kansoja asettui. Ne Roomin valtakuntaan asettuneet Germanilaiset ottivat pian kristin-opin ja sen korkeemman sivistyksen, jota Roomin valtakunnassa vallitsi, ja vähitellen levisi kristillisyys ja sivistys itse Germaniaanki.

Raikista nyt perustetuista Germanilaisista valtioista oli Frankien valtakunta voimallisin. Alkuperäisesti kuului tähän pohjais puoli Ranskanmaata, mutta **Klodwigin** kautta (noin w. 500) levisi se yli koko maan. Sitte panivat Frankien hallitsijat länsi- ja keski-Saksan asukkaat valtakuntaansa. Vaikka kylläkin oli sijällisiä rauhattomuuksia, levisi Frankien valtakunta kuitenkin ja tuli suurimpaan arvoonsa ja voimaansa **Kaarle Suuren** aikana, joka (w. 800) sai arvonimen: Roomin keisari. Hän edisti maanviljelystä ja kauppaa ja oli innokas leivittämään taitoa ja valistusta kansaansa; itse opetteli hän lukemaan ja kirjottamaan, jota taitoa siihen aikaan oli harvoilla muilla kun papeilla. Sijälliset rauhattomuudet hänen kuolemansa jälkeen vaikuttivat että valtakunta suostumukseensa **Werdunin kaupungissa** (w. 843) jaettiin kolmeen osaan: Italia, Länsi-Franki eli Ranskanmaa ja Itä-Franki eli Saksanmaa.

Tästä alkaa Saksan warsinainen historia. Saksa leivittää kristillishyötä, sivistystänsä ja kieltänsä Slawilais-kansain seassa Elbejoen itä-puolella ja yhdistää valtaansa pohjais puolen Italiaa, jonka jälkeen sen kuningas **Otto Suuri** (w. 962) sai arvonimen: Roomin keisari. Tämä yhteys Italian kansa kietoi Saksan kuninkaat Italian asioihin ja lähempään yhteyteen Roomin paavien

ranssa sekä esti heitä oikeen hoitamasta Saksan sijällisiä puolia. Vuotten kuluessa oli Saksan valta-istuimella istunut monta ovallista ja ansioollista hallitsijaa, joista mainittakoon **Fredrik 1 Barbarossa** (1152—1190) ja **Fredrik 2:n** (1212—1250) Sohestaustien sankari-suvusta, mutta pyrkiesänsä pitämään voimassa arvoansa noissa Saksan ylivaltaa vastaan nurisemisissa Satalaisissa, laiminlöivät he Saksan asiat. Siellä ne monet valakit eli lääniherrat olivat itselleen anastaneet aina suuremman itsenäisyyden, niin että Saksa monin sadoin pikku-valtioineen löyhässä yhteydessään oli Roomin valtakunnan nimellisensä, jonka hallitsia vielä sitteti kun hänen ylivaltansa Italiassa loppui w. 1250, jai pitää arvo-nimen: Roomin keisari, ja asetettiin wirkaansa waalin kautta, joka w. 1356 annettiin seitsemälle niin kutsutulle waaliruhtinaalle. Ainoastaan etewämmällä nerollansa tykeni keisari koossa pitämään tätä valtakuntaa, jota jo 1250 vuoden jälkeen sopii pitää häwinnyhnä. Kun uuden ajan alussa Lutherin alkama opinpuhdistus erotti Saksan kansan katolilaisiin ja protestanttilaisiin, niin saattoi se matkaan myös valtiollisen erkaumisen erittäinkin 30-vuotisen sodan kautta ja sen jälkeen. Valtakunnan päämiehellä oli nyt waan tointa omain maidensa hallituksessa, joihinka kuului laxeat Itäwallan maa-alat. Nimeksi oli Saksan valtakunta pshy nyt 1806 w:teen saakka, jolloin myös sen keisari luopui arvoastansa. Useat Saksan ruhtinaat tekivät sitten tuon **Rheinin liiton**, joka asetui Ranskan keisarin Napoleonin turviin. Kun Napoleon oli kukistettu, perustettiin valtakokouksessa Wien kaupungissa Saksan valtioliitto 38:lla itsenäisellä jäsenellä, joiden yhteiset asiat työnnettiin liittokokoukselle, jossa Itäwallan keisarin asiamies piti oleman esimiehenä. Liittokunta piti kokouksiansa Frankfurt am Mainissa. Mutta viimeis sodan kautta (w. 1866) hajosi tämä liitto, ja pohjois Saksassa perustettiin uusi liitto, nimellä **Pohjois-Saksan liitto**, johon waan kuuluu pohjoisemmat Saksan maat, pohjois puolella Mainin virtaa. Preussi on päävaltakuntana siinä.

1) **Itäwallan** keisarikunta (3588 n. pen., 13 milj. asuk.), eteläinen Saksanmaa, ja

2) **Preussin** kuningaskunta (3390 n. pen., 14½ milj. asuk.), pohjoisessa ja läntisessä Saksanmaassa. Näistä valtakunnista puhutaan edespäin samalla kun muistakin niihin kuuluvista osista, jotka eivät kuulu Saksanmaahan.

3) **Baierin** kuningaskunta (1385 n. pen., 4½ milj. asuk.), on enimmäiten ylänfö-tasamaata. **Donau**-virta ja sen sivujoet **Iller**, **Lech**, **Isar**, ja **Inn** juoksevat eteläisen osan läpi; pohjoisessa osassa juoksee **Main**-virta, wiinikukkulain välissä. **Ludwiginkanawa** yhdistää **Donau**n ja **Mainin** sivujoet, joten siis päästään Pohjanmerestä

Muistaan mereen. Hedelmällisyys on yleisesti suuri; Teollisuus on huonompi kun monissa muissa Saksan maakunnissa. Asukkaat ovat enimmästi katolilaisia. = **München**, Svar joen rannalla, pääkaupunki, komea, kalliita kувaus- ja muita taito-kaluja, yliopisto, 148 t. — **Augsburg**, Lech-joen rannalla, käypi vilkasta kauppaa Italiassa, 45 t. — **Mürnberg**, kuuluisa taidollisuudestaan (lastenleikkikaluja ja muuta Nürnbergin-rikkamaa), 63 t. — **Würzburg**, Mainin rannalla, yliopisto, viinikauppa, 36 t. — **Leuchtenberg**, lähellä Böhmerwald-nimistä vuorta, pääkaupunki entisessä omassa herttuakunnassaan.

4) **Württembergin** kuningaskunta (354 n. pen., $1\frac{1}{2}$ milj. asuk.), enimmäin vuorista, ihanaa, hyvin viljeltyä ja hedelmällistä maata, Neckarin ja ylä-Donau-wirran ympärillä. Teollisuus on arvoisa. Asukkaat ovat enimmäiten protestantteja. = **Stuttgart**, Neckarin rannalla, viinomäkein keskellä, pääkaupunki, kaunis, 56 t. — **Tübingen**, Neckarin rannalla, yliopisto. — **Heilbrunn**, Neckarin rannalla, arvoisfin tehdas- ja kauppa-kaupunki, 15 t. — **Ulm**, Iller-joen suulla Donauhun, hyvä kauppa, 23 t.

5) **Badin** suuriherttuakunta (278 n. pen., 1,370,000 asuk.), ihana ja hedelmällinen laakso-maa Rheini-wirran varrella. Wiini-viljelys, teollisuus ja tehdasliike on melkoinen. Enin osa asukkaita ovat katolilaisia. = **Karlsruhe**, pääkaupunki, kaunis, rakennettu lewitethyn wiuhkaimen muotoiseksi, tehtaita, 27 t. — **Manheim**, Neckarin suulla, viinikauppa, 27 t.

6) **Hessin** suuriherttuakunta (153 n. pen., 857,000 asuk.), Saksanmaan ihanimpia maita, lehdiffö- ja wiini-kukuloita kauniisti viljeltyhin alhoin ympärillä. Enin osa asukkaita ovat lutherilaisia. = **Darmstadt**, pääkaupunki, 28 t. — **Mainz**, Main-wirran suulla, luja linna, tehtaita, kauppa, 41 t.

7) **Sachsin** kuningaskunta (272 n. pen., $2\frac{1}{4}$ milj. asuk.); Elbe juoksee läpi. Eteläinen osa, joka ulottuu hopiarikkaaseen Erzgebirgen-vuoreen, on vuorista (Sachsin Schweizi); siellä on karjanhoito, liinan kudonta ja oljensalmikoitseminen tavallisia elatus-keinoja. Pohjainen osa on tasaisempaa, hedelmällistä ja oivallisesti viljeltyä. Saksan suuresta kirjallisuudesta painetaan neljäsosa Sachsisssa. Lutherilainen oppi on pää-uskonto. = **Dresden**, Elben rannalla, pääkaup., kaunis kaupunki, mainio kuvasto, 128 t. — **Leipzig**, hedelmällisellä tasamaalla, jossa monet historialliset sotatappelut ovat tapahtuneet, yliopisto, Saksan kirjakaupan pääpaikka, kolmet isot markkinat vuodessa, 79 t. — **Chemnitz**, arvoisin tehdaskaupunki, 46 t.

8, 9) **Mecklenburgin** suuriherttuakunnat, läntinen osa Stämeren rannan alankomaata, Saksanmaan viljavimpia maita. Suuri hewoisen hoito. Kehnonen teollisuus. Lutherilainen uskonoppi. Rahn-Maantiede.

dejsja osasja: a) **Wt. Schwerin** ja b) **Wt. Strelitz**. = **Wiśmar**, 26 t., ja **Roſtoſk**, 13 t., kauppaſaupungit Itämeren rannalla.

10, 11, 12) Kolme wapaata waltakaupunkia: **Lübecki** Trawejoen ſuulla Itämereen, 32 t. Oli ennen ſuuren Hanſaliiton pääkaupunki. — **Hampuri**, Elben rannalla, Sakſanmaan ja koko Europan mannermaan ſuurin kauppaſaupunki, ſuuria tehtaita (ſokeri), 176 t. — **Bremen**, Weſerin rannalla, kuljettaa enimmäiten liinakankaita Amerikkaan, 67 t.

Sakſanmaahan kuuluvia waltioita on vielä: a) eteläiſeſsä osasja 13) Ruhtinaſkunta **Lichtenſtein** Rheini-wirran rannalla; b) läntiſeſsä osasja, 14) Ruhtinaſkunta **Waldeck**, 15) Suuriruhtinaſkunta **Luxemburg** ja Herttuaſkunta **Limburg**, kuuluvia Alamaihin; c) keſki osasja 16) Suuriherttuaſkunta **Sachſin-Weimari**, 17—19) Sachſin Herttuaſkunnat: **Koburg-Gotha**, **Meiningen-Hildburghauſen** ja **Altenburg**, 20, 21) Ruhtinaſkunnat **Reuſſ: Greiz** ja **Schleiz**, 22, 23) Ruhtinaſkunnat **Schwartzburg: Sonderſhauſen** ja **Rudolſtadt**; d) pohjaiſeſsä osasja 24) Herttuaſkunta **Braunſchweig**, 25) Herttuaſkunta **Oldenburg**, 26) Herttuaſkunta **Anhalt**, 27, 28) Ruhtinaſkunnat **Rippe: Detmold** ja **Schaumburg**.

Itäwallan keiſarikunta.

11,305 n. pen., 32½ milj. aſuk., 2,839 n. pen. alalla.

Tämän rajoilla on koillieſeſja Wenäjänmaa ja Preuſſi, luoteeſſja Sachſi ja Baieri, lounasja Schweizi, eteläſſä Italia, Adrianmeri ja Turkinmaa. Waltakuntaan, joka on ykſi niistä wiideſtä iſo-waltioſta, kuuluu monta, ei ainoaſtaan luonnon laadun, waan myöſkin aſuſtaſten tapain ja kielen ſuhteen toiſiſta eroawaa oſaa. Pääwirta on **Donau** (jen keſki-oſa), ſuureſta arwoſta matkakulun ſuhteen. Koolta on maasja wuoria. Yhommista taſamaiſta mainittakoon Unkarin taſamaa eteläpuolella ja Galizian taſamaa pohjaiſpuolella metalli-rikkaita **Karpathi**-wuoria. Ilmanala on yleiseen lauha, keſät kuumat, talwet kovat. Hedelmälliſyys on ſuuri ja maanwiljelys pää-elätuſkeino. Teollisuus ja tehdastoimi owat jotenkin arwoiſat waltakunnan läntiſieſä oſiſſja. Merikauppaa käydään enimmäiten **Sewantinmeren** (itäiſen **Wälimeren**) rannoilla. Wientitawarat owat metalli, wuori-juola, wiini, elo, karjan-anti ja waatekankaat. Aſukkaat owat Sakſalaiſia, Slawilaiſia moneſja ſukuhaa-

rajsa, Magyareja eli Unkarilaisia (Suomalaista juttua), j. n. e. Enemmällä osalla on katolinen uskon-oppi. Kanjan siivistämisessä on vielä paljo tekemistä. Keisarilla on melkein rajaton valta.

1) Saksan maakunnat: Itävalta, jyvä- ja viini-rikas alankomaa Donau-wirran ympärillä; — Salzburg, vuorimaa; — Stejermark, metsäinen vuorimaa, oivallisilla rauta-kaiwannoilla; — Illyria, (s. o. Kärnthi- ja Kraini-nimiset vuorimaat ja Adrianmeren ihanat ja hedelmälliset rantamaat: Görz, Gradiška, Trieste ja Istrien niemimaa); — Tyroli, alppimaa, jonka kuumissa laaksoissa viinapuut, silkkiäispuut, sitruunit ja muut hywin menestyvät; — Böhmi, ympärillä olevain metallirikkaitten vuorten (hopia, tina) sulfema, hywin hedelmällinen nuorenkattila-laakso. Asukkaat ovat ahkeraita (kultuisimmat lasi-teokset; pumpuli kudontaa); — Mähri ja osa Schlesiaa, hedelmällinen alankomaa. = Wieni, Donaun-wirran rannalla Itävallassa, valtakunnan pääkaup. ja hallituksen asunto, suurimpia Euroopassa, yliopisto, kaupan ja tehdasten pää-paikka; 560 t. Idria Krainissa, runsaita elohopiakaiwantoja. — Trieste, lähellä Adrianmerta, suurin merikauppakaupunki valtakunnassa, 66 t. — Prag, Böhmissä, yliopisto, iso teollisuuden ja kaupanliike, 143 t.

2) Puolan maakunnat: Galizia ja Krasan, hedelmällinen tasamaa, pohjaispuolella Karpathi-wuoria. Läntisessä osassa on Euroopan runsahimmat suolakaiwannot (Wielizka). Kaakkoisen vuorimaan nimi on Bukowina. = Lemberg, yliopisto, tehtaita, 70 t. — Krasan, Weichselin rannalla, hyvä kauppa, yliopisto, 41 t.

4) Unkarin maakunnat: Unkarinmaa, etelä puolella Karpathi-wuoria, — Siebenbürgi eli Transsilwania, kaakossa, — Temeswar-Banat, eteläinen osa Theiß-wirrasta itäänpäin olevaa maata, — Serwian-Boiwodifunta, eteläisin osa Theiß- ja Donau-wirtain välismaata. Siebenbürgi ja pohjainen Unkarinmaa ovat vuorimaita, joissa on Euroopan runsahimmat kulta-kaiwannot ja runsaasti muitakin metalleja; mutta se osa, jonka läpi Donau-wirta ja sen kolainen Theiß-haara juoksee, on tasaista ja kasvaa riisiä, maisia, eteläkasvia ja viiniä, kuitenkin on täällä suuria metsättömiä kankaita (pustia) ja soita. = Presburg, Donaun rannalla, tehtaita, kauppa, 43 t. — Komorn, Donaun rannalla, lujempia linnoja. — Ofen (Buda) ja Pesth, Donaun rannalla, kumpiki puolellansa, kuuluvat yhteen (Buda-Pesth), etewin kaupunki, yliopisto, suuri kauppa, 187 t. — Tokai, Theiß-wirran rannalla, lähitienoilla kasvaa Euroopan kalluimmat viinilajit (Tokaja). — Debreczin, toinen kauppakaupunki, 36 t.

5) Etelä-Slawilaiset maakunnat: Slawonia, soinen ja vähän viljelty tasamaa, Donau-wirrasta etelään päin sen Sau-nimi-

seen haaraan asti; — **Kroatia**, hedelmällinen maa Unkarin ja Adrianmeren välillä; — **Dalmatia**, etelä-kaswia runsaasti kaswava vuorimaa Adrian-merestä itään päin. = **Fiume**, Dwarnero-lahden rannalla, hywä merikauppa Unkarin tawaroilla. — Pitkin Turkinmaan rajaa olevaa Kroatian, Slavonian ja Banatin osaa kutsutaan **Sotilaisrajaksi**, jossa asuu peltoa wiljelewiä sotamiehiä, joilla on omituinen sota-hallitusensa.

Päämaa on Saksan arkki-herthuakunta Itäwalta, joka sai alkunsa **Kaarle suuren** kautta (w. 796) ja jonka kansa muut kruunu-maat wähitellen owat yhdistetyt. Jo keski-ajalla yhdistettiin siihen monta Saksan maakuntaa ja uuden ajan alussa (w. 1526) tuli Böhmin kuningaskunta ynnä Mähri lisäksi, jossa Slawilais-sukuperaiset Tschechit noin 1000 vuotta ennen olivat perustaneet itselleen waltakunnan. Tässä maassa eleskeli ja waiutti, Pragin yliopistossa, noin w. 1400, **Juha Hus**; hän oli niitä miehiä, jotka walmistivat uskon-opin puhdistusta, joka tapahtui seuraawalla vuosikadalla. Hus tyllä eläwältä poltettiin, mutta sen jälkeen syttyneessä kauhean julmassa Husfilais-jodassa sotivat Böhmiläiset niin kowin, että heille myönnettiin nauttia Herran-ehdoollisessa sekä leipää että wiinaa, eikä ainoastansa leipää, niinkuin Roomin paawit olivat tawaksi tehneet. — Samaan aikaan kun Böhmiä woitettiin myöskin Unkarinmaa ja wähitellen etelä-Slawilaiset maat. Unkarin eli ennen niin kutsutun Pannonian tasamaalla oli kansanwaellusten aikana monta eri kansaa oleskellut. Töhän oli myöskin Hunnien kuningas **Attila**, asettunut ja täältä hän waeli sota-joukkonensa senlaatuksille häwitysketille, joista tuli sananlasku: jossa Attilan heron on tallannut, siinä ei heinä enää kaswa. Wihdoin asettui tähän (w. 890) Suomalais-sukuiset **Unkarilaiset** eli **Magyarit**, jotka wähitellen tulivat waltitsewaiseksi kansaksi. Alussa käwiwät Unkarilaisetki nopsalla ratsu-wäellään ryöstöretkillä länttä kohden, siksi kun Saksan kaswawa woima niille tefi lopun. Kuningas **Stefani pyhän** kautta (w. 1000) sai kristillisyyh ja sen keralla siwistys ja siällinen järjestyh wallan maassa. Wuosina 1230—1240 kärsi Unkari paljon Afasiasta tulwailowain **Mongolilaisten** häwityksistä. Niiden pois menon jälkeen alkoi parempi wointi wirtistyä, mutta että rikas ja mahtawa aatelisto piti yhteistä kansaa kowassa alamaisuuden tilassa, ei se tietysti ollut hywä maalle. Keski-ajan loppupuolella Unkarinmaa oli waarassa Turkilaisten päällelarkauksista, mutta **Juha Hunnyadi** ja **Mathias Korwinus** torjuivat heitä Unkarista ja siis koko kristillisestä Europasta. Tätä torjumisen tilaa kesti wielä uuteen aikauteen, johon tuli wielä lisäksi nuriseminen ja kapina Itäwallan ylihallitusta vastaan. Kun Itäwalta 1740 vuoden jälkeen oli häwiämäisillään, pelastiwät Un-

karilaiset sen, janoen tahtowansa kuolla kuninkaanja Maria Theresian puolesta. Rauhattomina vuosina 1848 ja 1849 koki Magharylainen kansa riistää Unkarin pois Itävaltalta, mutta se ei onnistunut, sillä Itävaltaa auttoivat Unkarin muut kansat ja Venäjä.

Puolan kuningaskunnan jaoša sai Itävalta Puolan maita ja valtakoukussa Wienin kaupungissa w. 1815 suurimman osan pohjais Italiaa, eli Lombardia-Wenetsian, josta kuitenkin Lombardia taas meni hukkaan w. 1859, jolloin Ranska auttoi Italiaisia heidän pyrinnoisjään tarkottamaan wierašta ylliwaltaa Italiasta. 1866 vuoden sodassa menetti Itävalta vielä Wenetsianki.

Itävallan hallitsiat walittiin loppupuolelta keski-aikaa Saksalais-Roomalaisen keisarin nimelliseksi, mutta kun Saksan valtakunta hajosi (w. 1806), nimittiwät he itsensä Itävallan keisariksi. Kun hallitus, 1848 ja 1849 vuosien suuren kapinan jälkeen, yhteisellä asetuksella koki yhdistää ne erinäiset kansakunnat ja siten warjella ja wahwistaa valtakunnan yhteyttä ja woimaa, nousi suuri wastustus eri kansain pyrkimisistä kansallis-itsenäisyyteen, jonka kautta valtakunnan heikkous waan on ilmi tullut.

Preussin kuningaskunta.

6,406 n. pen., 22½ milj. asuk., 3,540 n. pen. alalla.

Tämä valtio on muutamain erinomaisien hallitsain, niinkuin "suuren waaliruhtinaan" Fredrik Wilhelm (1640—1688) ja kuningas Fredrik 2:sen (1740—1786) kautta, äkisti woittanut sen laajuuden ja woiman, että se on yksi Europan isowaltioista. Itävallan tavalla on Preussiki kaswanut, wähitellen saadessaan lisää maita. Se osa, josta koko valtakunta on nimensä saanut, on Preussi. Kristiretkien aikana perustettu Saksan ritarikunta, jonka täytyi palata Palestiinan maasta sittekun Muhammedilaiset sen olivat takasin woittaneet, rupesti nyt täällä Preussissa 53-wuotisella (1230—1283) sodalla alkuperäistä kansaa masentamaan, kristillistyneen kääntämään ja Germanilaiseksi muuttamaan. Olimestarin oli kuitenkin w. 1466 antaminen Länsi-Preussi Puolalle, ja saadakseen pitää itäisen osan maata, täytyi hänen myöntää Puolalle ylliwaltia. Vuonna 1525 otti hän Lutherin uskon-opin ja nimitti itsensä herttuaksi. Hänen sukunsa kuoltua w. 1618 tuli maa Brandenburgin waaliruhtinaan osaksi; Brandenburgin waltion alkua luetetaan w:sta 900, jolloin Saksalaiset lewittiwät kristillishyhtä ja kielensä Slawilais- ja Wendilais-kansoihin Elbe-wirran itäisellä puolella. Suurimman arwonja sai tämä valtio Suuren waaliruhtinaan kautta, joka sillä aikaa kun Puolan valtakunta heikkeni heil-

kenemistensä, vapautti maansa Puolan wallasta ja muuten kartutti sen voimaa ja warallisuutta. Sepä saattoi hänen toimeutta rakastavaisen poikansa **Fredrikin** w. 1701 ottamaan kuninkaan nimen. Arwoiseksi waltakunnaksi Euroopassa korotettiin Preussi **Fredrik 2:sen** **Suuren** kautta, joka oli waltiowiihas ja taitawa sotapäällikkö; ensin hän wallotuksillaan laajensi waltakuntaansa ja sitten **seitsemänwotisesa sodassa** (1756—1763) wastusti ustiain, Europan matwimpain waltakuntain yhdistettyjä päällekarauksia. Hän oli myös alhkas taas entisiin woimiinsa asettamaan monien sotain kautta köhhtynyttä waltakuntaansa. Waikka hän oli taidetten ja tiedetten ystäwä ja itseki niitä harjotteli, ei hän kuitenkaan pitänyt missäkään arwossa Sakslaisen isänmaansa kirjallisuutta, joka silloin juuri alkoi wirtisthä ja sitten on niin suureksi kaswanut. Merkittisimmät miehet, jotka tässä suhteessa mainitaan Saksan kunniaksi, niinkuin **Klopstock**, **Wieland**, **Herder**, **Schlegel**, **Schiller**, **Goethe**, **Kant**, **Hegel**, **Humboldt** owat usiammat esikelleet ja waiuttaneet Preussisssa. Täällä esikeli myöski (noin w. 1500) **Nikolaus Copernicus**, joka toteen näytti että maa kulkee auringon ympäri, eikä aurinto maan ympäri, niinkuin siihen asti luultiin. — Ranskan waltakumous-sotain aikana oli Preussi häwiämäisillään (w. 1807), mutta siitä lähin alkoi wireämpi elämä sen sisällisissä kohdisssa, ja tämä uusi mieli kansassa tuli ilmi niissä ponnistuksissa, joita he Napoleenin onnettomuuden jälkeen Wenäjällä (1812), tekivät itsenäisyyhtensä säilyttämiseksi. Tämä ylewämpi mieli osottihe vielä sittemminki yleisemmän sivistyksen lewittämis-hankkeissa, niin että Preussi siinä asiassa yhteen aikaan oli toisille waltioille esikumana. Preussin kansa on tosin saawuttanut peruslaidlisen hallituksen, mutta wastustawaisia pyrkimisiä on tuon-tuostakin ilmaantunut ja synnyttänyt kansassa tytymättömyyttä.

Preussin nykyisen waltakunnan sopii jakaa kahteen osaan. Itäinen osa, jonka rajana on pohjaissesja Itämeri, koillisessa Wenäjänmaa, etelässä Itäwalta ja monta Saksan pientä waltioa, on itä-Europan alanko-maata, ja sen läpitse juoksawat ala-**Weichsel**, **Oder** ja keski-**Elbe**. Ilmanala on kostea ja niin lämmin, että pohjaiset jywälajit ja hedelmät täydellisesti tuleentuwat. Wiljamista pelloista, järwistä ja metsäisistä suoja hieta-maista ei ole puutetta. Itämeren rannoilla on Europan runsahin pihkatiwen (bernsteinin) jaalis. Länsi-osa, jonka rajana pohjaissesja on Pohjanmeri, lännessä Alamaat, Belgia ja Ranskanmaa, ja idässä yhtyy itä-osaan, on alhaista wuori- ja kangas-maata. Wirtoja on **Rheini**, **Emß** ja **Weser**. Ilmanala

on lauha ja juloinen; hedelmällisyys juuri. — Tässä valtakunnassa on teollisuus ja tehdasliike erinomajella kannalla. Kauppa samaten. Aluksilla kuljettawat wirrat, kanawat ja rautatiet edistävät kulkua. Wientitawaroita owat elo, metjän-tuoteet, silkki-, pumpuli-, willa- ja liina-kankaat. Enimmällä osalla asukkaista on Lutherilainen uskonoppi. Hallitusmuoto on perustuslainen.

Itäinen osa 1) Preussi. = **Memel**, Kurische-Haff-lahden juulla, käy kauppa jhwillä ja puukaluilla, 17 t. — **Königsberg**, Pregel-joen juoksulla Frische-Haffiin, yliopisto, hywä tehdas- ja kauppa-liike, 87 t. — **Danzig**, Weichselin suun lähellä, arwoisin merikauppa-kaupunki, 72 t. — 2) Posen. = **Posen**, Warthan (Oderin haaran) rannalla, suuret markkinat, 44 t. — 3) Schlesia, Saksanmaan wiljawimpia maakuntia. — **Breslau**, Oderin rannalla, valtakunnan toinen kaupunki, suuri ja monenlainen tehdas- ja kauppa-liike, yliopisto, 139 t. — **Görlitz**, Lausitzissa, suuria (willa- ja liina-)kangas-laitoksia. — 4) Brandenburg. = **Frankfurt an der Oder**, tehtaita, jokikulku-kauppa, 34 t. = **Potsdam**, Havelin (Elben haaran) rannalla, tehtaita, kauppa, 35 t. — **Berlin**, Spreen (Havelin haaran) rannalla, valtakunnan pääkaupunki ja hallituksen asuma-paikka, Euroopan kauneimpia kaupunkia, yliopisto, suuria tehtaita ja kauppa, 525 t. — 5) Pommeri. = **Stettin**, Oder-wirran juulla, tehtaita, arwoisa kauppa (sopii pitää Berlinin satamana), 58 t. — **Stralsund**, Itämeren rannalla, tehtaita, kauppa, 22 t. — **Saaria: Rügen, Usedom, Wollin**. — 6) Saksi. = **Magdeburg**, Elben rannalla, Preussin arwoisimpia kaupunkia; Hampurin ja sijemmäm Saksanmaan kauppa kulkee sen läpi, 79 t. — **Halle**, Saalen (Elben haaran) rannalla, yliopisto, suolan valmistus, 42 t. — **Eisleben**, mnorikaupunki (wasti), Lutherin syntymä-kaupunki. — **Wittenberg**, Elben rannalla, uskon-opin puhdistuksen alkupaikka ($\frac{3}{4}$ 1517). — **Erfurt**, Thyringin maakunnassa, juuri teollisuus, 33 t.

Läntinen osa. 7) Westfali, = **Münster**, katolinen papin-oppilaitos. — 8) Rheini-maakunnat. = **Koblenz**, Moselin (Rheinin haaran) juulla, lujempia linnoja, 23 t. — **Bonn**, Rheinin rannalla, yliopisto, 19 t. — **Köln**, suurin kauppa-kaupunki Rheinin rannalla, juuri tehdas-liike (silkkiä, samettia, eau de cologne), uljas tuomiokirjto, 114 t. — **Düsseldorf**, Rheinin rannalla, kuuluisa malaus-akatemia, monta tehdasta, 38 t. — **Elberfeld**, suuri tahdas-liike (silkki, pumpuli), lauea kauppa, 56 t. — **Barmen**, kansakkaassa laatiossa, paljon silkki- ja pumpuli-tehtaita, 50 t. — **Solingen**, kuuluisia rauta- ja teräs-tehtaita (miekanterviä). — **Aachen**, kuuluisia tervehdewesiä, juuri teolli-

suus ja kauppa, 59 t. — 9) Nassau. = **Wiesbaden**, lämpimiä lähteitä, hyvä tervehdyspaikka, 22 t. — 10) Sessi, entinen waaliruhtinaskunta. = **Kassel**, Fuldan rannalla, hyvät marffinat (willoja), 39 t. — 11) Sessin-Homburg. = **Homburg**, kylhyypaikka. — 12) Frankfurt am Main, entinen wapaakaupunki, suuri tehdas- ja kauppa-kaupunki, 2:det suuret marffinat, 67 t. — 13) Hannover, entinen kuningaskunta. = **Hannover**, hyvä kauppa, 71 t. — **Göttingen**, yliopisto, 13 t. — **Lüneburg**, samannimisellä kankaalla, lähellä Elbeä; suolalaitos, 15 t. — 14–16) Holstein, Lauenburg ja Schleswig (katso 134 sivua).

(Preussi ja Posen ovat ne osat, jotka eivät ole Saksan maakuntia.)

Schweizin tasavalta.

740 n. pen., 2,510,000 asuk., 3344 n. pen. alalla.

Maa on täynnä Alppi-wuoria; rajoina on Italia etelässä, Ranska (Jura-wuori) lännessä ja Saksa (Rheini-wirta) pohjassa ja idässä. Laaksoissa juoksee wäkewiä wirtoja kauniine putokeineen. Pää-wirrat ovat Rheinin ja Rhonen yläosat, jotka molemmat juoksevat S:t Gotthardin-wuoresta, edellinen koillista ja pohjaista kohden ja Boden-järwestä lähdettyänsä länttä kohden, jälkimäinen lounaa kohden. Laaksoissa kasvaa joutsen-viinapuita, hedelmiä ja jyviä. Karjanhoito on pää-elatuskeino ja wuorten rinteet ovat hywin ruohoit. Metsästäminen ylempänä wuorilla on tuloisaa, mutta waaran-alaista. Wuorten kulkuloilta, joista jää ja lumi ei ikänä sul, lohtee wäliin hirmuisen suuria jää- ja lumi-möhkäleitä, jotka tekewät kauheita wahinkoja, haudaten toisinaan koko kyläkunnat lumella ja jäillä ja toisinaan sulkemalla pakottaen wirrat yli äyrästenä. Teollisuus ja tehdas-liike ovat hywällä kannalla pohjaudessa osassa. Usukkaat eteläisessä osassa ovat enimmäiten paawin uskonoppia ja puhuvat Italian kieltä; muut ovat enimmäiten reformerattua uskonoppia ja puhuvat Saksaa tahti (länsipuoleessa) Ranskan kieltä. Nämät jälkimäiset ovat myös pitäneet huolta kansan siwistämisestä. Schweizissä on 22 kantoni-nimistä maakuntaa, jotka kaikki kuuluvat yhteen liittokuntaan. Pää-hallitusta pitää liittoneuvokunta, johon walitaan 7 henkeä kolmeksi wuodeksi.

= **Bern**, Arin (Rheinin haaran) rannalla, pää-hallituksen olopaikka, yliopisto, tehtaita ja kauppa, 29 t. — **Zürich**, samannimisen järven rannalla, yliopisto, hyvä tehdas- ja kauppa-liike, 20 t. — **S:t Gallen**, lähellä Boden-järveä, musliini-kudonta, 15 t. — **Basel**, Rheinin rannalla, yliopisto, tehtaita, käypi kauppaa Saksassa ja Ranskassa, 38 t. — **Genève** eli **Genf**, Rhonen lähtöpaikeissa Genfin-järvestä, ihanin Euroopassa, yliopisto, tehtaita (lakkarikelloja), käypi kauppaa Ranskassa, 42 t.

Schweizin maan tultua Roomalaisten tietoon noin 60 vuotta ennen Krist., oli sen asukkaat **Celtetialaiset**, Gallialais- eli Celttiläis-sukua, kuuluisat urhollisuudestaan. Kansain maelluksen aikana asettui tänne myös Germanilaisia. Ensin tämä kuului Frankien valtakuntaan, mutta sitten se joutui Saksalle. Kun Saksan valtakunta oli hajoomaisillaan keski-ajan loppupuolella, pääsivät täällä myös lääniherrat omaan valtaansa. Niiden joukossa oli Habsburgin kreivi, pohjaissessa osassa. Kreivi Rudolf Habsburgista valittiin w. 1272 Saksan kuninkaaksi ja on hän Itävaltan hallitsia-suvun esiisi. Se itsevaltainen lähtös, jolla hänen poikansa salli asetetut woutinsa kohdella tätä wuorikansaa, joka rakasti wapauttansa ja wanhoja oikeuksiansa, matkaansaattoi että kantonit **Schwyz**, **Uri** ja **Unterwalden** (w. 1307) tekivät liiton oikeuksiansa puolustaaksensa. Sittenkin wouti **Gessler** oli kaatunut maanmiehen **Wilhelm Tellin** ampumasta nuolesta, nousi suurempi liike kansassa ja woudit karkotettiin. Enemmän ja enemmän maakuntia yhyti **walaliittokuntaan**. Habsburgin eli Itävaltan herrat kyllä kokiwat kukiistaa pois-luopuneita, mutta häwisiwät tappeluksissa. Vieläpä muntti yrittiwät lannistaa Schweiziläisiä, esim. Burgundin herttua **Kaarle rohkea**, mutta ne yrittiyset meniwät mitättömiin, Schweiziläisten wastaanponnistaisissa. Keski-ajan lopulla oli liittokunnassa jo 13 kantonia, joihin vielä kuului muita liittolaisia ja alamaisia, joilla ei ollut kantonein oikeuksia. Uskonopin puhdistuksessa uuden ajan alussa ottiwat Schweiziläiset osaa **Ulrich Zwinglin** ja **Juha Calwiniin** kautta, jotka perustiwat reformeratun uskon-opin. Uuden ajan kuluksella owat Schweiziläiset waan olleet Ranskan palffasoturina. Ranskan valtakumous tuotti täälläkin rauhattomuutta ja liittolaiset saiwat kantonin oikeudet. Waltakokouksessa Wienissä määrättiin Schweizi liittowallaksi, 22 kantonilla. Keskinäisten riitain jälkeen otettiin (w. 1847) uusi asetus, jonka kautta hallituksessa parempi yhytyks saatiin toimeen.

Ranskan keisarikunta.

9,880 n. pen., 37½ milj. asuk., 3785 n. pen. alalla.

Rajoina on luoteessa Ranaali (josta Ranskalainen nimi on la Manche), lännessä Atlantin meren lahti, jota kutjutaan Ranskan-mutkaksi eli Biskaya-lahdekse, etelässä Pyreneitten vuoret ja Välimeri Lyon-lahteneen ja idässä Italia (Alppi-vuoret), Schweiçi (Jura-vuori), Saksanmaa (kappale Rheinivirtaa) ja Belgia. Vaitfi mainituista raja-wuoria kulkee muutamia matalampia wuoriharjuja itäisen osan läpi, joista haaroja tulee läntisen osan tasamaahan. Maan läpi juoksee länttä kohden Seine, Loire ja etelää kohden Rhone. Ilmanala on lauhaa ja suloiſta. Maanlaatu on yleiseen wiljavaa (niſua, ruista, maisia). Wiljattomista feuduista mainittakoon les landes kutjutut kangasmaat pitkin lounaista rantaa. Wiiniä ſaadaan Ranskassa runsaasti, paraita lajia koilliseſſa oſassa (Bourgogne ja Champagne). Hedelmiä kasvaa myös jotensaki: pohjaiseſſa oſassa wiikunoita, luumuja, omenoita ja puuperunoita (näistä valmistetaan cidernimistä wiiniä); eteläiseſſä oſassa kaſtanjoita (jotka ovat ſamasſa arwoſſa kun perunat meillä), öljypuita, mandeleita, ſitruuneja, pomeranſeja j. m. Silkin valmistaminen on suureſta arwoſta. Kivikunnan aineista ovat rauta ja kivihiilet arwoiſimmat. Rannoilla valmistetaan merijuolaa. Teollisuus ſekä perhekunnissa että tehtaissa on hywällä kannalla. Täällä ovat Europan erinomaiſimmat tehtaot, ſilffi-waatteen ja kaikenlaisten ylellisyyſkalujen valmistamiseksi. Luonnon antien ja taitokalujen kauppa on wilkas. Tieteelliſissä ja taidollisissa aſioissa ovat Ranskalaiset etewimpiä; yhteisen kansan ſivistys on kuitenkin aiwan huonolla kannalla. Enin oſa wäeſtöä tunnustaa katolista uſkonoppia. Hallitusmuoto on waan nimekſi peruslaillinen ja keiſarilla on melkein rajaton walta. Hallinnon tähden on waltakunta jaettu 89:ſään departementti-nimiſeen oſaan.

Celtien eli Gallien nimellä ovat ne kansat tunnetut, jotka wanhimmillä ajoilla kansottiwat länsi Europan. Enimmäen osan heistä Roomalaiset walloittiwat. Melkeen saman maan, jota nykyään kuuluu Ranskan waltakuntaan, walloitti Julius Caesar (58—52 eunen Kr.) ja teli Roomalaisekſi maakunnakſi nimellä Gallia Alppien toisella puolella. Kansain-waelluksen aikana menetti

Roomi tämän maan ja monta Germanilais-kansaa asetui tähän, jotka noin w. 500 joutuivat pohjais puolella asuwaisten Frankien vallan alle. Frankien valtakunta jaettiin Verdunin suostumuksessa (w. 843), ja siitä ajasta asti on Länsi-Franki eli Ranskanmaa ollut eri valtiona. Tällä niinkuin muissaki Germanilaisissa valtioissa oli läänitys-laitos tapana, jonka mukaan valtakunta oli jaettu monelle ruhtinaalle, jotka olivat läänitysmiehiä eli wafelleja lääniherran vallan alla, jota eivät he kuitenkaan paljon totelleet. Lääniherrat kokiivat kufistaa mahtawia läänitysmiehiänsä, ja se onkin pääasia koko keski-ajan historiassa, samaten kun kiista hengellisen ja maallisen vallan välillä on toinen pää-osa siinä. Saksassa ei pääkuninkaan onnistunut säilyttää valtakunnan yhteyttä, mutta Ranskassa perustettiin wähitellen waltiojärjestys, joka myönsi kuninkaalle yksinomaisen vallan. Siihen ruvettiin pyrkimään silloin kun Isle de Francen (Parisin) herttua **Hugo Capet** walittiin kuninkaaksi (w. 987). Wastustaaksensa wafallien ja aateliston waltaa, edistiwät kuninkaat uuten kaupunkien perustamista ja wapaan porwarisäädyn nousemista, jotka ristiretkien kautta saawuttivat suuremman arwon, jonkatähden heidän edusmiehenä vuonna 1302 kutsuttiin waltioapäiwille. Mahtawin lääniherroista oli Normandian herttua, joka myös (w. 1066) pääsi Englannin kuninkaaksi. Pitkällinen jota hänen kansaan kääntyi **Orleansin neitsyen** esiin tultua (w. 1428) sillen kannalle että Englanti menetti kaikki maonsa Ranskassa. Wihdoin kun Burgundin herttua **Kaarle rohkea** (w. 1477) oli kaatunut sodassa Schweiziläisiä vastaan, woipi kuningas **Ludwig 11:s** tehdä kuningas-wallan rajattomaksi.

Uuden ajan alussa ja uskonpuhdistus-aikakautena sai puhdistettu oppi täälläki monta uskolaiista. Tästä syttyi monta sisällistä sotaa, jotka olivat mainioita kauhean julmuutensa tähden. **Hugenotti-sotain** aikana (1562—1594) laittoivat katolilaiset **Parisin häät**, joissa yhtenä yönä 30,000 protestanttia eli hugenottia murhattiin (w. 1572). Protestanttien päällysmies **Henrik Bourbonilainen** pääsi viimein Ranskan kuninkaaksi, waikka hänen täytyi ottaa katolinen oppi. Entisille uskolaisillensa hän kuitenkin hankki uskonwapauden ja kansalais-oikeudet Nantes'in säännön kautta (w. 1598). Tämä jalo kuningas korotti nyt häwinnyttä, waikkapa luonnourikasta Ranskanmaata hywiin woimiin, mahtiin ja arwoon. Awonaisella kadulla Parisissa murhasi hänen (1610) eräs **Rawailac** niminen munkki, joka sentähden luuli ijäisen autuuden ansainneensa. Hänen poikansa **Ludwig 13:nen** halliteessa (1610—1641) korotti kardinaali **Richelieu** paljon valtakunnan kunniaa ja mahtia. Ensimmäiseksi waltioksi Euroopassa nousi Ranska **Ludwig 14:nen** kautta, joka pitkällisen hallituksensa aikana (1643—1715) häiritsti

Europaa monella sodalla, joihin hän wäärhydellä rupesti, ja joiden kautta hän lewitti waltakuntaansa naapuriensa wahingoksi. Hän ymmärsi etsiä ja käyttää älykkäitä miehiä; taitoniekkoja ja tiedemiehiä suosittiin, kauppa ja teollisuutta edistettiin. Nämät kaikki tuottivat loistoa hänen hallitukselleen ja hän itse, hänen howinsa ja Ranskan siwistys tuli esikurwaksi muille maille, joissa myöski Ranskan kieltä ruwettiin käyttämään howi-kielenä. Monien sotainsta kautta oli hän kuitenkin maansa köyhdyttänyt; Montes'in säännön peruuttamalla saattoi hän monta maakunnan uutterimmista asukkaista patenemaan pois maasta, säädhyttömällä elämällänsä ja wakoamisillansa hän turmeli alamaisissaan kaiken säädhyisyyden ja keskinäisen luottamuksen. Vielä sywemmälle Ranska wajosi hänen poikansa pojanpojan ja jälkeisensä Ludwig 15:nen aikana (1715—1774), joka oli huolimaton, keriämielinen ja säädhytön ruhtinas, joka yhdesä lemmikkiensä kanssa nylki kansaansa ja keltwottomalla elämällänsä tefi kuningas-arwon mitättömäksi kansan silmissä. Rangaistus kohtasi kuitenkin wasta hänen jälkeistänsä Ludwig 16:ta, joka tyllä oli jalomielinen ihminen mutta heikko hallitsia, joka tuomittiin meštäus-pölyllä henkensä heittämään (w. 1793).

Ne weronwapaudet ja muut etuoikeudet, joita aatelistolle ja papistolle oli suotu, lisäsiwät muun kansan rasituksia ja tuottiwat suuren nurisemisen näitä suosituista säätyjä wastaan, samalla kun lisääntywä walistus kansalle ilmi saattoi ne wallitsewat wäärinkäytökset ja tuotti uusia mielipiteitä. Kun siis Ludwig 16:nen täytyi kokoon kutsua waltakunnan säädhyt järjestämään waltion raha-asioita (w. 1789), julistiwat nämät, etteiwät ennen erkane kun owat uudistaneet Ranskan sisällisen hallituksen uutten mielipidetten mukaan, jotka waatiwat yhteistä wopautta ja yhdenwertaisuutta kansalaisten kesken. Siitä alkoi Ranskan wallankumous. Ja kansa pian tyllä hurjaantui suureen wapanekiihkoon, ja Ranska julistettiin tasawallaksi (w. 1792). Monta Europan muuta waltakuntaa koki miekan woimalla saattaa jälleen wanhaa järjestyttä Ranskassa, mutta sen ryhysissä werhotetut soturit saiwat loistawia wittoja ja wihollisten oli pateneminen ja rauha tekeminen, joka laajensi Ranskan alaa. Se julma hirmuwalta, joka nyt Ranskassa oli, tuotti keskinäisen rauhattomuuden ja siitpä nuori Napoleon Bonaparte, joka Ranskan sotajoukkoin päällikkönä oli suuria urotoita tehnyt, sai tilan itselleen walmistaa tietä hallitusohjiin ja hän pääsiki wihdoin Ranskan keisariksi (w. 1804). Nyt hän koki tehdä koko Europan waltansa alaiseksi ja sitte kun hän (w. 1805) oli musertanut Itäwallan ja (w. 1807) Preussin woimat ja Wenäjä oli tehnyt liiton hänen kanssaan, oltiin hänelle kuuliaiset ylikantensa paitsi Englannissa, joka witoilla soti merillä, ja jolle Napoleonin maasoturit eiwät

voineet mitään tehdä. Sekä vihollisille että ystäville tuli nyt Napoleonin valta raskaaksi, ja Ranskassaki hänen sotaväellinen ylivaltansa ja ne siteet, joilla hän ahdisti ajatusten vapautta, synnyttivät nurinaa, ehkä salassa. Vuonna 1812 valmisti hän itsensä ratkaisemaan sotaan Venäjän kansa ja tunkeutui Moskovaan saakka, mutta hänen oli nyt palajaminen, kun warhainen talvipakkaneen ja vihollisen miekka hävitti hänen sotajoukkonsa. Preussi ja muita valtakuntia nousi nyt häntä vastaan. Hän voitettiin ratkaisemassa Leipzigin tappeluissa (w. 1813), jonka jälkeen liittolaiset tunkiivat Ranskaan. Napoleon luopui hallituksesta ja vietiin Elben saareen (w. 1814). Seuraavana vuonna palasi hän Ranskaan ja pääsi taas keisariksi, mutta Euroopan muut hallitsijat panivat sotavoimansa häntä vastaan ja hän voitettiin Waterlooissa Belgiassa (w. 1815). Toisen kerran hän nyt luopui hallituksesta ja vietiin pois St Helenan saareen, jossa hän kuoli (w. 1821). Kaikki maat, jotka Ranska vallankumous-aikana oli voittanut, otettiin pois rauhanteossa Pariisissa ja Wienin valtakoukussa järjestettiin Euroopan yhteiset asiat.

Senjälkeistä aikakautta on kutsuttu vallankumous-aikakaudeksi, koska sillä ajalla Euroopan useimmissa maissa vallankumouksia tapahtui. Kansat ovat pyrkineet saadakseen suurempia vapauksia ja oikeuksia ja tahtoneet poistaa erityisten säätyjen etuoikeudet, mutta eivät ole siviilissä saaneet toiveitansa tähtetä. — Kun Napoleon oli kukistettu, tuli Bourbon'in kuningas-suku taas hallituksituimelle, mutta rauhallisuus ei tullutkaan. Kun viihdoin Kaarle 10:s koki vähentää kansan oikeuksia, tapahtui (w. 1830) niinkutsuttu heinäkuun-vallankumous, jossa häneltä otettiin hallitus ja Ludwig Filip Orleans'ista pantiin valta-istuimelle. Mutta hänki koki saada rajatonta valtaa, mutta kapinan tähden Pariisissa (w. 1848) täytyi hänen paeta Ranskasta, joka julistettiin tasavaltioksi, jonka esimieheksi määrättiin 4:ksi vuodeksi valittu presidentti. Baalin kautta pääsi siksi Ludwig Napoleon, entisen Napoleonin veljenpoika. Väkisin anasti hän pian kyllä (w. 1851) itselleen melkeen yksivaltaisen hallituksen 10:ksi vuodeksi ja waatei valitsemaan itsensä perintö-keisariksi (w. 1852). Hallitsijana on hän osottanut suurta älyä ja voimaa ja suuresti vaikuttanut Euroopan yhteisiin asioihin.

Koillinen osa. Pariisi, Seinen rannalla, hallituksen asuinpaikka, yliopisto, paljon tehtaita, suuri kauppa, Lontoon jälkeen väkirikkahin kaupunki Euroopassa ja tavallaan sivistyneen maailman pääkaupunki, 1½ milj. asuk. — Versailles, kauniimpia koko valtakunnassa, suuri kansallinen taidealu-warasto (national-museum). — Calais (Kala), Ranskan soutimmalla kohdalla, josta kuljetaan Englantiin. —

Lille, luja linna, kauppa, 132 t. — **Strasbourg**, Rheinin rannalla, arvoisia tehtaita, kauppa Saksanmaan kanssa, uljas tuomiokirjko, 82 t.

Luoteinen osa. **Rouen**, Seinen rannalla, vilkas kauppa, juurikuiin Parisin satama, 103 t. — **Cherbourg** (Echerburg), Ranaalin rannalla, sotalaivaston satama. — **Brest**, waltakunnan suurin sotasatama, 68 t. — **Nantes**, lähellä Loiren suuta, waltakunnan etewimpiä tehdas- (kartuuni) ja kauppa-kaupunkia, 108 t. — **Tours**, Loiren rannalla, hedelmällisellä seudulla (Ranskankaan puntarha); lähellä on suuria pii-wuoria. — **Newers**, Loiren rannalla, waltakunnan suurimpia wajansitehtaita. — **La Rochelle**, meren rannalla, vilkas kauppa-liike kaukaismaiden kanssa.

Lounainen osa. **Bordeaux** (Bordo), lähellä Garonnen suuta, suuri kauppakaupunki (wiinejä ja hedelmiä), 163 t. — **Bayonne**, wiinin, sionlihan ja Pyreneitten wuorimailta ja "les landes" kangasmailta saatujen metsän-tuotetten kauppa. — **Toulouse** (Tolos), Garonnen ja Etelä-kanawan yhdyksipaikalla, joka kanawa wiepi Wälimereen, tehtaita ja kauppa, 113 t. — **Montpellier**, Wälimeren rannalla, terveellisellä paikalla, jonkatahden siellä paljon sairaita oleskelee, 52 t. — **Cette**, suola-kauppa.

Kaakkoinen osa. **Marseille**, waltakunnan suurin kauppa-kaupunki (enimmiten Lewantiin), monenmoisia tehtaita, 260 t. — **Toulon**, suuri sotasatama Wälimeren sotalaivastolle, 85 t. — **Niz (Äs)**, täällä valmistetaan parasta öljyyn öljyä Euroopassa. — **Nizza**, kuffulalla sitruuna- ja pomeranši-metsiköissä, kuuluisa terveellisen ja lauhkean ilmanalansa suhteen, hyvä öljyn ja silkkin kauppa, 36 t. — **Lyon**, Rhonen rannalla, suuruutensa puolesta waltakunnan toinen kaupunki, kaikkein etuuisimpia silkkitehtaita, suuri kauppa, 319 t. — **Chambern**, Sawojassa, silkitehdas. — **Korsikan** saari, wuorinen ja metsäinen. — **Naccio**, wiinin ja hirsien kauppa. Napoleonin syntymäpaikka.

Maita ulkomaalla (6 milj. asuk.). **Afrikassa:** **Algier**, pohjoisella rannalla; asutus-maita läntisellä rannalla (Senegambiasa), **Bourbonin** saari Indianmeressä. — **Aasiassa:** **Pondicheri** ja muutamia muita kauppapaikkoja Indian läntisellä niemimaalla Bengali-lahden rannalla. — **Australiasa:** **Marquesas** saaret. — **Amerikassa:** muutamia Länsi-Indian saaria (esim. **Guadeloupe**, **Martinique**, kaswaa runsaasti oiwallista kahwetta) ja **Cayenne** (osa Guayanasta) Etelä-Amerikassa.

Pyreneitten niemimaa.

Sen rajana on pohjajäissä Biskayan lahti, lännessä ja lounassa Atlantin (Spanian) meri, etelässä ja kaakossa Gibraltari.

tarin-jalmi ja Wälimeri, koillisessa Ranskanmaa. Siinä on
 kaksi erinäistä valtakuntaa: Portugali ja Spania.

Pyreneitten niemimaata kutsuttiin muinais aikoina Iberiaksi. Sen asukkaat ovat monista eri kansoista yhittyneet. Kun tätä maata ensin mainitaan, kävi siellä Genicialaisia, jotka kutsuivat tätä maata **Tarshish**; heillä oli Gadeessa (Cadizissa) arwoisa kauppapaikka. Maa sanottiin hopiasta olleen niin rikkaan, että Genicialaiset olivat tehneet laivan ankkurinsa hopiasta. Genicialaisten uudiskaupunki Karthago, Afrikan pohjoisella rannalla, sulki pian kyllä emämaansa kaupan Wälimeren läntisestä osasta ja asetti melkein koko Pyreneitten niemimaan allensa (230 enn. Kr.) Wähää sen jälkeen saivat Roomalaiset jalan sija täällä ja rupešivat tätä valloittamaan, joka teki voimallista vastarintaa 200 vuotta, ennenkuin se joutui täydellisesti Roomalaisten haltuun. Kansain maalluksen aikana asetui tähän usioita Germanilaisia kansoja, joista Länsi-Göötit olivat voimallisimmat. Vuonna 711 tuli Afrikasta tulwana Muhammedilaisia **Maureja** ja valloittivat melkein koko niemimaan (Kordowan valtio). Täältä he myöskin kotivat tunkaa Ranskaan, mutta **Kaarle Martell** voitti heidät (w. 732) Tours'issa ja niin esti Islamin lewenemistä länsi Euroopassa. Kordowan valtakunnassa wirkistyi pellonwiljeleminen, taiteet ja tieteet, mutta jo noin w. 1000 hajosi se moneen pieneen valtioon. Asturian nuori-seudulla olivat kristityt säilyneet kufistamattomina, ja sieltä he lewisivät vähitellen ja perustivat monta valtiota. Sota kristittyin ja Maurien välillä kesti yhä ja noin w. 1250 taittaan janoa kristityt oleswan voiton puolella, waikka Maurit täällä vielä oleskelivät 1492 w:teen saakka, jolloin heidän viimeinen maansa, Granadan valtakunta, valloitettiin. Kristittyin valtiot yhdistettiin vähitellen ja viimein Arragonian Ferdinandin ja Kastilian Isabellan naimisen kautta ilmaantui **Spanian** valtakunta (w. 1479). — Portugali, joka perustettiin w. 1090, pysyi eri valtakuntana. Tässä maassa oli noin w. 1400 nousnut erinomainen halu merimatkoille, joka ei enää ollutkaan mahdotonta, sillä vähää ennen oli kompassi keksitty. Prinssi **Henrik**, **Navigatori**ksi nimitetty, warusteli laivoja, jotka Atlantin merellä löysivät usioita saaria. Kun nyt kerran olivat onnistuneet turhaksi tekemään sen luulon ettei muka päiväntasaajan ylitse taidettaisi purjehtia, ei paljon aikaa kulunut ennen kun **Bartolomeus Diaz** (w. 1486) pääsi Afrikan eteläisimpään niemeen, joka nimitettiin **hyvän toivon niemeksi**. Se arvelo, joka siinä nimityksessä lausuttiin, kävi toteen **Vasco di Gaman** kautta, joka (w. 1498) ennätti tuohon tuotteistaan kiitettyyn ja halulla pyrittyyn Indian läntiseen niemimaahan. — Samaan aikaan kun Por-

tugalilaiset pyrkivät päästä Indiaan, johtui **Kristofer Kolumbus** sen mieleen, että koska maa on ympyräinen, myöski länttä kohden purjehtimalla taittaisiin sinne tulla. Kolmella vähäisellä Spanian aluksella purjehti hän tuntematonta Atlantin merta ja tuli siihen saaristoon, jota kutsutaan Länsi-Indiaksi. Näin löyettiin Amerikan maa-osa (w. 1492). Tämän maan kulta- ja hopia-rikkaat maakunnat valloittivat vähitellen Spanialaiset.

Nämät kaksi löytöä saattoivat suuret muutokset Euroopassa. Indian tavarat, joita ennen kuljetettiin Arabian ja Punaisenmeren kautta Aleksandriaan, josta Benedigiläiset ne noutuivat, jotka kokonaan tämän kautta pysyivät voimissa, tuotiin nyt Pisaboniin, josta Alamaiden kaupungit niitä kuljettivat pohjais Europaan. Paljon kulta ja hopia tuotiin Amerikasta Spaniaan. Portugalin ja Spanian voima ja warallisuus eneni sentähden yhtä-äkkiä, mutta oli aiwan lyhyen ajan pysyväinen. Kuningas **Kaarle 1:sen** aikana (1516—1556), joka myöskin oli Saksan keisari **Kaarle 5:nen** nimellä, oli Spania Europan etewin valtakunta; mutta hänen poikansa **Filip 2:sen** aikana (1556—1598), jonka hallitus oli laiskaamaton taistelus kaikkea, sekä valtiollista että uskonnoillista, ajatusvapautta vastaan, jossa syökäystuomioistuin (inqwitioni) hänelle oli awullisena, luokitettiin se voimakas mielen-laatu, joka silloin elähytti tätä uljasta Spanian kansaa. Samaten kun hän pani alkuun Spanian häviämisen, jota siitä asti on kestänyt, kufisti hän myöskin Portugalin, valloitettuaan sen (w. 1580), sen nykyisin alkamasta loisteeellisesta voimistumisesta. Portugali tosin (w. 1640) pääsi vapaaksi Spanian ylivallasta, mutta ei ole kuitenkaan enää saavuttanut kadotettua arwoansa. 17:n vuosijadan lopulla kofivat tyllä muuttamat voimakkaat miehet herättää Spanialaisia ja Portugalilaisia pitkälistestä tainnollisestaan, johon kokonaan heidän sekä hengelliset että ruumiilliset voimansa olivat waipuneet. Jesuitit ja inqwitioni karkotettiin, teollisuutta ja kansan opetusta edistettiin; mutta siitä ei tullut mitään suurta hedelmää. Ranskan valtakumous-sodat ulottuivat tännekin ja Napoleon valloitti koko niemimaan, mutta kietaantui senkautta kowakiskoiseen sotaan kansan kanssa. Sittemmin on usein ollut keskinäiset rauhattomuudet siitä, pitäisikö hallitusvalta olla rajotettu taikka rajaton. Tällä ajalla ovat meikkeen kaikki ulkomaiset maat menneet hukkaan ja Spania sekä Portugali ovat tyllä huonossa tilassa.

a) Portugalin kuningaskunta.

1,716 n. pen.; $3\frac{1}{4}$ milj. asuk., 2185 n. pen. alalla.

On läntinen ja pienempi osa niemimaata ja sen rajana lännessä ja etelässä on Atlantin meri (Spanian meri), mutta muilla puolin Spania. On enimmäiten vuorista. Sen läpi juoksee Duero-, Tajo- ja Guadiana-wirrat, alimmaisissa juoksuissaan. Ilman-ala on lauha, juloinen ja terweellinen. Maa on wiljawaa, mutta maanwiljelys on huonolla kannalla, jamaaten kuin vuorityöki ja tehtaat. Wiinin ja suolan valmistaminen on pää-elatuskeinona. Kauppa on enimmäiten Englannin käsissä. Uskonoppi on katolinen ja kanjan siwistys huonolla kannalla. Hallitusmuoto on rajoitettu yksiwaltainen.

= **Oporto** eli **Porto**, Dueron suulla, wiinikauppa (port-wiiniä), 80 t. — **Coimbra**, waltakunnan ainoa yliopisto. — **Lisabon**, ihanalla paikalla Tajon suulla, pää-kaupunki ja hallituksen asuinpaikka, suurin kauppakaupunki, 275 t. — **Setuwal** eli **Stt Ybes**, suolakauppa.

Maita ulkomaalla (4 milj. asuk.). Afrikassa: **Azorien**-saaret, wiinirikas **Madeira** ja **Wiberiän**-niemen-saaret Atlantin meressä; maita Etelä-Afrikan läntisellä ja itäisellä rannalla. — Aasiassa: **Goa**, Indian läntisen niemimaan länsi-rannalla, **Maſao**, saari Kiinan eteläisen rannan edustalla, **Timor** ja muutamia muita saaria Itä-Indian saaristossa.

b) Spanian kuningaskunta.

9,064 n. pen.; $16\frac{1}{4}$ milj. asuk., 1683 n. pen. alalla.

Biskayan-lahden, Atlantin-meren, Portugalin, Wälimeren ja Ranskanmaan (Pyreneitten wuorten) välissä. On enimmäiten vuorimaata, ja niiden monien, enimmäiten idästä länteen kulkewain vuorijonojen (Sieras) välissä on yläwia laaksoja, joissa juoksee waan wäähäwesiä ja haakikululle sopimattomia joita. Sisempi osa on enimmästi kuivaa, aukeata ja yläwää tasmaata, jossa ilmanala ei ole juuri lauhaa eikä maakaan wiljawaa. Eteläinen ja itäinen rantamaa on sitä ihanampi sekä ilmanalan että maanlaadun puolesta, ja siellä kaswaa ei waan etelä Euroopassa tavallisia arwoisia hedelmiä (pomeranseja, sitruuneja, mandeleita, öljypuita j. n. e.) mutta myöskin sokeriruokojia, daadelipalmuja, safframia, piijangeja j. n. e. Asukkaat

ovat welkto-luontoisia ja huolettomat maanviljelyksessä, wuorityössä ja teollisuudessa, eivätkä wiihtä hankkia sellaisia etuja, jotka waatiwat työtä ja tointa. Enimmästi he työskentelewät karjanhoidossa ja mainioita ovat heidän hienomillaiset lampaat (merinos), hewois-aasit ja hewoiset (Andalusiasja). Kauppa on enimmäiten ulkomaalaisten käsissä ja wientitawarat ovat wiiniä, silkkiä, hedelmiä, willoja ja merisuolaa. Uskonoppi on katolinen ja kansan siwistys huonolla kannalla. Kuninkaan walta on jaettu kuninkaan ja corteß-nimisten säätyjen kesken.

= Pohjaisella rannalla. **Santander**, arwoisa kauppa-kaupunki, 25 t. — **Corunna**, etewin sotasatama, kauppa Amerikan kanssa, 27 t. — Etelä rannalla. **Cadiz**, etewä kauppa, 63 t. — **Malaga**, wiinin ja hedelmien kauppa, 93 t. — **Granada**, silkkitehtaita, komeita muinais-ajan jäännöksiä, 63 t. — Itäisellä rannalla. **Murcia**, ihanassa Segura-joen laaksoissa, silkki ja meri-ruokoin (spaniska rör) kauppa, 27 t. — **Alicante**, silkki ja wiinin valmistus, suuri kauppa 20 t. — **Valencia**, ihanalla seudulla (Spanian puntarha), rikas wiinistä, silkistä, suolasta (soda), silkkitehtaita, oppilaiden suhteen suurin yliopisto, 106 t. — **Barcelona**, suurin tehdas- (esim. nuusku) ja kauppa-kaupunki, 179 t. — Kastilian yläwällä tasamaalla. **Burgos** ja **Segowia**, werkatehtaita, willa-kauppa; näiden sentuin lam-pailla on kaikkein heinoin willa. — **Madrid**, waltakunnan pääkaupunki ja hallituksen asunapaikka, vähäinen liite, 281 t. — Andalusian i-hanassa alangoissa Guadalgwivir-wirran ympärillä. **Cordowa**, hewois-kauppa, 37 t. — **Sevilla**, suuria silkki- ja tupakkitehtaita, wiini- ja willa-kauppa, yliopisto, 112 t. — Aragonian alangoissa Ebro-wirran ympärillä. **Saragoza**, yliopisto, 59 t. — Saaria Wäli-meressä: **Balearit** ja **Pithyusit**.

Maata ulkomaalla (5 milj. asuk.) Afrikassa: **Centan** kaupunki, Gibraltari-salmen rannalla, eteläiset **Kanarian**-saaret Atlantin meressä. — Amerikassa: ei ole enää kuin **Kuban** ja **Portorikon** saaret ja muutamia vähäisistä **Antilli**-saarista. — Aasiassa: **Filippiinit** Ilosa waltameressä. — Australiasa: **Marianit**, **Karoliinit** ja muutamia muita saaristoja.

Italia.

5,120 n. pen., 22½ milj. asuk., 4395 n. pen. alalla.

Italian niemimaan lounaisella puolella on Genuan lahti ja Tyrrhenian meri, kaakkoisella Jonian meri Taranto-lahteneen

ja koillisella Adrian meri; pohjaisessa ja luoteessa on sen rajana Saksanmaa, Schveizi ja Ranskanmaan, jotka maat Appi-wuoret erottawat Italiasta. Luoteisella kulmalla on Europan korkein, Montblanc niminen vuorenkukkula. Reikeltä läpi tämän historiasa mainion niemimaan kulkewat aukeat Apennini-wuoret. Rantamailla on paljo wetelöitä, terweydelle wahingollisia seutuja, maremmat nimeltänsä. Ilmanalan ja luonnon tuotetten suhteen on suuri erotus. Appiwuorten kukuloilla on ikuinen lumi. Laskiesä sieltä alas tapaa ennen pitkää Europan kaiket ilmanalat. Wihdoin tullaan ihanalle Lombardian tasangolle eli Povirran laaksoon, jossa kasvaa runsaasti jywiä (nivia, maisia, riisiä), wiiniä ja sikkii. Niemimaan keskipaikka on eteläisten hedelmäin kotomaa (öljyppuun hedelmiä, sitruunia, mandelia j. m.) Arno-wirran laakso on yhtämittäinen wiinitarha, jota vastaan wähän etelämpänä juoksewan Ombronin-wirran ympäristö on erämaan kaltaista ja terweydelle wahingollista. Etelä osassa on ilma wälistä tukahuttawan lämmin, wärinski kun Siroccotuuli (kuuma etelä-tuuli) tuulee. Maan-alainen tuli (Wesuwini-wuori, ihanalla kampakna-tasangolla, on kuin uunin piippu) tekee maan-pinnan tuiki wiljavaksi, mutta Italian laiska kansa ei wihti sitä wiljellä, kun se ilmanki kasvattaa heille runsaan rawinnon. Apulian-tasanko kaakkoisessa osassa on kuiva laidunmaa. — Europassa harvemmin tavattawista kasvuista mainittakoon daadeli-puu, Johanneksen-leipäpuu, sokeriruoko ja pumpulipensas. Wälewän tulista wiiniä saadaan runsaasti; mutta kun sitä ei oikein valmisteta, ei se ole juuri mieluista; samaten on tuon runsaan öljynki laita. Eipä juuri maata wiljellä Siciliassakaan, Välimeren suurimmasa saarella, jonka yläwät tasamaat ja joukat rantamaat owat wiljavimpia maita maan päällä, jossa kasvaa nivia, wiiniä, appelsiinia ja muita etelämaisia hedelmiä, sikkii ja pumpulia; myöskin menestyy sinne istutettu tee-pensas. Itäisellä rannalla on Europan korkein tulivuori Etna eli Monte-Ghibello. Sardinian suuri ja wuorinen saari on myös huonossa ruokossa ja metsäinen, mutta kasvaa tuitenki runsaasti jywiä, wiiniä ja öljyypuita. — Teolisuus ja tehdaste on huonomaisella kannalla; pohjaisessa osassa

kuitenki paremmalla kun eteläisessä. Maan runsaat tuotteet tekivät kauppalikkeen vilkkaaksi, mutta se on enimmäkseen ulkomaalaisten vallassa. Uskonoppi on katolinen ja kansan sivistys on huonolla kannalla.

Italian vanhin historia on tuntematon. Aikaisimmin mainitaan **Etruskit**, Arnon ja Tiberin välillä, järjestystä harrahtavana kansana. Niitä **Roomalaiset** ensimmäisen sivistyksensä saivat. Nämät taas sanoivat alkuperää olevansa Trojalaisia, jotka Trojan kaupungin hävitettyä olivat vähästä Aasiasta paenneet ja tulleet Tiberin suulle **Latinalaisten** maahan, jossa rakensivat **Alba-Longan** kaupungin. Tämä oli emäkaupunki Roomille, jonka **Roomulus** perusti 753 vuotta ennen Kr. Hän oli myös sen ensimmäinen kuningas. Hän ja kuusi hänen jälkeistään kuningasta mainitaan valloituksilla lewittäneen valtaansa sekä viisailla laeilla ja asetuksilla tehneen hyvää ja lisänneen sen arvoa ja voimia niin että Roomi ennen pitkää oli mahtavin kaikista kaupungeista Latinalaisten liitossa. Kun Roomin seitsemäs kuningas alkoi hallita itsewaltaisemmasti kun suurisukuiset ja patricit olisivat tietäneet, pantiin hän pois hallituksesta. Sitten tuli tasavaltainen hallitus (w. 509 enn. Kr.) ja sen esimiehistä pantiin kaksi **konsulia**, jotka vuodeksi walittiin patriceista; mutta tämä hallitus oli jonkun ajan patricien itsewaltaisuutta. Kuningas-wallan poistamisen kautta tuli sota Roomin ja rajakansain välille ja sillä ajalla halwin kansa eli plebejit welkaantuivat ja köyhtyivät huonoon tilaan, jossa patricit waan enemmän koettivat heitä rasittaa. Viimein plebejit uhkasivat jättää Roomin ja rakentaa pyhälle wuorelle uuden kaupungin, jonkatähden patricien oli (w. 493) heille myhönnyttäminen walita wuosittain **kansan-tribunia**, joilla oli walta kumota senaatin päätös, jos he katsoivat sen olevan kansan etua vastaan. Nämät hankkivat kansalle vähitellen aina suurempia oikeuksia, niinkuin sääntönäisen lain (w. 450) ja oikeuden tulla walituksi konsuliksi ja muihin sittemmin asetettuihin waltakunnan wirkoihin (w. 350). Asetus tuli, näet, aina enemmän kansawaltaiseksi. Kestävä waikka turha tässä oli patricien wastustus. Tällä ajalla oli Roomi sotinut ja woittanut naapureitansa, niin että wuonna 340 se jo oli wallottanut koko keski Italian. 53-wuotisen wastustuksen perästä lannistuiwat myöski **Samnitit** ja wuonna 272 oli koko etelä Italia wallotettu. Nyt Sicilian saaren wallotus oli heidän siinähalunansa, mutta täällä sattuiwat yhteen Karthagolaisten kansa, jotka osan saaresta olivat wallottaneet. Niin syttyiwät (w. 264) niin kutsutut **Punilais-sodat**, joita oli kolme. Karthagon suuri sotapäällikkö **Hannibal** saattoi kyllä Roomin ahtaalle, mutta lopulta Karthago

hävitettiin (w. 146) ja Roomi oli wakuutettu herraudestaans siihen aikaan tunnetun maan yli, josta myös suurin osa wähitellen tuli Roomin waltan alle. Roomissa syttyi nyt uudestaan sisälliset rauhattomuudet. Ylhäisemmät perheet olivat anastaneet kaikki soidissa saavutetut rikkaudet ja alhainen kansa oli puutteen-alaisessa ja kurjassa tilassa. **Gracchus**-weljekset kokivat auttaa tätä epäsuhtaa, mutta suuri-sukuisten vastustus teki heidän yrityksensä tyhjäksi (133—121). Tapain turmio oli yleiseksi tullut; himo oli syttynyt kaikissa elämän nautinnoihin, mutta millä keinoin niihin waroja hankittaisiin, ei suurin wäliä pidetty ja rahan tähden pantiin iäntaan edut alttiiksi. Tästäpä erityiset mainiommat miehet ottivat tilan, koottujen puolustajittensa avulla, pyrkii saavuttaaksensa rajatonta waltaa. Siitä syttyivät **kansalliset sodat** ja **triumwiri**-(kolmi-miehistö-) **liitot**. Elämänsä ajaksi tuli ensin **Sulla** (w. 81) ja sitten **Caesar** (w. 48) Roomin waltakunnan rajattomaksi hallitsijaksi, ja viimein **Augustus** (w. 31) ikuisesti lopetti tasawaltaijen hallituksen.

Roomin waltakunta sisälsi silloin länsi- ja etelä-Europan, länsi-Aasian ja pohjais-African. Tähän aikaan oli myöski Roomalaisten pyrinnot tieteilisyhdesä ja taibossa ehtineet suurimpaan korkeuteensa. Wasta jälkeen 250 w. enn. Krist., jolloin Roomalaiset tulivat lähempään yhteyteen Greeklaiisten kansa, alkoivat he taibollisuudessa ja tieteilisyhdesä askaroida ja sitten ilmeisti myös heissä kirjailioita ja taito-nielkoja, mutta näissä asioissa eiwät yleensä ole suurta mainetta saaneet. Winoastaan lakitieteesä ovat Roomalaiset jälkeensä jättäneet arwollisempia teoksia ja Roomalaisten lafi on mahtawasti waiwuttanut Europan nykijän lain säädäntöön. Roomalaisten taito oli, näet, waan sotiminen ja walloitus. Woni yksinäinen Roomalainen kyllä hankki itselleen joukon kirjoja ja taitokaluja, mutta usealta se waan oli tyhjää komeutta, ja enimmänsäns suurin ilo oli nuot weriset leikit, joissa harjotetut miekkailiat elämän ja kuoleman kaupalla taistelivat toistensa ja metsäneläinten kansa.

Roomin waltakunta keisari-aikakautena osottaa meille enimmänsäns surullisen näköalan, sillä toisaalta ufiimmat keisareista olivat mainiot raakamielisiä julmuuksistaan ja häpiän-alaisista riettauksistaan ja toisaalta olivat alamaiset halwentunutta kansaa, jotka wähitellen olivat waiwuneet säädhyttömään turmelukseen ja sen oheessa oli heidän sisälliset ja ulkonaiset woimansa niin uupuneet, että winoastaan rahalla woivat ostaa wapautensa wihoillistensa päällekaufkulta ja ulkomailta palkattujen soturien nojalla pyyhä pyyhä. Oltuaan näin sisällisesti häwionsä partaalla, kohtasi heitä myös nuot liikkeet, joita on sanottu suureksi Germanilais-kansan waelukseksi.

Wuonna 395 jaettiin Roomin valtakunta kahteen osaan: **Länsi-Roomin** ja **Itä-Roomin** eli **Greekan** keisarikuntaan. Länsi-valtakuntaan kuuluvat maat valloitettiin toinen toisensa perästä Germanilaisilta kansoilta ja vihdoin kufistui viimeinen osa eli Italia Roomin kaupungin kansa (w. 476 jälk. Kr.) Germanilais-kansat ja kristinoppi tuottawat nyt siwistyksele uuden kehityksen.

Samatun kun Roomi vanhalla aikakaudella oli hallinnut miekallaan koko tunnetun mailman, niin se keski-ajallaki paawinsa kautta pani koko kristillisen mailman waltansa alle. Sillä aikaa kun usiat kansat toinen toisensa perästä hallitsiwal Italiaassa, niinkuin: **Herulit** (476—493), **Itägöötit** (493—553), **Itä-Roomalaiset** (553—570), **Longobardit** (570—774), ja **Frankit**, perusti Rooman paawi hengellisen waltansa ja onnistuifi (w. 756) itselleen haufkia maallisia alus-maita, jotka oliwal alkuna sittemmin nimitettyyn Kirkkowaltakuntaan. Kaarle Suuren surun kuoltua (875), tuli erityisiä pikkuruhtinoita, jotka rauta-kuunnalla ja keisari-kuunnalla itsensä kuunnattiwal Italian hallitsioiksi, siks kun **Otto Suuri** (w. 962) yhdisti Italian Saksanmaan kansa. Tämä yhteys hajosi aika-ajoin Italialaisten murkumisista, mutta yhdistettiin aina waan Saksalaisten miekalla, siks kuin se kokonaan loppui (w. 1250). Tällä aikaa ja eritoten ristiretkien waikutuksista woimistuwal Italian kaupungit suuresti teollisuutensa, kauppansa ja merikulunksa kautta. Etelä-Aasian kalleita tawaroita kuljettiwal he Eghyptin Aleksandriasta tänne, josta ne lewisiwal muihin Europan maihin. Niinpä **Venedig**, **Genua**, **Pisa** ja **Majland** tuliwal hywiin woimiin. Wastustus Saksan yli-hallitsioita vastaan tästä yhä tuli woimalisemmaksi ja kowan taisteluksen perästä **Hohenstauffi**-keisarien kansa pääsiwal he wapaksi ulkomaaisista hallitsioista ja saiwal tawaltaisen hallituksen. Se toti pian kyllä meni hukkaan, sillä keskinäisissä riidoissa anasti joku itselleen yksiwallan. Nämät uudet hallitsiat taistelilwal ja lannistiwal toinen toistaan, ja niin syntyi herttuakunnat **Majland**, **Toskana** ja monta muuta. Tähän aikaan heräsi heissä halu wanhain Greeksalaisten ja Roomalaisten kirjallisuuteen ja taideteoksiin. Sitä edistettiin sen kautta, että ruhtinaat **Medici**-suruusta **Florens**'issa vastaan ottiwal ja suosiwal oppineita, jotka pakeniwal sitä häwitystä, jota Turkkilaiset silloin lewittiwal Greekan keisarikunnassa. Uusi elämä wirtisti nyt kaikissa tieteeellisissä pyrinnoissa, ja lewisi täältä muihin Europan maihin. Sillä tawoin on Italia Europan nykyisen siwistykseen emämaa, waikkapa paawi ja Jesuitit sittemmin ahdistiwal mielen-wapautta ja niin owat estäneet Italian edistymistä muiden Europan maiden rinnalla niin että se enää ainoastaan ihanne-taiteissa on muita maita etewämpi.

Kun meritie Itä-Indiaan oli ilmi saatu, menettivät Italian kaupungit mahtavuutensa, josta myös seurasi valtiollinen heikkous Italiassa, sittekin vielä uskonopin puhdistus oli anastanut paavin hengellisiltä aseilta kaiken voiman. Eri osia Italiasta joutui ulkomaalaisten vallan alle. Ranskan vallankumous ja Napoleon matkaan soauttoi muutoksia Italian keskuuksissa, mutta waan lyhyeksi ajaksi, sillä Wienin valtakokouksen jälkeen tuli vanha järjestys jälleen, ja ne vallankumous-kokeet, joilla kansaa koetettiin saada uuteen mieleen, tukahutti Itävalta niin kutsutun pyhän liiton päätöksen mukaan, sillä Itävalta piti melkein rajatonta valtaa niissä monissa valtakunnissa, joihin maa oli jaettu. Sen kautta kartutti se itselleen myös yleisen vihan, joka aika-ajoin nosti vallankumous-liikkeitä. Ne kyllä tukahutettiin, mutta nurjamielisyys jäi jälle, kun ei hallitsijat mitään tehneet poistaakseen tytymättömyyden syitä. Vähitellen heräsi kuitenkin tässä orjuutetuissa kansassa aina enemmän tunto ja tieto paremmasta kansalaisesta ja valtiollisesta elämästä. Sardinian, jossa hallitus kansan toiveita noudatti ja koki tehdä ajan mukaisia muutoksia, ja Itävallan välille syttyi sota (w. 1859), jossa Itävalta menetti osan maitaan Italiassa ja myös ylivaltansa siellä. Muiden pienten valtakuntain hallitsijain oli pakeneminen ja kansat yhtyivät Sardinialaisten kanssa. Näin Italian kuningaskunta perustui, joka jo sisältää enemmän osan niemimaasta ja jonka kansa osottaa olevansa mahdollinen tähän nuteen kutsukumukseensa.

Italian niemimaa on nyt jaettu seuraviin omavaltaisiin valtakuntiin:

1) Italian kuningaskunta (5,362 n. pen.; 24½ milj. asuk.), jossa on perustuslainen hallitus. = (Entinen Sardinian kuningaskunta, luoteinen osa Ticino-jokeen asti, joka on Po-joen haara). **Turin**, Po-joen rannalla, Piemontin maakunnassa, yliopisto, silkkitehtaita, 205 t. — **Alessandria**, Tanaron (Po-haaran) rannalla, lujalinna, 27 t. — **Genua**, Genua-lahden rannalla, tähnnä komeita marmorista rakennettuja kartanoita, pulskaa mereltä katsellen, ennen suuri ja vieläkin arvoisa kauppa, 128 t. — **Cagliari**, etewin kaupunki Sardinian saarella, 28 t. — (Lombardia-Venetsian kuningaskunta, Ticinon ja Adrian meren välillä). **Milano**, ihanalla tasangolla, silkkitehtaita, suuri kauppa, ennen Italian arvoisimpia kaupungeita, 196 t. — **Pavia**, Ticinon juoksussa Po-jokeen, yliopisto, juuston-teko, 29 t. — **Cremona**, Pon rannalla, kuuluisimpien viinuin teko, 31 t. — **Mantua**, saarella Mincio-joesa, lujimpia linnoja, tehtaita, 30 t. — **Verona**, Etshin eli Adigen rannalla, silkkitehtaita, 59 t. — **Venedig**, muinan meren mainio kuningatar, 136:lla luodolla Brenta-joen suulla, kalliita muinais-ajan jätteitä; tehtaita; kanavat ovat katuin

verosta, joita suljetaan wenheillä, 118 t. — (Serttuafunnat Parma ja Modena, Pon eteläisellä puolella). **Parma**, yliopisto, juustokauppa, 47 t. — **Modena**, yliopisto, 32 t. — **Carrara**, sen seuduilla on kauniita marmoria. — (Toskanan sauriherttuakunta, Arno- ja Ombrone-joen ympärillä). **Florens**, Arnon rannalla, valtakunnan nykynen pääkaupunki, hallituksen asumapaikka, kalliita maalatuista kувia ja muita taitokaluja, silkki- ja villatehtaita, olkihattujen teosto, 114 t. — **Livorno**, Italian wilkkahin kauppa-kaupunki, 84 t. — **Elban** saari. — (Itäinen osa Kirkkowaltakuntaa Po-joesta Tronto-jokeen). **Bologna**, Europan wanhin yliopisto, suuri silkintutominen, 90 t. — **Ravenna**, wetelällä paikalla Adrian meren rannalla, 19 t. — **Auccna**, wilkas kauppaliike, 31 t. — **Loreto**, pyhä-rettipaikka. (Kuningaskunta Molemmat Siciliat eli Neapeli, Italian etelä osa ja Sicilian saari). **Neapeli**, Wesuwin juurella, Italian suurin kaupunki, yliopisto, hywä kauppa; tuskinpa kauniimpaa maailmassa näkee kun se on, mereltä katsoen, 447 t. Sitä lähellä ovat ne Wesuwin tulelta, vuonna 79 Krist. synt. jälkeen maahan haudatut kaupungit **Herculannum** ja **Pompeji**, joita meidän aikoina on kairwamalla osittain ilmi-saatu. — **Taranto**, Apulian tasangolla, Taranto-lahden rannalla, hywä kauppa. — **Palermo**, Siciliaassa, yliopisto, wilkas kauppa, 168 t. — **Trapani**, läntisellä niemellä, suolakauppa, korallin-pyhntö, 26 t. — **Siragosja**, (muinan mainio **Syracusa**), kuulusaa wiiniä, silkkitehtaita, muinaisen komeuden jäännöksiä. — **Catana**, Etnan juurella, yliopisto, 65 t. — **Messina**, salmen partaalla, hywä kauppa, 62 t. — **Saaria: Egatin** saaret lännessä, ja **Liparin** saaret pohjaisessa.

2. **Kirkkowaltakunta**, paawin wallan alla vielä olewa osa (214 n. pen.; 700 t. asuk.), keskinen osa Thyrhenian meren ranta-maata. Tiberi-joki juoksee läpi. Maremman eteläisessä osassa ovat ne laajat **Pontiset** rutto-järwet. = **Roomi**, Tiberin rannalla, maan-mainio, paawin asunto (Watifani), kalliita muinais-ajan jäännöksiä, kувia j. m., wieläkin ihanne-taitoin pääkaupunki, 201 t. — **Ciwita Vecchia** (Tschiwita Vekija), ainoa satama, wähäinen liike, 10 t.

3. **San Marinon** tasawaltakunta (1 n. pen., 8 t. asuk.), nuorella koiillisessa osassa keski-Italiaa.

Korsikan-saari kuuluu Ranskanmaahan.

Sicilian etelä puolella olevat saaret **Malta**, **Gozzo** ja **Comino** (6 n. pen., 148 t. asuk.) kuuluvat Englantiin. Ne ovat paljaita kalkkikiwi-saaria, jotka niiden unttarat asukkaat ovat peittäneet sinne wedetyllä mullalla ja jotka nyt, hywästi wiljestyinä, kaswawat runsaasti jywiä, wiiniä ja etelämaisia hedelmiä. = **Waletta**, Inja linna, Englannin lairwa-osaston olo-paikka, wilkas kauppa, 60 t.

Greekan kuningaskunta.

948 n. pen., 1,300,000 asuk., 1371 n. pen. alalla.

Greekanmaa on Europan vanhin sivistysmaa. Sen vanhin historia on hämäräinen ja täynnä tarinoita. Ensimmäisistä asukkaista olivat **Pelagit** sivistyneimmät; wiljelivät peltoa ja hoitivat karjaa. Raakoja ja sivistymättömiä olivat silloin vielä **Helienit** eli **Greekalaiset**, jotka jakautuivat neljään sukukuntaan: **Eolit**, **Dorit**, **Akeit** ja **Jonit**, ja lewisivät vähitellen yli koko maan. Aasiasta ja Afrikasta tuli muukalaisia, jotka tänne lewittivät korkeempaa sivistystä. Hellenit perustivat monta erinäistä yhteiskuntaa, joita yhdisti yhteinen kieli, tavat ja uskonoppi ja yhteiset kansan juhlat, esim. Olympin leikit eli taistelut. Muutosta metsästyks- ja paimentolais-elämästä maanwiljeltykseen ja kiinteisiin asunto-paikkoihin sekä järjestettyyn kansalliselämään edistivät monet erithiset miehet, joista mainittakoon **Herkules**, **Theseus**, **Jason**, **Orfeus**, joiden aikausti, lauluilla ja tarinoilla kaunistetuna, oli Greekalaisten **sankari-aika** (1400—1100 enn. Kr.) Nytpä vasta voitiin yhteisiä kansallishankkeita toimeen panna, esim. Argonautain meriretki (w. 1250) Mustanmeren itäiselle rannalle, sieltä otamaan tuota kulta-taljaa eli nahkaa (s. o. kaupalla koottuja suuria rikkauksia) ja **Trojan sota** (1194—1184). Wiime mainitun sodan jälkeen tapahtui suuria liikeitä ja kansain-waelluksia Greekanmaassa, jolloin myös joukoittain Greekalaisia matkusti muukalais-maihin ja perustivat siellä uudis-asunnoita, joihin sivistyksensä lewittivät.

Greekanmaan monista yhteis-kunnista, jotka yleensä hankkivat itselleen tasawaltaisen hallituksen, tuli **Sparta** ja **Athena** vähitellen etewimmiksi. **Lukurgus** (880 enn. Kr.) järjesti Spartan keskuusasiat ja perusti sen mahtavuuden. Spartalaiset olivat korvunteen totutettua, jalomielistä uroskansaa, mutta oudot lempeämmille tavoille, taiteelle ja tieteelle. Athenan lain-sääätäjä oli wiisas **Solon** (594 enn. Kr.) Erinomainen oli Athenan kansa elävän, vapaan, hengellisen waurastumisensa ja edistymisensä puolesta. Heistä tuli watedes monta taitoniekkaa ja tiedemiehistä, jotka owat paljon wai-
kuttaneet ihmis-kunnan nythiseen sivistykseen.

Mikä suuri ja jalo woima eli tässä kansassa, sai se pian osot-
taa. Athenalaiset olivat auttaneet vähän Asian läntisellä ranta-
maalla asuvia Greekalaisia heidän kokeessaan wapaaksi päästä Per-
sialaisten ylivallasta. Persian kuningas **Darius** ryntäsi sen wuoksi
heitä vastaan summattomalla sotajoukollaan, mutta **Marathonin**
aukealla kentällä lähellä Athenaa voitti heidät vähäinen Greekalais
joukko, joita Athenalainen **Miltiades** sodassa johdatti (490 enn.
Kr.). Persian kuningas **Xerxes** karkasi uudestaan heidän päällensä,

mutta meritappelusja Salamis-saaren äärellä Athenan edustalla (480 enn. Kr.) pelasti Athenalainen Themistokles isänmaansa ja koko Greekanmaan vapauden. Nyht oli Greekanmaa pelastettu tästä vaarasta ja vapaata edistymistä luolettavasta Asian ylivallasta; sodittiin kyllä vielä monta vuotta urhoollisesti voitolla, erittäinkin Athenalaisten Aristideen ja Cimouin johdolla. Mahtinsa ja kuniansa kukkulalle nosti Perikles Athenan (+ 429 enn. Kr.) Tällä ajalla elivät ja vaikuttivat myöski ne miehet, joiden jälkeensä jääneet kirjat ja taideetokset ovat suuresti vaikuttaneet Europan sivistyksen. Näistä mainittakoon Sokrates, Plato, Sofokles, Ekdias ja monta muuta.

Spartalaiset, jotka olivat kadottaneet wanhan arwonja, pitivät nyt vihaa ja kateutta Athenaa vastaan. Tästäpä seurasi sota, joka erotti Greekalaiset kahteen puoluskuntaan ja kesti 27 vuotta (431—404), jossa heidän paraat voimansa menivät turmioon. Tästä niin kutsutussa Peloponnesilais-sodassa Athenalainen Klebiades tuli suureen maineeseen. Sparta tuli voitolle sodassa. Sen raaka röyhkeys synnytti kuitenkin yleisen narkumisen ja kun sen kuningas Agessilaos oli sodassa Aasiassa Persialaisia vastaan, yhti monta Greekalaista valtiota tekemään loppua sen ylivallasta. Sparta ei häpiänäkään pitänyt tehdä Persialaisten kansa tuota Greekanmaalle häpiällistä Antalcideen rauhaa (w. 387), mutta kuitenkin heidän mahtinsa murrettiin siinä tappelusja, jonka jalo Thebalainen Epaminondas voitti lähellä Leuktraa (w. 371) ja sitten lähellä Mantinea (w. 362), jossa hän itse kuitenkin kaatui. Yhteinen heikkous oli nyt Greekanmaassa ja viimeiset voimansa menettivät he kestinäisessä 10-vuotisesja sodassa, joka kutsuttiin pyhäksi (356—346). Kaheksan vuotta sen jälkeen valloitti Macedonian kuningas Filippi Greekanmaan tappelusjesja lähellä Keroneaa (338).

Filipin poika Aleksander Suuri, jonka mainio tiedemies Aristoteles kasvatti, alkoi nyt käydä sotaa Persian kansa ja voitettuaan Granikus-joen, Susus-kaupungin ja Gaugamelan lähellä, teki hän lopun siitä valtakunnasta (w. 330). Nisken tunkea "maan ääriin ja auringon nousuun asti," tuli hän kuuluisan Indian luoteiseen ääreen, jossa hänen väsynyt sotajoukkonsa pakotti hänen taikaisin palaamaan. Hän oli päättänyt yhdistää Europalaiset ja Aasialaiset, mutta se jäi sikseen, sillä hän kuoli vuonna 323. Hänen suuri valtakuntansa hajosi, mutta Greekan kielij Greekalainen sivistys jäivät kuitenkin valtaansa Aasiassa ja Afrikassa. Kaikki ne valtiot, jotka perustettiin Aleksanderin hajonneesta valtakunnasta, valloittivat Roomalaiset vähitellen noin 100 vuotta enn. Krist., jotka myös ottivat Greekalaisen sivistyksen. Kun Rooman valtakunta noin 500 vuotta senjälkeen eli 400 vuotta jälkeen Kr. jaet-

tiin lahteen osaan, nimitettiin toinen osa **Greekan** keisarikunnaksi, jonka maat **Turkkilaiset** vähitellen anastivat ja (w. 1453 jalk. Kr.) tekivät peräti lopun tästä waltakunnasta. **Turkkilaisten** raajan, ja turjan vallan alla huokailivat **Greekalaiset** monta vuosisataa. **Pienen** tyhmyttömyys nosti kapinan (w. 1821) ja urhoollisen wapaus-sodan jälkeen tähtyi **Turkkilaisten** tunnustaa **Greekanmaa** itsenäiseksi (w. 1829).

Nykyinen **Greekan** kuningaskunta on etelä osa **Turkin-Greekan** niemimaata **Jonian-** ja **Egean-**merien välissä; siihen kuuluu myös moniaita saaria nimitetyissä merissä. Enin osa mannermaata on vuorista (**Windus** ja sen haarat). Laakiot ovat kaitaiset ja viljawat. Maa oli muinan paremmin viljelty; jyviä (nisiä, ohraa, maisia, hirssiä) ei tule tarpeeksi; pää-tuloja ovat hunaja, wiini, öljy, hedelmät (wiikunat, rusinat, korintit, sitruunat), silkki ja marmori. Teollisuus on alkamaisillaan. Maa on sopiwa kaupalle ja kauppaliike on vilkas. Kansan siivistämisestä on ruwettu huolta pitämään. Uskonoppi on greekalais-katolinen. Hallitusmuoto on rajotettu yksiwaltainen.

1) **Liwadia** eli **Sellas**. = **Atheni**, pääkaupunki, **Egina**-lahden rannalla, maan-mainio, paljo muinais-ajan jäännöksiä, yliopisto, 48 t. — **Missolonghi**, linna, **Lepanto**-lahden rannalla. — 2) **Morea** eli **Peloponnesus**. = **Korinth**, maankannaksella, wiininviljelys (korinteja), paljo muinais-ajan jäännöksiä. — **Patras**, **Lepanto**-lahden rannalla, korintin, öljyn ja silkin kauppa, 20 t. — **Nawarino**, **Jonian**-meren rannalla, hywä satama; meritappelus 1827. — **Misitra**, muinan **Sparta**, **Eurotas**-joen rannalla. — **Nauplia**, **Argolis**-lahden rannalla, hywä kauppa, 10 t. 3) **Jonian**-saaret: seitsemän suurempaa ja monta pienempää, vuorista, mutta hedelmällistä saarta **Jonian** meressä: **Korsu**, **Paro**, **S:ta Maura**, **Thiaki**, **Kefalonia** (suurin), **Zante** ("idän tukkainen") ja **Kerigo** (**Morean** eteläpuolella). = **Korsu**, yliopisto, hywä kauppa, 25 t. — **Zante**, wiinikauppa, hywä teollisuus, 20 t. — 4) Saaria **Egean**-meressä: a) **Negroponte**, muinan **Enbea**, jota mannermaasta erottaa **Euripus**-salmi. — b) **Cylladit**: **Syra**, jossa kaupunki **Hermopolis**, wilkas kauppaliike, 20 t.; **Naxos**, suurin saarista, runsaasti wiiniä; — **Paros**, walkeista marmoria. — c) **Sporadit**: **Egina**, lahden rannalla, — **Hydra** ja **Spezzia**, melkoinen kauppa.

Turkin sultaanikunta,

9,878 n. pen., 15½ milj. asuk., 1697 n. pen. alalla,

eli Osmanin valtakunta. Siihen kuuluu Välimeren itäisen ojan ympärillä olevat maakunnat Euroopassa, Aasiassa ja Afrikassa (86,300 n. pen., 37½ milj. asuk.), mutta tässä katsellaan nyt vaan sen Euroopassa olevia maakuntia, joiden koillisena rajana on Venäjänmaa (Bruth-joki), pohjaisena ja luoteisena Itävaltakunta (Sibenburgin Karpathi-wuoret, Donau ja Sau), läntisenä Adrian- ja Jonian-meret, eteläisenä Greekanmaa, kaakkoisena ja itäisenä Egean-meri ja Musta-meri. Enin oja on vuorimaata (vuorijonot Egrifudagh ja Balkan), jossa on ihania ja wiljavia laaksoja. Suurin tasamaa on Donau-wirran alisen juoksun ja suuhaarain ympärillä. Ilmanala on lauha ja ihana; niijua, maisia, riisiä, paraanlaista tupakkia (Macedoniasa), pumpulia ja wiiniä saadaa runsaasti; etelämaisiet hedelmät eivät menesty niin hywästi kun lounaisessa Euroopassa. Kivikunta on rikas, mutta ei sitä paljon wiljellä. Turkkilaiset itse pitävät maanwiljelystä orjain työnä, jonka vuoksi se ja maten kun teollisuuski ja kauppa ovat kristittyin ja Juutalaisien käsissä. Erinomaisia ovat safiani- ja metalli-tehtaat ja warfinki langan paino- tahi wäri-laitokset. Muhammedin uskonoppi on valta-uskonto ja Turkkilaiset ovat wallitsewa kansa, mutta enin oja (10 milj.) asukkaita (rajahs) tunnuistaa Greekalaisista kristinoppia ja on Slawilaisista kansakuntaa. Europalainen siwistys pyrkii yhä enemmän juurtumaan, wasten Muhammedilaisten wimma-intoa. Sultaanilla on rajaton valta täysihaltuisissa maakunnissa, mutta puolihaltuisilla maakunnilla on oma hallituksensa ja ne matjawat vaan weroa.

A) Täysihaltuiset maakunnat, jotka ovat jaetut ejalet-nimisiin osakuntiin, jossa pascha-nimelliset päämiehet hallitsawat, ovat: 1) Rumilia eli Thracia, Balkan-wuoren ja Egean-meren välillä. = Konstantinopeli (turkkilais. Stambul), Bosporin rannalla, pääkaupunki ja sultaanin asumapaikka (Seraï eli Seralja), suuri-arwoisia silkki- ja pumpuli-tehtaita, sopiwalla paikalla kaupan suhteen, 715 t. — Adrianopeli, Maritsa-joen rannalla, hywä maakauppa, 140 t. — Gallipoli, Hellespontin rannalla, sotasatama, safianin valmistus, 50 t. — 2) Bulgaria, Balkan-wuoren ja Donaun välissä. = Warna,

jatama Mustan-meren rannalla, linnotettu. — **Schumla**, wahwa linna Balkan-wuoren jolasfa. — 3) **Macedonia**. = **Saloniki**, samannimisen lahden rannalla, kaupan suhteen ensimmäistä lähin kaupunki, 70 t. — **Seres**, pumputikauppa, 30 t. — 4) **Thessalia**. = **Larissa**, lähellä Salambria-jokea, langan painatuslaitoksia, 25 t. — 5) **Albania**. = **Jannina**, wilkas maakauppa, 30 t. — 6) **Bosnia**. = **Bosna Serai**, suuri-arwoisia rauta- ja teräs-tehtaita, 70 t. — 7) **Saaria**: **Randia**, vuorinen, runsaasti öljyä ja hedelmiä; moniaita pienempiä saaria Arkipelagissa.

B) Puolihaltuisia maakuntia:

1) **Serwia** (1000 n. pen., $1\frac{1}{2}$ milj. asuk.), vuorimaa **Morawan** (Donaun haaran) ympärillä. = **Belgrad**, Saun ja Donaun yhdyspaikalla, linnotettu, kauppa Unkarin kansa, 30 t.

2) **Rumenia** (2,288 n. pen., $4\frac{1}{2}$ milj. asuk.), johon kuuluu **Walatia**, wiljawa tasamaa Donaun pohjaispuolella ja **Moldau**, tasamaa itäpuolella Karpathia Pruth-jokeen, Donaun suuhaaroihin ja Mustaan mereen asti. = **Bukarest**, hospodarin asunto-paikka, Walatiasfa, wahwa kauppa, 130 t. — **Jassy**, Moldansfa, 60 t.

3) **Montenegro** (90 n. pen., 130 t. asuk.), syntäsä vuorimaassa Albaniassa. = **Cetinje**, Wladikanin asuntopaikka.

Keski-ajalla, alkain vuodesta 900 jälk. Kr., ilmestyi Aasiassa monta Turkkilais-kansaa. He olivat ottaneet Muhammedin uskon ja perustaneet monta waltakuntaa, jotka kuitenkin waan vähän aikaa olivat pysyväiset. Nykyisen Turkin waltakunnan perusti (w. 1300) **Osman** vähäsä Aasiassa. Pian olivat he wallottaneet koko wähä-Aasian ja vähitellen tuli vielä monta Islamilaista waltakuntaa länsi Aasiassa ja koillisessa Afrikassa tähän lisäksi. Samaten he myöski (w. 1357) tulivat Europaan ja häyhyyttivät kristillistä Europaa. Itä-Roomin eli Greekan keisarikunta, joka oli heikkowomainen, menetti pian tyllä kaikki maansa ja ainoastaan Konstantinopelin pääkaupunki säilyi aina 1453 w:teen saakka, jolloin sultaanin siihen muutti asuntonsa. Se voitollinen menestys, joka näillä Osmani-Turkkilaisilla uuden ajan alussa oli, ei kuitenkaan kauwan kestänyt. Sultaanit kaswatettiin heikommaksiuuteen ja joutilaaisuuteen, ja joutuivat lemmikkien ja itsewaltaisten sotamiesten, niin kutsuttuin janitscharein leikkikaluksi. Islamin usko opettaa tunnustajansa ylönkatsomaan kaiken korkeamman tiedon ja taidon; maaherrain pyrinnot päästä omawaltaisiksi synnyttivät monta kaapinaa, jotka tuottivat sisällistä heikkoutta ja hajoowaisuutta. Wenäjän kaswawa walta on tätä heikkoutta lisännyt; tapain turmio on waltakunnalta häwittänyt pysyvän perustuksen; — nyt se vielä pyhityssä pysyy ainoastaan muiden Europalais-waltakuntain keskinäisen kateuden nojalla. Nykyiset hallitsijat owat koettaneet täällä

levittää Europalaista sivistystä ja tapoja, mutta se on synnyttänyt suurta vastamielisyhtä yhteisessä kansassa.

A s i a.

Aasia on luontonsa suhteen - kaikin puolin summattoman juuri. Sen runsaat ja monenlaiset luonnon anteet tekewät kaupan laajaksi ja vilkkaaksi, mutta se on enimmäkseen Europalais-ten käsissä. Karawaani- (matkajoukko-)kauppa, etenkin Wenäjälle ja Levantiin on myös suuresta arvosta. Aasia on ihmiskunnan sivistyksen syntyäpaikka ja niillä ajoin, jolloin Europa vielä oli tietämättömissä, oli Aasiassa valtakuntia, joissa sekä hengenvoimat että teollisuus olivat erinomaisen hyvin viljellyt; mutta kova orjuus, joka kaikin puolin oli sinne tunkeunut, on pysäyttänyt kaiken hengellisen edistymisen. Suuri osa Aasiaa kuuluu nyt Europalaisien vallan alle. Muut maakunnat ovat enemmän eli vähemmän sivistyneitä valtakuntia, joissa hallitusmuoto on ehdon-valtainen taikka isäntä-valtainen.

Wenäjän valta Aasiassa.

270,000 n. pen., 7½ milj. asuk.

1) Trans-Kaukasian, Mustanmeren ja Kaspienmeren välissä. Maa kasvaa runsaita ja monenlaisia kasveja, alkaen Kaukasus-wuoren lumisilta tuffuloilta alaisiin laaksoihin asti, joissa saadaan runsaasti pumputia, silkkiä, viiniä ja hedelmiä. Persian rajalla on wedenpaisumisesta asti (w. 2328) tunnettu Araratin-wuori. Karjanhoito on pää-elatuskeino. Enin osa asukkaita (3½ milj.) tunnustaa Muhammedin uskonoppia. Kaukasian wuorikansat, niinkun Ossetit, Lezggit, Tschetschenit ja Tcherkessit, jotka asuwat wuoren korkeimmissa osissa ja pidentään mailman kauniimpina ihmisinä, ovat monenwuotisen wastuksen perästä joutuneet Wenäjän vallan alle. — 2) Siperia, Asian pohjainen osa, mahdollottoman awara maakunta, on kylmä ja paitfi lounaista osaa, wähän wiljeltyä. Sen läntinen, eteläinen ja kaakkoinen osa on wuorista (Ural, Altai ja Dauria); mutta Jäämeren puoliainen osa on alankomaata. Märättömiä

metsiä kasvaa wiljowammilla paikoilla. Siinä maassa löytyy kulta ja muita metalleja ja kallishahkaijia eläimiä (soopelia j. m.). Pohjaisin oja on melkeen waan lumen wallassa ja sen asukkaat asuwat tuohikodissa ja elävät peuran, walaskalan ja hylkeen lihalla ja kalan (lohen) pyhynnillä. Kiinalaisille waihetetaan paljon nahkoja teehen ja pumpuliin. Asukkaat ($3\frac{1}{4}$ milj.) kuuluvat erinäisiin kansakuntiin, joiden joukossa Suomalaisiakin (esim. Samojedit, Ostiakit); ne ovat osaksi kristityitä, osaksi muhammedilaisia ja pakanoita. Siperiassa on 3 gymnaasia ja 21 yli- eli piirikunta-koulua. — 3) Kirgisien aromaa (Aralijärwen pohjaispuolella), jonka asukkaat ($\frac{3}{4}$ milj.) elävät karjan hoidolla (hyviä hevosia) ja ovat kulin sukukuntansa ruhtinaan hallituksen alla.

Kaukasus-maat ovat jaetut 5:teen kuvernementtiin: 1) **Ku-tais**, johon kuuluu läntiset wierumaat: **Abchasia**, **Mingrelia** ja **Ime-retia**; — 2) **Tiflis**, johon kuuluu Georgian eli Grustian porras-maa; — 3) **Derbend**, koillinen wieru-maa (Daghestan); — 4) **Schemachi**, kaakkoinen wierumaa; — 5) **Eriwan**, Grustian eteläpuolella. = **Tiflis**, Kur-joen rannalla, hyvä kauppa, 38 t. — **Eriwan**, lähellä Aras-jokea Armeniassa, jossa on **Etschmiadzin**-niminen luostari, jossa Armenian kristittyin patriarkka asuu. — **Baku**, Schirwan maakunnassa olewan Kaspien meren satama, jossa on johtinengi laivan-liike; silkki ja saframin wiljelys. Lähellä löytyy "ikuiinen tuli" johon tulenpalwelijat matkustelewat.

Siperia on jaettu seuraaviin kuvernementteihin: **Tobolski**, **Semipalatski**, **Tomski**, **Jeniseiski**, **Irtutski**, **Trans-Baikalin alue**, **Jakutski**, **Tschukotski** (koillinen kulma), **Kamtschatkan** niemimaa hyinä itäisen rantamaa (pitkin Dhotskan lahtea ja Japanin-merta) ja **Amur-maakunta**. = **Tobolski**, Irtishin rannalla, arwoisa kauppaliike, 20 t. — **Kolywan**, Obin rannalla, metallirikkaassa wuorimaassa. — **Irtutski**, Angara-joen lähtöpaikalla Baikal-järwestä, arwoisa kauppa, 16 t. — **Kiachta**, Kiinan rajalla, kauppa Kiinan kansa. — **Nertschinski**, hopiariikkaassa wuorimaassa. — **Dhotski**, kaupan-kulku Amerikkaan. — **Petropawlofski**, satama Kamtschatkassa. — **Nilolajefski**, Amur-wirran suulla. — Saaria: **Uusi Siperia**, Vääreresjä, asumattomat; siellä on löydetty summattoman suurten, elehwantin kaltaisten, mummuth-eläinten luurangot; — **pohjaiset Kurilit**, Dhotskan lahden edustalla; — **Sachalin** eli **Taratai**, suuri saari Japanin meren ja Dhotskan lahden välissä.

Kirgisien aromaa on jaettu kahteen alueeseen: Siperian- ja Drenburgin-Kirgisien maa.

Turkin valta Aasiassa.

22,000 n. pen.; 16 milj. asuk.

Siihen kuuluu: 1) Länsi-Aasian niemimaa eli Wähä Asia, Turkkilainen nimi on **Anadoli**, vuorinen (**Taurus**-vuori), wiljavaa mutta vähän wiljeltyä; 2) **Syria**, ylämä (vuoret **Libanon** ja **Antilibanon**) rantamaa Välimeren itäpuolella **Euftrat**-virtaan asti; sisemmät puolet ovat metsätöntä erämaata; rantamaa on wiljavaa, mutta maata ei paljon wiljellä; 3) **Euftrat**- ja **Tigris**-virtain ympäristö, muinan siivistynyttä maafuntaa, nyt enimmäiten erämaata; **Kurdilaiset** ovat enimmästi paimentolaisia ja rosvoja; 4) **Armenia**, aukea ylämä mainittuin virtain lähdetten seuduilla; ilmanala on kylmää. — Kaikki nämät maakunnat ovat Turkin vallan alla nääntyneet entisestä warallisuudestaan. Teollisuus (sifiani, silkki-, pumpuli- ja kameliwilla-waatetta, langan-paine) on kuitenkin melkoinen. Juutalaiset, Armenialaiset ja Greekalaiset käywät joltistakin kauppaa sekä luonnon että keinollisuuden tuotteilla. Rutto raajittaa usein maata. Väestö on sekä-kansaista; ensin osa on Turkkilaisia. Usukkaat ovat enemmäksi osaksi Muhammedin uskolaisia; paljo on kuitenkin greekalais-kristittyjä.

= (Wähä Asia) **Traperjunt**, Mustanmeren rannalla, silkki- ja waski-kauppa 50 t. — **Brussa**, meriwa- (sijoksummi-)piippuja, suuria silkkitehtaita, 80 t. — Lähellä oli muinan **Trojan** kaupunki. — **Smyna**, Egean-meren rannalla, parahin kauppa-kaupunki **Lewantissa**, tehtaita, 160 t., joiden joukossa Europalaisia (Frankit si nimitettyjä) melkeen kaikista kansoista. — **Angora**, kuuluisa kameliwuohis-tansa, joiden hienoista karwoista kudotaan kamlattia, huiwia j. n. e., 40 t. — **Tokat**, arwoisia tehtaita, 90 t. — (Syria) **Haleb** eli **Aleppo**, wiinin valmistus, silkki- ja pumpuli-tehtaita, wilkas matkajoukko- (karawaani-)kauppa, 100 t. — **Damaskus**, hedelmällisellä paikkakunnalla, suuria tehtaita, oivallisia miekanteriä, matkajoukkoin kofous-paikka, 150 t. — **Acre**, linna. — **Jerusalemi**, Palestinasja, kristittyin pyhä-maelluspaikka (Kristuksen hauta), 24 t. — **Kylät Betlehem ja Nazareth**, jossa Kristus syntyi ja oleskeli nuoruutensa ajan. — **Tadmor**, Syrian erämaassa, muinan komean **Palmyran** jäännöksiä. — (Euftrat- ja Tigris-wirtain ympäristö) **Basra**, Persian-lahden rannalla, kauppa Indialaisten ja Persialaisten kansja, 80 t. — **Bagdad**, Tigris-wirran rannalla, tehtaita, ja kauppa, 100 t. **Mosul**, Tigris-wirran rannalla, musliini-tehtaita, 60 t. — Muinan

mainioin ja suurten kaupunkien **Niniwen** (Tigris-wirran rannalla) ja **Babylonin** (Eufraatin varrella) jäännöksiä. — (**Armenia**) **Erzerum**, metalli-tehtaita, Turkkilaisten ja Persialaisten kauppapaikka, 40 t. — **Saaria**: **Cypri**, runsaasti wiiniä, pumpulia ja hedelmiä; — **Rhodus**, suurin laivan-raikentaminen Turkin valtakunnassa; — **Scio**, runsaasti tärpättiä ja mastikka (*mastic*).

Ne maat Aasiassa, jotka kuuluvat Turkin vallan alle, ovat mailman ensimmäisiä sivistysmaita. Eufraat- ja Tigris-wirran ympärillä olevalle hedelmälliselle tasamaalle perustettiin ensimmäiset valtakunnat maan päällä (noin 2000 ennen Kr.). — Pitkin Tigris-wirran itä-rantaa oli **Assyrian** maa. Tälle valtakunnalle tuottivat kuningas **Ninus** ja kuningatar **Semiramis** suurimman loisteen sotainsa kautta (1200 enn. Kr.). Muinais jäännökset, joita nyhty aikaan on löyhty raunioista niillä paikoin, jossa suuri pääkaupunki **Niniwe** on ollut, osottawat suurta taidollisuutta. Noin w. 600 häwisi tämä valtakunta. — Eufraat- ja Tigris-wirtain välisessä maakunnassa, jonka pohjainen puoli kutsuttiin **Mesopotamia** ja etelä **Babylonia** ja **Kaldea**, saavutti "jalo metsästäjä" **Nimrod** itsellensä laajan vallan. **Kaldea-Babylonian** valtakunta tuli suurimpaan arvoonsa kuningas **Nebutadnezzarin** aikana (noin w. 600), mutta 40 vuotta sen jälkeen häwisi se. Babylonian pääkaupunki luettiin komeain rakennustensa puolesta mailman seitsemän ihmeteoksen joukkoon. Nämät rakennukset olivat tehdyt auringossa kuivatuiista tiilistä, maapih'alla yhteenliitetty; nyt ovat ne waan soraraunioina. Kaupan suhteen oli **Babyloni** keskuipaikkana länsi- ja sisemmän Aasian välillä. Taidollisuus oli suuri; täällä valmistettiin kalliita konkoita pumpulista ja willoista, hywän hajullisia voiteita j. n. e. Näiden kansain uskonoppi oli luonnon woimain palweleminen; jumalanpalweluksen kanssa oli yhdistettyä raa'at irstaisuudet, jotka yhä lisäsiwät tapain turmelusta. Sitä kirjotus-tapaa, joka täällä silloin oli tarwallinen, on sanottu naula- ja waaja-kirjotukseksi, sillä kirjaimet olivat nauhan näköisiä. — Wähän Aasian kansat olivat muinais-aikoina myöös suuri-arwoiset. Kuuluissimmaksi wanhimmillä ajoilla tuli **Trojan** kaupunki **Hellespontin** rannalla, niiden **Greekalaisten** laulujen kautta, jotka kertowat **Greekalaisten** 10-wotisesta sodasta **Trojaa** vastaan ja sen lopullisesta häwoityksestä (w. 1184 enn. Kr.). Sittenmin wasta **Lybian** valtakunta tuli tutuksi, erittäinki sen wiimeisen **Kresus**-nimisen kuninkaan kautta (noin w. 600), jonka rikkaus on sananlaskuksi tullut. Siitä lähin tulivat läntiselle tasamaalle perustetut **Greekalais** uudis-asunnot arwoisiksi juuren kaupansa ja nerokasten miestensä kautta, jotka täällä eliwät ja joista tuli **Greekalaisen** sivistyksen isät.

Keski-osassa Syrian rantamaata elivät Fenicialaiset, jotka olivat muinais-ajan kuuluisimmat merimatkailijat ja kauppiat. Heidän kauppansa oli laaja; se ulottui kaikkiin silloin tunnettuihin maihin sekä maitse karavaaneilla (suurilla joukoilla matkustawaisia kauppioita), että meritse (he matkustivat Indian-merellä, Välimerellä, Atlantin-merellä ja Itämerellä, josta heidän sanottiin tuoneen pihkatiivettä). Kuuluisat ovat he myöskin taidollisuudestaan ja keksinnöistään, joista mainittakoon hienot kudelmät, laivanrakennus, kirjotustaito, luvunlaskutaito, lyöty raha, lasi- ja purpura-paine eli painaminen meri-simpukan nesteellä. Arwoisin kaupungeistaan oli Sidon (2000 enn. Kr.) ja sitten Tyrus, jotka nyt ovat waan kehnoja kyliä. Tyrus oli maailman kaupan pääpaikka, siksi kun Macedonian kuningas Aleksander Suuri sen hävitti (332 enn. Kr.), jolloin kauppa siirtyi Aleksandriaan Egyptissä, joka perustettiin vähän sen jälkeen.

Etelä puolella Fenicialaisia asui tuo merkittävä Israelin kansa eli Juutalaiset, joita Raamatun historiasta olemme oppineet tuntemaan.

Roma onni on fittemmin ollut näiden maakuntain ja kansain osana. Noin w. 550 enn. Kr. joutuivat nämät maat suuren Persian valtakuntaan. Sen vallottivat Greekalaiset vuonna 330 enn. Kr., jolloin siihen Greekalainen siivistys kyllä lewisi, mutta korkeempaan waikutukseen eivät nämät orjuutetut kansat enää woineet nousta. Noin 100 w. enn. Kr. joutuivat he Rooman vallan alle. Kristillisyys ja sen hywät waikutukset täällä kyllä lewisi, mutta ne hävitettiin, kun Muhammedilaiset tänne tunkeutuivat ja anastivat hallinnon noin 650 jalk. Kr. Nämät ovat fittemmin hallinneet, sillä waan vähästä aikaa perustettiin risti-retkien aikana kristillinen valtakunta Jerusalemissa (1099—1187).

Arabia.

48,000 n. pen., 12 milj. asuk.

Tämä niemimaa, jota ympäröi lännessä Punanenmeri, etelässä Arabian meri ja idässä Persian-lahti, yhtyy pohjaissaan Egyptiin, Syriaan ja Mesopotamiaan. Enin osa on yläwia, kuivia erämaita, jotka jyrkästi alenewat mataloille ja kuumille rannoille. Vuorista mainittakoon maan-mainio Sinai eli Mojeffen-wuori (7,400 jalk. korke.) Arabian-lahden pohjais-puolimmaisella niemimaalla. Sen pohjais-puolella on erämaa, jossa Israelilaiset waelisimat 40 vuotta. Arwoisin eläin on kameli.

Arabian hewoset ovat mainioita. Kasvuiista mainittakoon kahwi ja daadeli-palmu, joka antaa tavallisimman elatus-aineen. Karjanhoito on pää-elatuskeino. Beduiini-nimelliset asukkaat ovat paimentolaisia, muuttelevat sinne tänne kamelinsensa, lampainsensa ja wuohinsensa ja roskoavat, Hadhesi- ja Fellah-nimelliset wilelewät maata ja teollisuutta; kauppa on enimmäkseen Indian Banjanein käsissä. Lounainen rantamaa eli Jemen (entinen "onnellinen Arabia") on sopivaa wiljellä ja kasvaa oivallista kahwetta (joka on aina wihottawan puun hedelmä). Maa on jaettu moniin pieniin hallituskuntiin, joiden hallitsijoita kutsutaan imaneiksi, emireiksi ja scheikeiksi; läntisen rantamaan asukkaat ovat Turkin sultaanin hallituksen alla (9,100 n. pen., 1 milj. asuk.). Arabia on Muhammedin uskonopin kotomaa.

= Mekka, 60 t. ja Medina, pyhiä pyhä-waelluspaikkoja, edellisen Muhammedin syntymäpaikka, jälkimäinen hänen kuolemapaikkansa. — Dschidda, Mekkan satama, balsami-kauppa, 40 t. — Mokka, paraan kahween kauppa. — Aden, vapaa satama ja linna Punaisen-meren suulla, on Englannin. — Maskat, itäisellä rannalla, hyvä kauppa, 60 t. — Baharein-saaret, Persian lahdesa, suuri helmisimpukan pyyntö.

Arabiasta, joka ennen oli ollut tuntemattomissa, lähti 7:n vuosikadan alussa jälk. Kr. liike, joka paljon on vaikuttanut maailmassa. Mekkan kaupungissa tuli (w. 610) ilmi nuori kauppias, Muhammed Sumalan profeetana. Hän asetti uuden uskonopin, islam, joka waatii uskoa että yksin ainoa on Sumala ja Muhammedi hänen suurin profeetansa. Alussa wastustettiin häntä suuresti, niin että hänen täytyi Mekasta paeta (w. 622). Tästä tapauksesta hänen uskon-tunnustajansa lufewat ajanlaskunsa, Hedshra nimeltä. Hän sai kuitenkin aina enemmän uskolaisia, niin että hänen kuollessaan (w. 633) hänen oppinsa oli otettu koko Arabiasa. Hänen oppinsa lupaa korkeimman autuuden paratiisissa sille, joka lewittäisjään islamin-oppia kaatuun sodassa; tulella ja miekalla lewittiwät Muhammedin oppia hänen jälkeisensä kalifit, jotka ennen pitkää wallottiwat Persian, Syrian, Palestinan, Wähä-Aasian, Egyptin ja Afrikassa koko pohjais-rantamaan. He meniwät myös (w. 711) Gibraltarin salmen yli Europaan ja wallottiwat Spanian ja kokiwat vielä tunkea Ranskaan, jossa Frankit Kaarle Martellin johdolla kuitenkin woittiwat heidät (w. 732). Asiasta kokiwat he myöskin tunkea Europaan ja piirittiwät Konstantinopelia, jonka Greeklalais-tuli pelasti ja joka sitten oli kristillisyyden esitukena.

Kalifien valta oli korkeimmallaan 750 ja 830 vuosien välillä. Arabialaiset, jotka ennen olivat siivistymättömät, alkoivat suurella menestyksellä harjottaa kaikenlaisia taiteita ja tieteitä. 830 vuoden jälkeen alkaa kalifikunnan hävitys, kun Turkkilaisia otettiin sotapalvelukseen ja niiden päälliköt anastivat itselleen kalifin koko maallisen vallan. Useampia maakuntia erkani ja perustivat uusia valtakuntia, jotka sotivat ja hävittivät toinen toisiansa. Nistimael-tajat, vähän Afrikan läpi matkustaisaan, saivat taistella **Seldschukein** kansa ja **Fatimalaisesta** valtakunnasta he anastivat Jerusalemin (w. 1099), mutta (w. 1187) voitti sen heiltä takaisin **Saladin**, joka perusti **Ajubidiin** valtakunnan. Viimein oli Kalifilla ainoastaan pääkaupunkinsa Bagdad jälillä, jonka (w. 1258) Mongolit valloittivat. Enin osa kalifikunnan maita on vihdoinkin joutunut Osmanilais-Turkkien vallan alle.

Iran.

Rajana lounaassa ja etelässä on Persian-lahti ja Arabian-meri, lännessä ja luoteessa Turkin ja Venäjän maat ja Kaspien-meri, pohjaissa Turkestan ja idässä Indian läntinen niemimaa. Tässä porras-maassa (Hindukhu- ja Alborz-wuoret pohjaissa, Zagrosch lännessä, Suleiman idässä) on sekä sateen että muun veden puute. Sisempi maa on enimmäkseen hietaista erämaata ja suola-aroja (joiden joukossa se 120 penikulmaa pitkä ja 30 pen. leveä iso suola-aavikko). Vuonnoistansa wiskawia ovat ainoastaan wuorten rinteet hietaista, kaitaista ja kuumaa meren rantaa kohden (jossa ei juuri muuta kaswa kuin daadeleja), ja tuo wetelä ja terweydelle wahingollinen Kaspienmeren rantamaa. Muhammedin uskonoppi on pää-uskonoppi. Siihen kuuluu 3 osaa: Persia lännessä, Afghaniistan, koillisessa ja Beludschistan, kaakossa.

1. Persia (26,450 n. pen., 10 milj. asuk.). Enin osa asukkaita ovat **Tadschikeja** eli **Uusi-Persialaisia**, sekakansa Persialaisista, Arabialaisista ja Turkkilaisista. Ne ovat siivistyneimpiä kaitista Afrikan kansoista, mutta heidän tieteellinen oppinsa on kuitenkin vähäpätöinen. Teollisuus (saffiani, sametti, silkkitankaat, huiwit j. n. e.) on arwoisa; samate kauppa, mutta se on Banjanein, Europalaiisten ja Amerikalaiisten wallasssa. = **Teheran**, pääkaupunki ja **Schahin** (hallitsijan) asuma-paikka, metallitehtaita, 130 t. — **Isfahan**, komeita muinais-jäänneksiä, kulta- ja hopia-waatteen walmistus, 100 t. — **Tau-**

riä eli **Zebris**, Euroopan kaupan pääpaikka, 140 t. — **Schiraz**, ihanaissa laaksoissa ("Persian puutarha"), ruusu-nestettä valmistetaan, mumian- (balsami, jota käytetään lääkityksenä) kauppa, 40 t. Lähellä on muinain komean **Persepoliä**-nimisen kaupungin jäännöksiä. — **Abuschar**, arvoisin kauppapaikka Persian-lahden rannalla. — **Balsrusch**, kauppakaupunki Kaspien-meren rannalla.

2. **Afghanistan** (12,000 n. pen., 10 milj. asuk.). Siihen kuuluu monta itsäntävallalla hallittua sukukuntaa. = **Kabul**, suuresta arvosta kaupan suhteen Indian kanssa, voimallisimman schahin asuinpaikka, 70 t. — **Kandahar**, Aasian kauneimpia kaupunkeja, kauppatieellä Indiaan, 100 t. — **Serat**, silkkinhoito, silkki-tehtaita, kauppa, 50 t.

3. **Beludschistan** (6,700 n. pen., 2 milj. asuk.). Sen paimentolais sukukunnat ovat erinäisten hallitsijain alla (firdarien), jotka pitävät päähallitsijanaan **Kelat**-kaupungin kaania (hallitsiaa).

Zranin yläkö-tasamaan kansat, **Arjalaiset**, **Baktrialaiset**, **Medialaiset** ja **Persialaiset** mainitaan aikaisin historiassa. Siivistyksenä alkajana pitivät **Dschemschid'in**, joka kultaisella tikarillaan riisti maata (alkoi pellon-wiljelystä). Heidän uskon-oppinsa oli ikuisen tulen ja loistavain tähtien palvelus. Tämän opin järjesti **Zoroaster** (600 enn. Kr.), ja se on säilytettynä **Zend Avesta**-kirjassa. Hän opetti että valkeuden- ja pimeyden-ruhtinas, **Ormuzd** ja **Ahriman** keskenään taistelevat valasta maailman yli, siksi kun Ormuzd viimein voittaa ja maa tulee kaiken onnen ja autuuden kodiksi. **Zran**, alati selkeällä taivaallaan ja siivistyneemmillä asukkaillaan, oli valkeuden maa pohjais puolella olevan **Turanin** alankomaan rinnalla, joka aina oli sumuinen ja asukkaat paimentolaisia ja rosvoja.

Etelä puolella Kaspien-merta asuivat **Medialaiset**, jotka olivat parhaisissa voimissaan 700 ja 560 vuosien välillä enn. Kr. Sitteen ilmaantuvat **Persialaiset**, joiden emämaa oli muorinen ranta-maa Persian-lahden pohjais puolella. **Cyrus** johdatti heitä ensin vallotusretkille (w. 560) ja perusti valtakunnan, joka ulottui **Indus**-virrasta **Egean**-mereen asti. Parhaisissa voimissaan oli tämä valtakunta noin w. 500, jolloin kuningas **Darius** Greekalaisia vastaan rupesti sotaan, jota kesti 50:n vuoden paikoille ja jossa Persialaiset hävisivät. Persian sisällinen tila huononi sen ohessa ylellisestä ja vetkallisesta elämästä sekä kovan hirmuvallan kautta, joka kansan vapautta ahdisti. Häviö oli siis odotettavana ja **Aleksander Suuri** hävittöksi sen w. 330 enn. Kr. — **Aleksanderin** kuoleman jälkeen jakoivat hänen etevimmät kenraalinsa valtakunnan keskenään, ja enin osa Aasian maista kuului sitten **Syrian** valtakuntaan, joka ennen pitkää huolimattomain ja heikkoin hallitsijain aikana hajaantui moneen osaan. **Sotaiset Parthilaiset** pe-

rustivat Iranissa valtakunnan, jota Roomalaiset eivät voineet vallottaa, mutta joka hävisi kun ahdistetut Persialaiset (226 jält. Kr.) nostivat kapinan ja perustivat Sassauidien eli Uusi-Persian valtakunnan. Tämän valtakunnan taas kalifit tukistivat (w. 650 jält. Kr.). Kalifikunnan häviön jälkeen oli täällä eri valtakuntia ja hallitsioita toisensa perästä. Viimein Turkomanit tulivat valtaan ja w. 1502 perustettiin nykynen Persian valtakunta, joka vielä w. 1740 oli kyllä hyöissä voimissa, mutta on sitten ruvennut häviämään. Afghanit ja Beludschit ovat sillä aikaa irrottaneet itsensä Schahin vallasta.

Turkestan.

38,000 n. pen., 7 milj. asut.

Sen nimi on myös vapaa Tataria, suuri Buharia ja Dschagatai, Kaspien-meren ja Arali-järven itäpuolella. Itäinen puoli Belur-wuorta kohden on ihanaa porras-maata. Toinen puoli, Turan, on alankomaa, jossa on waan aroja ja pöly-hietaa. Puita kasvaa waan Amu Darian eli Dschihonin ja Sir Darian jokien rannoilla, jotka juoksevat Arali-järveen. Eteläinen osa on parahiin wihjelty leutu keski-Asiassa. Ajuksaat ovat monesta eri sukukunnasta, joista Buharit wihjelewät maata, teollisuutta (pumpuli-kudontaa) ja kauppa; toiset (Kirgisit, Turkomanit, Usbekit) ovat paimentolaisia ja rosvoja. Tähän kuuluu monta valtakuntaa ja kanjalais-piirikuntaa (esim. Kihwa, Bokhara, Kunduz, Khofand). Usbekien sukukunta on waimallisin. Uskonoppi on muhammedilainen.

= Bokhara, wiskas karawaanikauppa Indian kansa, 150 t. — Samarkand, kuuluisa ylikoulu, 50 t. — Kihwa, kosteikolla lähellä Amua.

Tässä maassa tuli, vuonna 1370 jält. Kr., ilmi suuri wallo-taja Timur Lent eli Tamerlan, joka huudatti itsensä maailman hallitsijaksi ja monella häwittäwällä sodalla pani waltansa alle lounaisen Asian. Samarkand-nimijessä pääkaupungissaan koki hän ympärilleen oppineita ja taitoniekkoja ja teli sen "tieteellishyden ja hyween torniksi." Hän kuoli w. 1405. Hänen häwinnestä waltakunnastansa perustui wähitellen monta valtakuntaa, niinkuin Persian valtakunta, Usbekien valtakunta Bokharassa (w. 1497) ja Suuri-Moguliu valtakunta Indiassa (w. 1525).

Indian läntinen niemimaa.

67,000 n. pen., 180 milj. asuk.

Rajana ovat Himalaja pohjaissa, Persia ja Arabian-meri lännessä, Bengalin-lahti ja Indian itäinen niemimaa idässä; etelää kohden kapenee maa Komorin-niemeen. Ilmanalan ja maan luonnon suhteen on suuri erilaisuus. a) Pohjaissa porrasmaissa on puhdas ja vilpoinen ilma; niitä kehutaan kauniiksi kun paratiisi. b) Niiden ala-puolella alkaa awara ja wiljawa Hindostanin alankomaa, Ganges-wirran ympärillä. Tämän alankomaan itäinen puoli on tuo erinomaisen wiljawa Bengali. Etewimpiä luonnon tuotteita ovat sokeriruoko, indigo (sinipaine), pumpuli, silkkiäis-puu ja riisi, jota on arwoisin elatus-aine etelä Aasiassa ja koko Afrikassa. Ganges- ja Buramputer-wirtain juuhaarain wetelöillä ympäristöillä asuu elehwantteja, tiikerejä, suuria kärmeyä ja maa on siellä hywin kaswawainen, mutta sen ruttoisen luonnon vuoksi (koleraan kotimaa) ei siellä ole asukkaita. c) Alankomaan läntinen osa Sind- eli Indus-wirran ympärillä ei ole niin wiljawaa, ja paikoin, johon wirran tulwawesi ei ulotu, erämaan kaltainen. Mutta Pendschab (wiiswirtamaa, Sind-wirran 5:den haaran ympärillä) on wiljawaa. d) Kolmikulmainen Dekan on eteläinen osa, jonka läpitse monta wirtaa juoksee. Sen sijemmillä yläntömailla, molempain ranta-wuorijonoin, itäisen ja läntisen Ghatin välillä on ilmanala wilpoisempi ja maa paljon wiljawampi; mutta ne kapeat rantamaat Malabar lännessä, ja Koromandel idässä, ovat kuuma-ilmaiset ja kaswattawat runsaasti pippuria, inkivääriä (putken juurta), kardemummaa. — Indian kaikkina aikoina kehutuista luonnontuotteista mainittakoon vielä kalliita metalleja, timantteja, helmiä, paraanlaatuisia palmupuita, se hyödyllinen bamburuoko, josta useimmat talonkalut tehdään ja huoneitakin rakennetaan, sandelipuu ja teekipuu, joka laiwan rakennukseen on werratonta. Balmu on suurimmasta arwosta ja siitä walmistettu opiumi on arwoisimpaa kauppatalua; opiumista juowutaan Aasiassa niinkun meillä wiinasta. Erinomaisia silkki- ja pumpulifantkaita ja huiwia kudotaan. Tämän maan suuri kauppa-liike on Europalaiusten käsissä. Onpa höyrylautoja ja rauta-

teitä. Hindulaiset ovat alku-asukkaita; muutoin siellä asuu monensukuista kansaa. Enin osa maata (64,000 n. pen. ja 175 milj. asuk.) kuuluu Englannin wallan alle, osittain täysihaltuisesti, osittain puolihaltuisesti, omamaililla ruhtinoilla (Madichah). Enin osa alku-asukkaita ovat pakanoin (Brahman oppi). Kristillinen siwistys lewenee kuitenkin yhä enemmän.

1. Englannin maat, jotka ovat jaetut 3:meen presidenttikuuntaan: **Bengali, Madras ja Bombay.** — **Kalkutta**, pääkaupunki Brittiläisessä Indiaassa ja kenraalikuvernöörin asuntopaikka, Ganges-wirran rannalla, Asian suurin kauppa-kaupunki, 500 t. — **Benares**, Ganges-wirran rannalla, brahminein pyhä waeluspaikka, huiwitehtaita, 200 t. — **Delhi**, komea, Suuri-Mogulin entinen asuntopaikka, wahwa kauppa, 150 t. — **Kashmir**, verrattoman ihanassa laaksoissa luoteisessa kulmassa, kudotaan verrattomia huiwioita, 40 t. — **Bombay**, paras kauppa-kaupunki läntisellä rannalla, Englannin laivaston olopaikka, 600 t. Lähellä ovat **Elefante-** ja **Salsette**-nimiset saaret mainioine temppeliluolineen. — **Golkonda**, runsaasti timantteja. — **Madras**, Bengalin-lahden rannalla, suuri tehdas- ja kauppa-kaupunki, 560 t.

2. Muut Euroopalaisten maat. a) **Ranskalaisien** ovat **Mahé** läntisellä ja **Pondicheri** itäisellä rannalla ja muutamia muita paikkoja. — b) **Portugalilaisten** **Goa**, läntisellä rannalla, ja **Diu**.

3. Omawaltaisista valtakunnista mainittakoon **Nepal** (2,500 n. pen., 2½ milj. asuk.), Himalajan porras-maata.

Saaria: **Ceilon**, nuorinen, runsaasti kauneimpia kalliita-kiwiä, parahinta kanelia (puun sisäinen kuori) ja kalleimpia helmiä (helmi-simpukan pyhyttö **Manaar**-salmessa, Ceilonin ja mannermaan välissä); Englantilaisien. — **Lafedivit**, runsaasti kokospuita, kokospähkinöitä ja kauris-nimisiä simpukoita, (joita lähtetään pienen rahan asemesta).

Mikäsin alkoi Indian läntinen niemimaa, tavallisesti Indiani kutsuttu, kaupankäyntiin länsi-maiden ja Wälimeren rantamaan kansain kanssa, waikka eiwät nämät ollenkaan tunteneet itse Indian maata. Silloin kun Aleksander Suuri sotaretkellään tuli tänne w. 327 ennen Kr., tultiin vähän tuntemaan luoteista osaa, mutta wasta nyky-aikoina on paremmin ja warmemmin tultu tuntemaan sekä tätä maata että kansaa. Täällä on havaittu iki-wanha siwistys, joka oli pyhähtynyt kehitymästä ja lewiämystä. Ihmeteltävät muinais-jäännökset todistawat suurta taidollisuutta. Nyht kuoleella sanskrit-kielellä löytyy koko joukko kirjoja kaikellaisestä sisällöstä. Heidän uskonsa, brahmaismi, opetti olewan kolme ylijumalaa, ja paitfi niitä koko joukon muita jumaloita. Noin 600 enn. Kr. koki **Buddha** puhdistaa uskonoppia ja sen ohessa häwittää kastilaitoksen (sääty-erotuksen), joka oli koko yhteis-järjestyksen perus-

teena, mutta Buddhan uskolaiisten täytyi paeta maasta pois. Buddhan oppi on sittemmin kyllä lewinnyt itäisessä ja kesti Aasiassa. — Silloin kun Aleksanderi tuli Indiaan, oli se jaettu monen pikku-waltakuntaan omain ruhtinainsa (radshah) wallan alla. — Kun Arabian kalifikunta oli voimissaan, lewisi sen walta ja uskonoppi tännekin. Noin 1400 jalk. Kr. tuli suuri wallottaja Tamerlan tänne. Babur, Tamerlanin sukua, perusti täällä w. 1525 Suuren Mogulin waltakunnan, joka häwisi maaherrain eli Nabobien kapinasta. Vuonna 1498 löysiwät Portugalilaiset meritiien Afrikan ympäri Indiaan ja siitä asti ovat Europalaiset täällä perustaneet uudis-asunnoita ja kaupapaikkoja. Rowan sodan perästä Ranskalaiisten ja Englantilaiisten välillä, joka 1763 päättyi viime mainittuin eduksi, ovat Englantilaiset, useinkin kowilla sodilla niitä monia ruhtinoita vastaan, pääsneet melkein koko niemimaan hallitsioiksi.

Indian itäinen niemimaa,

41,000 n. pen., 36 milj. asuk.

Bengalin-lahden, Malakka-salmen ja Kiinan etelä-meren (Siam- ja Tonkin-lahtineen) välillä, on vielä sängen tunte-maton. Pohjaisesta etelään kulkee monta vuoriharaa, joiden välissä on pitkänsioikeita laaksoja, jotka niillä seuduin, joihin läpijuoksewain wirtain tulwawesi ulottuu, ovat tuike wiljavia mutta terweydelle wahingollisia. Siellä on kallioita-kiviä, paljon hywänhajusia puulajia, mauksia, teetä (erään penjaan lehtiä), riisiä j. n. e. Teollisuus on wähä-arwoinen; silkkin wiljelys ja laiwain rakentaminen on kuitenkin hywällä kannalla. Uskonoppi on pakanallinen (Buddhan oppi) ja muhammedilainen. Hallitusmuoto on kowin ehdon-waltainen.

1. Englannin alusmaita ovat muutamatsat maanpaikat läntisellä rannalla (Mysam, Arrakan, Pegu, Tenasserim), Wales-Prinsessin-saari Malakkan salmessa, runsaasti tiinaa, Malakkan kaupunki, Sinfaporen saari, Malakkan etelä puolella. = Rangun, Srawaddiwirran juumalla, rakennettu bamburuoko-pylväille, wilkas kauppa (teekipnun aineita). — Sinfapore, samannimisellä saarella, kaupan pääpaikka kaakkois Aasiassa.

2. Birman eli Awan waltakunta, länsi-osassa Srawaddin yllisen juoksun ympärillä. = Awa, rakennettu bamburuomosta, Boan (hallitsian) asunopaikka.

3. Siam-waltakunta, teeki-osa. = **Bantok**, rakennettu osin pyylwäille, osin wedessä uirville bamburuko-lautoille, 400 t.

4. Anam-waltakunta, itäinen rantamaa. = **Saigon**, arwoisin kauppapaikka.

5. Malakka-niemimaa, nuorinen, runsaasti tinaa ja parasta pippuria; siinä on usioita pikkuwaltakuntia. Asukkaat owat meri-rokkoja.

Saaria: **Andaman**-saaret, runsaasti teekipuuta ja pumpulia. — **Nikobar**-saaret, kaswawat kokospuita ja leipäpuita, jotka asukkaille tällä paikoin antawat pää-elatuksen. — **Mergui**-saaristo.

Itä-Indian saaristo.

Nämät saaret owat nuorisia ja metsäsiä, mutta rannoilla on kaitainen wetelä alamaa. Maanjärityksiä on usein. Siellä on hywin paljo eläviä ja kaswuja. Kaswuista mainittakoon kampeche, teeki, ebenholzi (musta puu), gummi (gutta-percha, kamferti), saago-, kokos- ja muita palmuja, riisiä, pumpulia, kahwetta, sokeriruokoa, pippuria, neilikoita (puhkeemattomia puun kufosteita), muskottia j. n. e. Enin osa näitä saaria on Hollannin.

1. Suuret Sunda-saaret: **Sumatra**, ja tinarikas **Bangka**. — **Jawa**, wiljavinta maata maan päällä (kahwetta, pumpulia, mauksia, riisiä ja sokeria. Palmuviinistä ja sokerista tehdään aarakkia); **Batawian** kaupunki, jonkun aikaa erinomaisin kauppapaikka; siinä asuu Hollantilaisien täällä olewain maiden hallitus, 60 t. ja **Surabaja**, wilkas liike, 110 t. — **Borneo**, Asian suurin saari, vähäwäkinen, runsaasti timantteja, kulta ja mauksia; täällä asuu orangutang, joka kaikista eläwistä on enin ihmisen näköinen. — **Celebes**, jossa on monia Hollantilaisien asutuspaikkoja.

2. Pienet Sunda-saaret. Suurin on **Timor** (Portugalin).

3. Molukki- eli Rryhti-saaret. = (Hollannin): **Banda**-saaret owat muskotti-puun ja **Amboina**-saari mauksneilikain kotimaa.

4. Filippinit owat Espanian. Arwoisin saari on **Manilla**; suuria sitaritehtaita.

Kiinan waltakunta.

275,000 n. pen., 400 milj. asuk.

Wäkirikkain waltakunta maan päällä. Uskon-oppi on pakanallinen (Buddhalainen). Reisarin valta on rajaton.

1. **Varsinainen Kiina, Kiinan-meren ja Keltaisen-meren wieressä.** Korkea ja jyrkkä vuori (**Yunling**) länsipuolella erottaa sen ja sisemmäisen Korkea-Aasian toisistaan, ja pohjais rajana on se eriskummainen, 300:n penikulman pituinen, **Kiinan muuri**, joka muinan oli suojeluksena urhollisia kansoja vastaan, jotka nyt ovat kufistetut, mutta nyt rappiolla. Enin osin on tämän maan laatu vuorista. Itäinen osa, **Hoangho-** (keltaisen) ja **Santsekiang-** (sinisen) wirtain suupuuolien ympärillä on awara, aukea ja yskimuotoinen, mutta wiljawa ja ylen kansakas tasamaa. Paljo ihmisiä asuu huoneissa, jotka uivat weden päällä. Riihua, riisiä, silkkiä, pumpulia, sokeriruokoa ja teetä (sen kotimaa) on yltä kyllin. Väestö on taidollista ja uutterraa; maanwiljelys on hywällä kannalla; silkki- ja pumpuli-waatetta, posliineja, lakeerattuja ja elehwantin-luisia teoksia valmistetaan. Sisämainen kauppa on wilkas; merkkillinen on se suuri keisarin-kanawa, jota käy sulkeminen maan läpitse pohjaisesta osasta (**Peking**) eteläiseen (**Kanton**) osaan. Tee on erinomaisin wientitawara; armoisia tuontitawaroita on opiumi **Indiasta** ja turkkinahat **Wenäjältä**. — Omanlaatuinen kirjotus-tapa ja kirjapainotaito, rupulin-istutus, kompassin käyttäminen, merisuolan valmistus, ruuti, paperi ja posliini ovat olleet täällä tutut ikivanhoista ajoista. Mikäs on myöskin heidän kirjallisuutensa. Koko tämä ikivanha sivistys ei kuitenkaan ole siitään edistynyt tuhanjin vuosin, sillä orjallinen kuuliaisuus on perus-aate laakisja ja kaswatuski ei muuta tarkoita, kun vanhain tapain oppimista eikä sielun-woimain kehittämistä itjenäiseen hengelliseen elämään. Noin 500 w. enn. Kr. eli täällä wiisas **Konfucius**, joka koki puhdistaa uskonoppia ja säädyllisyyttä. Ulkomaalaisilta ovat Kiinalaiset sulkeneet maansa ja siinäpä syyn etteiwät ole edistyneet. Nyky aikoina on heidän tähtynyt awata uusia satamoita ulkomaalaiselle kaupalle.

= **Peking**, pää- ja hallitus-kaupunki, 2 milj. asuf. — **Nanting**, suuria pumpuli- ja silkkitehtaita; merkkillinen on se 200-n jalan koruinen posliinitorni, 1 milj. — **Schanghai**, — **Ningpo**, — **Futschen**, — **Amoy**, — ja **Kanton** ovat satamoita, joissa ulkomaan kauppaa parhaiten käydään; mutta vuonna 1858 awattiin 8 muuta satamaa Europalaiselle kaupalle. — **Saaria: Formosa** eli **Taiwan**, runsaasti

etelämaisia hedelmiä, — **Sainan**, — **Matao** (Kantonin edustalla), on Portugalin, **Songtong**, Englannin.

2. Puolihaltuiset maat: a) **Mandschuria**, Kiinan pohjaispuolella, metsäistä ja hyvä-laitumista ylämaata, jonka läpitse lohirikas **Umur-wirta** juoksee; ilmanala on kowaa. **Umur-wirran** pohjaispuolinen maa ja Japanin-meren rantamaa kuuluu näillä ajoin **Wenäjään**.

b) **Mongolia**, enimmäkksi osajensa tuntematon, kylmä ylä-wä tasamaa, josta suuri osa on **Gobi**- eli **Schamo**-nimistä kiwistä ja hietaista erämaata. **Uukkaat**, **Mongoleja** ja **Kalmukkeja**, ovat paimentolaisia, metsästäjiä ja roswoja; he asuwat sawuisissa, riettaissa huopateltoissa ja ovat monen kaanin (hallitsijan) wallan alla.

c) **Wähä-Bukharia** (eli **Korkea Tataria**, **Itä Tataria**, **Itä Dschagatai**, **Turfan**), kolmin puolin korkiain wuorten välissä (**Musjart** pohjaissa, **Belur** lännessä, **Kulkun** etelässä) olewa ylä-maa, jonka eteläinen oja on erämaata (**Schaschin**). **Lop-järween** juoksewan **Tarim**-joen ympäristöllä wiljellään peltoa. **Karawaani-kauppa** on joltinenki.

d) **Dsungaria**, **Musjart**-wuoren pohjaispuolinen wierumaa.

= **Maimatschin**, **Mongolias**ja **Siperian** rajalla; **Wenäjän** kaupmiehet käywät siellä kauppaa. — **Jarkand**, **Bukhariassa**, 100 t. ja **Ali** eli **Guldja**, **Dsungariassa**, ovat arwoisia kauppapaikkoja.

Mongoliasta lähtiwät nuot raa'at **Sunnit**, jotka vuonna 375 jält. Kr. tunkentuiwat Europaan ja niin paniwat suuren kansain waeluksen alkuun. — Vuonna 1206 jält. Kr. kofosi **Dschingis Kaani** **Mongoli-joukot** häwitys-retkille, joita tekivät ensin Kiinaan ja sitten ulottiwat kauwas länttä kohden, Europan keskustaan saakka. **Tuhansittain** ihmis-päitä kofkoihin koottuna osotti heidän tiensä, mitä oliwat kulkeneet. Tämä suuri waltakunta hajosi jo w. 1297 ja woitetut kansat pääsiwät jälleen wapaiksi. Se osa siitä, joka sisälsi **Wenäjän** maata, kutsuttiin **Kaptschat**; se rupesti 1400 w. jälkeen häwiämään ja jakautui moniin pienempiin kaanikuntiin, jotka **Wenäläiset** wähitellen wallottiwat.

3) **Suojelus-maita**: a) **Tibet**, korkein maakunta maan päällä, **Kulkunin** (pohj.) ja **Himalajan** (etel.) välissä; sen läpi juoksee **Jaru-tsang-bo-tsiu-wirta**, joka on **Buramputerin** alku-puoli. Ilmanala on kylmää. Erinomattain owat mainittawat

jen röyhkivät härät (joiden hännät ovat hienoja kuin silkki), hienowillaiset lampaat ja wuohet (joiden karvat wiedään Kaschmiriin valmistettawiksi), rhabarberi ja puraksi (borax). Kasji hengellistä ruhtinasta (paawia) hallitsawat tässä waltakunnassa; temppeliä ja luostaria on monta.

= **Lassa**, pääpaawin (Dolai Laman) asuntopaikka; kauppa Indian ja Kiinan kanssa.

b) **Korean-niemimaa**, Keltaisen-meren itäpuolella, wuorinen.

— c) **Lieu-Kieu eli Liko-saaret** Jsoessa waltameresssä.

Japanin waltakunta.

12,000 n. pen., 30 milj. asuk.

On waan saaria Jsoessa waltameresssä. Japanin meri erottaa ne mannermaasta. Saaret ovat kalliollisia ja tulivuorisia ja usein tapahtuu maanjäristyksiä. Asukkaat ovat uutteruudellaan muokanneet sen kiwisen maan oiwalliseksi wiljamaitiksi, jotta kaswawat runsaasti riisiä, nisua, sojaa (papuja, joista mehua musjerretaan), teetä j. n. e. Wasiki on erinomaista. Posliini ja lakeeratut kalut sekä hienot silkki- ja pumpuli-kankaat ovat täällä yhtä hyviä kun Kiinassa. Sisämainen kauppa on wikkas; ulkomaan kaupalla on ollut vielä suuremmat wastukset kun Kiinassa, mutta viime aikoina on ulkomaalaisille annettu lupa tulla ušiampiin satamoihin. Koululaitoksia ja luostaria on monta. Japanilaiset pidetään Asian kansoista siwistyneimpinä. Uskonoppi on pakanallinen (Buddhan oppi). Waltakuntaa hallitsemassa on yksi hengellinen (pappisjäätynen) ja yksi maallinen hallitsia, joilla on rajaton walta.

= **Miako**, Nison-saarella, Dairin (hengellisen hallitsian) asuntopaikka, 500 t. — **Jeddo**, samalla saarella, Kubon (maallisen hallitsian) asuntopaikka, 1½ milj. — **Nangasaki**, Kiufun-saarella, suuri kauppa-liike; on viime aikoihin asti ollut ainoa satama, johon ulkomaalaisilla, mutta ei niistäkään muilla kun Hollantilaishilla ja Kiinalaishilla on ollut lupa tulla.

A f r i k a.

Waltakunnallinen jako on täällä tuntematon ja sekawa. Rantamaissa on muutamilla Europan waltakunnilla asutus-maita. Pellonviljelys ja teollisuus ovat tuntemattomia paitsi Välimeren rannoilla. Maan sisemmissä osissa käydään karawaani-kauppaa (kameleilla) ja merikauppa on enimmäiten Europalai-
sten ja pohjais-Amerikalai-
sten wallassa. Wientitawaroita ovat kulta, elehwantinluu, pumpuli, öljy, gummi, orjat (kielletty kauppa). Tieteellinen siivistys on tuntematon asia. Uskonoppi on pakanallinen (puu-jumalan palvelus); pohjaisella rantamaalla tun-
nustawat asukkaat Muhammedin oppia ja Europalai-
sten asutus-
maissa kristin-oppia, johon ne raa'at Neegeri-kansatkin paikoin
ovat ruvenneet antaumaan.

Waikka Afrikan kansa jo tuhansin vuosin on ollut tunnettu, ei se kuitenkaan ole paljon vaikuttanut ihmiskunnan edistymiseen. Muutoin on se waan Välimeren rantamaa, jolla on ollut ja vielä on jokin arwo historiassa. Muinais aikoina oli Egypti ja Karthago näistä etewimpiä. — Niilin wirran laaksoissa heräsi jo aikaisin korkeampi siivistys. Myhijessä Nubiaassa perustui pappiswaltio Meroe, uudis-asutus Indiaasta. Siitä lewisi siivistys pitkin wirran rantoja, jonkatähden ensin mainitaankin etelä Egyptisä tuo muinais-jäännöksistään lomea Thebe, sitten Memfis keski-osassa ja viimein Saïs suuhaara-maassa. Egyptisä oli suuri taidollisuus, jota ne monet muinais-jäännökset osottawat, ja omituiset tawat, mutta se oli suljettu ulkomalaisilta, jotka wasta jälkeen vuotta 650 enn. Kr. saivat sinne tulla. Wuonna 525 enn. Kr. wallotiwat Persialaiset Egyptin. Sittenkun Aleksanderi Suuri oli Persian waltakunnan tukistanut, pääsi Greekalainen siivistys Egyptiin ja Aleksanderin perustama Aleksandrian kaupunki tuli senaikaisen tieteellisyhyden ja mailman-kaupan pääpaikaksi. Se omawaltaisuus, jota Egyptillä oli Aleksanderin kuoleman jälkeen, kesti aina wuoteen 30 enn. Kr., jolloin se joutui Roomin alusmaaksi. Sillä aikaa kristinoppi täällä lewisi. Wähä jälkeen kun Muhammedi oli ruvennut oppiansa lewittämään, joutui Egypti Arabialai-
sten käsiin ja islamin oppi pääsi
waltaansa. Monta waltioollista waihetta tapahtui täällä keskiajan lopulla ja sitten wuodesta 1517 on Egypti kuulunut Osmani-Turkin waltaan ja aina enemmin uupunut woimattomuuteen ja häwiöön. Tällä wuosifadalla on Egypti jonkunlaisen wapauden woittanut Turkin sultaanilta ja on Europalainen siivistys wähän
saanut siaan.

Karthago oli Fenicialaisten uudisasunto, jota mainitaan jo jälkeen w. 880 enn. Kr. Se nousi kauppansa kautta arvoon, mutta laajensi myös valtaansa, vallottamalla pohjais Afrikan, läntisen Välimeren saaret ja Pyreneitten niemimaan. Enimmin on Karthago tullut tunnetuksi puunilais-sotainsa kautta, joita se kävi Roomalaisten kanssa. Karthago hävitettiin w. 146 enn. Kr. ja Roomalaiset ottivat pohjais Afrikan. Kansain vaelluksen aikana tuli tänne **Wandalit**, Germanilais-kansa. Kun islamin uskolaiset tänne olivat tungenneet (700 jält. Kr.), hävitettiin täällä kristillisyys ja Greekalais-Roomalainen siivisyys. Arabian kalifikunnan häviön aikana perustui toinen islamin valtakunta toisensa perään. Uuden ajan alussa täällä ilmaantui merirosvo-waltiot **Algier**, **Tunis** ja **Tripolis**, jotka asettuivat Turkin sultaanin suojaan. Vuonna 1830 vallottivat Ranskalaiset Algierin ja siitä tie aukeni Euroopalaiselle siivisyykselle pohjais Afrikaan, jonka tulevaisuudelle tämä tapaus on pidettävä suuriarvoisena.

Berberia.

Rantamaa pitkin Välimeren rantaa Atlantin-merestä Egyptiin asti. Atlas-wuoren haarat kulkewat kautta maan. Pohjainen rantamaa on werrattoman wiljawa. Sen asukkaat olivat ennen merirosvoja. Tämän vuorimaan eteläisen wierumaan nimi on **Biled-ul-gerid** (palmumaa); runsaasti daadeli-palmuja ja nopsa-kulkuisia kameleja; hietaista, mutta kuitenkin on monta kosteikkoa.

1. Marokkon sultaanikunta ynnä Fez, luoteinen kulma. Tehtaista saadaan safiania (maroqwin), silkkiä ja werkaa. Melkoinen kauppa mandeleilla, wuodilla ja willoilla.

— **Marokko**, sultaanin asuntopaikka, rapistunut, 80 t. — **Fez**, arwoisia tehtaita ja wilkas kauppa, 90 t. — **Mogador**, waltameren rannalla, eterwin kauppakaupunki. — **Tanger**, Gibraltar-salmen rannalla, Eurojalaisten kauppakonsulein asuntopaikka.

2. Tätä ennen peljättäwin **Algier**-niminen roswowaltakunta on nyt Ranskan wallan alla; siellä asuu paljo siirtolaisia Europasta; Europan siivisyys on lewenemässä (3 milj. asuk.).

— **Algier**, pääkaupunki, teollisuus ja kauppa, 49 t. — **Konstantine**, linnotettu, 30 t.

3. **Tunis.** Sen hallitsia, Beji, on Turkin ylivallan alla.
 = **Tunis,** Bejin asuntopaikka, suuri kauppa, 100 t. Muinaisen **Karthagon** jäännöksiä.

4. **Tripolis.** Deji (hallitsia) on Turkin ylivallan alla. Tähän kuuluvat **Barfa**-ylämaa, **Sidra**-lahden itäpuolella ja **Fezzan**-kosteikko, jossa on vilkas kaupan kulku sisempään Afrikan.

Niili-maakunnat.

1. **Egyptti** (8,400 n. pen., $5\frac{1}{4}$ milj. asuk.), hietaista maata Niiliwirran ala-seuduilla. Molemmiin puolin Niililaaksoa lännessä ja idässä, joka Niili-wirran vuotimesta tulwawedestä höyrytyy wiljawaaksi, on metsättömiä ja kolkoja wuorimaita. Rutto ja silmätaudit rasittawat usein. Pellonwiljelys, joka ennen oli warallisuuden juurena, on nyt huonolla kannalla. Pumpulia valmistetaan runsaasti. Tehtaista owat salmiakki-tehtaat suurimmasta arwosta. Enin osa asukkaita on Muhammedin uskoa. Maata hallitsee warakuningas, jonka walta kulkee perintönä vuotista weroa vastaan Turkin sultaanille. Täällä on paljo ihmeellisiä muinais-ajan jäännöksiä.

= (**Ala-Egyptti**, weteläperäinen, hywin wiljawa Niiliwirran suuhaarus-maa) **Aleksandria**, suurin merikauppa-kaupunki, 170 t. — **Damiette**, itäisen Niili-haaran rannalla, kahween ja riisin kauppa, 37 t. — (**Keski Egyptti**). **Kairo** eli **Kahiro**, suurin kaupunki Afrikassa, Aasian kaupan sydänpaikka, 300 t. Lähellä on **Memfis**, Farao-nein asuntopaikka. — **Suez**, Punasen meren satama, 5 t. Kanwan aivottu kanawa Suezin konnaksen poikki on nykyisin saatu toimeen. — (**Yli-Egyptti**, etelä osa) **Kossseir**, Punasen meren rannalla, kauppa Arabiaan, Mekkaan kulkewain pyhä-waestajain (pilgrimein) merimatkan lähtö-paikka. — Muinaisen **Theben** jäännöksiä.

2. **Nubia**, porrasmaa keski-Niilin ympärillä. Itäpuolisena rajana on Punanen-meri. Enin osa on kuuma-ilmaista, kiiwaa ja hietaista erämaata, mutta wirtain rannat owat wiljavia. Siinä on monta waltakuntaa, jotka ynnä lähellä olewan **Kordofan** kosteikon kansja, owat Egyptin ylivallan alla.

Pohjainen osa on warsinainen **Nubia**; eteläisen ylämaan nimi on **Sennaar**, jossa Niilin molemmat alkuhaarat yhtywät toisiinsa. Wanhan **Meroen** ja muinais-aituisen siivistyksen jäännöksiä.

3. **Gabesch** eli **Abyszinia**, tunturi-maata, josta **Niili-**wirran itäinen haara **Bahr-el-Azrek** (sininen virta) lähtee juoksemaan. **Asukkaat** ovat ainoat **Afrikan** alku-asukkaita, jotka wanhoista ajoista asti tunnustavat kristinoppia; muutoin he ovat puolittain metsäläisiä. **Valtakunta** on nyt hajonnunna moniin osiin.

= **Gondar**, maakunnan muinan voimallisen päähallitsijan (**Ne-gus**) asuntopaikka. **Ugum**, elehwantinluun-kauppa.

Sahara.

Suurin erämaa maan päällä, Atlantin-merestä Egyptiin asti (600 penik. pitkä ja 200 leviä), piikiveä ja pölyhietaa, jota alinomainen itätuuli ajaa itäisestä osasta eli **Libyan** erämaasta länttä kohden, jossa se warsinainen hieta-meri, **Sahel** nimeltä, on ja jossa ei ole wettä, ei puuta eikä muuta kaswua. **Kamelikurjet** ja **antilopit** ovat ainoat eläimet, jotka siellä ajuselewat. Itäpuolella on useampia kosteikkoja kun läntisessä. **Asukkaat** ovat **Arabialaisia** ja raakoja **Neegerisuku**isia. **Kauppakarawaaneja** kulkee sen läpi, waikka ovat hengen vaarassa roskoilta ja tuulen ajama pölyhieta saattaa piankin haudata heidät näkymättömiin. **Vaarallisin** on tukahuttawa **Samum-tuuli**, jonka nimi myös on **Harmattan**.

= **Portendik**, Englantilaisien kauppapaikka waltameren rannalla, **gummi-kauppa**.

Nigritia eli Sudan,

Saharan eteläpuolella. Pohjainen osa, aawa **Sudan**, on hieta-kankaita. Eteläisessä osassa, jonka nimi on **korkea Sudan**, on paljo wuoria, metsää ja wettä, ja se onkin wiljawaa ja kansakasta, täynnä kaupunkoja ja kyliä. Wesistä ovat mainittawimmat **Ischad-järwi** ja **Niger-** eli **Dsjoliba-wirta**. Erinomaisimmat tuotteet ovat kultamulta, elehwantinluu, kamelikurjen kynät, gummi; schi-puusta valmistetaan omalaaluisia woita. **Kauppa** on wilkas; orja-kauppa yleinen. Siihen kuuluu monta waltakuntaa, joissa enimmiten tunnustetaan **Muhammedin uskonoppia**.

= **Zimbiftu**, tärkeä karavaanikaupalle. — **Kano**, pumpuli-tavaroita ja munta teollisuutta.

Räntinen rantamaa.

1. Senegambia, Senegal- ja Gambia-wirtain ympäristö. Sisempi osa on ylämaata (Kong-wuoret). Täällä on monta neegeri-waltakuntaa; muhammedilainen uskon-oppi yleinen. Rantamaisissa on Englantilaisilla, Ranskalaisilla ja Portugalilaisilla asutus-maita, jotka sisämaisen kaupan tähden ovat juuresta armoista.

2. Mla-Guinea, Kong-wuorten eteläinen wierumaa Guinea-lahtea kohden. Rantamaalla on haittana maan wetelhyys ja erämaan ruttoiset tuulet (Harmattan), mutta se kasvattaa runjaasti riisiä, jams-juuria (asufasten pää-ruoka), pippuria, inkivääriä, soferiruokoa, pumpulia ja indigoa. Arwoisin wientitavara saadaan kuitenkin öljypalmusta, jonka öljyä käytetään saipuan ja soopan asemesta. Orja-kauppa on myös hyötyisä, mutta kielletty. Sisemmissä osissa on monta neegeri-waltakuntaa ja rannoilla on Europalaisten (Englantilaisten j. m.) asutuksia.

Rantamaa jaetaan Sierra Leona-, Ohra- eli Pippuri-, Elehwantintuu- eli Hammas-, Kusta-, Orja- ja Benin-rantamaihin. = **Freetown**, Sierra Leonan rantamaalla, Englannin perustama wapauteuille neegeri-orjille. — **Liberia**, Pippuri-rantamaalla, Pohjais-Amerikan asutusta wapauteuille neegeri-orjille, nyt itsewaltainen tasavalta, 300 t. asukasta.

3. Mla-Guinea, porrasmaata (Ambofi-wuoret), on kuuma-ilmaista, wetelää ja metsäistä rantamaata, Baire- eli Kongo- ja Kuenja-wirtain ympärillä. Portugalilaisilla on täällä monta kauppa- ja lähetysaarna-paikkaa ja neegeri-waltakunnat ovat jotenkuten heidän wallan alla.

Rantamaa etelään päin Dranje-wirtaan asti on hietainen ja kolkko.

Kap-maa.

Eteläisin osa, porrasmaata, joka etelää kohden päättyy Hywän toiwon ja Agulhas-niemiin. Sisemmät osat ovat kiviä

ja huonokasviisia, mutta jade-ajan tultua rupeaa maa kasvamaan väkewää ruohoa. Karjanhoito, pellon ja wiinin wiljelys ovat pää-elatuskeinoja. Maan omat asukkaat ovat Hottentotteja, wilpitöntä paimenkansaa, jotka enimmäiten paimenina palwelawat siirtolaisia, ja Bushmaneja, kamalimpaa kansaa Afrikassa. Tämä maa on Englannin.

= Kap-kaupunki, Itä-Indiaan matkustawain käymä-paikka; monta lähetyksaarna-laitosta, 25 t. Näillä seuduin valmistetaan mai- niota wiiniä (Konstantia).

Raakkoinen rantamaa.

On vielä kyllä tuntematon, waikka Portugalilaisilla jo kau- wan on siellä ollut asutusmaita ja kauppapaikkoja. Rantaseutu on kuuma-ilmaista, wetelää ja hietaista ja ylenee sijempiä ylä- maita kohden. Mainittawimpia luonnontuotteita ovat riisi, so- keriruoko, kalliit puulajit, ambra, myrrha ja hywänhajuisia suit- sutus-aineita, pumpuli, elehwantinluu, kulta j. n. e. Ranta- maan eri osia ovat Kaffraria eli Kaffrein-maa, eteläisimpänä, Zofala, Lupata-wuoren alapuolella Zambesi-wirtaan asti, — Mozambik, pitkin Mozambikin salmea, — Zanguabar eli Zanzi- bar, — Ujan, joka itäisimmän, Guardafui-niemen seuduilla yh- tyy — Adeliin, pitkin Punasen-meren suun rantaa.

= Mozambik, saarella, Portugalin kaupan ja sen seutuisten ranta-maakuntain pääpaikka. — Zanzibar, melkoinen kauppa, on Mas- katisa asuwon Arabialaisen ruhtinaan. — Natal-rantamaa, Englan- nin maakunta Kaffrariassa.

Sisempi Korkea-Afrika

eli Ethiopia on vielä melkein tuike tuntematon. Kaffan ylä- maa, Habeshin eteläpuolella, arwellaan olewan kahwepenjaan kotimaa. Päiwän-tasaajan kohdalla on Nyanza-järwi, josta walkoinen Niili juoksee.

Saaria.

Atlantin-meressä: Azorit, runjaaesti sokeria, wiiniä ja he- delmiä, ovat Portugalin. — Pohjaiset Kanarian saaret, joista

runsaas wiininen **Madeira** on arvoisin, ovat **Portugalin**. — **Eteläiset Kanarian saaret** (joiden joukossa runsaas-wiininen **Teneriffa**, jossa on jo sammunut **Pico**-niminen tulivuori), — **Ferro**, (josta ensimmäinen puolipäivän piiri on saanut nimensä), ovat **Spanian**. — **Biheriän niemen** (**Rapwerdin**) saaret, kiviä ja hedelmättömiä, ovat samaten kun **Bissagos**-saaretkin **Portugalin**. — **Guinea**-saaret, **Guinean-lahdessa**, kasvavat sokeria ja kalliita hedelmiä; ne kuuluvat osittain **Englannin**, **Spanian** ja **Portugalin** alle. — **Ascension** on **Englannin** samaten kuin **S:t Helena**-saarikin, **Itä-Indiaan** kulkewain käymäpaikka, jossa **Napoleoni** kuoli. — **Tristan-da-Cunha** eli **Wirwotus**-saaret, **Rap**-maasta länttä päin, **Englannin** suojeluksen alla.

Indian meressä: **Madagaskar**, **Afrikan** suurin saari, täynnä korkeita wuoria, runsaasti pumpulia, kahwetta, sokeriruokoa, kardemummaa, kalliita kiviä. Siihen kuuluu monta waltakuntaa. **Ranskalaisilla** on ajutusmaita itäisellä rannalla. — **Maskarenat**, **Madagaskarin** itäpuolella, runsaasti sokeriruokoa ja neiliköitä; **Mauritius** on **Englannin** ja **Bourbon** **Ranskan**. — **Komoro**-saaret, **Mozambikin** salmessa. — **Amirantit** ja **Sekellit**, kilpikonnan pyynti; ovat **Englannin**. — **Sokotora**, **Guardafuin** edustalla. — **Perim Babel Mandebissa**, **Englannin**.

Amerika.

Amerikan luonnontuotteet ovat runsaat, varsinki kaswuin ja kallisten metallein suhteen. Sen eläimet ovat yleensä pienempiä ja heikompia kun **wanhan mantereen**; kaswit sitä vastaan ovat isompia. Kasveista, joiden kotimaa **Amerika** on, mainittakoon perunat, tupakki, maissi, kakao ja wanilli. **Alkujukkaat** ovat **Indianoja** ja **Neegeriä**, mutta sinne siirtämäiset **Europalaiset**, joita siellä jo onkin ensin asukkaina, ahdistawat yhä pois **Indianoja**, ja **Neegerit** ovat enimmäiten orjina. **Europalaisista** **wanhemmista** syntyneen **Amerikalaisen** nimi on **Kreoli**, **Europalaisesta** ja **Neegeristä** syntyneen **Mulatti**, **Europalaisesta** ja **Indianista** syntyneen **Mestizi**, **Neegeristä** tahti **Mulatista** ja **Indianista** syntyneen **Zambo**. **Kaikki**, jotka eivät

ole valkoisia (Europalaisia), mustia (Neegereitä) tai punaisia (Indianeja), sanotaan värikkäiksi. Wapaat Indianit ovat epäjumalan palvelioita ja elävät enimmäkseen metsästämisellä, kalastamisella ja raaoilla maan hedelmillä. Europalaisien asumisissa maissa wiljellään maata (sokea, kahwetta, pumpulia), teollisuutta ja kauppaa; niissä on kristinoppi ja Europalaisia opetuslaitoksia.

Vanhat tarinat kertovat, että Europalaisia jo vuonna 986 jalkr. oli käynyt Pohjais-Amerikassa, mutta tämä löytö eli löyhtymä joutui unhotuksiin. Keski-ajan loppupuolella, jolloin Portugalilaiset innokkaasti etsivät Afrikan eteläpuolelta meritietä Indiaan, johtui Genualaisen Kristofer Kolumbusen mieleen se ajatus, että länttä kohten purjehtimalla tultaisiin Indiaan, jos maan ympärillä on sen ympäri sopii purjehtia. Saatuaan viimein Espanian hallitukselta apua, kysyi hän varustamaan kolme laivaa, joilla hän purjehti tuntematonta Atlantin valtameren ja vihdoin 69 päivän vaarallisen matkan perästä lokakuun 12 p. 1492 tuli Guanahani-saarelle Länsi-Indian saaristossa. Tällä ja vielä sittemmin kahdella matkallaan löysi Kolumbus uusia muitakin saaria ja vielä Etelä-Amerikan pohjaisen rantamaan. Tätä nyt löyhtyä tietä matkusti monta muuta, enimmäkseen himosta kultaakin koostamaan, ja niin laajeni tieto tästä nyt löyhtymästä maa-osaista, joka nimettiin Amerikka Stalialaisen Amerigo Vespuccin nimen jälkeen, joka kirjotti ensimmäisen kertomuksen näistä nyt löyhtymästä maista. Niistä miehistä, jotka siihen aikaan löysivät eri osia Amerikasta, mainittakoon Englantilainen Cabot, joka w. 1496 tuli Newfoundlandin saareen, Portugalilainen Cabral, joka w. 1500 löysi Brasilian ja Espanialainen Balboa, joka w. 1513 meni yli Panama-kannaksen ja ensin näki Tyvenen meren. Espanialaiset, joiden johdattajista mainittakoon Ferd. Cortez, Fr. Pizarro ja D. Almagro, tulivat tänne ja harjoittain kauheaa julmuutta alkua-asukkaita kohtaan, valloittivat etelä osan Pohjais-Amerikkaa ja länsi osan Etelä-Amerikkaa, joiden maiden asukkailla jo oli järjestetty hallitus ja jonkinmoinen siivous. Näiden kansain tila tuli aiwan surkeaksi ulkomaalaisten hiiwallan alla. Kuitistetut Indianit tehtiin orjiksi ja samallaiseen onnettomuuteen joutuivat ne Afrikan Neegerit, joita orjina tänne kuljetettiin joukottain Afrikasta, jota orja-kauppaa vieläkin kestää, vaikka sitä on koetettu estää ja erittäinkin Englantilaiset ovat paljon punhaneet tehdänsä siitä loppua.

Pohjais-Amerika.

Benäjän alusmaat.

Suoteinen oja (24,000 n. pen., 60 t. asuk.), paljo tuliwuoria. Eteläisellä rantamaalla, joka on täynnä meren-lahtia, on se korkia Eliaš-wuori. Kallishahkaisia eläimiä on paljo.

= Uusi-Arkangeli, Sitka-saarella, kauppa, 800 asukasta.

Englannin alusmaat.

Ne ovat: 1) Oja luoteista rantamaata Fufas-lahteen asti ja se suuri Quadra Bancouver-saari. 2) Kanada, pitkin Mäjäjärvi-, Huron-, Erie- ja Ontario-nimiä järviä ja Ontariosta juoksevaa Lorenzo-wirtaa, jonka rannoilla maanviljelys on päässyt edistymään. 3) Uusi-Brunswig ja 4) Uuden Skottlannin niemimaa, metjäksiä maita, itäpuolella Lorenzon suuta. 5) Wuorinen New-Foundlannin saari, jonka litiseuduilla (iso matala) on tuiki suuri-arvoinen kalan (turkan) pyyntipaikka. 6) Bermudas- eli Kefä-saaret, koko joukko pieniä, metjättömiä saaria Atlantin-meressä.

= Montreal, 90 t. ja Quebec, 51 t., molemmat Kanadassa Lorenzo-wirran rannalla, arvoisia kauppapaikkoja (turkinahkoja). — Halifax, Uudessa Skottlannissa, suuri kauppa ja merikulkus, sotalaivaston asentopaikka, 26 t.

Maannapa-maat.

Laajaa, jangen tuntematonta maata, johon kuuluu tämän maa-osan koko pohjainen puoli. Siellä on yleensä juuria järviä ja newoja, jotka enimmäen aikaa vuodesta ovat jään ja lumen alla. Kasvullisuus on huono. Metjän-elävät, joilla monella on kallis nahka, ovat näiden maiden tavara. Asukkaista on harvassa. Pohjaisimmasa asuvat Eskimot, jotka eivät juuri muusta tiedä kun hylkeen pyynnistä; nämät asuvat lumi-kojuissa, ovat peräti siivottomia, syövätkä mädännyttä kalaa ja juovat hylkeen-rasvaa. Etelämpänä asuu monikanjaisia ja monikielisiä Indianeja. Ne myyskentelevät nahkoja Benäläisille ja Englantilaisille, jotka viimeksi mainitut muka omistavat enim-

män ojan näitä erä-maita omatjensa. Näitä on: 1) **Guippu-
wuoret**, pohjaisin maa maan päällä, ajumattomat, jossa joskus,
lyhyen kesän aikana, pysy- ja kala-miehiä käypi. 2) **Grön-
lanti**, suuri saari, jonka eteläisellä ja läntisellä rannalla on
Tanskan asutusmaita. Noin 76° pohjais-leveydellä on pohjai-
sin ihmis-asunto. 3) **Bassin-maat**, saman nimisen lahden länsi-
puolella, joihin monta saarta kuuluu. 4) **Hudsonin lahti-maat**,
joissa on monta Englannin linnotusta ja kauppapaikkaa. Nii-
hin kuuluu a) **Labrador**, suuri niemimaa, b) **Uusi Wales**, Hud-
sonin-lahden läntinen rantamaa, ja c) **Bapaitten Indianein
maa**, laaja sydänmaa. Bassin- ja Hudsonin-lahtimaat kuuluvat
Englantilaiseen Amerikkaan.

Yhdys-waltakunnat.

133,000 n. pen., 31 milj. asuf.

On se suuri maakunta, jonka itäisenä rajana on Atlantin
meri, eteläisenä Meksikon-lahdi, lounaisena Meksiko (rajajoet Rio
del Norte ja Gila), läntisenä Iso waltameri, pohjaisena Eng-
lannin maakunnat ja Hudsonin lahti-maat (49° pohj. lew.). a)
Atlantin rantamaa on paras ja kansakkain osa, hywästi wiljelty,
jossa saadaan runsaasti maissia, riisiä, tupakkia (Virginia), pum-
pulia, indigoa, sokeriruokoa j. n. e. b) Keski-osa on se suuri
tasamaa, jonka läpitse Meksiko-lahteen laskeva Mississippi-wirta,
Ohio- ja Missouri-haaroineen, juoksee. Tasamaan itäinen puo-
li, jossa on wiljavia kukkuloita, on hywästi wiljeltyä; läntisessä
puolessa (länsipuolella Mississippiä) on laajoja ikiwanhoja met-
siä ja Sawanneja (ruohoketoja), ja etelämpänä (Arkansas-wir-
ran eteläpuolella) wiljaton, kiwinen ja hietainen erämaa. Meks-
ikon-lahden rantamaa on alhaista, wetelää ja terweydelle wa-
hingollista (kelta-rutto). c) **Kalliowuorten** länsipuolinen maa
on wiljavia, yläviä tasamaita ja laaksoja ja siellä on jano-
mattoman paljo kulta. — Tehtaat owat yhä karttumassa ja
niissä valmistetaan erinomattain willa-, pumpuli- ja liina-
waatetta. Kauppa on yläwällä kannalla ja kauppalaivasto on,
lähin Englannin kauppalaivastoa, suurin maan päällä. Monet

kanawat ja rautatiet yhdistävät maan silemmät osat. Erie- ja Ontario-järvien välillä on mailman korkein wedenpudoke, **Niagara**, jonka yli mokoman komea silta on rakennettu. Oppilaitokset yhteiselle kansalle ovat hyvällä kannalla; niitä on paljon ja niissä käydään wireästi. Ei myöskään ole korkeampaa oppia haluamaisilla oppilaitosten puutetta, ei kirjastoin, eikä ihanne- taide-teosten puutetta, mutta kansan mieli pyrkii erinomattain teollisen hyödyn ja warallisuuden edistymisen perään. Enin osa asukkaista ovat Europalaisia monista kansoista (enin Englantilaisia eli Anglo-Amerikalaisia ja Irlantilaisia) ja uskonopista (enimmiten protestantteja). Pääkieli on Englannin kieli. Waltio-uskontoa ja etuwaltaiisia säätyjä ei ole; kaikilla kansakuntalaisilla on yhtäläiset oikeudet. Tähän Yhdysvaltaan kuuluu 35 omawaltaista waltakuntaa ja 10 piirikuntaa, jotka wäestön lisääntyessä pääsivät waltakunniksi; ja waltakokous, johon ne eri waltakunnat lähettävät edusmiehiä, yhdistää nämät kaikki yhdeksi wallaksi. Hallituksen esimiehenä on neljäksi wuodeksi walittu presidentti.

= **Booston**, Atlantiu-meren rannalla, suuri tehdas- ja kauppa-kaupunki, 178 t. — **New-York**, saman meren rannolla, suurin kauppa-kaupunki, yliopisto, 806 t. — **Filadelfia**, suuri kauppa, ensimmäistä lähin kaupunki, 563 t. — **Baltimore**, suuri-arwoinen kauppa-kaupunki, 212 t. — **Washington**, pääkaupunki ja hallituksen asuma-paikka, 61 t. — **Charlestown**, kaupitsee paljon pumpulia, tupakkia ja riisiä, 40 t. — **New-Orleans**, tervehdelle wahingollisella paikalla, Mississippin suuhaarus-maalla, suuri kauppa (pumpulia ja läntisten waltakuntain tuotteita), 169 t. — **Cincinnati**, Ohion rannalla, silemmän maan erinomaisin kauppa-kaupunki, 161 t. — **San Francisco**, läntisellä rannalla, lähellä kultarikkaita ylhäisiä tasamaita, Sacramento-joen rannalla, 57 t.

Wuonna 1585 asettuivat ensimmäiset Englannin siirtolaiset Atlantian rantamaalle (Virginian waltioon). Muutaman ajan perästä tuli samoilte seuduille Hollantilaisia ja Ruotsalaisia. Uskon wai-noamiset Englannissa ja muissa Europan maisissa saattoi wietä wiesempiä toimikkaita ihmisiä pakenemaan tänne, etsiäksensä täällä omantunnon rauhaa ja uusia asuntoja. Maanwiljelys, teollisuus ja kauppa edistyi wät yhtä-äkkiä. Asutusmaat olivat jotenkuten Englannin emämaan wallan alla, mutta kun hallitus koki täällä wähentää heidän wapaufsia ja oikeufsia sekä itsewaltaiisesti laskea heitä

weronalaifiksi, julkisti 13 asutusmaata itsensä itsenäiseksi w. 1774 ja kätynsä yhdeksän vuotta sotaa, joka oli merkittävä, ei niin suurin werifistä taisteluksistaan ja suurista urotoistään, kuin kestäväisyydestään ja jalon johdattajansa Washington'in taitavaisuudesta, pääsivät wapaksi w. 1783. Sitten on yhdyksellään ala oston, kavaluuden ja väkivallan kautta laajentunut aina Meksiko-lahteen ja Tyweneen mereen saakka. Väestö on enentynyt enimmäen Europalaisista tänne muuttajista. Maanviljelyksen, kaupan ja keinollisuuden kautta on kansallisuus ihmeellisesti kertynyt ja joka vuosi lisääntyy uudis-asunnoita läntisissä metsämaissa. Eri valtakuntain tila on kuitenkin suuresti erikaltainen. Atlantin rantamaan pohja- ja etelä-valtioilla on erikaltaiset pyrinnot. Pohjaisilla on maanviljelys, teollisuus ja kauppa warsin hyvällä kannalla, ja he vaativat orjuuden poistamista, jota eteläisissä valtioissa näihin asti on ollut, jossa orjilla on toimitettu maanviljelystä, enimmäen pumpulin. Länsi-valtakuntain asukkaat ovat enimmäen onnensa tavoittelijoita ja seikkailijoita, jotka tottuneina rajuun elämään nauttivat raitvaisissa metsämaissaan, eivät tahdo totella laillisista järjestyksistä, vaan omin päin pitää puoltansa. Nämä erikaltaiset pyrinnot uhkasivat hajottaa liiton ja nostattivat werisen sisällisen sodan, joka raiwosi neljä vuotta pohja- ja etelä-valtakuntain välillä, mutta pohjaiset valtakunnat voittivat viimein.

Meksiko.

40,000 n. pen., 8½ milj. asuk.

Elämaa valtameren ja Meksikon-lahden välillä. Pohjainen puoli on erämaata. Porrasmailla ja kuuma-ilmaisilla, wetelillä ja terweydelle wahingollisilla rantamailla kasvaa runsaasti maisia, palmuja, soferiruokoa, kakaoa, wanillia, pumpulia, mahonki- ja kampeche-puita. Koehenilli-hyönteisten ja hopian ja kullan puutetta ei ole. Bellonviljelys, teollisuus ja kansan warallisuus ovat rappiolla alinomaisten sisällisten kapinain tähden. Spanian kieli ja katolinen uskon-oppi ovat enimmäen vallan päällä. Hallituksen esimiehenä on presidentti.

= Meksiko, pääkaupunki, tehtaita ja kauppa, Amerikan kaunein kaupunki, 200 t. — Zacatecas, rikkaimpia hopiaikawannoita, 25 t. — Vera Cruz, etewin kauppapaikka itäisellä rannalla. — Merida, Yukatán niemimaalla, jossa kasvaa runsaasti kampeche-puuta, 20 t. — Acapulco, pää-satama läntisellä rannalla. Monin paikoin tapaa muinais-ajan jäännöksiä, jotka todistawat iki-wanhaa sivistystä.

Entiseen Spanialaiseen Amerikkaan kuului Meksiko, Keski-Amerikka, Kolumbia-waltiot, Peru, Bolivia, Chili, Paraguay, La Plata waltiot ja Uruguay. — Kun Napoleon valloitti Spanian w. 1808, eivät Amerikan uudis-asukkaat otaksuneet Napoleonin asettamaa kuningasta, vaan hallitsivat itse entisen kuninkaan nimesä. Kun entinen kuningas sittemmin taas sai waltansa takaisin, pyhivät siirtolaiset wapaita asetuksia ja samanlaisia oikeuksia kuin emämaalla oli. Kun se heiltä kiellettiin, julistivat he itsensä omawaltaisiksi ja kauwan käytyänsä sotaa, jossa erittäin Bolívar tuli kuuluisaksi, tunnustettiin he itsewaltaisiksi noin w. 1820. Nämät nyt wapaistetut kansat aikoivat ottaa Pohjais-Amerikan yhdyswallat esikurwajensa, mutta kansan luonto, tawat, uskonto ja kaikki muut suhteet olivat peräti toisenlaiset Spanian kun Englannin Amerikassa. Laillista järjestystä ei saada pysyväiseksi ja wähy-pätoisia wallan-kumouksia ilmaantuu tuon tuostaki, joten toinen ja taas toinen puolue pääsee waltaan. Muin on tasawaltainen ja muin yksiwaltainen hallitusmuoto ollut wallan päällä.

Brasiliala oli Portugalin alusmaa ja teki itsensä wapaaksi samaan aikaan kun Spanian maat Amerikassa. Brasilian keisari on Portugalin kuningas-suvusta lähtenyt. Waltion woimat ovat heikot ja sisälliset puolue-riidat ovat tawallisia.

Keski-Amerikka.

10,000 n. pen., 2 milj. asuk.

Wuorinen maankannas, kuuma-ilmaisilla, terweydelle wahingollisilla rantamailla pitkin Karaibin-merta ja Ison waltamerta. Erinomaisimpia luonnon-tuotteita ovat kakao (kokoladin valmistus), kochenilli ja indigo. Honduras-niemimaa on mahonki-puun kotimaa. Enimmiten tunnustetaan katolista uskonoppia ja puhutaan Spaniankieltä. Kanawan kaimaminen Atlantin ja Ison waltameren välille on ollut aiheesja, vaan ei ole vielä tullut toimeen. Tähän kuuluu 5 omawaltaista waltakuntaa: Guatemala, San Salvador, Nikaragua, Costa Rica ja Honduras. — Honduras-lahden länsipuolinen maa on Englannin, jonka suojeleksen alla myös Mosqwito-ranta on.

Länsi-India.

4,500 n. pen., $3\frac{1}{2}$ milj. asuk.

Saarijono Pohjais- ja Etelä-Amerikan välillä. Saaret ovat enimmäkseen vuoristia ja jyrkkiä-rantaisia ja niissä on oivallisia satamoita. Ilman-ala on kuumaa ja kosteaa. Kelta-rutto, maanjäristyksiä ja sade-aikana hirmuisia "tornados" ovat maan rasitukfia. Kasveja on hyvin runsaasti: sokeria, kahvetta, pumpulia, indigoa. Alku-ajukkaat ovat jo melkeen juku-puutosja. Enin osa väestöstä on Neegerejä ja Mulatteja, joista monet ovat orjina (mutta ei enää Englannin saarilla). Enin osa näistä saarista ovat Euroopalaisten.

1) Suuret Antillit: Kuba, Spanian; Jamaika, Englannin; Haiti eli Domingo, jonka läntinen osa on Haitin itsenäinen neegeri- ja mulatti-tasavalta, ja itäinen osa kuuluu Spanian wallan alle; Portoriko, Spanian.

= Sawanna, Kubassa, tupakki-tehtaita (sikareja), melkoinen kauppa, 170 t. — Kingston, kauppa-paikka Jamaikassa, 32 t.

2) Vähät Antillit eli Karaibit: Trinidad, suurin, Tabago, Grenada, Dominique j. m. ovat Englannin; Guadeloupe, Martinique, Ranskanmaan j. n. e.

3) Bahama- eli Lukayi-saaret ovat Englannin. Näistä mainittakoon Guahanani, ensimmäinen Amerikan maa, jonka Kolumbus löysi (w. 1492).

Etelä-Amerika.

Kolumbia.

Luoteinen osa, jonka pohjaisena rajana Karaibin-meri ja läntisenä Iso waltameri on. Maanjäristykset rajuavat usein tässä vuorimaassa, jossa paitsi muita on Kotopaxi, hirmuisin kaifista tulivuorista. Itää kohden alenee tämä vuorimaa wiljavana mutta terweydelle wahingollisena porrasmaana eli paramos a) Drinoko-wirtaa kohden laajoihin Uanos-tasamaihin asti, jotka poudan aikana ovat erämaan kaltaisia, mutta sade-ajan tultua kaswawat erinomaisesti, ja b) Marannon-wirtaa kohden Selwas-tasamaihin asti, joiden läpi on tuike vaikea pääseminen,

tun niissä on niin mahdottoman väkewä kaswu. — Entinen liittokunta on nyt hajaunut 3:meen omavaltaiseen tasavaltioon: 1) Uusi-Granada ($2\frac{3}{4}$ milj. asuk.), Magdalena- ja Kauka-jokien ympäristö ja kaitaisin oja kannaksesta, jossa rautatie yhdistää molemmat valtameret; 2) Venezuela ($1\frac{1}{2}$ milj.), Orinoko-wirran ympärillä ja pitkin Karaibin-meren rantaa; 3) Ecuador (1 milj.), pohjaistuolella Marannon-wirtaa. — Näissä ja 6:dessä seuraawassa waltakunnassa puhutaan Spaniankieltä, tunnustetaan katolista uskonoppia ja on walittu presidentti tasavaltaisen hallituksen esimiehenä.

= Panama, kannaksella, Ison valtameren lahden rannalla, wilkas kauppa. — Bogota, ihanalla yläwällä tasangolla, hywä kauppa, 50 t. — Karakas, Karaibin meren rannalla, 42 t. — Quito, yläwällä tasangolla päivän-tasaajan alla, 78 t. — Guayaquil, suuri-aruinen merikaupunki, 26 t. — Galapagos- eli Kilpikonnan-saaret.

Peru.

Wuori-maa, jossa Marannon-wirran lähteet owat; läntisenä rajana on Iso valtameri. Runsaasti kulta ja hopiata. $2\frac{1}{2}$ milj. asuk.

= Lima, meren rannalla, pääkaupunki, wahwa kauppa, 100 t.

Bolivia.

Isommasi osaksensa wiljatonta ja erämaan kaltaista wuorimaata eteläpuolella Perua; läntisenä rajana on Iso valtameri. Täällä owat Andes-wuoret korkeimmallaan (24,000 jalkaa). Runsaasti kalliita metalleja (Potosin mainiot hopiakainannot). 2 milj. asuk.

= Chuquisaca (Tschutisaka), pääkaupunki, 26 t.

Chili (Tschili).

Pitkä ja kaitainen, sateen puutetta nuuruwa rantainen porrasmaa pitkin Ison valtameren rantaa; $1\frac{1}{2}$ milj. asuk. Wuorten kyljillä kaswaa komeita metsiä. Maanjäristykset rajuawat waliin kauheasti. Chili on perunain kotimaa. Wuoritienoiilla

asustelee chinchilla-eläimiä, joiden nahka on hyvin pehmeä-karvainen.

= **San Jago**, pääkaupunki, 80 t. — **Walparaiso**, paras kauppa-
kaupunki Etelä-Amerikan läntis-rannalla, 60 t. — **Chiloe** ja lähellä ole-
wat saaret ovat suuresta arvoista, kun niissä on sanomattoman paljo
linnun-lantaa (guano), jota pellon höyöstöksi tuodaan Europaan. —
Juan Fernandez-saari, mainio Robinson Crusoen tähden.

La Plata-waltakunnat,

eli Argentinin liittovaltio (1 $\frac{1}{4}$ milj. asuk.), johon kuuluu 14
maakuntaa itäpuolella Chiliä ja eteläpuolella Boliviaa Atlantin-
mereen ja Paraguay- ja Uruguay-wirtoihin asti. Läntinen
puoli on Andes-wuorten metsäisiä wierumaita; toinen osa on
laajoja Pampa-*tasamaita*, jotka ovat puuttomia ja penssaattomia,
mutta kasvavat väkewästi ruohoa. Lukemattomat laumat (willi-)
hewoisia, sarwi-eläimiä ja lampaita, jotka omin valloin juoksen-
telewat näillä laitumilla, ovat tämän maan erinomaisin rikkaus.
Wientitawaroita ovat wuodat, willat, tali, Paraguay-tee,
chinchilla-nahat.

= **Buenos Ayres**, Plata-wirran rannalla, liittohallituksen asu-
mapaikka, wahwa kauppa karjan-antimilla, 120 t. — **Mendoza**, rikkaita
hopiakawannoita, runsaasti wiiniä.

Paraguay.

Wähän tuttu maa (1 $\frac{1}{4}$ milj. asuk.), Parana- (idässä ja etel.)
ja Paraguay- (länn.) wirtain välillä. Suuri-arwoinen kauppa-
kalu on omalaatuinen tee (*mate*). On alku-peräisin Spaniasta
lähteneitten Jesuitain asutus-maa.

= **Asumpcion**, pääkaupunki, 20 t.

Uruguay.

Pohjaispuolella Plata-wirran suuta. Karjalaumoissa on
sen maan rikkaus. Samaten kun edellisissä waltakunnissa on

fanja ($\frac{1}{4}$ milj.) täälläki parhaasta päästä Euroopasta jutuperää (Spanialaisia ja Portugalilaisia).

= **Montevideo**, Plata-wirran suulla, nahkatehtaita, villas kauppaliike, 38 t.

Guyana.

Wuorimaa koillisella rannalla (200 t. asuk.). Sisemmät osat ovat erämaita, metsäisiä ja raakain Indianein asumia. Rantamaalla kasvaa hywin runsaasti kahvetta, sokeria, indigoa, wanillia, pumpulia, pippuria j. n. e. Sade-aikana muuttuu se terwehdelle wahingolliseksi järweksi, jossa wiliisee kärmkeitä ja si-
filiiskoja. Pohjainen osa on Englannin, keskimäinen (Surinam) Hollannin ja eteläinen (Cayenne) Ranskanmaan.

Brasilial.

148,000 n. pen., $7\frac{1}{2}$ milj. asuk.

Itääänpäin wetäyvä puoli tätä maa-osaa; kaikin puolin rikasta ja wiljavaa maata. Pohjainen osa on tasamaata, jonka läpi Marannon- eli Amazon-wirta juoksee, jonka matalat rannat ovat osin tiheitä, melkein läpipääsemättömiä ikiwanhoja metsiä (Selwas), osin metjättömiä ruohoisia lakeuksia niinkuin meriä. Eteläinen osa on wuorimaata, jossa, wuorijonoin välissä, on awaroita yläwiä tasamaita. Atlantin-meren rantamaa on hywin wiljavaa ja kasvaa maisia, riisiä, kahvetta, sokeria, kakaoa, tupakkia j. m. Kulta, platinaa ja kalliita kiviä on runsaasti. Väestö tunnustaa enimmiten katolista uskonoppia ja puhuu Portugalin kieltä. Hallitsijana on määrä-waltainen keisari.

= **Rio Janeiro**, pääkaupunki ja hallituksen asumapaikka, suuri kauppa, suuria tehtaita, 296 t. — **Bahia**, toinen kauppakaupunki, satama parhaita, 130 t.

Magelhaenin maa eli Patagonia.

Etelä-Amerikan eteläisin osa, kolkko, someroinen erämaa, jossa asuu suurta Indiani-kansaa.

Saaria.

Tulimaa, jonka Magelhaenin-salmi erottaa mannermaasta. On tuntematonta, mutta näyttää olevan täynnä korkeita vuoria. Täällä asuu Pescherä-kanja, joka on raainta kansaa maan päällä. — Falklannin-saaret eli Malouinit, joiden ympärillä on paljon hylkeitä, walaskaloja ja muita raswa-eläimiä; ovat Englannin wallan alla.

Australia.

Tähän kuuluvat saaret ovat köyhät eläimistä ja kasveista ja tämä köyhyys yhä enenee itäänpäin. Uudessa Hollannissa ovat ne myöskin omanlaatuisten muotonsa puolesta erinomaisia. Metset ovat yksimuotoisia, joissa kasvaa enimmisteen gummi-puita. Arvoisimmat kasvit ovat kofos- ja leipäpuu, pifangi, jams-juuret, batatit, jotka kaikki kelpaavat syödä. Hyväslajia, hedelmäpuita ja koti-eläimiä ovat Europalaiset tänne tuoneet. Muutamat kansakunnat käyvät alasti, toiset asuvat puu- ja maa-kuopissa, muutamilla on myös wakinaiset asumasiat ja maanwiljelystä. Koristusten piirteleminen ihoon (tatueeraus) on yhteinen tapa. Muutamin paikoin on jonkunlainen waltakunnan tapainen (ylimys-)hallitus ja järjestys. Muutamilla kansakunnilla ei näytä olevan hiukkaakaan uskonoppia; toiset palwelewat epäjumalia ja uhraawat ihmisiä. Kristinoppi ja Europan siwistys ovat kuitenkin paikoin päässeet alkuun ja lewenewät yhä enemmän erinomattain Englantilaisten toimella. Uudessa Guineassa on islamin tunnustajia.

Uusi Hollanti.

Täällä ovat alku-asukkaat raakoja Australi-Neegerejä. Jälkeen w. 1789 on Europalaisia siirtolaisia tänne tullut, jonka tähden tätä maata sopii pitää Britannialaisena asutusmaana. Ensimmäiset siirtolaiset oliwat pahantekijitä (konwikts). Asutusmaissa on noin 1½ miljonaa asukkaita. Hyviä saadaan joski ja lammasten hoito on suurimmasta arwosta, ja niiden willoja wiedään paljon Englantiinkin. On rautaakin, waskea ja kivihi-

liä. Runsaasti kultaakin on tavattu kaakkoisessa osassa ja ahkerasti ollaan sen saannin ja valmistamisen puuhassa.

Asutus-maat jakautuvat seuraaviin osiin: **Uusi-Etelä-Wales** ja **Viktoria**, itäinen ranta, **Etelä-Australia**, kaakossa, **Pänsi-Australia**, lounassa ja **Pohjais-Australia** Karpentaria-lahden ympärillä. — **Sidney**, itä-rannalla, Australian siivistyksen alkupaikka, yliopisto, wilkas kauppalake, 90 t. — **Bathurst**, sisemässä maassa, kultakavainnoita. — **Melbourne**, Viktoria- eli Australia felix-maassa, 90 t. — **Adelaide**, etelä-Australiasassa, 40 t., armoisia kauppalakkoja.

Muut saaret.

Van Diemenin maa, lammasien hoito; Englannin asutus-maita. — **Uusi Zeelanti**, kaksii saarta, kasvaa mainiota pella-waa; Englannin asutus-maita. — **Uusi Guinea**, **Uusi Britannia**, **Uudet Hebridit** y. m. kasvavat muskottia, neilikkoita, kokospähkinöitä ja muita kallista hedelmiä. — **Purjehtia-**, **Ystävyyss-** ja **Seura-saaret**. — **Karolinit** ja **Ladronit** ovat Espanian. — **Sandwichin saarilla**, walas-kalanpyytäjään tavallinen käymä-paikka, on kristillisyys ja siivistys päässyt johtikin edistymään. Asukkaat rakentawat laivoja, Europalaisien laiwain mukaan, ja purjehtiwat Asiaan ja Amerikkaan.

Maat eteläisen maannawan ympärillä.

Eteläisen napapiirin paikoilla ja sen toisella puolella on tavattu saaria ja maita, jäällä ja lumella peitettyjä, ilman kasveja ja asukkaita. Walas-kalat ja wesi-linnut ovat ainoat elävät näissä alati paksu-sumuisissa maisissa. Tulewa aika näyt-tänee, josko nämät maat, niinkuin arwellaan, kuuluwat vielä tunte-mattomaan Australi-mannermaahan.

Ölkästäwia:

14 siv.	7 rivi.	on	Montblanc,	lue	Montblanc.
32 "	19 "	"	syys-päiwänseisäus	"	syys-päiwäntasaus.
55 "	19 "	"	Simbrif	"	Simbrisk.

Maatieteen nimistö.

Nimet	Simu		
Aachen	151	Alicante	162
Aalborg	133	Allegbanh-wuoret	21
Aar	153	Alpit	14
Aawafafsa	85	Altai	17
Abborfors	102	Altenburg	146
Abchafia	175	Alten-wuono	132
Abuschär	181	Altona	134
Abysfinia	193	Amazon-joki	21
Acapulco	201	Amboina	186
Acre	176	Ambosi-wuoret	194
Abel	195	Amirantit	18, 196
Abelaide	208	Amoh	187
Aden	179	Amsterdam	139
Adige	167	Amu Daria	182
Adrianopeli	172	Amur-maa	175
Adrian meri	9	Anadoli	176
Afghanistan	181	Anam	186
Agulhas	18	Ancona	168
Ahlaisten joki	93	Andalusia	162
Ahwenamaa	93	Andamanit	186
Ahwenkoski	98	Andit	20
Ajaccio	158	Angara	175
Ajan	195	Angora	176
Aix	158	Anglesea	138
Akerman	53	Anhalt	146
Akajärvi	61	Anjala	100
Akajoki	92	Anjalan-pudoke	63
Alawuus	90	Anianpelto	113
Alba longa	164	Antilibanon	176
Albania	173	Antilain-meri	9
Albors	181	Antsfog	98
Aleppo	176	Anttola	107
Alessandria	167	Antwerpen	140
Alcutit	20	Apenninit	14
Alessandria	192	Apiankoski	112
Algier	158, 191	Apulian tasanfo	163
Aljafcha	20	Arabia	16, 178
		Arabian meri	10
		Arabian lahti	10
		Aragonia	162
		Aral-järvi	17
		Araratin wuori	174
		Araß	175
		Arkangeli	52
		Ardeniiruoret	140
		Arensburg	51
		Argentinin liitto-	
		funta	205
		Argolis-lahti	171
		Arkipelagi	13
		Armenia	176
		Armenian wuo-	
		rimaa	17
		Arno	163
		Arrakan	185
		Arakoski	63
		Arrö	133
		Ascension	18, 196
		Asowan meri	9
		Asfam	185
		Asumpcion	205
		Astrathan	54
		Atheni	171
		Atlantin meri	8
		Atlantin ranta-	
		maa	21
		Atlas-wuorimaa	19
		Augsbürg	145
		Augustowo	56
		Annukfenselänne	102
		Annukfemmaa	57
		Aurajoki	62, 92
		Australi-manner	208
		Australia	207

Awa	185	Bergen	132	Buenos Ayres	205
Arum	193	Berlin	151	Bug	56
Azorin saaret	18, 195	Bermudas-saaret	20, 198	Bukarest	173
Baba	16	Bern	153	Buknewuono	132
Babel-Mandeb- salmi	10	Besarabia	53	Bukowina	147
Babylon	177	Betlehem	176	Bulgaria	172
Baden	145	Bjelaja	54	Buramputer	183
Baffin-maat	199	Bjeloje osero	47	Burgos	162
Baffin-lahdi	9	Bilebulgerid	191	Bärneste	94
Bagdad	176	Bilnäs	98	Böhm	147
Baggböle	91	Birma	185		
Bahama-saaret	29, 203	Birmingham	138	Cadiz	162
Baharein-saaret	179	Bistajan-lahdi	9	Caagliari	167
Bahia	205	Bisagos-saaret	196	Calais	157
Bahr el Azef	193	Björkbo	96	Cambridge	138
Baieri	144	Boden-järvi	152	Campinen	140
Baikäl	175	Bog-joki	47	Carrara	168
Baku	175	Bogota	204	Catana	168
Balearit	162	Bofhara	182	Cayenne	206
Balfrusj	181	Bolivian	204	Ceilon 17, 138,	184
Balkan-wuoret	172	Bologna	168	Celebes 17,	186
Baltimore	200	Bomarsund	96	Cetinje	173
Banda-saaret	186	Bombay	184	Cette	158
Banka	186	Bonn	151	Centa	162
Bankof	186	Borgå	99	Chambery	158
Barcelona	162	Borneo	17	Champagne	154
Barfa	192	Bornholm	13	Charlow	53
Barmen	151	Borås	130	Charlestown	200
Barrow-niemi	19	Bošna Cerai	173	Charlotta kunin- gattaren saari	20
Barrowinkanaali	9	Bošnia	173	Charlotteberg	91
Barthelemi	131	Bošpori	9	Chemnitz	145
Basel	153	Boston	200	Cherbourg	158
Basra	176	Bourbeaux	158	Cherson	54
Batawia	186	Bourbon	196	Chili	204
Bathurst	208	Bourgogne	154	Chiloe	205
Bayonne	158	Braahenlinna	110	Chuquisaca	204
Behringin meri	10	Brandenburg	151	Cincinnati	200
Behringin-salmi	8	Brasilia	206	Cis-Kaukasia	54
Belgrad	173	Braunschweig	146	Civita Vecchia	168
Belfast	138	Bremen	146	Clyde	138
Beludschistan	181	Brenta	167	Cockburn	20
Belurtagh	17	Breslau	151	Coimbra	161
Benares	184	Brest	158	Comino	168
Bengali 183,	184	Brighton	137	Cordova	162
Bengalin lahdi	10	Bristol	137	Corf	138
Benin ranta	194	Britannia	134	Corunna	162
Benwiif	90	Brügge	140	Costa Rica	202
Berberia	191	Brusja	176	Cote d'Or	14
Berefsina	47	Brüffel	140	Cremona	167
Berefinan kanawa	47	Bräslahdi	130	Cumberlanti-saari	20
Berga	90	Brändö	90, 93	Cyfladit	171
		Bucharia	182, 188	Cypri	17, 177
		Buda	147		

Daghestan	175	Egatin faaret	168	Falster	133
Dagö	51	Egean meri	9	Falun	130
Dahli	96	Egina	171	Ferro	196
Dalhöj	15	Egrisudagh	172	Fez	191
Dalmatia	148	Egypti	192	Fezzan	192
Damaskus	176	Eider	132	Fichtelgebirge	14
Damiette	192	Eisleben	151	Filadelfia	200
Dannewirke	132	Efferö	96	Filippinit	16, 186
Danzig	151	Elba	168	Fiskari	98
Dardanellien salmi	9	Elbe	15	Fiume	148
Darmstadt	145	Elberfeld	151	Glendeburg	134
Dauria	174	Elefante	184	Glorens	168
Dawalaghiri	17	Elewantinsuura	194	Florida	19
Dawidsstad	104	Eliaamuori	198	Formosa	187
Dawisin salmi	9	Elton järwi	55	Forsby-ä	98
Debreczin	147	Ems	150	Forsby	100
Degerby	96, 99	Englannin ka-		Forsfa	113
Defan	183	naali	9	Forth	138
Delet	94	Englanti	134	Fortuna	96
Delhi	184	Enonkoski	109	Forward	19
Derbend	175	Enotekäinen	85	Frankfurt am	
Dešna	47	Enonvesi	64	Main	152
Detmold	146	Erfurt	151	Frankfurt an der	
Die rauhe Alp	14	Erie	21	Oder	151
Diu	184	Eriwan	175	Fredericia	133
Dniepr	15	Ertfilä	95	Fredriksberg	94
Dniester	47	Erzerum	177	Fredriksfors	94
Dollart	139	Erzgebirge	14	Fredrikshamn	102
Domingo	20, 203	Estilštuna	130	Freetown	194
Dominique	203	Estland	51	Frische Haff	151
Don	15, 47	Estnääsfinniemi	99	Fukas-lahti	20
Donau	15	Etelä Australia	208	Fulda	152
Donets	47	Etelä meri	10	Fundh-lahti	19
Donin Kasakkain		Etelä Wenäjä	53	Futschen	187
maa	54	Etelä Jäämeri	8	Fyen	133
Dordrecht	139	Etelä-kanawa	158	Fyris-joki	130
Dorpat	51	Ethiopia	195	Fär-faaret	133
Dower	137	Ethiopian meri	9	Föglö	93
Dowrefjeld	131	Etna	163	Gades	159
Drammen	132	Etich	167	Galizia	147
Dresden	145	Etichmiadzjin	175	Galizian tasamaa	146
Dschagatai	182, 188	Eubea	13	Gallia	154
Dschibda	179	Euftrat	18	Gallipoli	172
Dschihon	182	Eurajoki	62	Gallopagos-faaret	
Djiliba	19, 193	Euripus-salmi	171		20, 204
Djungaria	188	Eurotas-joki	171	Gambia	194
Dublin	138	Enstache	140	Ganges	17
Duero	15	Erijärwi	61	Garonne	15
Diina	15, 47	Ewo	113	Gefle	130
Düsseldorf	151			Geiser	133
Ebro	15	Fagerwif	98	Genewe eli Genf	153
Ecuador	204	Falklannin faaret	20, 207	Gent	140
Edinburgh	138			Genua	167

[illegible]

Jaru-tsang-bo-		Sonian meri	9	Juwakaisenmaa	86
tsiu	188	Sonferinjärvi	106	Juwanfoski	96
Jashy	173	Jordani	18	Juwan-pruuti	107
Jawa	17, 186	Joroisten jeltä	109	Jwalojoki	61
Jberia	159	Jouhkola	107	Jyrfkäfoski	107
Jbria	147	Joutsenwesi	64	Jyrängönkoski	63
Jeddo	189	Jran	180	Jyväskylä	91
Jefaterinoslaw	54	Jrkutsk	175	Jämjänjärvi	113
Jefaterinenburg	55	Jrlannin meri	13	Jänisjoki	64
Jemen	179	Jrlanti	134	Jänisjärvi	64
Jenisei	17	Jrtish	175	Jännewirta	64
Jeniseist	175	Jsar	144	Jääsjärvi	63
Jeristunturi	59	Jslanti	133	Jönköping	130
Jerisjärvi	85	Jsle de France	155		
Jerusalemi	176	Jso Belti	9	Kaawin wesi	106
Jharinkoski	112	Jso itä-Swartz	99	Kabul	181
Jijoki	86	Jsojoki	87	Kaffa	195
Jijärvi	86	Jsojärvi	93	Kaffraria	195
Jisalmi	106, 107	Jsolamujärvi	87	Kajaani	87
Jiswesi	106	Jso waltameri	10	Kajaanin alue	86
Jiwaara	86	Jso Wenäjä	51	Kajaaninlaakso	86
Jkaalisten kaup-		Jso Sawo	109	Kajaaninjoki	86
pala	95	Jspahan	180	Kajaanin linna	87
Jli	188	Jstria	147	Kainunselänne	60
Jller	144	Jtolia	167	Kairo eli Kahiro	192
Jlyria	147	Jtalian niemimaa	13	Kaiwannon kana-	
Jmajoki	61	Jtä-Indian meri	10	wa	64
Jma-järvi	47	Jtämeri	9	Kalamajoki	86
Jmolanseltä	112	Jtäniemi	16	Kalojoki	87
Jmoniemi	96	Jtä-Indian saa-		Kaldea	177
Jmandra	46	riistö	17, 18	Kalifornia	29
Jmatra	64	Jtämeren - maa-		Kalifornian lahti	10
Jmeretia	175	kunnat	51	Kalish	56
Jnarinjoki	61	Jtägöötin tasanko	129	Kallisten koski	63
Jnarinjärvi	61	Jtäwasta	147	Kalkutta	184
Jnarin Lappi	85	Juan Fernandez	205	Kallawesi	63
Jndianein maa	199	Juga	46	Kallintangas	86
Jndian itäinen		Juhdinmäki	92	Kalliowuoret	20
niemimaa 16,	185	Jukkasoski	106	Kalmar	130
Jndian läntinen		Juklasten pruuti	107	Kaluga	52
niemimaa 16,	183	Jukajoki	107	Kama	47
Jndian meri	9	Jumalisjärkä	86	Rampagna	163
Jndus	183	Jungfrusund	96	Rampeche-lahti	19
Jnferi	96	Juojärvi	106	Ramtschatka 16,	175
Jnha	91	Juolawesi	109	Ramtschatkan meri	10
Jnferin maa	51	Jura-wuori	152	Ranada	198
Jnu	144	Jnssaari	97	Ranarin saaret	
Jnverness	138	Juutinmaa	133		18, 195
Joenjoki	84	Juttila	113	Ranawa	64
Joenjua	90, 107	Juuruswesi	106	Randahar	181
Johannislund	96	Juustilanjoki	102	Randia (Kreta)	
Jokisaari	87	Juustilanjärvi	102		13, 173
Jokioinen	113	Juutas	90	Rangas	94
Jonian saaret	13	Juutin rauma	8	Rangasalan harju	112

Kangaslaari	109	Kemion saari	91	Kivijärvi	89
Kankanen	96	Kempale	87	Kiviniemi	102
Kano	194	Kempinmäki	108	Kiviniemen ta-	
Kantalahti	46	Kenberg	94	nava	65
Kanton	187	Keppo	90	Klarjoki	130
Kapmaa	194	Kerigo	171	Kläsma	52
Kapfaupunki	195	Kermakoski	109	Koblentz	151
Kapitschak	188	Kertsch	54	Koburg	146
Kapwerdin saaret	196	Kertschin salmi	9	Kodjak	20
Karajoki	13	Keski Amerikka	202	Koirinoja	101
Karaibin meri	9	Kesä-saaret	20, 198	Koirusvesi	64
Karaibit	20, 203	Ketnamäki	98	Koitajoki	106
Karakas	204	Keurunselkä	89	Koiterijärvi	106
Karjala	23	Keurun-haara	62	Koivikko	87
Karjalanselänne	60	Khiwa	182	Kotemäenjohti	15, 61
Karjanjoki	98	Kholand	182	Kotemäen wesiistö	61
Karkkila	98	Kiachtä	175	Kokkola	89
Karlströma	130	Kiala	99	Kolari	86
Karlströme	145	Kianto	87	Koli	106
Karlstad	130	Kianto-lakko	86	Kolmajärvi	89
Karlsten	130	Kiantojärvi	86	Koljonvirta	106
Karlö	87	Kiew	53	Kolff	90
Karolinit	208	Kiel	134	Koltajaur	61
Karpathit	14	Kiettareen koski	62	Kolumbia	203
Karpentarian lahti	10	Kihlosalmi	106	Kolhwan	175
Karstula	91	Kifferä	113	Komperonjoki	107
Karthago	192	Kilpikonnan-saaret	20, 204	Komorin	183
Karwian nuoret	60			Komorn	147
Karwianjoki	64, 92	Kiminki	91	Komoro-saaret	18, 196
Kasani	55	Kimo	90		
Kasewaara	84	Kiina	186	Kong-nuoret	19
Kaschmir	184	Kiinan alppimaa	17	Kongejoki	133
Kaskinen	90	Kiinan meri	10	Kongo	194
Kasfel	152	Kiinan muuri	187	Kongsberg	132
Kastelholmia	96	Kiinan tasanko	17	Konnerwesi	106
Kastilian ylämä		Kingston	203	Konnerwits	104
tasamaa	162	Kinteri	103	Konnuskoski	64
Kattegat	8	Kintschin-Junga	17	Konnuffen kanava	64
Kattilankoski	107	Kirgisten erämaa	175	Konoslaari	104
Kauhajoki	61	Kirjalakio	108	Konstantine	191
Kaufasia	54	Kirjakkala	96	Konstantinopeli	172
Kaufasus	174	Kirjola	103	Konstantinopelin	
Kaufasus-maat	175	Kirkkovaikunta	168	falmi	9
Kouttua	94	Kischinew	53	Kordilleras de los	
Kefalonia	171	Kislär	54	Andes	20
Keisarinkanawa	187	Kisjankoski	109	Kordofan	192
Keitele	63	Kittajoki	87	Korea	16, 189
Kelat	181	Kittajärvi	87	Korean salmi	10
Kellakoski	99	Kittilän Lappi	85	Korean lahti	10
Keltanen meri	10	Kittinen joki	61	Korfu	171
Keltistenkoski	63	Kiusu	189	Korinth	171
Kemijoki	61	Kiwalonpenikat	86	Korkea Asia	17
Kemijärvi	61	Kiwalonselänne	86	Korkea Afrika	18
Kemin Lappi	85	Kiwes	87	Korkea-koski	63, 107

Koromandel	183	Kurilit	16	Lakediwit	184
Korpisaari	69	Kurimuskoesti	87	La Manche	154
Korsholma	90	Kurische Gaff	151	Lamminjoki	93
Korsika	158	Kurtijoki	104	Lancasterin salmi	9
Koskenhyla	100	Kurk	52	Lange field	131
Koskenhylanjoki	98	Kuru	95	Langelanti	133
Koskensaari	91, 113	Kutais	175	Lankkoesti	94
Koskipää	109	Kutwelentaipale	110	Lapinmaa	83
Koski	96, 98, 113	Kuurinmaa	51	Lapin niemi	46
Kosseir	192	Kuusamo	86	Lapintunturit	59
Kostionvirta	62	Kuusamo-järvi	87	La Plata	21
Kostroma	52	Kuusankoski	89	La Plata maista-	
Kotka	103	Kuuseto	96	kunnat	205
Kotlin	51	Kuuseluoto	96	Lappajärvi	61
Kotopazi	203	Kuuvuoret	19	Lappeenranta	104
Kowno	59	Kuvaslangas	94	Lappweesi	64, 94
Krabla	133	Kyllinkoski	112	Lappwiiki	99
Kraini	147	Kylmäkangas	112	Lapuanjoki	61
Krakau	147	Kymijoki	15, 62	Lapuan Jokiylä	90
Krimi	54	Kymi	103	Larissa	173
Kristiania	132	Kynsiweesi	106	La Rochelle	158
Kristiansand	132	Kyrönjoki	15, 61	Lausitz	151
Kroatia	148	Kyröskoesti	62, 95	Laşa	189
Kruununlinna	113	Kyrösjärvi	62	Latakartano	96
Kronstadt	51	Kyrönhaara	62	Lauenburg	134
Krpytisaaret	17, 186	Kyyloesti	109	Laukavuori	88
Kuba	20, 203	Kyyrölä	103	Lauffo	95
Kuban	47	Kyyrönvirta	109	Lauritsala	104
Kubinän kanava	47	Kyyweesi	63	Lavola	104
Kubina-järvi	46	Käenkoski	107	Lavolanjalmi	102
Kuenza	194	Kätisalmi	103	Lech	144
Kuhankoski	63	Käläkoski	109	Lech	139
Kuhamo	89	Kärfelä	98	Leeds	137
Kufontaipale	110	Kärfölän vuoret	60	Leineperi	94
Kulkun	17	Kärnthi	147	Leipzig	145
Kulowesi	62	Kärnäkoski	104	Leistilä	103
Kultaranta	194	Kärnäälän koski	86	Lemberg	147
Kulvenmäki	106	Kärsämäki	96	Lemun niemi	96
Kuma	54	Käyhkä	110	Lena	17
Kumlige	94	Köli-vuori	14, 129	Lentiira	86
Kunduz	182	Köln	151	Lentua	86
Kuninkaanlähde	93	Königsberg	151	Lepanto-lahti	171
Kuokalan koski	62	Könömäjoki	61	Lepas	112
Kuokalan kanava	64	Köpenhamina	133	Leppäweesi	63
Kuolajärven Lappi	85	Köyliöjärvi	93, 94	Lehtelänjoki	64
Kuolonsuomäki	97			Les Landes	154
Kuopio	107	Kaojavuori	89	Lehtijärvi	89
Kuopion lääni	104	Kaalanti	133	Lettafeno	85
Kuorehweesi	112	Kaatolan kanava	47	Leuchtenberg	145
Kuortaneen järvi	61	Kaatolka	15, 46	Lewantti	146
Kupittaa	95	Labrador	19, 199	Lewantin meri	9
Kur	175	Ladronit	208	Lewäis	107
Kuracao	140	Laihianjoki	89	Leiden	139
Kurenjaari	51	Laiwanlinna	110	Libanon	176

Ribau	51	Rund	130	Manchester	137
Riberia	194	Ruineburg	152	Mandschuria	188
Ribyan erämaa	193	Ruonteriweesi	109	Manheim	145
Richtenstein	146	Ruostatunturi	84	Manilla	186
Rietowesi	62	Rupata	195	Manfane	97
Rieffa	59	Ruittich	140	Mantschurian ylä-	
Rieffanjoki	106	Ruzenburg	139	maa	17
Rieu-Rieu-saaret	189	Rydia	177	Mantua	167
Riiviniina	51	Ryon	158	Marannon	21
Rifeo	189	Ryonlahdi	154	Maremmat	163
Riffe	158	Rångörn	99	Marian kanawa	47
Rima	204	Rängelmä-haara	62	Marianit	162
Rimburg	139	Rängelmäweesi	62	Mariefors	90, 99
Rimerid	138	Ränfi Afrian nie-		Marmorameri	9
Riminka	88	mimaa	16, 176	Maroffo	191
Rimwuono	133	Ränfi Australia	208	Marquesas-saaret	168
Rindeenäs	131	Ränfi India	20, 203	Marseille	158
Rinnawuori	108	Ränfi Pohjanmaa	85	Marstrand	130
Rintulahi	91	Ränfi Swartö	99	Martinique	203
Rintuselanne	84	Ränfi Wenäjä	52	Martowaara	106
Riparin saaret	168	Röwen	99	Masfarenit	18, 196
Rippe	146			Masfat	179
Risfabon	161	Maalahdenjoki	89	Mathildebad	96
Ritoinen	96	Maaninkawesi	106	Mauritiis	196
Ritwa	52	Maanselkä	59	Medlenburg	145
Riukkiola	113	Maariahamina	96	Medina	179
Riwadia	171	Maas	139	Mehtijärvi	107
Riverpool	137	Maaskola	103	Meiningen	146
Rivonlähde	61, 62	Maastricht	139	Meffa	172
Rivorno	168	Macedonia	173	Melanen	112
Rofobdin saaret	132	Madagaskar	18, 196	Melafelkä	106
Rohjanjälänne	60	Madeira	196	Melbourne	208
Roimalanjärvi	102	Madras	184	Mendoza	205
Roimijoki	62	Madrid	162	Memel	151
Roire	15	Magdeburg	151	Memfis	192
Rombardia-Be-		Magelhaeninmaa	206	Meremurkku	59
netfia	167	Magelhaeninsalmi	19	Méri-alpit	21
Rombadian ta-		Mageröe	132	Mergui-saariisto	186
sanko	163	Mahé	184	Merida	201
Rontoo	137	Maimatschin	188	Merikofski	87
Ropenjärvi	62	Main	142	Meroe	192
Rop-järvi	188	Mainz	145	Merwe	139
Lorenzo-joki	21	Matao	188	Mesen	46
Foreto	168	Malabar	183	Mesopotamia	177
Rouhisaari	96	Malaga	162	Messina	168
Rouwen	132	Malakka	16, 186	Metelino	17
Rowisa	99	Malakka-salmi	9	Mexiko	201
Rübed	146	Malaswesi	62	Mexikon lahti	9
Rublin	56	Mallovinit	20, 207	Miafo	189
Rudwiginkanawa	144	Malta	168	Michigan	21
Ruirojo	85	Malwirta	132	Mierolan-salmi	112
Rutajin saaret	20, 203	Man	138	Miinalan nuoret	59
Rummene	62	Manaar-salmi	184	Milano	167
Rumparen	94	Manamanjalo	87	Miffeli	110

Mikkeliin lääni	107	Muuruenevesi	106	Nifon	189
Mincio	167	Myylykoski	90	Niger	193
Mingrelia	175	Myylyoja	113	Nigritia	193
Minsk	53	Myylyranta	87	Niilijoki	19
Misitra	171	Mynäjoki	92	Niilimaafunnat	192
Misississippijoki	21	Mähri	147	Nitaragua	202
Misifolonghi	171	Mäkelä	113	Nitobarit	186
Misfourijoki	21	Mätidiesten vuoret	60	Nitolajewski	175
Mitau	51	Mätipäälys	103	Nitaffawesi	106
Modena	168	Mälariijärvi	130	Nilfian haara	64
Modlin	57	Mälffilä	113	Ningpo	187
Mogador	191	Mäntälänjoki	98	Ninive	177
Mohilew	53	Mänttä	112	Nischnei Now-	
Mokka	179	Mänttharjun		gorod	52
Moldau	173	haara	63	Niskafoski	61
Mologa	47	Mäntthashti	102	Niskafelkä	87
Moluffit	17	Mäntthwaara	105	Nisfilä	107
Mongolia	188	Möhtö	107	Nizza	158
Monrepos	103			Nogajan aro	54
Montblanc	14	Maamas-joki	85	Nofawirta	62
Monte Shibello	163	Maantali	95	Nordenfjelds	131
Montenegro	173	Maarakoski	89	Nordkap	12, 132
Montevideo	206	Namur	140	Nordfyn	12, 131
Montpellier	158	Nangafaki	189	Normarkku	94
Montreal	198	Nan-Hai	10	Normarkunjoki	93
Morawa	173	Nanking	187	Norrköping	130
Morea	171	Nantes	158	Norrlanti	130
Mosel	151	Napuentylä	90	Norrmandia	155
Moskfen vuori	178	Narowa	47	Norrmanninsaa-	
Moskova	52	Nasfau	152	ret	138
Moskwito	202	Natal-ranta	195	Nowaja Semlja	52
Mosul	176	Nauplia	171	Nowgorod	52
Motalajoki	15	Nawarino	171	Nowo Georgiewski	57
Mount Emerešt	17	Nakfos	171	Nowo Tscherkask	54
Mozambik	195	Nazareth	176	Nuasjärvi	86
Mozambikin salmi	10	Neapeli	168	Nubia	192
Msta	47	Nedar	142	Nuijamaajärvi	102
Muddusjärvi	85	Negroponte	13	Nuorajärvi	106
München	145	Neitshniemi	103	Nuorunen	86
Munksnäs	97	Neitshsaaret	134	Nürnberg	145
Münster	151	Nepal	184	Nuntajärvi	113
Muojärvi	87	Nertkkojalmi	106	Nyanza	19
Muonionjoki	61	Nertschinsk	175	Nyass	19
Muonionniska	85	Newa	15, 46	Nyby	87
Murgia	162	New-Aberdeen	138	Nygård	95, 103
Muroleentanama	64	Newers	158	Nystelä	113
Muroleentoski	62	New-Foundlanti		Näran	86
Musart	17		20, 198	Närpiönjoki	89
Mustagh	17	Newcastle	137	Näsejärd	96
Mustameri	9, 54	New-Orleans	200	Näsijärvi	62
Mustasaari	90	New-York	200		
Mustiala	113	Ngamijärvi	19	Obi	17
Mustio	98	Niagara	200	Obi-lahdi	8
Mutlawara	84	Niemi	47	Ochotsk	175

Dhotškan lahti	10	Pakala	107	Pielisjoki	63
Oder	15	Palermo	168	Pielisjärvi	63
Odessä	54	Palmyra	176	Pielishaara	63
Ofen	147	Paloištenkoski	106	Piemonti	167
Ohimäki	106	Palofinkoski	106	Pienet Sundas-	
Oho	199	Palonurmi	107	jaaret	186
Ohraranta	194	Panama	204	Pietari	51
Ojakkala	98	Panama-kannas	6	Pietarin esikau-	
Ojamo	97	Panamanlahti	10	punti	103
Ola	47	Panelia	94	Pietarisaari	90
Oldenburg	146	Panjajärvi	106	Pihlajavesi	64, 89
Olhijoki	87	Pantafoski	107	Pihlajaweden	
Olinda	19	Pantjarlahti	103	haara	62
Olofsborg	109	Paraguay	205	Pikkalanlahti	98
Olonets	52	Parisi	157	Pikku Itä-Swärtö	99
Ombrone	163	Parfumäki	109	Pilica	56
Onegan kanawa	47	Parma	168	Pindus	14
Onegan järvi	47	Parcs	171	Pinjas	98
Onkivesi	63	Parrysaaret	20	Pinnonäs	90
Ontario	21	Patagonia	206	Pinirämeet	46
Ontojärvi	86	Patagonian jaaret	20	Pippuriranta	194
Oporto	161	Patras	171	Pirilä	95
Oranjejoki	19, 194	Patsjoki	43, 61	Pisavuori	106
Oramainen	90	Pavia	167	Pistojoki	87
Orballsklint	94	Pazo	171	Pithyusit	162
Orel	52	Pegu	185	Pittäranta	104
Orenburg	55	Peippola	103	Pleskow	52
Orivesi	63	Peipusjärvi	47	Plot	56
Orijärvi	97	Peking	187	Plymouth	137
Orismala	90	Pelboivi	59	Po	15
Orivirta	64	Pelbowabdo	84	Podolia	53
Orjaranta	194	Pelkäneenvesi	62	Pohjainen jäämeri	8
Orkneyisaaret	138	Peloponnesus	171	Pohjais-Austra-	
Ormusfalmi	10	Peltosalmi	106	lia	208
Ömanin valtas-		Peltoščab	183	Pohjan kanaali	134
kunta	172	Pengenkoski	91	Pohjanlahti	9
Östokoski	107	Penja	55	Pohjanmaa	85, 88
Ötawa	110	Penttilänsalmi	112	Pohjanmeri	8
Oulu	87	Perheniemi	100	Pohjantangas	60
Oulunjärvi	61	Perim	196	Pohjanpää	86
Oulun ja Rajaa-		Permia	55	Polynefia	21
nin lääni	83	Pernajanjoki	98	Pommeri	151
Oulunlinna	87	Perniönjoki	92	Pompeji	168
Oulunjoki	15, 61	Persepolis	181	Pondicheri	184
Ounasjoki	61	Persia	180	Pontiset järvet	168
Ounas-selänne	59	Persian meri	10	Pori	94
Ounas-tunturi	59	Persian lahti	10	Porkkala	97
Oxford	138	Peru	204	Porrassalmi	110
		Pesth	147	Porovesi	63
Paanajärvi	87	Petropawlofst	175	Porjasfoski	110
Paamola	97	Petschora	46	Portendif	193
Paddajärvi	84	Petäjälöski	87	Portorifo	20, 203
Paimionjoki	92	Pico	196	Porto	161
Painosalmi	112	Pielavesi	106	Portsmouth	137

Pormoo	99	Raabe	87	Rumilia	172
Posen	151	Radom	56	Runholma	91
Posiojärvi	87	Rahosenmäki	105	Ruotomirta	106
Potosi	204	Rajajoki	102	Ruonan-silta	90
Potsdam	151	Raituskoski	109	Ruotsalainen järvi	63
Prag	147	Raiwola	103	Ruotsinsalmi	103
Prairies	21	Randers	133	Ruovesi	62
Pregel	151	Ranguhn	185	Ruskeala	101
Presburg	147	Ranskan mutka	9	Ruunajärvi	106
Preussi	151	Rappuvuori	112	Räpsöö	94
Preussin Sachsi	151	Rasepori	98	Rääkkylänniemi	106
Pripets	47	Rasimäki	112	Rääveli	51
Prošna	56	Rauma	94	Rörås	132
Pruth	47	Raumajoki	89	Röyfsinvuori	108
Puhjoistenvirta	107	Rauman meri	91		
Pujomäki	106	Rautakoski	113	Saale	151
Pulkila	87	Rautalammin		Saanikoski	91
Pulmajaur	61	haara	63	Saarenmäki	86
Pulmajoki	61	Rautavesi	62, 109	Saarijärven	
Pultava	53	Rautaniemi	97	haara	63
Punanenmeri	10	Rautunselfä	62	Saari	96
Punkaharju	108	Rawenna	168	Saariselfä	59
Punkalaitumenjoki	93	Retusaari	51	Sachalin	175
Punkasalmi	109	Reus	146	Sachsi 145, 146,	151
Purjehtia-saaret	208	Rewolahti	87	Sahasoski	94
Purpura-meri	10	Rheini	15	Sahara	19, 193
Puruvesi	64	Rheini-maakun-		Sahel	193
Puulavesi	63	nat	151	Saigon	186
Puumalan salmi	64	Rhodus	17, 177	Saima	63
Puutosalmi	64	Rhône	15	Saiman kanawa	65
Pyhää	63	Ribinsk	52	Saiman ranta-	
Pyhäjäjoki	61	Riesan	52	harju	102
Pyhäjäjärvi		Riesengebirge	14	Sais	190
61, 62, 107, 112		Riiga	51	Saksala	110
Pyhäkoski	61	Riiganlahti	9	Sala	130
Pyhäselfä	63	Rio Janeiro	206	Salahmi	107
Pyhävuori	88	Ristiinan kau-		Salambria	173
Pyreneit	14	punki	90	Sallisenmäki	106
Pyreneitten nie-		Ristijärvi	86	Salmi	90
mimaa	13	Rocan niemi	12	Salon kauppa-	96
Pyterlahti	101	Roggivaara	84	Salonjoki	92
Pyhtinvaara	106	Roine	62	Saloniti	173
Pyhörisjärvi	85	Rokitno-rämeet	46	Salpausselänne	59
Päijäne	63	Rokkala	103	Salsette	184
Pääjärvi	62	Romania	16	Saltwicksborg	94
Pöölömäki	106	Ronniinmäki	89	Salwaswadbo	84
		Roomi	168	Salzburg	147
		Rostock	146	Samara	55
Quadra Wancou-		Rotterdam	139	Samarfand	182
werin saari 20, 198		Rouen	158	Sandby	102
Quarnero	148	Rutolstadt	146	Sandnäs	90
Quebec	198	Rügen	13, 151	Sandomir	57
Quidja	96	Ruisfalo	95	Sandwichin saaret	
Quito	204	Rumunia	173	21, 208	

Sandöström	96	Servian Boi-		Steswig	134
San Francisco	200	wodifunta	147	Stoboden	104
San Iago	205	Setuwal	161	Stäthafen	129
San Marino	168	Seura-saaret	208	Smolensk	52
San Salvador	202	Sewastopol	54	Smyrna	176
Santander	162	Sewennit	14	Sodankylä	85
Santavuori	88	Sewern	137	Sodö	93
Saratow	55	Sewero-moštotsk-		Soinin nuoret	60
Saratwesi	89	noi nos	16	Soisalo	109
Sardinia	163	Sewilla	162	Soivensmaara	84
Sarwitaipale	86	Shannon	13	Soktora	18, 196
Satakunta	89	Sheffield	137	Sola	94
Satakunnanse-		Shetlannin saa-		Solingen	151
länne	60	ret	138	Sompio-tunturi	84
Sau	147	Siam	186	Sondershausen	146
Sawannit	21	Siam-lahti	10	Sortawala	104
Sawiniemi	102	Sicilia	163	Sormanselkä	93, 113
Sawoja	158	Sidebbyn niemi	59	Soškuenjoki	102
Sawo	23	Sidney	208	Sotilaišraja	148
Sawonlinna	109	Sidon	178	Sotkamo-saakso	86
Sawonselänne	60	Sidran lahti	9	Sotkanselkä	93
Schamo	17, 188	Siebenbürgi	147	Spankarikangas	88
Schanghai	187	Sierra Leona	194	Spanianmeri	158
Schafchin	188	Siguitär	94	Sparta	171
Schaumburg	146	Siikajoki	61, 87	Spezzia	171
Schelde	139	Sillböle	97	Sporadit	171
Schemachi	175	Siltwaš	21	Spree	151
Schiraz	181	Simbirsk	55	St Anne	104
Schirwan	175	Simo-nuoret	86	St Gallen	153
Schleiz	146	Simojoki	86	St Gotthard	152
Schlesia	147, 151	Simojärwi	86	St Helena	18
Schumla	173	Simsjö	88	St Martin	140
Schwartzburg	146	Sinai	178	St Maura	171
Schwartzwald	14	Sind	183	St Petersburg	51
Schwerin	146	Singapore	185	St Vincent	13
Schwyz	153	Siperia	17, 174	St Ybes	161
Scillysaaret	138	Siponjoki	98	Stambul	172
Scio	17, 177	Siragossa	168	Stanswit	97
Seckellit	18, 196	Sir Daria	182	Stawanger	132
Seelanti	133	Sitta	20	Stejermark	147
Segorvia	162	Siuntionjoki	98	Stersche	47
Segura	162	Siurukoski	93	Stettin	151
Seili	96	Skagerrak	8	Stjernsundin	
Seine	15	Skandinawian		falmi	112
Seinä-joki	89	niemimaa	13	Stralsund	151
Sellinge	99	Skarpanš	96	Strassburg	158
Sempalatinšk	175	Skelskemjoki	61	Strelitz	146
Senegal	194	Skiftet	93	Strömsfors	100
Senegambia	194	Skjälö	96	Strömma	91
Sennaar	192	Skogby	98	Strömsdal	107
Seres	173	Skorajoki	57	Stuttgart	145
Serrat-niemi	18	Skottlanti	134	Suchona	46
Servia	173	Skänen tasanko	129	Sudan	193
		Slawonia	147	Sudetit	14

Suez	192	Tainiowirta	63	Ziflis	175
Suezin kannas	18	Taipaleen-kanava	64	Zigris	18
Suleiman	180	Taiman	187	Ziirismaa	112
Sumatra	17	Talijalo	103	Zimbiktu	194
Sumpula	103	Talkunaoitwi	59	Zimonen	87
Sunda-salmi	9	Tambow	52	Zimor	186
Sundswall	131	Tampere	94	Zimowaara	106
Sunnanå	96	Tammisaari	98	Zina-saaret	134
Suojärwi	102, 104	Tamperenkoski	62, 93	Zjusterby	99
Suolafelkä	59	Tanaro	167	Zobolst	175
Suomenlahti	9	Tanger	191	Zoivefi	62
Suomenselkä	59	Tanstan niemi-	.	Zoivola	107
Suomenweden-		maa	13, 133	Zokai	147
pohja	102	Tarakai	175	Zokat	176
Suontiejärwi	109	Taranto	168	Zolwajärwi	101
Suotniemi	104	Tarjannes	89	Zommola	110
Surabaja	186	Tarisan niemi	12	Zomst	175
Surinam	206	Tarim-joki	188	Zong-Hain	
Suttila	102	Tarwala	91	meri	10
Suudenmäki	92	Tarwalankoski	63	Zontin-lahti	10
Suuret Sunda		Tarschisch	159	Zornio	87
saaret	17, 186	Tataria	182, 188	Zornion Lappi	85
Suuret Antillit		Tauria	54	Zornionjoki	15, 61
	20, 203	Tauris	180	Zorro	111
Suurisaari	103	Taurus	17	Zoskana	168
Swanto	65	Tawastby	97	Zoulon	158
Swaswesti	106	Tebris	181	Zoulouse	158
Swartholma	100	Teberan	180	Zours	158
Swarta	98	Teijo	96	Zonrula	96
Swanmaa	130	Teiriharju	86	Zrans-Baitalin	
Swenssfund	103	Telataipale	110	alue	175
Swedja	99	Temeswar Banati	147	Zrans-Kautafia	174
Swibby	96	Tenasferim	185	Zrapani	168
Swir	47	Teneriffa	196	Zrapezunt	176
Swältor	130	Tengeliö joki	86	Zrawe	146
Syra	171	Tenojoki	43, 61	Zriest	147
Syracusa	168	Teret	47	Zrinidad	203
Syria	176	Terttilä	96	Zripolis	192
Syrmän-haara	63	Terwajoki	103	Zristan da Cunha	
Systerbäffi	103	Terwakoski	113		18, 196
Syväri	47, 106	Teuwanjoki	89	Zroja	176
Sätkijärwi	92	Thames	137	Zrollhattan	130
Säresmäki	87	Thebe	190, 192	Zrollshöfda	98
Sääksmäenjärwi	113	Theif	147	Zrondhjem	132
Söderfulla	99	Theffalia	173	Zronto	168
Söderköping	129	Thiak	171	Zschad-järwi	19, 193
Söndenfjeld	131	Thorsby	100	Zschamalari	17
Sörnåfin lahti	98	Thracia	172	Zschekna	47
		Thölö	99	Zschernigow	53
Taawetti	104	Tiberi	15	Zschernomoren ka-	
Tabago	203	Tibet	188	sakkain maa	54
Tadmor	176	Tichwintan ka-		Zschukotsk	175
Taganrog	54	nawa	47	Zübingen	145
Tajo	15	Ticino	167	Zutholma	130

Tula	52	Uusi Etelä Wa-		Warna	172
Tulimajoki	102	les	208	Wartinais-Suomi	91
Tulimaa	20, 207	Uusi Granada	204	Warsowa	56
Tungusin meri	10	Uusi Guinea	21, 208	Warttha	56
Tunis	192	Uusi Hollanti	21, 207	Washington	200
Tuorisa	97	Uusikaarlepyy	90	Wasfojoki	85
Tuoräniemi	94	Uusikartano	90, 91	Waterloo	157
Turan	17, 182	Uusikaupunki	95	Watulanharju	92
Turfan	188	Uusi Siperia	16, 165	Wedenjakama	63
Turin	167	Uusi Skottlanti		Wehtalahti	102
Turkistan	182		19, 198	Wehmasalmi	106
Turkinmaa	172	Uusi Wales	199	Weichsel	15
Turkin-Greellan		Uusi Wenäjä	53	Weimar	146
niemimaa	13	Uusi Zeelanti	21, 208	Wenedig	167
Turku	95			Weneri	15
Turun ja Porin		Waal	139	Wenersborg	130
lääni	91	Waaferi	98	Wenezuela	204
Turun linna	95	Waaša	90	Wera-Cruz	201
Twer	52	Waašan lääni	88	Wermasvuori	112
Twertša	47	Waašermuori	108	Verona	167
Tyrol	147	Walafia	173	Wersailles	157
Tyrrhenian meri	9	Walamo	104	Werviers	140
Tyruš	178	Walbai-wuoret	46	Werb-niemi	18
Tywen meri	10	Waldeck	146	Wefamäki	106
		Valencia	162	Weser	142
Ufa	54	Wales	136	Westjako	62
Ukonwaara	86	Wales-prinsin		Westjärwi	63, 113
Ukräni	53	niemi	19	Westkoški	87
Ulm	145	Wales-prinsin		Westankärr	96
Ulkikapori	99	saari	20, 185	Westenfeld	131
Ulmilankylä	94	Waletta	168	Weteräs	130
Untarin maa	147	Walkea Wenäjä	52	Westfali	151
Untarin tasamaa	146	Walfiakoski	62	Wesumius	163
Unnukkawesi	64	Walkeala	104	Wetelinjoki	89
Unterwalben	153	Walparaiso	205	Wetteri	15
Upa	52	Wammaskoski	62	Wiannonkoski	106
Upsala	130	Wanajan haara	62	Wiapori	99
Urali-wuoret	14, 46	Wanajawesi	62	Wiaswesi	94
Urali-joki	47	Wanta	99	Wielizka	147
Uri	153	Wanta-joki	62	Wienan meri	8
Urimalahdi	107	Wan Diemen-maa		Wiena	15, 46
Uronjoki	89		21, 208	Wieni	147
Uruguai	205	Wanhakaupunki	99	Wjetta	55
Useedom	151	Wanha Suomi	100	Wieru	113
Utrecht	139	Wanha Rheini	139	Wiesbaden	152
Utsjoen lappi	85	Wanha Wiipuri	103	Wight	138
Utsjoki	61	Wankowesi	93	Wiheriä-niemi	18
Uudenfirtonjoki	92	Wargata	94	Wiheriän-niemen-	
Uudenmaan lääni	96	Wargö	99	saaret	18, 196
Uudet Hebridit	208	Warišalo	93	Wiiniemi	91
Uumo	131	Warkaus	107	Wiipurinkoski	109
Uusi Arkangeli	198	Warkausen ta-		Wiinajoki	102
Uusi Britannia	208	nawa	64	Wiinijärwi	107
Uusi Brunšwig	198	Warkaus-koski	64	Wiipuri	103

Wiipurin esikau-		Wuofatti	86	Bacatecas	201
punti	102	Wuoffi	86	Bagrosch	180
Wiipurin linna	103	Wuoffijärwi	86	Bairejoki	194
Wiipurin lääni	100	Wuoffen	64	Bambesijoki	19
Wifsberg	113	Wuosjärwi	89	Bante	171
Wiktoria	208	Wuotjärwi	106		
Wilia	47	Württemberg	145	Banguabar eli	
Wilsnäs	96	Würzburg	145	Banzibar	195
Wilna	53	Wytegra	47	Baragoza	162
Wilppula	112	Wytschegda	46	Beelanti	139
Virginia-saaret	134	Wähä Aasia	16	Bofala	195
Wironmaa	51	Wähä Belti	9	Buider-See	139
Wirtasilta	107	Wähä Sawo	109	Bürich	153
Wirmotus-saaret		Wähät Antillit	17		
18, 196		Wähät Sunda-		Alön saari	91
Wisby	130	saaret	17	Angermanlanti	129
Wischnei Wolo-		Wähä Wenäjä	53		
tschokan kanawa	47	Wäinänjoki	15, 47	Ähtäwänjoki	61
Wismar	146	Wälimeri	9	Äimiswesi	64
Wisuwesi	89	Wärniemi	91	Ämmä	87
Witebsk	53	Wärrölä	100	Ämmäkoski	61
Wittingi	88	Wärttilä	107	Ämmäntanawa	64
Wittenberg	151	Wääfsenjoki	63	Änettijärwi	86
Wladimir	52	Wääfsy	112	Ärjänsefkä	87
Wogesit	14	Wääräjoki	87	Ätjärinsefkä	62
Woikoski	109			Ähräpäänsefänne	102
Wolchof	47	Yarkand	188	Äänisen järwi	
Wolchonski-metsä	46	Yhdysvaltakunnat	199	(Onega)	47
Wolga	14, 47	Ytspää	103		
Wolhynia	53	Yläjärwi	21, 198	Alanti	130
Wollin	151	Yrjön kanaali	134	Ärebro	130
Wologda	52	Ysef	139	Äfel	51
Worcester	137	Ystad	130	Ästermyhra	90
Worbdö	94	Ystäwyhy-saaret	208		
Woronesch	52	Yucatan	19		
Wuohijärwi	98	Yunling	187		
Wuofatinpölä	86				